

עורך ראשי: אל"מ יעקב זיסקינד

העורך: סא"ל יוסי פורת

עורכי משנה: רס"ג שמואל אבנרי
סרן רחל רוזנסקי

עוזר מחקר: עמוס רגב

עיצוב גרפי: פאול קור

שער: אלי גרוס

איורים: אבנר כץ

2 **צבא ומדינה / דוד בן-גוריון**

השלכותיהם של קיצוץ בתקציב הביטחון וכיכוח האדם בצבא, הצורך בגיוס בנות לצבא, חשיבותה של הפעולה החינוכית של צה"ל ונושאים אחרים – בסקירה משנת 1953.

12 **מטרות ותוצאות במלחמת העצמאות / סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן**
כיצד תורגמו מטרות המלחמה למשימות לפני פרוץ הקרבות, איך הוערכו המטרות מחדש במהלך המלחמה, ובאיזו מידה תאמו תוצאות המלחמה את מטרותיה.

23 **לודתה וצמיחתה של חזית הצפון / אלוף (מיל') משה כרמל**
על הנסיבות, שהביאו להקמתה של חזית הצפון, על פעילותו של משה החזית ועל הקרבות שניהלו הכוחות תחת פיקודו.

30 **הצבא הסורי במלחמת 1948 / אמין אל-נפורי**
תכנית הפלישה ולקחי המלחמה מנקודת מבטו של קצין סורי שנטל חלק בקרבות.

33 **הרהורים על יכולת ההרתעה של ישראל / עוז חן**
על יכולת לחימה ועל החובה להקדין עצמה מוחצת ולגלות נכונות לממשה.

38 **"תכנית מרכבה" / אלוף ישראל טל**
על הנסיבות שהובילו לפיתוח טנק ה"מרכבה", על הקשיים והבעיות שעמדו בפני הצוות המפתח ועל מאפייני הטנק.

41 **אידיאולוג וביצועיסט – הכהן והנביא של צה"ל / אל"מ (מיל') יעקב חסדאי**
על הנטייה לביצועיסם בחיי הצבא והמדינה, ועל הצורך להגביר את משקל האידיאולוגיה.

47 **חילות הים בשנות ה-80**
ניתוח המגמות העיקריות המסתמנות בהתפתחות מאון הכוחות בים בשנות ה-80.

52 **F-16 – המטוס הרבי-משימתי לשנות ה-80 / סגן גד**
תכונות ה-F-16 שבזכותן הפך למטוס הקו הראשון בחילות האוויר של ארה"ב ונאט"ו.

55 **משמעות צבאיות-ביטחוניות לרמת הגולן / אל"מ אלי**
על חשיבותה המכרעת של רמת הגולן לצורכי שליטה והגנה.

57 **התיישבות וביטחון / יגאל עילם**
על מקורם של המושגים "התיישבות" ו"ביטחון", ועל הקשר ביניהם בעבר ובהווה.

64 **אפשרויות למעורבות צבאית סובייטית במזרח התיכון / סרן אפרים קרש**
האם צפויה התערבות כזאת, מה יהיה אופיה וכיצד תשפיע על צה"ל.

69 **האסטרטגיה במלחמות היהודים / אלוף (מיל') פרופ' יהושפט הרכבי**
בחינת האסטרטגיה שנקטו היהודים במלחמות החשמונאים ובר כוכבא, ובמרד הגדול, תוך הצבעה על ההקבלה, השוני, הסימטריה והאסימטריה בפעולות הצדדים הלוחמים.

72 **ביטחון-שדה – משמעות ומשמעת / אל"מ י"ל**
על השימוש בזומה, במקורות, באלתור ובשכנוע כאמצעים להשגת ביטחון-שדה.

73 **ספרא וסויפא – במה לעיון ולביקורת**
שריון מול מסוקים – ניתוח ורכישת אמצעי מגן / אל"מ (מיל') ד"ר זאב איתן

75 **האם הטנק נגד כולם? / אל"מ שאול**

75 **על בריאות הגוף, בריאות הנפש ובריאות הצבא / רס"ג משה ישראלשוילי**

77 **הצליפה הצבאית / סא"ל (מיל') אלכס אלירז**
טיבה של הצליפה הצבאית ומקומה במסגרת שדה הקרב והביטחון השוטף כאחד.

83 **ניווט והתמצאות / סרן עמוס בשן**
תרומת לימוד מקיף של השטח להגברת יכולת התמרון והביצוע של הסייר.

85 **"פרשת המרגלים" בהיבט מודיעיני / סרן מיכאל הרצוג**
פרשה מודיעינית במקורות ולקחיה האקטואליים.

87 **ממדף הספרים / בימים ההם בזמן הזה / סא"ל יהודה זיו**
על ספרו של ד"ר ב' בריכוכבא: "מלחמות החשמונאים – ימי יהודה המקביל".

מערכות בית החוצאה של צבא הגנה לישראל

צוות המערכת: סא"ל מיכאל הירשפלד
סרן יואב תדמור
יצחק טמיר
דן דולב

"מערכות חימוש": העורך רס"ר נסים נפתלי
"קשר ואלקטרוניקה": קצינת עריכה מי שניר

המערכת מביעה את תודתה העמוקה למר פאול קור, המסיים את חפקידו כמעצב הגרפי של "מערכות" ואת שירות המילוד איס שלו בצה"ל, על שירותו המסוד ועל תרומתו למערכת "מערכות".

צבא ומדינה*

יצאתי החופשה לבדוק מחדש המצב בצבא וצורכי הביטחון במוכן הצר והרחב. הבדיקה נמשכה מיום 26.8.1953 עד 17.10.1953, במשך שבועה שבועות. בדיקה זו מחייבת לשכוח כאילו מה שידועים מכבר ולהסתלק מדעות קדומות ומקבילות ולראות הכל בראייה חדשה, כאילו ראייה ראשונית. בלי זה אין להכיר בשגיאות, שמן ההכרח נעשות מזמן לזמן. כך עשיתי כשקיבלתי אחרי הקונגרס בשנת 1946 תיק הביטחון בהנהלת הסוכנות; בדקתי במשך כמה חודשים בשנת 1947 מצב ההגנה וערכיה, כאילו לא ידעתי כלום, ורק רעיון אחר הנחה אותי: עלינו לעמוד במבחן עליון במלחמת דמים עם כל מדינות ערב, ולא עם ערביי א"י, כאשר היה בעבר. והדבר העיקרי שהתברר לי אז היה שהאמצעים, הכוחות והרגלי המחשבה של אנשי ההגנה אינם הולמים צורכי העתיד. והדבר הקשה ביותר אז היה לשנות הרגלי המחשבה של טובי אנשינו בהגנה.

ניגשתי לבדיקה רק מתוך רעיון אחד: ייעול הצבא וחיטתו. הפעם הייתה הבדיקה הרבה יותר קלה, כי לא עמדנו בפני "בראשית", ונעזרתי על-ידי המטה רבי-הניסיון. צוותות של המטה הכללי כבר עברו במשך הרבה חודשים על הבעיות שהעסיקו אותי ונעזרתי בתוצאות עבודתם. ברוב הבריורים שנתקיימו השתתף גם החבר לבון, מ"מ בשעת החופשה. מלבד ישיבות עם המטה נפגשתי עם הפיקודים. שלושת פיקודי המרחב, דרום, מרכז, צפון, עם חיל-האוויר וחיל-הים, עם חיל-המודיעין ויתר החילות — חיל-הימוש, חיל-אספקה, חיל-הנדסה. ביקרתי בבסיסים ובמתקנים הצבאיים וביחוד בבסיסי ההדרכה. היו לי בירורים עם אנפי המטה — אגף כוח-אדם ואגף-אפסנאות, עם מפקדת הנח"ל וגדנ"ע, עם המדור לחינוך והשכלה, עם הממשל הצבאי, ובמיוחד עם חיל-הנשים, מפקדות וחניכות. שוחחתי ארוכות ביחידות עם כמה מהמפקדים. עם ראש המטה ועוזריו העיקריים, והיו לי פגישות עם אנשי משרד הביטחון. התכוננתי גם בכמה הזדמנויות לפעולות הצבא כשרה.

דנתי על מסקנות בדיקתי עם ראש המטה הכללי, והדברים שאביא לפניכם הם פרי התכוננות ושקול במיטב יכולתי. ביטחוננו כידוע לא תלוי בצבא בלבד. גורמים לא צבאיים יכריעו לא פחות מגורמים צבאיים: יכולתה המשקית והכספית של האומה, הכושר המלאכה, החרושת והחקלאות. זרם העלייה, ההתיישבות בשטחי התורפה על הגבולות, במבואות ירושלים, בנגב, בגליל "המעורב", מלאי של מזון, חומרי גלם, חלקי-חילוף ודרכי-תחבורה, ועל הכל הליכוד והרוח של העם.

בררך-כלל נתעוררתי בהרבה על בדיקת המצב הצבאי. יש התקדמות רבה באימון, בכושר המפקדים, ביכולת הארגונית והמבצעית, בסגל הפיקודי יש אנשים נאמנים ומחוננים, העובדים לא רק על-ימנת לקבל פרס אלא מתוך חרדה ומסירות לביטחון המדינה.

יש התקדמות רבה בציווד וביוון, ביחוד בחיל-האוויר ובחיל-השריון. המשק הצבאי מתנהל בסדר ופריון העבודה אינו נופל מאיזה משק שהוא בארץ, ואולי עולה עליו. אין סימני שחיתות. יש השגחה ופיקוח ויעילות רבה. נעשית פעולה חינוכית רבה וחשובה

* בספטמבר 1953 יצא בן גוריון לחופשה לקראת פרישתו מתפקידיו כראש הממשלה ושר הביטחון. בשובו הביא לפני הממשלה סקירה של הבעיות האקטואליות באותם ימים: ימי העלייה הגדולה, שהכפילה את מספר אזרחי המדינה, ימי קיצוצים חריפים בצבא הקבע, וימים שבהם גבר החשש מפני מלחמה נוספת. סקירה זו רואה כאן אור לראשונה.

ביחוד בקרב העולים, ואין ספק שהצבא הוא בית הספר החשוב והגדול ביותר בארץ ומלא במידה רבה ייעודו כבית-היוצר לליכוד האומה ולמיווג הגלויות, אבל יש כמוכן גם ליקויים ושגיאות שמן ההכרח לתקנם — עליהם אעמוד בפרוטרוט. מה שעורר בי דאגה קשה בבדיקה זו — הם הגורמים הבלתי צבאיים של ביטחוננו: המשק, ההתיישבות, העלייה — תאוות בצע מופרות, הקבלנות במלאכה והתעשייה האזרחית, המביאה לירי רמאות בחומרים ובעבודה לא הוגנת, והריכוז המסוכן של אוכלוסין בשטח ארץ קטן, בסביבות תל-אביב, המוקע להתקפת-פתע של האויב.

ואעמוד תחילה על ענייני הצבא — ואחר-כך על גורמי הביטחון הבלתי צבאיים.

השאלה העיקרית כמוכן היא: (1) אם צפויה לנו מלחמה; (2) ואם נוכל לעמוד בה ולנצח.

השאלה הראשונה תלויה בהלך רוח ובשאיפות המדיניות של שליטי-ערב, ובכוחם המלחמתי. בקביעת התשובה לשאלה זו אני תלוי לגמרי בידיעות וברעות של המודיעין הצבאי שלנו, שהוא אגב, אולי הענף המשוכלל והמוכשר ביותר בכל שירותי צה"ל ולדעתי אינו נופל משום שירות מודיעין של צבא אירופאי או אמריקני. מה שלא יכולתי להגיד על שום ענף אחר בצה"ל ויש לדעתי לסמוך על האינפורמציה שלו. אנשי המודיעין עצמם מודים שהם מכירים עכשיו פחות את העולם הערבי מאשר הכירו מקודם, כי בשתי ארצות — מצרים, סוריה — ויש להוסיף גם ירדן, חלו מהפכות חצר, וכוחות חרשים, שלפני המדינה לא היכרנו אותם כלל ולא היה מגע, עומדים עכשיו בראש, השליטים הוותיקים היה אפשר לדעת כמעט תמיד מראש כיצד יגיבו על מאורע זה או מצב זה או אחר: השליטים החדשים אינם ידועים; אולם חיל-המודיעין יודע מה שנעשה המכסימום שניתן לדעת באמצעים האנושיים והטכניים העומדים לרשותנו — והם יעילים מאוד, והמצב בכלל ידוע לנו. בייחוד יש לנו ידיעות מתורגמות ומלאות על המערך הצבאי של מדינות ערב, על הכוחות הצבאיים שבכל מדינה, זיונם וכושרם הצבאי, התקדמותם וקשייהם.

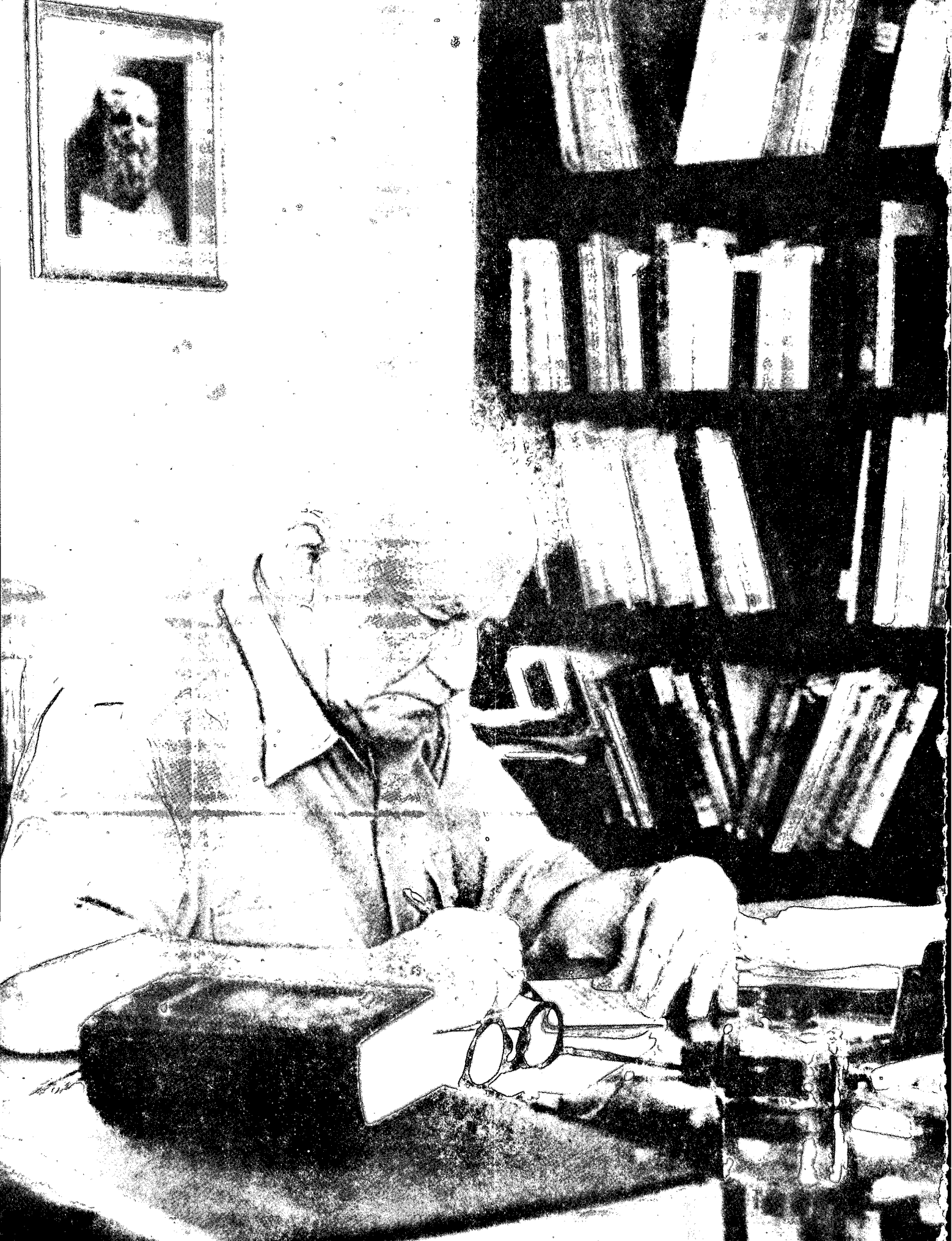
אין כל ספק בעובדה היסודית שמדינות ערב מתכוננות למלחמה בישראל. עד עכשיו לא השלימו ולא ברור מתי ישלימו עם קיומנו בכלל. שליטי שתי ארצות: מצרים וסוריה — נגיב ושישקלי — היו בעצמם חיילים בצבאות הפולשים בשנת 1948, והוכו על-ידינו, וטבעי הדבר שהם שואפים לנקמה.

הערבים הסיקו שלוש מסקנות ממפלתם בשנת 1948:

(1) לא לעשות מלחמה עד שנתארגנו היטב וצבאם ישוכלל מבחינת האימון והציוד. (2) עד שיהיה להם מלאי מספיק של תחמושת ונשק. (3) שפעולתם תהיה אחידה ויקימו מטה אחיד לכל צבאות ערב.

לפי דעת המודיעין לא יגיעו הערבים למצב כוננות צבאית לפני 1956, בערך זאת אומרת בעוד שתיים עד שלוש שנים. אין אצלם בעיה של מלאי מזון. מבחינה זו הם כמוכן עולים עלינו, שיש לנו מלאי של מזון אולי לחודש או לחודשיים. מלאי של תחמושת יש להם בערך לחודש ימים. הם קונים בכל מקום, ומנסים גם לייצר בעצמם, אם כי לעת עתה אין ערך ממשי לתעשייה הצבאית שלהם, אבל הם מנסים להקים תעשייה צבאית כדי להגיע לאספקה עצמית בתחמושת. אין זה דבר קל, ולא ישיגו זאת כל כך מהר. מפיקוד אחיד הם יחזיקים עדיין, ולפי שעה יש להם רק כינוס הרמטכ"לים מוזמן לזמן. אם גם יחליטו על הקמת מטה אחיד — זה ידרוש כשנה או כשנתיים, אם בכלל יבצעו זאת. יש חשדנות וקנאה הדדית, ולקואליציה לא כל-כך קל להקים מטה אחיד יעיל. יש גם הבדלים במתכונת הצבאות הערביים. בסוריה ובלבנון בנויים הצבאות לפי מתכונת צרפתית; בעיראק ובירדן — לפי מתכונת אנגלית; במצרים יש השפעה אנגלית וגרמנית. אבל אין זה מן הנמנע להתגבר על קשיים אלה — ואם יקום בתוכם מנהיג מחונן, הוא מסוגל להפוך הקערה על-פיה ולהחיש תהליך האחידות וההתארגנות — והמלחמה עלולה לפרוץ מקודם.

אין גם להתעלם מהאפשרות שמשטר דיקטטורי עלול ומוכן להיכנס להרפתקה צבאית, במקרה שאינו מסוגל להתגבר על



◆◆◆ יחסי הכוחות בין ישראל לערב (אם ניקח את ישראל כמאה):

170	ארצות ערב	100	ישראל — חטיבות
230	ארצות ערב	100	ישראל — טנקים
400	ארצות ערב	100	ישראל — משוריינים
290	ארצות ערב	100	ישראל — תותחי שדה

יחסי הכוחות בין ישראל ובין כל אחת ממדינות ערב (אם ישראל היא יחידה אחת):

	מצרים	סוריה	ירדן	בבל	לבנון	ס"ה
חטיבות	0.5	0.4	0.2	0.5	0.1	1.7
טנקים	1	0.5	—	0.5	0.3	2.3
שריון	0.8	1	0.7	1.2	0.3	4.0
ח"ש	0.5	1.7	0.4	1.2	0.5	2.9

כוח האדם הסדיר בארצות-ערב 211,000 איש. ברור שבכוח-האדם לעולם לא נשתווה לערבים וגם לא בכמות הנשק. רוב צבאנו כירוע הוא מילואים, וההשוואה שעשיתי במניין החטיבות, היא השוואה בין החטיבות הסדירות והמילואים שלנו — ובין החטיבות הסדירות של הערבים. לנו יש רק 13 חטיבות. 10 במילואים, 3 סדירות. מהסדירות: 2 הן חי"ר, 1 שריון. במילואים: 9 חי"ר, 1 שריון.

לא לכל החטיבות שלנו יש ציוד והזיון והרכב. מהמלאי הקיים אנו יכולים עכשיו לצייד 6 חטיבות חי"ר מלאות (נוסף על הסדירות) ועוד 2 גדודי חי"ר, 1 גדוד חי"ר מוצנח, 4 גדודי חי"ם. מכשירי קשר יש רק ל-4 חטיבות מילואים.

בסדירים ובמילואים (בחי"ר, חיל שריון, בתותחנים, ח"א, ים ועוד) 164,049 איש, בשירותים שונים (קשר, הנדסה, מ"צ, רפואה, אספקה ותובלה, טכנאים, ציוד וחימוש, מילואים לח"א ולחיל ים ועוד) 67,766, בס"ה, קרוב ל-232,000.

במצבת צה"ל גברים (סדיר ומילואים) בגיל בין 18-44 (מ-45 ומעלה העברנו להג"א) יש 236,000. מהם עובדים במפעלים חיוניים 77,000. מחצית החיוניים, ניתנים להחלפה על-ידי גברים שאינם בגיל גיוס ועל-ידי נשים. באופן שלגיוס נשארים 197,500. עד שנת 1960 יפחת מספר הגברים בגיל צבא ב-25,000 איש (אם לא תבוא עלייה).

בנשק יש לערבים גם עדיפות (בכמות) וגם בענפים אחרים — עליונות (באיכות): מטוסי סילון, תותחים של 155 מ"מ, שתי משחתות.

באוויר כוחנו לא מבוטל, יש לנו 11 טייסות בהן מטוסי קרב (מוסטנגים 48, ספיטפיירים 56), מטוסי קרב ומפציצים (מוסקיטו 48, 9 מהם לקרב לילי), מטוסי סילון מטיפוס מטאור (4 לאימונים, 4 קרב), 3 מבצרים מעופפים, 16 מטוסי דקוטה להובלה, להפצצה ולהצנחה, 25 מטוסים לסיור, 72 מטוסי אימון (הרווארד), 13 פייטרים, 7 פורד, צופיר, 2 הליקופטר — בס"ה 278 מטוסים. אם החוזים והמו"מ שלנו על רכישות בחו"ל (בעיקר בצרפת ובאנגליה) יבוצעו כולם, יחול שינוי בכוח הזיון שלנו, בייחוד בתותחים כבדים ובטנקים, ולא יהיה כל מחסור ברוכים, גם אם נוסף מספר חטיבות חי"ר חדשות כפי שיש ברעתנו לעשות. אבל נשק שנמצא עדיין ברשות זרה בחו"ל — אין לקחתו בחשבון לפי שעה.

היתרונות שיש לנו לעומת הערבים, המסוגלים להכריע היתרון שיש לערבים בכוח אדם ובנשק: (1) יתרון גיאוגרפי. אנו שרויים במרכז (קווים פנימיים) ויכולים בנקל לרכו או לפזר צבאנו לפי הצורך במהירות רבה. הערבים צריכים להביא צבאותיהם ממרחקים (אמנם לא גדולים ביותר), ומעברים שונים. (2) אנו אומה אחידה, והם — בעלי-ברית, ונפוליון אמר שהוא בוחר תמיד להילחם נגד בעלי-ברית מאשר עם בעלי-ברית. אם כי בעניין זה עלול המצב להשתנות לטובת הערבים. (3) יתרון טכני. אין הערבים עדיין מסוגלים להפעיל נשק הדורש



פתרון בעיות חברתיות וכלכליות במדינה. ומשטר כזה קיים לפחות בשתי ארצות — מצרים וסוריה, והוא יכול להתהוות גם בשאר ארצות-ערב.

בשתיים מארצות-ערב — מצרים וסוריה — התהווה בשנה האחרונה תהליך של מיליטריזציה, כי בראש המדינה התייצבו אנשי צבא: נגיב ושישקלי ולמעשה קיים שלטון הצבא. עובדה זו מצד אחד מביאה לידי הגברת הצבא, אם כי במצרים הביא שלטון קבוצת-קצינים, שבראשם עומד נגיב, אם כי אין הוא השליט האמיתי, לידי החלשת הצבא. קצינים שטעמו טעם שלטון מדיני, אינם רוצים עוד לחזור לצבא. הקצינים בשלטון עלו לגדולה וקיבלו דרגות גבוהות, ודבר זה עורר קנאת קצינים אחרים. הרמטכ"ל הנוכחי היה לפני זמן קצר רבי-סרן, והקפצתו לדרגת מג'ור-ג'נרל בכת-אחת עוררה חמת כל שאר הקצינים, ולקבוצת נגיב יש התנגדות רבה בקרב הצבא. אבל "טיהורים" שמשטר דיקטטורי מוכרח לבצע — עלול לשנות המצב. בכל-אופן ברור ששליט צבאי ידאג קודם כל לחיזוק הצבא.

לצבא הסורי אין קצינים חשובים ומנוסים, ושישקלי חייב לדאוג לביטחונם האישי כשהוא בא לחזק הצבא. אבל נעשים מאמצים מתמידים להגברת הכוח הסורי.

בעיראק הצבא ירוד. דיבויזה אחת של הצבא העיראקי מופנית להרי הכורדים, לשמור מפני מרד פנימי, אבל עכשיו החליטו להקים למטרה זו זינדרמריה ולשחרר הצבא העיראקי מדאגות ביטחון פנימי. במשך השנתיים הקרובות עומדים להגדיל הצבא העיראקי באופן-ניכר, וגם לרכוש הרבה נשק, כי לרשותם עומד מטבע-חוץ במידה גדולה, כרווחים מהנפט.

הלגיון בירדן הוא הכוח המאומן ביותר בכל צבאות-ערב. על-ידי הבריטים הוא מיועד להגנת המזרח-הקרוב בפני התקפה רוסית, אבל הוא מסוגל לפעול נגדנו כאשר פעל בשנת 1948. נוסף לגיונות הולך ומוקם המשמר הלאומי על גבולות ישראל.

בשעה זו עוד עומדים צבאות-ערב בשלב של חכנון דפנסיבי, אבל הם עוברים עכשיו לתכנון אופנסיבי. הולך וגדל הביטחון העצמי שלהם, פוחת הפחד מאתנו. יש בידינו כמה תכניות המערך הצבאי של שכנינו המעידות על כיוון חדש — כיוון אופנסיבי. הצבא הערבי הוא כולו סדיר, בשורות פעיל בקביעות, ולא במילואים כמו אצלנו. יש לערבים 24% חטיבות חי"ר, 21 גדודי תותחנים, 13 גדודי שריון, 15 1/2 טייסות שונות, 21 משחתות...

אלף ל"י למען הכשר המקום לצרכי המטה ולמען אפשר למשרדים האזרחיים היושבים עדיין בקריה לצאת למקומות אחרים, שיפוננו על-ידי הצבא.

בכירורם שעשיתי עכשיו רציתי לבדוק גם אם אפשריים קימוצים נוספים בשיא כוח-אדם, אבל הכוונה הראשית הייתה לראות אם אנו ערוכים או נערכים במידה מספיקה לקראת סכנת-מלחמה. כי בינתיים חלו שני שינויים גדולים: זרם העלייה נפסק, והערכים מגבירים כוחם הצבאי.

כלל זה היה נקוט בידי כל הזמן: אסור לסמוך על ניצחונות העבר, ואסור לסמוך על חולשת האויב. המנצח בעבר יכול להיכשל בעתיד, כמו שקרה לצרפתים במלחמת העולם השנייה. הצרפתים נשענו על ניסיונם במלחמת העולם הראשונה, והגרמנים למדו מכישלונם באותה מלחמה, והתכוננו למלחמה בתנאים חדשים, ואלמלא אמריקה, אנגליה ורוסיה, הייתה צרפת נמחית מעל מפת האומות העצמאיות בעולם.

ברור שאם הערבים יילחמו בנו ב-1956 או ב-1960 — יהיו צבאותיהם, אימונם וציודם ואולי גם רוחם שונים בהחלט ממה שהיו בשנת 1948, ועלינו להיות ערוכים למלחמה שתבוא, ולא לזו שכבר עברה.

אנו לא יכולים להחזיק צבא סריר כערבים, גם מטעמים תקציביים וגם מטעמים משקיים.

הכוח המלחמתי שלנו נשען מפני זה בעיקר על מילואים, והכשרת המילואים לעמוד במבחן — זוהי דאגתנו העיקרית. כטרם אפשר תוכנה של הנחה זו — אעמוד בקצרה על הצבא הסדיר — שהוא המקור של המילואים.

צ כא סריר הכרחי (כשביל: 1) הדרכת השנתונים ואנשי המילואים, 2) קיום ביטחון שוטף (כולל שמירת מתקנים צבאיים), גיוס כוח-המילואים בשעת מלחמה והפעלתו. כידוע הולכים השנתונים ומתמעטים. עד שנת 1960, וגם לאחר הארכת שנות השירות עד 30 חודש לגברים צפויה לנו הקטנת חיל-החובה בשנים הקרובות. שיא הצבא הסדיר (כלי אורחים) בשנת 1951 היה 42,666, בשנת 1952 — 46,430, בשנת 1953 — 41,460.

1951	חובה 35,836	קבע 8,830	אורחים 4,775
1952	חובה 38,570	קבע 7,860	אורחים 6,947
1953	חובה 35,300	קבע 6,160	אורחים 4,500

מילואים ישנם השנה 185,303 גברים, 17,836 נשים, ס"ה 203,139 איש. הם מאורגנים בתשע חטיבות חי"ר ובהשלמה לשתי חטיבות חי"ר סדירות, 57 גדודי חי"ם, 11 גדודי תותחנים, 3 גדודי שריון ויחידות השלמה ל-3 גדודי שריון סדירים. 9740 הם מילואים לחיל הנדסה, 4117 לחיל-קשר, 9626 לחיל-אספקה, 10,057 חיל-אוויר, 5412 לחיל-הים, 28,598 למתקני מטכ"ל ועוד. בהג"א — מגיל 45 עד 49 — מאורגנים 31,900.

עוד בימי דוד המלך הבחינו בין שני סוגי חיילים: "היורדים במלחמה" כלומר יחידות לחמויות, ו"היושבים על הכלים", כלומר יחידות שירות. דוד המלך בצדק קבע חוק ששני הסוגים "יחדיו יחלוקו, כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים". מבחינה מוסרית זה נכון. שני סוגי החיילים הכרחיים, ולשניהם אותן הזכויות. אבל מבחינה קרבית וצבאית יש הבדל בינם, והכוח המלחמתי נמדד קודם כל בכמות הלוחמים. והעיקרון של העלאת איכות צבאנו פירושו קודם העלאת הכוח הלוחם על חשבון הכוח השירותי במכסימום האפשרי.

בחינת מערך צה"ל מבחינה זו גילתה ליקויים רציניים שדרושים תקון מהיר, בייחוד לאור הפסקת העלייה והרחבת המלאכה והחרושת במדינה:

יחד עם המטה הגעתי להכרה שעיקר המאמץ בחיל-החובה יש להפנות לכוח הלוחמים (והם: חי"ר, חת"ם, חרמ"ש, ח"א, חיל-

טכניקה דקה ועדינה כמו מטוסים וטנקים כמונו אנו. אולם הערבים יכולים לתקן מגרעת זו — שביסודה אינה נצחית ועלולה להיעלם — על-ידי שימוש במומחים וחיילי-עזר אירופאיים — גרמנים, מוסלמים, יוגוסלבים, פולנים וכדומה.

4) יתרון רוחני — הרוח החלוצית של צבאנו העולה בלי-ספק, ועוד תעלה הרבה שנים על זו שבצבאות ערב. אין אף מומחה צבאי אחד שיולול בחשיבות העליונה של הגורם המוסרי והרוחני. זהו בעצם יתרוננו העיקרי. אבל ביתרון זה הורע מצבנו היום לעומת 1948. לעולים החדשים שהם רוב בצבא ובעם אין החינוך וההשכלה והידיעה וההשתרשות והאהבה לארץ. ואחת הבעיות המרכזיות של ביטחוננו — היא איך להעלות המתח החלוצי, ידיעת-המולדת והחינוך היהודי והאנושי בקרב הנוער-העולה. גם חלק של היישוב הוותיק לקוי בחינוכו.

מ כל האמור מתחייב הכיוון ההכרחי בארגון צבאנו, ציודו ואימונו. מכיוון שאנו נופלים בכמות — עלינו לעלות באיכות. תרגום עקרון ברור זה מהלכה למעשה אינו כל-כך פשוט וקל, כאשר נדמה לכאורה.

השלבים בתולדות הצבא: (1) בתוך המלחמה — אימפרוביזציה למען ניצחון. (2) לאחר קבלת חוק שירותי-הביטחון — רק אז בעצם הוקם צה"ל, אורגן, ציוד ואומן כהלכה.

צה"ל אורגן על-יסוד הנחה של זרם עלייה גדול, וכשעדיין לא אורגנו במידה השירותים האזרחיים, והתעשייה הייתה לקויה, (והיא עדיין לקויה). משום-כך הוטל על הצבא לארגן כל השירותים הדרושים לצבא.

הירושה שירשנו מהאנגלים — גם ירושת האימונים והמסורת של היחידות היהודיות בצבא הבריטי, וגם הירושה החומרית — מחנות הצבא שנשארו אחרי צאת הבריטים — קבעו במידה מבנה הצבא וארגונו.

אולם הצבא האנגלי (והוא הדין — הצבא האמריקני) הוא ביסודו שונה מצה"ל. לא רק שאין לנו אותם האמצעים הכספיים המרובים שעומדים לרשות הצבאות הבריטיים והאמריקניים, אלא בייעודו הצבא האנגלי הוא צבא-משלוח שתפקידו הראשי הוא לא להגן על ארצו ולהלחם על גבולותיה, אלא הוא נועד להילחם ברחבי האימפריה ובארצות בני בריתה: בצרפת, במזרח-התיכון וכו'. ולכן הוא מוכרח לסדר לעצמו כל השירותים ההכרחיים לקיום הצבא, גם אם שירותים אלה אינם ממלאים שום תפקיד מלחמתי ישר.

המחנות הצבאיים הבריטיים בארץ אף הם נבנו לא כשביל צבא שייחלם על הגנת ארץ זו, אלא כצבא משלוח; ומכיוון שפה כמו בכל המורח-התיכון הצבא הבריטי נשען על עבודת ילדים וזולה, פוזרו מחנותיו בכל רחבי הארץ. העבודה במחנות לא הייתה מוטלת על החיילים, אלא עובדי-חוץ וזלים. לצבא הבריטי היה סידור זה נוח וזול.

צה"ל נאלץ להשתמש במחנות הבריטיים כפי שהם, אם כי אפיו ויעודו היו שונים בהחלט מזה של הצבא הבריטי. הוא נועד להגן על מדינת-ישראל, ועבודתו מוכרחה להיעשות על-ידי החיילים או על-ידי אזרחים ישראלים, והפיזור גרם להוצאות מרובות וגם לכפילות. מחנה שמכיל עשרה מתקנים-צבאיים בשטח מרוכז אחד אינו זקוק למשמר גדול פיי-עשרה אם הוא בודד. והעבודה האזרחית עולה אצלנו ביוקר מאשר עבודת חייל. על זה עוד ידובר אחר-כך.

כפי שידוע נעשו השנה קימוצים חריפים בשיא כוח-אדם: צבא הקבע הופחת ב-17000 איש (במקום 7860 נשארו רק 6160) ומספר העובדים האזרחיים הוקטן ב-2447. (במקום 6947 אזרחים נשארו רק 4500) מבלי שהוקטן הכוח הלוחם של צה"ל.

אילו היינו יכולים להקים מבנים חדשים מוחאמים לצרכים ולייעודים המיוחדים של צה"ל — היינו יכולים לקמץ שוב בכוח-אדם — בחיל-הקבע ובעובדים האזרחיים, אולם מבנים אלה ירשו כמה מיליונים, לכן החלטנו על ריכוז כל האפשר בקריה בתל-אביב, וגם ריכוז זה לא יצא לפועל מפני שנדרשו כשמונה-מאות



ים) ולהקטין השירותים עד כמה שאפשר. דבר זה אינו פשוט כל-כך, כי למען הפעלת הכוחות המלחמתיים יש הכרח להחזיק בצבא הסדיר כוח-אדם יותר גדול מאשר דרוש לצבא הסדיר עצמו (דרושים הובלה, חיל-חימוש, חיל אספקה, חיל-קשר, חיל-רפואה ועוד). ואם נשלח כל חייל חובה עם כושר בריאות קרבי (הנקרא כ"ק) ליחידות לוחמות, ולא לשירותים, יהיה הכרח להשתמש בשביל השירותים ההכרחיים בחיילי קבע בעלי מקצועות בלתי לוחמים (מהנדסים, רופאים, קשרים, נהגים וכדומה) או באזרחים. כאן מתעורר שיקול תקציבי.

מצב המדינה מחייב צמצום תקציב הביטחון למינימום הכרחי, ועדיין לא ברור לנו מי עולה יותר ביוקר: חייל חובה — או אזרח (חייל חובה ואזרח עולים כמעט אותו הסכום). אנחנו יודעים כמעט בדיוק כמה עולה אזרח, וכמה עולה חייל קבע (בקירוב 2500 ל"י). אבל אין אנו יודעים עדיין כמה עולה חייל חובה. לכאורה הוא עולה (אם לחשוב שכרו, אכלו, תלבושתו, ציודו וכל שאר צרכיו החומריים והרוחניים) בקירוב 560 ל"י לשנה. אולם כל חייל חובה מחייב כמה וכמה משרתים: מ"מ, מ"פ, מג"ד, טבח, רופא, הובלה, דלק ועוד. יש חושבים שבפועל מחייב כל חייל חובה עוד חייל אחד לשרת אותו (כולל מפקדים ושירותים אחרים). יש חושבים רק 75% נפחות. ועדיין לא נעשה חשבון מדויק. אולם יש גם הבדלים בעבודה של חייל קבע ושל אזרח. החייל חייב במסדרים ובאימונים במשך היום, ואינו עוסק אך ורק בעבודה כאזרח. החייל גם לומד המקצוע רק בצבא, ומתחיל ללמוד רק לאחר אימון בסיסי, וכשהוא רוכש המקצוע ומשתלם בו — הוא עובד הצבא, בשעה שהאזרח רכש המקצוע לא על-חשבון הצבא, והוא קבוע בעבודתו. לעומת זאת, יש יתרון בעבודת חייל: כשיש צורך הוא עובר שעות נוספות, וגם כלילה אם יש צורך בכך; האזרח עובד העבודה בשעה קבועה, ואינו גר במחנה. האזרח עלול לעזוב עבודת הצבא בשעת פריחה, או להפסיק העבודה מטעם אחר, ואין הצבא יכול להיות תלוי לגמרי אך ורק ברצונו הטוב של האזרח, בייחוד בשעת-חירום.

בדרג-ישרה — כלומר עבודות הנעשות ביחידות צבאיות כשדה — מטבח צבאי, תיקון רכב ונשק ביחידה, הובלה גדודית וכדומה — מן ההכרח שהעבודה תיעשה על-ידי חיילים. עם כל הפקוקים האלה ומקרי הגבול הטעונים עוד חקירה ובדיקה נוספת, הגענו לירי מסקנה שכל השנתון (בנים) מסוג בריאות בעל כושר קרבי, ישולחו מכאן ולהבא ליחידות לוחמות ולא לשירותים.

ניסוינו עד עכשיו הראה, כי לפחות 12% מכל המתייצבים פסולים לכל שירות צבאי מטעמי בריאות; מהמגויסים — יש 28% שבריאותם פוסלת אותם לשירות קרבי, ורק 72% מהמגויסים יש להם סוג בריאות בעל כושר קרבי, וגם זאת, לאחר שהצבא הוריד דרישותיו ביחס לרמת-הבריאות, אם כי אין הנוער שלנו נופל מבחינת הבריאות מהנוער האנגלי, וגם שם אחוז הנפסלים מטעמי בריאות הוא לא קטן מאשר אצלנו; אבל כוח האדם שלנו הוא מצומצם ודל, ואין לנו הכרירה הרחבה שישנה בארצות-אירופה ועלינו לשקוד על העלאת בריאות הנוער בישראל.

דבר זה — גיוס ליחידות לוחמות — היה למורת רוחם של הרבה מתגייסים הרוצים ללכת ליחידות שונות, מפני ששם הם לומדים מקצוע שיצלח גם בחיים האזרחיים, ואולי גם מטעמי ביטחון אישי (שלא יצטרך להישלח לחזית).

תיעשה גם רפורמה ביחידות המילואים וארבעים אלף איש יעברו מיחידות השירותים ליחידות לוחמות והאנשים יאומונו מחדש.

שינוי מערך זה ידרוש לפחות שלוש שנים. מקודם יאומונו הקצינים והסמלים — זה ידרוש כשנתיים, ואחר-כך — הטוראים. עקרון האיכות מחייב עוד דבר: מתן עדיפות להכשרת מקצועות לוחמים המחייבים תקופה אימון ממושכת (טנקיסטים, טייסים). דבר זה יאפשר להקים במשך שנתיים 18 חטיבות לוחמות (במקום...), מהן 15 חטיבות חיל רגלים, 3 חטיבות שריון. היו לנו עד עכשיו 40 גדודים ח"ים — מאנשי מילואים מגיל יותר גבוה, בערים וביישובים. אנו מוציאים מחיים כל אלה שהם בני 45 ומעלה

(לפי החוק משרתים במילואים עד 49) ומעבירים אותם להג"א, באופן שישארו רק 24 גדודים. אלה יאורגנו ב-8 חטיבות נוספות של חיל-רגלים — בעיקר להגנה מרחבית, כלומר סטטית, אולם בשעת הצורך גם לחזית ניידת.

במקום 10 גדודי תותחנים נגיע ל-18, מהם 5 בעלי טווח ארוך, מזוינים בתותחים 155 מ"מ (שעדיין אין לנו, אבל יש מ"מ עליהם בתחום הקצבת הדולרים שנעשתה השנה).

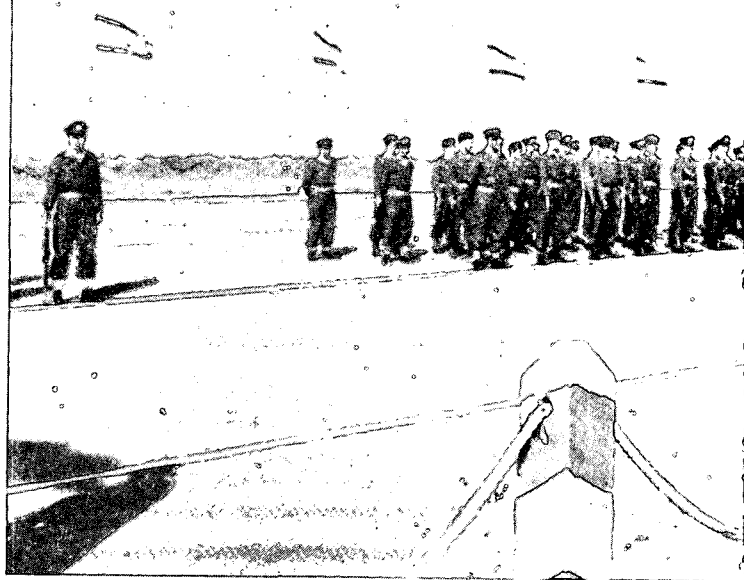
כל אלה יהיו ברובם הגדול כוחות מילואים. בצבא הסדיר נקיים רק שתי חטיבות חיל רגלים. יותר גדולות מאלה שהיו לנו עד עכשיו, אחת מהן תהיה חטיבת נח"ל, שתקבל אימון צבאי מלא (לא כמקודם). אם כי מחצית שירותה — 15 חודש יוקדשו להכשרה חקלאית ולהתיישבות צבאית בגליל המערב ובנגב, כאשר היה עד כה. תהיה יחידה שריון סדירה ו... גדודי תותחנים סדירים. כל השאר יהיה מילואים.

ובטרם אעבור לים ולאוויר — אעמוד על בעיה אחת שנראית לי חיונית ביותר: מהירות הגיוס של יחידות המילואים. לפי הסדרים הקיימים עכשיו יידרשו 6-7 ימים מקריאת המילואים להתייצבות עד היותם ערוכים לקרב. עד היום נענו אצלנו המילואים לכל קריאת התייצבות במידה משיעיה רצון, לרוב במשך 24 שעות. זה מעיד על רמת מורל מניחה דעת בקרב המילואים. אולם עד שאנחנו יכולים להספיק למתייצבים התלבושת, הציוד, הנשק וכ"ו — ולהביא את המילואים למוצב הדרוש, יעברו בתנאים הקיימים עוד 5-6 ימים. בשעה זו יש רק ל... חטיבות מילואים מחסנים

מיוחדים עם ציוד אישי. בשוויצריה ניתן הציוד האישי והנשק לאיש המילואים בביתו, והוא שומר עליו כעל בבת-עינו, וכשהוא נקרא — הוא מתייצב מיד כשהוא מלובש, מצויד ומוזין. הציבור שלנו עדיין אין לו החינוך וההרגל הדרוש לכך, וכל הציוד של המילואים שמור במחסני הצבא, ואין עדיין לצבא כל הציוד הדרוש לכל חיל המילואים; איטיות הגיוס במילואים יש בה, לדעתי, סכנה חמורה לקיומנו — במקרה של התקפת-פתע מצד שכנינו. מרכז כוח האדם הראשי במדינתנו הוא אוור תל-אביב, הנמצא רק 62

"אפילו המפקד, שגמר בתי הספר הצבאיים הגבוהים ביותר... אינו רשאי לראות עצמו כאדם השליט בתורת הצבא, כי אין תורה זו, ככל תורה מדעית אחרת, נחתמת אף פעם, ורק מי שעוקב בלי הרף אחרי ההתפתחות המתמדת של המחקר הצבאי ובעיות המלחמה, וספר תורת הביטחון אינו מש מפיו — ישכיל ויצליח בדרכו".

(ר' בן-גוריון)



קילומטר מגבול מצרים ו-21 קילומטר מגבול ירדן; ירושלים שוכנת על הגבול; חיפה היא רק 37 קילומטר מגבול ירדן; 63 קילומטר מגבול סוריה. אויבנו יכולים להתקיף אותנו במלוא כוחם מהיבשה, מהים (למצרים יש שתי משחיתות, שבפניהן לא תעמוד שום יחידה ימית שלנו) ומהאוויר, ואם חלילה יגיעו לחל-אביב בטרם נערוך ונגייס מלוא כוחנו — אנו אבודים. גורם הזמן הוא מכריע וגורלי — מבחינתנו, כי אין לנו כמעט כל מרחב ואלמנט יסודי של האיכות — הוא מהירות הגיוס שלנו. ויש הכרח שנצייד כל חטיבת מילואים במחסן מיוחד ושיהיה לנו די רכב להסיע במהירות הגדולה ביותר את המגויסים למוצב המלחמתי.

איני סבור שמצבנו הכספי ירשה להספיק לצבא עצמו די רכב להסעת כל חטיבות המילואים (להסעת חטיבה אחת דרושות... מכוניות-משא גדולות), ובשעת-חירום יצטרך הצבא להזהר מכוניות-משא אורחיות, ולשם כך יש צורך בשני דברים, אחד חוקי ואחד משקי: חוק גיוס וסיוג כל-ירכב יותר טוב, וסטנדרטיזציה של כל-י-הרכב. רכב לא יכול לפעול אם אינו מובטח במלאי של חלקי-חילוף, וכל מה שמרובים סוגי הרכב — קשה יותר להבטיח חלקי-חילוף.

אנחנו צריכים לדאוג לכך ובזאת אני פונה לשר המסחר והתעשייה — לטפח ייצור של חלקי-חילוף לכל-י-רכב. מבלי אפשרות של ייצור המוני זה לא יתכן, לשם כך יש להמעיט עד כמה שאפשר בסוגי כל-י-הרכב, ולהקפיד על סטנדרטיזציה. כך עשו גם בשוויצריה. החברים אולי יחשבו שאני עומד על דברים טפלים, אני חייב להזהיר את החברים שבאפשרויות בטוחות במהירות הגיוס של צבא מילואים, יהא תלוי גורלנו לחיים ולמוות — אם אויבנו יחליטו להתקיף אותנו שנית. אחר של יום אחד עלול להיות פאטלי.

עקרון האיכות — פירושו שוב הגברה מכסימלית של כוח המחץ העיקרי שלנו — חיל האוויר. אנחנו מוגבלים ביכולתנו הכספית, ובכל שנה אנו חייבים לבדוק מהו המכסימום שאנו

יכולים להפריש לצרכי ביטחון, אבל לגבי מבנה התקציב אין זו השאלה היחידה, יש בעיית העדיפויות בתוך סעיפי התקציב העיקריים. ויש לתת עדיפות, לדעתי, לכוחות המחץ, שבראשם עומד חיל-האוויר; הוא צריך מראשית הסכסוך (אנשינו במטה סבורים — יום לפני פרוץ המלחמה, אבל זה מעורר קושי מדיני עצום) להשמיר כוח האוויר של האויב ולפוצץ שירותי התעופה שלו. הוא צריך לסייע לחילות שלנו בהתקפות על צבא היבשה של האויב. הוא צריך להגן על נתיבות הים שלנו ולחפות על חילות היבשה שלנו. שלטוננו באוויר מבטיח לנו הניצחון יותר מכל גורם אחר, ולהיפך.

הגענו לעצמה לא מבוטלת באוויר... הטייסים שלנו עולים בכושרם וברוחם על הטייסים הערביים, אולם לערבים יש עדיפות כמותית ואיכותית כמטוסים...

אנחנו חלשים בתותחים נ"מ, יש לנו עכשיו רק תותחים נ"מ של 20 מ"מ ו-40 מ"מ. דרושים לנו... תותחים של טווח גבוה יותר... מ"מ. גם יש לשכלל רשת מכ"ם שלנו.

ביס יש למצרים לא רק עדיפות אלא עליונות — יש לה שתי משחיתות, ואיני סבור שאנחנו יכולים להתחרות עם מצרים במרוץ זיון ימי. אבל לא נוכל למסור השלטון המלא ביס למצרים — הנתיב היחיד שנשאר חופשי בשבילנו, לאחר שאנו נצורים ביס ביבשה מכל העברים.

המטה וחיל-הים רוצים למכור הקורוונות שיש לנו, ולרכוש שתי משחיתות ועירות. בדרך כלל יש לצמצם חיל-הים ושירותיו. לעומת זאת יש להגביר הגנת החופים בתותחים מרחיקי טווח; רכשנו מספר כלי שיט קטנים, עד טווח קצר אמנם, אבל הם כבר מילאו שליחות חשובה במלחמת השחרור (הטבענו ברגעים אחרים שתי אוניות מלחמה מצריות בנמל עזה, בלי כל הפסד מצדנו), ונצטרך לסמוך על האיכות הגבוהה של החומר האנושי שלנו, שיהיה מסוגל לעשות מעשים שהמצרים לא יעשו אותם, ועל חיל האוויר שלנו, שהוא פועל בשמי הים כמו בשמי היבשה.

ביחס למגמה העיקרית של הגברת הכוחות הלוחמים על חשבון השירותים, ומתן עדיפות לכוחות המחץ ביבשה, באוויר ובים — תמימי דעה כל אנשי המטה. אחד הקצינים, שיש לו יותר ניסיון צבאי וידיעות צבאיות אולי מכל החיילים שלנו, קצין בן-קצין, משירת בצבא האוסטרי, הגרמני והבריטי, ומשרת בהגנה ובעצה"ל שלפני מלחמת השחרור חולק על כל שיטת הגיוס שלנו. הוא כופר בערכו ובמעשיותו של צבא עממי או המוני כפי שהוא קורא לו; הוא טוען שבין כך ובין כך לא נוכל אף פעם להשתוות בכמות עם הכוחות הערביים, ושכלל יש מגרעות אורגניות בצבא המוני; (1) איכות כוח האדם בצבא המוני נמוכה וירודה גם מבחינה גופנית וגם מבחינה שכלית, כי הרמה נקבעת על-ידי הממוצע הדמוגרפי של העם, והממוצע בהכרח שהוא ירוד; (2) יש מחסור בסגל פיקודי ומקצועי הדרוש לארגון, לאמן ולהפעיל צבא המוני; (3) החוקת צבא המוני, חימושו וציודו — היא יקרה; (4) החוקת צבא המוני במלחמה בתקן מלא אפשרית רק אם יש רזרבות גדולות של כוח אדם, כי בשעת מלחמה יש אבדות אדם רבות, ויש למלא השורות המתרוקנות. אצלנו אין רזרבות כאלה.

במקום צבא המוני הוא מציע להקים צבא מובחר קטן אך חזק בכוח מחצו. לצבא זה ייבחרו מיטב הכוח האנושי שבתוכנו, יינתן לו אימון משובה וממושך וזה יקטין הוצאות התחזוקה של כוח אדם והאספקה של ציוד וזיון. לרעיון זה יש תומכים בכמה ארצות והוא לכאורה משכנע.

ניסיתי לברר אתו גדלו של הצבא המובחר ואיך יעמוד בשלוש זירות-המלחמה שיהיו לנו בלי ספק בצפון; לבנון וסוריה. במרכז: ירדן ועיראק, בדרום — מצרים. והוא היה מוכרח להודות שנוסף לצבא המובחר יהיה הכרח לגייס ולהפעיל כל העתודות האפשריות ברזרבה מלחמתית, וכל החסרונות שמנה תחילה בצבא המוני — חזרו למקומם.

הגעתי לידי מסקנה שלא צבא מובחר נחוץ לנו — אלא צבא עממי, כי רק בגיוס מלוא כוח-האדם שלנו — נוכל לעמוד, אבל עלינו ליצור יחידות קטנות, קומנדו של פרטיזנים שיהיו מוכשרים לפעול מאחורי קווי האויב ובתוך מחנות האויבים בכל

האמצעים, והמטה עוסק עכשיו במימוש הצעה זו. על הפרטים אין מן הצורך לעמוד פה.



מרתני מקודם שכושר המלחמה נמדר בכמות הלוחמים ובאיכות הכשרתם. עלי עכשיו להוסיף גורם חשוב אף הוא: כמות הנשק וטיבו. התקדמנו בזיון מאז תום המלחמה. בשתי שנים וחצי האחרונות הוצאנו על נשק (מאפרייל 1951 עד ספטמבר 1953): בשנת 1951/2 — 8,155,622 דולר (מזה לחילות יבשה 4,331,810, לחיל אוויר 3,031,012 דולר, לחיל הים — 792,800 דולר). בשנת 1952/3 לחיל אוויר 7,671,515 דולר (מזה לחילות יבשה 4,657,506, לחיל-אוויר — 2,630,742, לחיל-הים — 383,267 דולר).

במחצית שנה זו (מאפרייל 1953 עד ספטמבר 1953) הוצאנו 3,666,347 דולר, מזה לחילות היבשה 1,264,629 לחיל-האוויר 2,338,803, לחיל-הים 62,915 דולר כס"ה בשתי שנים וחצי האחרונות 19,493,484 דולר (מזה לחילות יבשה — 10,253,945 דולר, לחיל-האוויר 8,000,557, לחיל-הים 1,238,982 דולר).

בשנת המלחמה הוצאנו על נשק למעלה מעשרים אחוז של תקציב הביטחון. החשבונות מאז יש לי בלירות, ולירה של אז הייתה קצת יותר מארבעה דולר כל אחת. בשנה היא הוצאנו 15,100,000 על חימוש מתוך תקציב של 74,478,000 ל"י, בשנה השנייה הוצאנו 4,231,355 ל"י מתוך תקציב של 41,481,574, שזה 10% בשנה השלישית — 1950/1 — הוצאנו 5,533,190 מתוך תקציב של 47,125,190 ל"י, שזהו 11.7% בשנה הרביעית — 1951/2 — הוצאנו רק 2,822,827 ל"י, מתוך תקציב של 57,241,632 ל"י שזהו 4.9% ובשנה החמישית — עד אפריל 1953 הוצאנו 3,534,000 מתוך תקציב של 82,288,000 ל"י שזהו 5.5% בחמש שנים אלה הוצאנו על חימוש של 32,221,412 ל"י שזהו באופן ממוצע לכל התקופה 10.6% מכל תקציב הביטחון. אם נצרף להוצאות החימוש גם הוצאות הציד, הייצור, המחקר-הצבאי ומבנים — יוצא שאנו מוציאים על החזקת כוח-אדם למעלה מ-70% של התקציב, ופחות מ-30% על ציד, כולל נשק ורכב. באמריקה ובאנגליה ובצרפת האחוז הוא 50:50.

מכאן ברור שאנו מפגרים בציד ובחימוש, וזה מוריד ומחליש עצמת הלחימה שלנו, והצבא שלנו אינו מצויד ומוזין דיו; הערבים עולים עלינו גם בכמות הנשק וגם באיכותו, יש להם תותחים ארוכי טווח שאין לנו, יש להם טנקים כבדים שאין לנו, יש להם מטוסי סילון שאין לנו, יש להם אניות משחית שאין לנו. כלומר יש להם עדיפות בנשק גם ביבשה, גם באוויר וגם בים. ואם כי אין הכרח שנשתווה לנשקם בכמות — יש צורך חיוני שלא ניפול מהם באיכותם. ובשלוש השנים הבאות עלינו לשנות המאזן הפנימי של התקציב — להפחית החלק להחזקת כוח-אדם (זה ייתכן אך ורק אם נצליח להקטין שיאי כוח-אדם) ולהגדיל החלק המוקדש לנשק ולציד אישי ויחידתי מלא.

אין טעם להחזיק חיילים שאין להם ציוד ונשק, מוטב יחידה יותר קטנה, מצוידת ומוזינת כהלכה, מיחידה מנופחת בכוח-אדם שאין לה ציוד, רכב ונשק. בכל-אופן נצטרך בשלוש השנים הקרובות להגיע לזינון מלא ומעולה של מינימום הכוחות הלוחמים, אשר נקבע. מוטב להוריר שיא כוח-האדם בשלוש השנים הקרובות, למען שנעלה הזינון בכמות ובאיכות. זאת אומרת בקביעת העדיפויות יש להעריך רכש על כוח-אדם בצבא — כשנתיים הקרובות.

כבא כידוע אינו ארגון לוחמים בלבד, אלא מפעל משקי עצום ומסועף. תקציבו הוא הגדול במשרדי-הממשלה והוא עוסק בקניות, בכנייה, באספקה, במלאכה ובחרושת בקנה מידה גדול.

בישראל כמו בכל ארץ דמוקרטית, הממשלה הנבחרת חולשת על כל ענייני הצבא, ואחד מחברי הממשלה ממונה על משרד הביטחון, והוא אחראי גם להנהלה המשקית וגם לארגון הצבאי. ברור שאין שר הביטחון יכול לעשות כל העבודה בעצמו, ונחוצים לו עוזרים ראשיים: לפי המצב הקיים יש לו מנהל משרד הביטחון, החולש על הצד הכספי והמשקי של המשרד; והרמטכ"ל המפקד



צבא כידוע אינו ארגון לוחמים בלבד, אלא מפעל משקי עצום ומסועף. תקציבו הוא הגדול במשרדי-הממשלה והוא עוסק בקניות, בכנייה, באספקה, במלאכה ובחרושת בקנה מידה גדול.

בישראל כמו בכל ארץ דמוקרטית, הממשלה הנבחרת חולשת על כל ענייני הצבא, ואחד מחברי הממשלה ממונה על משרד הביטחון, והוא אחראי גם להנהלה המשקית וגם לארגון הצבאי. ברור שאין שר הביטחון יכול לעשות כל העבודה בעצמו, ונחוצים לו עוזרים ראשיים: לפי המצב הקיים יש לו מנהל משרד הביטחון, החולש על הצד הכספי והמשקי של המשרד; והרמטכ"ל המפקד



צבא כידוע אינו ארגון לוחמים בלבד, אלא מפעל משקי עצום ומסועף. תקציבו הוא הגדול במשרדי-הממשלה והוא עוסק בקניות, בכנייה, באספקה, במלאכה ובחרושת בקנה מידה גדול.

בישראל כמו בכל ארץ דמוקרטית, הממשלה הנבחרת חולשת על כל ענייני הצבא, ואחד מחברי הממשלה ממונה על משרד הביטחון, והוא אחראי גם להנהלה המשקית וגם לארגון הצבאי. ברור שאין שר הביטחון יכול לעשות כל העבודה בעצמו, ונחוצים לו עוזרים ראשיים: לפי המצב הקיים יש לו מנהל משרד הביטחון, החולש על הצד הכספי והמשקי של המשרד; והרמטכ"ל המפקד

על הצבא ואחראי לארגונו, לאימונו ולהפעלתו בשעת הצורך, ולתכנון לשעת מלחמה. השאלה שמתעוררת סומן לזמן היא מה הם היחסים בין הרשות האזרחית ובין הרשות הצבאית במשרד הביטחון. אין בכל ארץ מספר שווה, וכמעט בכל הארצות יש יבוסים ממושכים על תחומי הסמכויות של הרשויות. ויבוס זה קיים גם אצלנו, ומומן לזמן יש שהוא מחריף וגם מחבל בעבודה, ודרושה הכרעה ברורה וקבועה. לא יכולתי למצוא דוגמא מוסמכת בארצות אחרות שלפיה יש לנהוג, כי: א) בכל ארץ יש נוהג אחר ב) אין התנאים בארצנו דומים לתנאים שבאנגליה ואמריקה למשל. בצבא עצמו יש שתי מגמות. מגמה אחת רוצה שהמטה והרמטכ"ל בראשו יחלוש לפי הוראותיו של שר הביטחון על כל ענייני הביטחון הצבאיים והמשקיים, וישתמש לשם כך גם בעוזרים ומומחים אזרחיים, כשם שכמה חילות ופיקודים משתמשים בעבודת אזרחים תחת הנהלה צבאית. ומגמה שנייה אומרת שהמטה צריך להצטמצם אך ורק בעניינים הצבאיים ה"טהורים", וכל ענייני הכספים והמשק, מחוץ לדרגיהם, יש למסור ליד הנהלה אזרחית במשרד הביטחון, והם צריכים להשתמש בעבודתם גם בחיילים בתפקידים המתאימים.

מתוך ראות התנאים המיוחדים של הביטחון בארץ, ולשם שמירה על שני העקרונות המרכזיים שצריכים להנחות אותנו: ייעול וחיסכון, אין לרעתו להעמיס על הרמטכ"ל הדאגה והאחריות לצד המשקי והכספי.

1) צבאנו צעיר ונתון בתנאים קשים יותר אולי מכל צבא בעולם — כי אנו שרויים עדיין במצב מלחמה עם כל השכנים ונתונים במצור, וראש המטה ועוזריו חייבים לרכז כל מעייניהם בבעיות התכנון המלחמתי והעלאת איכותו של צבאנו. יש התקדמות רבה בצבא, אבל אנו רחוקים עדיין מהיות צבא משוכלל ושום תשכחות — ולו גם כנות — של אזרחים, אסור שיוזחו את דעתנו. עלינו עוד ללמוד הרבה, ומתוך ניסיון מתמיד עלינו לחשוף ליקויי הארגון והאימון ולתקן אותם, מבלי להיתפס לשגרה. מאמץ זה, מחשבתו וארגונו, מספיק להעסיק יומם ולילה טובי המפקדים שלנו שיעמדו בראש הצבא.

2) דבר החיסכון מוכרח לתפוס אצלנו מקום יותר רב מאשר באמריקה, או אפילו באנגליה ובצרפת או גם בלגיה והארצות הסקנדינביות.

ביטחוננו תלוי לא רק בצבא, אלא במידה לא פחות קטנה בעלייה, בהתיישבות ובפיתוח המשק והתרבות. יכולתה הטוטלית של האומה, בחומר וברוח, תכריע, וצרכינו מרובים, ואסור לנו להוציא אף פרוטה יתרה אחת לצרכי הצבא אם אין בה הכרח גמור. המוח הצבאי רואה בהכרח כל העניינים מבחינת הצבא, ולא תמיד הוא יודע להעריך שאר צרכי המדינה לגופם ושר הביטחון אסור לו שישתמך אך ורק על חוות דעתו היחידה של הרמטכ"ל. כי ברגע שכל אנשי הביטחון כפופים לרמטכ"ל — תשמע בצבא רק דעה אחת ויחידה כי הצבא בהכרח בנוי היררכיה ומשמעת. לאיש צבא לא קל — אם כי לא נמנע — להעריך שיש צרכים אחרים במדינה השקולים כצרכי הצבא, ויש לדון על עדיפויות — בין צרכי ביטחון ובין צרכי מדינה יסודיים אחרים — מתוך הערכה כוללת ושקולה של כל צרכיני ההיסטוריים.

3) על פי מהותם ענייני הצבא כמובן הצד וענייני המשק אינם זהים, ואין הכרח שאדם שמוכשר לדבר אחד, שיהיה מוכשר גם לדבר שני. יכול כמובן גם חייל להיות איש משקי ולהיפך, אבל אין זה מוכרח ואפילו לא מצוי כל-כך, ורמטכ"ל יש למנות קודם כל לפי כשרו הצבאי.

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

משום זה נראה לי שיש להפריד מהנהלת הביטחון כל ענייני הכסף והמשק והפיקוח הכספי והמשקי בדרג העליון — מענייני הצבא כמובן הצד ויש צורך שלשר הביטחון יהיה עוזר ראשי לענייני כסף ומשק ובעיית כוח-האדם במדינה: לעוזר ראשי קוראים עכשיו מנהל כללי של משרד הביטחון, ואין צורך להמציא שם חדש. ולמנהל משרד הביטחון כמובן שיהיו לו עוזרים וסגנים לענפי הפעולה השונים, אבל אלה חייבים לעבוד מתוך שילוב מתמיד עם מוסדות המטה הכללי, ביחוד אג"א ואכ"א: לא עשיתי וגם לא יכולתי בזמן קצר זה ובעצמי לעשות בחינה מספקת אם אין

אנשים מיותרים, כלומר בלתי הכרחיים בהחלט, גם כמות השונים של הצבאות וגם במשרד הביטחון. הרושם שלי — שיש מקום לחיסכון בשטח זה ויש לקבוע צוות או ועדה מיוחדת, מורכבת מאורחים ומחיללים שיבדקו אם אפשר לקצץ בכוח-אדם במטות, במשרד הביטחון, ואם אין כפילות בעבודת שתי הרשויות; כמעט שברור שיש לעשות חיסכון רב בכוח-אדם, וכל איש קבע ואזרח מיותר הוא הפסד של אלפיים וחמש מאות לירה לשנה וההפסד הוא לא רק למדינה, אלא גם לביטחון. כפי שכבר ציינתי עלינו להקטין האחוז של החוקת כוח-אדם בצבא ולהגדיל אחוז הציוד והנשק במבנה תקציב הביטחון, וזה יש לעשות לא על-ידי הגדלת תקציב הביטחון, בלי הכרח אלא על ידי קימוץ בכוח-אדם.

ל

פני עברי ליסודות הבלתי צבאיים אעמוד בקצרה על שתי סוגיות צבאיות שיש להן גם חשיבות לא צבאית. א. האשה בצבא. גם לבחינת בעיה זו, האשה בצבא, ניגשתי מתוך התעלמות גמורה מהעמדה המקובלת במדינה ועלי, ורציתי לברר לעצמי מחדש שתי שאלות: (1) היש הכרח בגיוס הבנות, (2) היש ירידה או עלייה לאשה בצבא. השאלה הראשונה נפתרה בנקל — על-ידי בדיקת מצב כוח-האדם, ומצב זה לא היה משתנה גם אילו נמשכה העלייה, כי אין לנו כל תקווה להתמיד ברוב או כמעט הפער שיש בין כמות כוח האדם שלנו ובין זה של הערבים. עם המגמה החדשה — מגמה בריאה והכרחית — להפנות כל יוצא-צבא של סוג בריאות בעל כושר-קרבי ליחידות הלוחמות, גדל עוד יותר ההכרח בגיוס בנות. מבלי שהבנות תעשינה חלק גדול של השירותים — נהיה מוכרחים להעביר חלק גדול של גברים בעלי כושר קרבי ליחידות שירות. גם במילואים יהיה עכשיו יותר גדול בבנות, כי אנו עומדים להעביר, כפי שאמרתי, 40,000 מחילות השירותים לחטיבות חי"ר לוחמות. לא כל המועברים יהיה צורך למלא מקומם, כי יש לנו בכמה ענפי שירותים עודף של מילואים, אבל חלק מהארבעים-אלף נצטרך להחליף בנשים ובגברים ללא כושר-קרבי. בתוצאות אלו לא הייתה לי כל הפתעה, אולם בכירור השאלה השנייה — אם הצבא מעלה האשה או להיפך, עלי להגיד שהייתה לי הפתעה נעימה ומעוררת.

נפגשתי עם מפקדות מנוסות וקשישות בעלות ניסיון חיים רב, שיש לסמוך על ידיעתן ודעתן. שוחחתי עם טוראיות שנכנסו לצבא בסוף הקיץ מבוגרות הגימנסיה; שוחחתי עם מדריכות בצבא, קראתי בעיון הרו"ח של צוות המטה שהרמטכ"ל הטיל עליו לברוק מצב החיילת ומעמדה בצבא, ביטחונה מבחינה מוסרית, דיברתי על בעיה זו עם אלופי הפיקודים המרחביים ועם קצינים גבוהים. אין לי כל ספק בדבר — שברך-כלל האשה בצבא, בין שהיא בוגרת גימנסיה או סמינריון לגננות ומורות, ילידת הארץ ובת-טובים, ובין אם היא עולה חדשה מארצות אירופה או ארצות המזרח — מתעלה בצבא מבחינה אנושית ויהודית גם יחד. הצבא אינו מורכב ממלאכים, ויש דברים שאין עליהם אפוטרופסים, ויש מקרי הפלה מלאכותית בצבא. אין להעלים גם עובדה זו. אבל כל יודעי דבר בטוחים שמקרים אלה פחותים לאין ערוך ממה שקורה בחיים האזרחיים. יש מקרים שהצבא מוציא מתוכו בחורה יצאנית, כי במעברות, ולא רק בערים יש בתי-בושת, ויש שבחורה כבר נכנסת לצבא. אבל מיד כשעומדים על טיבה — משחררים אותה. היא אין לצבא אמצעים ומוסדות להחזיר נערה כזו למוטב. אבל אלה הם מקרים יוצאים מן הכלל.

ברך-כלל נתברר לי ללא-ספק שהבחורה העולה, שכאה לארץ בלי חינוך, ערכה האנושי היהודי עולה בצבא, היא רוכשת לעצמה מקצוע, הכרתה העצמית וכוחה המוסרי מתגברים ומתחזקים, ואין ספק שהיא תהיה לאחר צאתה מהצבא אזרחית יותר מועילה ואם יותר מחונכת ועקרת-בית יותר תרבותית מזו שלא הייתה בצבא.

אגב בירורי נודע לי שהצבא מסרב לקבל שנה שנה כאלף בחורות, שאינן יודעות קרוא וכתוב, מפני שעד שיכשיר אותה הצבא לאיוז עבודה מועילה בשכיל הצבא — יגיע זמן שחרורה.

והצבא רק ישקיע בה עמל והוצאות, מבלי להפיק ממנה כל תועלת, כי אין שולחים בחורות ליחידות לוחמות, אלא לשירותים, ובחורה זו לא תצלח לשירות מבלי שתחונך לכך מקודם.

אם כי הבינות נימוקי התנגדות של הצבא — מתוך ראיית האינטרס המקצועי של הצבא, מפקפק אני אם נכון הדבר מבחינה לאומית כללית. כי בחורה עולה בת שמונה-עשרה שלא יודעת קרוא וכתוב לא תהיה לה כבר שום הזדמנות אחרת לקבל חינוך כל-שהוא, ואיני סבור שרצוי שיהיו לנו אימהות בלתי מחונכות, אנאלפבתיות, קרועות מכל הנעשה בארץ; וביקשתי המטה ומשרד הביטחון שיעיינו מחדש בשאלה, ויבדקו אם אי-אפשר לגייס בחורות אלו, לחנך אותן כמו שמחנכים גם חיילים אנאלפבתיים — ולמצוא סידורים כאלה שמגוייסת כזו תביא גם תועלת לצבא.

מה שהפתיע אותי יותר — הוא שנוכחתי שגם הנערה הישראלית "בת-הטובים", בוגרת הגימנסיה, מתעלה בצבא. הן רוכשות ניסיון-חיים עשיר, מתעצמות והכרתן העצמית מתעלה. אמנם בשבוע הראשון או בשבועיים הראשונים הן בלתי מרוצות — המשמעת והאימונים וכל סדרי הצבא מעיקים עליהן, אבל מיד הן מתגברות, ובשבוע השלישי והרביעי הן מרגישות עצמן בטוב ומקבלות ההגבלות והחומרות כצבא באהבה. דבר אחר מצער נתגלה לי, שהוא לדעתי קודם כל אשמת המורים: בוגרות הגימנסיה מכיטות על הבחורה העולה בכזו ומתרחקות מחברתה. אני בטוח שאילו היו המורים מסבירים לתלמידים ולתלמידות במחלקה השביעית והשמינית — מה זה מיווג גלויות ומהי שליחות הנוער הישראלי בתהליך זה ומה נדרש מהם בצבא, היו גם הבחורים וגם הבחורות של בתי-הספר התיכוניים באים לצבא ברוח אחרת והיו מגלים יחס אחר בפגישתם עם שבי-הגולה. ויש לחנך תחילה את המחנכים, כי דבי לא שנה — חייא מנין?

יש גם צורך לגייס מספר נשים משכילות בוגרות, שכבר אין להן צער גידול בנים, מבנות ארבעים ומעלה, שיתנדבו לצבא ויטפלו גם בבנות הצבאיות וגם בעולות החדשות (ויש גם בנות הארץ המשוללות כל חינוך). בסוף דברי בפרק אצטט לכם מדברי מפקדת מדריכה צעירה אחת, המשרת בצה"ל משנת 1948 ועד היום: "עברתי עם בחורות אשר לא הכירו את הארץ ואת ההווי שלה. אך לאחר שסיימו שנה של שירות אי-אפשר היה להכיר אותן, גם מבחינה יהודית וגם מבחינה אישית. הצליחו להיקלט להווי הארץ. היו בחורות אשר לא ידעו עברית, לא ידעו חיי-חברה, לא ידעו ניקיון אישי והווי ישראלי, ואחרי חודשיים כבר היה משהו אחר בכל סגנון חייהן. עצם הדיבור שלהן, הביטחון העצמי — השתנה". ברור ש"נחל" זה הוא המקום האידאלי לחינוך בנות מסוג זה.

ב. ובמילים אחרות על הפעולה החינוכית של הצבא בכלל. ושוב עקרונות האיכות הגבוהה והמצב היורד בתוך קיבוץ הגלויות מטילים על צה"ל תפקידים חינוכיים שאין לכל צבא אחר. הדבר היסודי שבו בעצם תלוי הביטחון — וגם כל השאר — העם, הרי בכל ארץ הוא מצוי ונתון למפרע, עוד לפני היות המדינה; במדינת ישראל קיים עם יהודי רק בכוח ולא בפועל. רוב האוכלוסין הם עולים חדשים שעלו ארצה לאחר ייסוד המדינה, רובם באו מתוך אונס, ואין להם השכלה יהודית (לרבים — אין גם שום השכלה אנושית) אין להם שורשים בעבר היהודי, אינם מכירים הארץ ואינם קשורים לארץ, אינם יודעים עברית ואינם יודעים מה שנעשה כאן. ספק אם אנשים כאלה ילחמו כאשר לחם הנוער בשנת 1948. ולא מספיק שטירוני אלה יקבלו אימון צבאי. ויתנו בידם נשק. אין מומחה צבאי שאינו מכיר שהמורל — או בעברית הרוח — של הצבא הוא הגורם הראשי, אם לא היחיד, בניצחון. ועל צבאנו הוטל להיות בית-ספר ובית-יוצר — לחנך יהודים ואנשים וללכד ערב השבטים הרחוקים זה מזה — לעם אחד. וכל טירון בצבא נבחן קודם כל אם קיבל איזה חינוך שהוא. הצבא קבע 10 דרגות, מאפס ועד תשע. אפס — זה מי שאינו יודע לא לכתוב ולא לקרוא. חמש הדרגות הנמוכות מאפס — עד חמש, חייבים בלימודים. האנאלפבתיים הגמורים באים לרוב מתורכיה, מעיראק (ביחוד מערי-שדה) ומרומניה. בשבועיים הראשונים

בבסיס האימונים אינם עושים כלום — אלא לומדים עברית במשך שישים שעות — ועליהם לרכוש לפחות 200 מילים למען יבינו הפקודות. בשבועיים אלה מלמדים אותם גם ראשית הכתיבה. אחר-כך עליהם ללמוד עוד ביחידה שלהם עוד 140 שעה, בס"ה 200 שעות, עד שירכשו מינימום 1200 מילים (לרוב רוכשים יותר — על ידי שיחות עם חיילים אחרים). המורים הם חיילים — מהצבא הסדיר ומהמילואים. בחיפה בביתו של רוטנברג קיים בית-ספר קבוע לחיילים, ודרכו עברו כבר למעלה מעשרת-אלפים חיילים. לומדים לא רק אנאלפבתיים. בזמן האחרון הנהיגו שגדורים שלמים מפסיקים אימוניהם וכל פעולותיהם הצבאיות וכל הגדוד נהפך לבית-ספר ולומדים. המפקדים, הסמלים והטוראים, כל אחד לפי צרכיו. ומעניין — שבחודש הלימוד לא היה אף מקרה אחד של עריקה, אין הפרת משמעת, וחדר-מעצר של הגדוד נהפך לכיתה. עד עכשיו למדו שני גדורים בדרום וגדוד אחד במרכז. עומדים להרחיב זה לאט לאט על כל הגדורים. בחודש הלימודים לומדים גם שירים עממיים, ריקודים, והוויי ישראל, וקשה להגזים בהשפעה המעמיקה והחיובית שחודש הלימוד השריש בכל החיילים, בטוראים ובמפקדים.

מלבד עברית מקדישים 30 שעות ללימוד ידיעת-הארץ, על-פי ספר מיוחד שיצא על-ידי הצבא — "זאת-ארצי". לימוד ספר זה הוא חובה על כל חייל, כחלק מהאימון הצבאי. 40 שעה מוקדשות לתולדות עמי-ישראל על-פי ספר מיוחד ו-40 שעה להיסטוריה כללית. לומדים גם חשבון, על-פי ספר צבאי, שהחשבון הוא כולו מחיי צה"ל. חייל שגומר ארבעה ספרים אלה מקבל תעודה של חניך ב"ס עממי. מעכשיו תהיה חובה ללמוד גם 30-40 פרקים מהתנ"ך. זו תהיה השכלה של חובה על כל חייל, שלא קיבל חינוך יסודי בב"ס עברי.

הצבא גם מאפשר לקצינים שלא קיבלו חינוך תיכוני ללמוד בעודם בצבא ולקבל תעודת בגרות ממשרד-החינוך לאחר בחינה מיוחדת. לומדים קרוב לתשע-מאות קצינים קורסים של ב"ס תיכוני בשעות הערב, שלוש פעמים בשבוע, משעה 5 עד שעה 9. רבים מהם כבר קיבלו תעודת בגרות. עוזרים לקצינים שיש להם השכלה תיכונית להשתלם בלימודיהם, ונוצרים חוגי-לימוד בצבא — לתנ"ך, למתמטיקה, לעברית, ללשונות זרות. יש כבר כמאה וחמישה חוגים כאלה בצבא, וכל חוג מונה 25-30 איש. מלבד זאת לומדים כשש-מאות חיילים כמוסדות גבוהים בחיפה ובתל-אביב בהנחה מהמוסד ובתמיכת הצבא.

אין ברעתי למסור כאן דו"ח מפעולת הצבא בשטח החינוכי; אולם רציתי להדגיש הבעיה הגדולה שהצבא מנסה לפתור ובמידה שהוא עושה בה — עבודתו היא לברכה, אבל הוא עושה רק בשנתון שמגיע לצבא. ואין ספק שאיש ששירת בצבא — הוא אזרח יותר נאמן ויותר מועיל ויותר מוכשר מאיש שלא שירת בצבא. וכיחיד רבה ויקרה עבודתו החינוכית של הצבא בקרב הטייונים מבני העלייה — שהם עכשיו רוב הצבא. והצבא הוא בית הספר הגדול והחשוב ביותר בארץ, ועושה יותר מכל מוסד אחר ללימוד האומה, כי בצבא כולם שווים, לכולם יש אותם החובות וכולם נהנים מאותן הזכויות, וזה מפתח חוש האזרחות החיובית. אבל לא כולם מגיעים לצבא, והזמן שמשרתים בצבא לא מספיק — ויש בעיה גדולה של הנוער בגיל שלאחר בית-הספר היסודי ולפני גיל הצבא, כלומר בגילים של 14-18, שיש בהם כאלה כמאה אלף נערים ונערות, וכן כעשרים או מכסימום עשרים וחמישה אחוזים מקבלים חינוך מקצועי ותיכוני. השאר — ורבים מהם לא קיבלו קודם שום חינוך יסודי — הם עוזבים להשפעת הרחוב בשכונות עוני ופרברים, וזוהי בעיית גדנ"ע.

ולא בלי חשש של חזרה ושעמום אני מוכרח עוד פעם להדגיש שאם באמת נעמוד שוב לפני מלחמה עם הערבים — ואיש בעולם לא יוכל להבטיחני שמלחמה זו לא תהיה, הרי כל סיכוייני לגנוח ואני מאמין בהחלט בניצחון תלוי בכך באיזו מידה הלוחמים שלנו יעלו ברוחם, מסירותם, בחונם, בהתלהבותם, בחלוציותם, ולא רק באימוניהם ובזיונם, על הערבים. ובעיית הנוער שבעוד 3 או 4 שנים ייכנס לצבא, בני 14, 15 ו-16 היא בעיה גורלית. תנועות נוער בארץ מקיפות בערך ... נערים. איני שולל

לגמרי ערך פעולתן, ומעט ההתיישבות החלוצית שיש לנו במידה ידועה היא פרי עבודתן. אבל איני בטוח שהפסדן אינו עולה בשכרן. כי הן אינן מחנכות לעם, אלא למפלגות. נוסף לכך — הן מטפלות רק בעיקר בנוער הלומד, והנוער הדל ונוער העלייה הצעירה עוזב לנפשו, והם הרוב הגדול, ומהם ייבנה הצבא ומהם ייבנה העם. אין למדינה האפשרות להנהיג חינוך תיכוני חינום, ואין כל תקווה לנערים אלה לקבל איזה חינוך שהוא.

גדנ"ע טיפל עד עכשיו בעיקר בנוער הלומד, אולם החלטתי שהטיפול בנוער זה, עד כמה שיש בו עניין צבאי וביטחוני, יימסר לבתי-הספר עצמם בהשגחת משרד-החינוך. בשיבה משותפת בין נציגי הצבא ומשרד הביטחון קבענו סדרי החינוך הטרנס-צבאי, שיוטל על בתי-הספר התיכוניים. איני יודע באיזו מידה הדבר מוצא לפועל, ויש לי ספק אם המורים ומנהלי בתי ספר מבינים מה עליהם לעשות, לא רק בחינוך טרנס-צבאי, אלא בחינוך הנוער שבידם לקראת בניין עם וארץ. אולם לגבי נוער זה אין דאגה יתרה. יש צורך, דיברתי כבר על-כך עם המטה, שפעם או פעמיים בשנה יכונסו כל המורים למחנה, ואנשי הצבא ישוחחו אתם על ענייני הביטחון והכשרת הנוער להגנת המולדת ולבניין אומה מלוכדת. פעולת הצבא בנוער תיחור מאכן ולהבא לנוער העובד, העוזב ובני המעברות ויישובי העולים והפרברים — לנוער שאינו לומד בבתי ספר מקצועיים או תיכוניים. הטיפול בנוער לא יהיה צבאי, גם לא כל-כך טרנס צבאי, אלא הייתי אומר טרנס-נחיל. יש להקנות לנוער זה ערכי יסוד, אנושיים ויהודיים, הכרת הארץ, כבוד יהודי, סדר וניקיון, משמעת, רגשי אחווה אנושית למען יהיו אנשים, יהודים, חלוצים ולוחמים. יטפחו בהם כישרון הסיוור, מחנאות, שיט, תעופה ויטעו בהם אהבה למולדת, למדינה ולערכי האומה העברית, ורוח של גבורה. הכוונה היא לא למיליטריזציה של הנוער, אלא להכשרתו לבנות העם והמולדת ולהגן עליהם. רק כמסגרת ממלכתית כללית ורק טובי המחנכים בצבא יוכלו להפוך הנוער הפרוע, נוער הרחוב, עשוק חינוך ותרבות, לנוער המשתלב בתוך מסכת יצירתנו הממלכתית.

לפני שאעבור לענייני ביטחון עיקריים שאינם תלויים בצבא, אציין פרט אחד שהוא חשוב בעיני. הצבא כעם מורכב מכל הגלויות, ומהרגע הראשון חששתי לכך שצבאנו יחולק לשני גזעים — המפקדים יהיו כולם אשכנזים, והפקודים יהיו בחלקם הגדול מעדות המזרח, ודרשתי מהמטה והמפקודים שיעשו קאמפיס מיוחדים להכשיר ולהעלות בני עדות המזרח לדרגת קצינים.

ביקשתי עכשיו רשימת הקצינים מעדות המזרח: אי-אפשר היה לעשות זאת, כי אין רישומים בצבא לאיזה עדה אדם שייך, וזה נכון, אולם רשומה ארץ-הלידה, באופן שאין לדעת על-פי הרשימות בצבא מי הוא אשכנזי ומי הוא עדה אחרת, ואני מניח שרוב הקצינים הם ישראלים. בסך הכל יש בשירות סדיר 4417 קצינים, מהם 742 בשירות חובה, 3675 בשירות קבע, ואין לדעת כמה מהם אשכנזים וכמה ספרדים ועדות מזרח אחרות. (במילואים יש 8983 קצינים). וקיבלתי רק רשימה של קצינים עולים, ושמחתי לראות שיש בין הקצינים תימנים, הודים, מרוקנים, פרסים ועוד. בראש עומדים הבולגרים — 121 קצינים, אחריהם באה עיראק 47, מצרים 35, תורכיה 31, ירדן 28, סוריה 17, פרס 5, מרוקו 7, תימן 4, לבנון 4, סין (יוצאי-רוסיה) 2, הודים 3, טריפולי 6, לוב 4, טונים 6, אפגניסטן 1.

בשביל זמן קצר של 3-4 שנים אני חושב זאת לכיבוש חשוב במיוזג גלויות של קציני צה"ל. בכלל יש מ-47 ארצות. 23 מאירופה, 11 מאסיה, 5 מאמריקה צפונית ודרומית, 7 מאפריקה, 1 מאוסטרליה. משאר הארצות: בראש ישראל, פולין, גרמניה, רומניה, צ'כיה, רוסיה, אוסטריה, הונגריה, בולגריה. בשירות חובה יש 742 קצינים, מהם 397 ילידי הארץ (53.5%). בצבא קבע 3675, מהם 780 ילידי הארץ (21.2%). בסה"כ 4417, מהם 1127 ילידי הארץ או 26.6%. אחרי הארץ באה פולין: בחובה 78, בקבע 876, יחד 954 או 21.5%. אחריה באה גרמניה 489=454+35 או 11¹/₂%, אחריה רומניה 57+339=396 או 8.9%, אחריה צ'כיה 23+201=224 או 5%, רוסיה 1+193=194 או 4.4%, אוסטריה 6+149=155 או 3.5%, הונגריה 23+144=167 או 3.7%, בולגריה 33+88=121 או 2.7%.

ה דאגות הגדולות לכיטחוננו הן מחוץ לצבא. אמנה אותן בקיצור:

(1) היישובים החדשים. במלחמת השחרור מילאו היישובים תפקיד גדול, קרבי ומוסרי. העובדה שכמעט אף יישוב אחד לא נכבש ולא ברח ער קרוב לפלישה חיסנה המורל של היישוב ונטעה בו אמונה בכוחנו. ראיתי זאת בלילה הראשון לפלישה — כשתל-אביב הופצצה — בפעם הראשונה על-ידי מטוסי-רב מצרי. הייתי אז במקרה קרוב למקום ההפצצה — שידרתי בפעם הראשונה ממשרד ההגנה לאמריקה. הפצצה נפלה בשעת נאומו, גמרתי, דיברתי ונסעתי למקום הנתקף — תחנת רידנינג בשדה התעופה, חזרתי הביתה וראיתי אנשים מציצים מכל החלונות — בדאגה אבל לא בפחד. ואם כי תל-אביב הופצצה אחר-כך כמה פעמים מבלי שהיו בידנינו בחודש הראשון מטוסי-רב — לא היה פחד בתל-אביב וביישוב. וברור שעמידת היישובים לפני כן מילאה בזאת תפקיד מכריע.

אם במקרה סיבוב שני יתחילו היישובים החדשים לברוח, בדרכים יתנועעו פליטים יהודים ותפרוץ פניקה בציבור — עלול הדבר להביא לידי כישלון ותבוסה, היישובים החדשים אינם מחוסנים — מפני שאינם מבוצרים מבחינה כלכלית, ורבים מהם מיושבים למחצה ולשליש. כאן יש סכנה עצומה. כאן דרוש לא תיקון צבאי (זימון, מינוי מא"זים, הצבת חיילים) אלא תיקון כלכלי — ביסוס היישוב: מים, אדמה, מתיישבים, בתים; לא יישובים חדשים — אלא ביסוס הקיים!

(2) פיזור יותר רציונלי של האוכלוסין — מניעת התרכזות יתרה ונוספת באזור תל-אביב. מתן הקלות להקמת בתי-חרושת ומלאכה בנגב, בירושלים, במסדרון ירושלים, מצפון לעכו.

(3) ייהוד הגליל. פה יושבים למעלה ממאה אלף ערבים, בשטח רצוף, עם מרכז עירוני כולו ערבי — היישוב העירוני הערבי היחיד בארץ, נצרת; היישוב כולל 65,000 מוסלמים, 25,000 נוצרים, כ-13,000 דרוזים. השטח המיושב על-ידי הערבים תופס שטח של 3 מיליון דונם (בזמן המנדט היו בידי הערבים רק שני מיליון). ליהודים היו 500,000 דונם, וחצי מיליון היו דרכים, אדמת ממשלה ומוסדות נוצריים שונים. לערבים יש עכשיו 700,000 דונם, 1.3 מיליון היא אדמת נפקדים. בשטח הנפקדים חלקו לא מעובד, חלקו חכרו הערבים, וחלקו חכרו יהודים ומעסיקים ערבים, החוכרים היהודים הם לרוב לא איכרים אלא סוחרים. כ-80,000 ערבים יושבים על אדמתם. ויש כ-20,000 שאינם יושבים על אדמתם והם מסרבים להתיישב על אדמת נפקדים, מתוך הנחה שהנפקדים ישובו ויקחו אדמתם. בנצרת גופה יש כ-4,000 פליטים כאלה המסרבים לקבל אדמת נפקדים.

בנצרת בלבד יושבים 21,000 ערבים. מתוך 75,000 המוסלמים יש כ-6,000 בדוויים, מחולקים ל-32 שבטים קטנים מפוזרים בכל הגליל, הם עוברים ממקום למקום. מצב האוכלוסין הערבים, מחוץ לפליטים טוב. לא משלמים מסים, מקבלים מחיר גבוה בעד התוצרת, עוסקים בהברחה. גם נשק.

במצב זה יש סכנה מדינית וסכנה ביטחונית. ויש הכרח לעשות שני דברים: (1) להקים יישובים בגליל העליון. (2) לרכו יהודים בנצרת ולבצע החלטת הממשלה על הפיכת נצרת למרכז המחוז. יש להקים מוסד משותף — של משרד הביטחון, הסוכנות ומשרד-החקלאות להתיישבות חקלאית בגליל, ומוסד של משרד הפנים, מסחר ותעשייה, עבודה והאוצר והממשל הצבאי — להקמת יישוב יהודי בנצרת.

אם לא יימצאו מתיישבים — יש לדעתי לבדוק אם לא תקים הממשלה מספר חוות לעבר האדמות ברג'י. יש לעיין בשאלת גיוס הערבים לצבא.

(4) הכרחית רגאה מיוחדת של משרד התחבורה בשיתוף פעולה עם חיל-הים וחיל-האוויר להרחיב התעופה האזרחית והספנות הישראלית, עלינו לנצל השילומים למען חיווק מהיר של הצי המסחרי; חיל-הים וחיל-האוויר הם הענפים היקרים ביותר בצבא, והעצמה הדרושה לנו באוויר ובים לא נוכל לבנות רק בכספי התקציב הצבאי. חיל-הים פולט שנה שנה מספר לא קטן של ימאים

— חזירתם למקצועות יבשתיים הוא הפסד משקי וביטחוני, והוא הדין בחיל-האוויר.

(5) יש הכרח בפעולה מאורגנת בעזרת הצבא של גיוס נוער בגיל 16-18 בצפון אפריקה ובדרום אמריקה. אני מעורר בהודמנות הבעיה הגדולה — אולי בעיית הבעיות — של קיבוץ גלויות של יהדות הגוש הסובייטי ושארית-ארצות האסלם. לי נראה שזו צריכה להיות דאגתנו הראשית בשנים הקרובות — למדינה זו, להתיישבותה, לחירותה ולביטחונה, חסרים לפחות עוד שני מיליון יהודים. אני מדבר עכשיו על צורך מצומצם — על הגדלת כוח-האדם בגיל צבא.

המפלגות הפועלות בצפון אמריקה וגם הסוכנות לא הצליחו. יש לעשות ניסיון על-ידי קציני צבא מובחרים — יש להעלות לפחות 12,000 צעירים לשנה.

זה מחייב טיפול בחייל העולה לאחר השתחררותו מהצבא. יש צעירים רבים בודדים מהעולים. כל זמן שהוא בצבא הוא מרגיש עצמו טוב, הוא רוכש השכלה, מקצוע, כבוד עצמי, יחס חברי טוב ומרגיש ברכת המדינה. ברגע צאתו מהצבא הוא נעזב לנפשו, אין לו מודע ומכיר, ואם משום-מה אינו מצליח למצוא עבודה ושיכון — הוא מתיאש וחוזר ומביא דיבת-הארץ.

(6) יש גם לעשות פעולת הסברה וארגון בתוך הצבא — שחיילים משוחררים ילכו להתיישבות, ויש לתת למתיישבים אלה זכות עדיפה בשיכון ובהשקאה. זה מחייב חקלאים ותיקים שיתנדבו להצטרף ליישובים כאלה כמדריכים. אני מאמין שהדבר הוא אפשרי, והצבא, נוסף על נח"ל יוכל לתת אלפי מתיישבים חדשים בכל הארץ. ביטחון הארץ אי-אפשר להעמיס על הצבא בלבד — רק שרשרת של יישובים מבוצרים מבחינה כלכלית ובעלי עבר צבאי — ישמשו אחד הייעודים הנאמנים ביותר לביטחוננו. בניין הארץ וביטחונה כרוכים זה בזה, והצבא צריך ויכול להפוך לכוח מתיישב.

סיכומים:

- (1) ררושה עכשיו תכנית ביטחון לשלוש שנים: באימון וברכש.
- (2) הכיוון הראשי — שכלול איכותם של כוחות הביטחון.
- (3) הגברת יחידות לוחמות על חשבון שירותים.
- (4) ביחידות הלוחמות יש להעדיף כוחות המחץ (אוויר ושריון), ואימון יחידות קומנדו.
- (5) אימון סגל הפיקוד במילואים קודם לאימון המילואים.
- (6) יצירת תנאים לגיוס מהיר של מילואים (רכב ומחסנים).
- (7) איוון תקציבי הביטחון במגמה להגדיל הרכש (נשק, רכב וציוד), ולהקטין סעיפי החזקת כוח-אדם.
- (8) עקירת כל כפילות במטות ובמשרד-הביטחון, וצמצום שיא חיילי קבע ואזרחים למינימום ההכרחי ביותר.
- (9) שחרור הפיקוד הצבאי מדאגות משק וכסף ותשלומין וריכוזו — באימון ותכנון מלחמתי. העברת תפקידי משק ואספקה ותקציב לרשות אזרחית במשרד הביטחון.
- (10) היעזרות מכסימלית במשק אזרחי לאספקה, להובלה, לבניין, לייצור צבאי ולשאר שירותי הצבא.
- (11) אימון צבאי מוכרח להיות מלווה בהשרשת החיילים בערכי התרבות של עם ישראל ובהאבת המולדת והמדינה ובמחיקת המחיצות העדתיות ושילוב הוותיקים והחדשים בחיי המדינה ובכנייתה. בלי עם אחיד לא יקום עם לוחם.
- (12) הרחבת פעולת גרנ"ע בקרב הנוער העובד והעוזב, בגיל 14-18 למיוזג גלויות, לבניין הארץ ולביטחונה, ולשם כך פעולה מתאימה גם בקרב מחנה המורים.
- (13) ביצור כלכלי של יישובי העולים.
- (14) מניעת ריכוז נוסף באזור תל-אביב ופיזור רציונלי של האוכלוסין, למען חיווק ירושלים, הפרוזדור, ערכות הנגב.
- (15) ייהוד הגליל ונצרת.
- (16) הגדלת התעופה והספנות האזרחית.
- (17) העלאת נוער מצפון אפריקה ומדרום-אמריקה.
- (18) טיפול בחיילים המשתחררים מהצבא, והפניית חיילים להתיישבות.

מטרות ותוצאות

סא"ל (מילי)
ד"ר אלחנן אורן

במלחמת העצמאות



מאמר זה בוחן איך העריכו והגדירו ההנהגות המדיניות של ישראל, ערביי הארץ ומדינות ערב את מגמותיהן המדיניות והצבאיות ערב מלחמת-העצמאות, באיזה אופן יישמו המטכ"לים את המטרות למשימות לפני פרוץ הקרבות, וכיצד הוערכו המטרות מחדש תוך כדי מהלכה של המלחמה. כן נבחנת בזה השאלה, באיזו מידה תאמו

תוצאות המלחמה את המטרות של ישראל, ערביי הארץ, מדינות ערב, המעצמות ואו"ם. במושג "מטרות מלחמה" לא נכללו מאווים לאומיים כמוסים או מוצהרים, או תכניות מבצעיות שהוכנו למכלול אפשרויות משוערות, אלא רק החלטות מדיניות למעשה, הנחיות למטכ"לים ופקודות מבצע. כ"מוצאות המלחמה"

נתפסו בזה תנאים מדיניים וצבאיים מוחשיים ומידיים שנוצרו בעקבות המלחמה, ואשר השתקפו בהסדרים שנחתמו עם סיומה. עם זאת יש כאן ניסיון לעמוד אף על התוצאות הנמשכות, ארוכות-הטווח, שבאו לידי ביטוי במצבים שהתפתחו בפרק הזמן שמתום מלחמת-העצמאות עד היווצרות התנאים שהולכו למבצע-סיני.

המהפך — מ"מאבק" למלחמת-העצמאות

החלטת או"ם — פרי ה"מאבק"
ב-29 בנובמבר 1947 החליטה עצרת או"ם על פתרון שאלת ארץ-ישראל ב"חלוקה עם אחדות כלכלית". ארה"ב ובריה"מ חברו לתמוך בהחלטה, ורוב של מעל שני שלישים התלכד סביבה. ההחלטה קראה להקים שתי מדינות, יהודית (ב-55% מהשטח) וערבית, כשאו"ם נועד לשלוט במובלעות בירושלים ובכית-לחם. למחרת היום אחוז הערבים בנשק, ועד מהרה נדרדר המצב "ממאורעות למלחמה"¹. החלטת או"ם שיקפה את הישגו של ה"מאבק" היהודי, שנפתח בסתיו 1945 בהדרת הסוכנות היהודית, ההנהגה הנבחרת וה"ממשלה בדרך" של התנועה הציונית. המאבק כוון נגד מדיניות הספר הלכן הבריטי ולמען עצמאות יהודית. דרכיו כללו: העפלה, התיישבות ומשא-ומתן מדיני, ולו בפעולות לחימה. (המושג "מאבק" רוח במשמעות כפולה: במובן הרחב הוא חל על מכלול דרכיו, ובמובן הצר — על האחיזה בנשק. לחימה נייחד בזה את המונח "מאבק-האש").² המאבק היה רחוק ממלחמה ואף ממרד או ממערכת גרילה. מאבק-האש כוון בעיקר לאבטחת ההעפלה וההתיישבות. בלחימה פעלו כוחות קטנים, ו"תנועת המרי" הגבילה את מספר הפעולות והיקפן, כדי למנוע תגובות דיכוי. המאמץ העיקרי רוכז בהעפלה גוברת והולכת של רבבות ובמבצעי התיישבות רחבים — בעיקר העלאת אחת-עשרה הנקודות בנגב במוצאי יום-הכיפורים תש"ז (5-6 באוקטובר 1946), והנחת צינורות המים מניר-עם לנגב ב-1947.

בפברואר 1947 הריעה ממשלת בריטניה, שתעביר את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם,

* הסקירות המצירות, העוסקות במלחמת-העצמאות, מתמקדות במבצעים הדנות רק בעיקר הרקע המדיני. כאן נדון בעיקר הרקע המדיני-ביטחוני לפי תעודות ומחקרים המשקפים היבטים אלה. מאמר זה מבוסס על פרק ממחקר על מטרות ותוצאות במלחמת ישראל, שנערך במה"ד היסטוריה.

והדגש במאבק הוטט מהמרי נגד הבריטים אל המאמץ למען החלטת רוב חיובית באו"ם. ההעפלה הגוברת והגיעה לשיאה בקיץ 1947 בהפלגת "יציאת אירופה תש"ז" ובמאבק הנחוש של מעפיליה. באותה עת הדגיש בן-גוריון שהמאבק הוא מדיני ולא צבאי: "המערכה שבין הציונות ובין מדיניות הספר הלכן היא ביסודה מדינית ולא צבאית, וגם פעולות צבאיות הנדרשות מזמן לזמן במאבק מדיני זה, אינן אלא לשם חיזוק המערכה המדינית. במערכה זו הארגון ["ההגנה"] הוא רק אחד הגורמים שבתוך העם היהודי, ורק מאמץ כולל של היישוב והעם — בשטחי היצירה ההתיישבותית, ההעפלה, המאבק [מאבק-האש], המערכה המדינית בזירה הבינ-לאומית — יכריע את הכף."³

לקראת מלחמה

ערביי הארץ כמעט לא פעלו נגד היהודים, כשה-יישוב עמד בעימות עם הבריטים; ולמעשה לא פגעו בחופש הפעולה של הכוחות היהודיים.⁴ אולם ביוני 1947, בעת שאו"ם שיגר ארצה ועדה מיוחדת, הורה בן-גוריון לראשי ה"הגנה", להיכון למערכה שונה לחלוטין מן המאבק הנמשך, שכן צפויה מלחמה בחזית הערבית: "הועמדנו לא רק בפני מוימת פרעות של המנהיגות הערבית בארץ, אלא גם בפני תוקפנות איבה של שליטי מדינות ערב, ועלינו להיכון לחזית זו בכל הרצינות והדחיפות."⁵ הוא תבע שה"הגנה" תכשיר עצמה להרוץ תוקפנות בין-ערבית וניסח מטרות למלחמה כזאת: "להגן בהצלחה לא רק על יישובים יהודיים ועל היישוב העברי בארץ, אלא, בשעת הצורך, גם על הארץ ועל עתידנו הלאומי בתוכה..."⁶ הדברים נאמרו עוד לפני שהוצע פתרון מדיני לשאלת ארץ-ישראל, וכאן יש ביטוי ראשון מכליל של מטרות המלחמה היהודית, אם הערבים יפתחו בה.

ועדת או"ם לארץ-ישראל הגישה את המלצותיה בסוף אוגוסט 1947. בספטמבר הודיעה בריטניה שלא תסייע להגשים החלטה שלא תהיה מקובלת על הערבים והיהודים, וכי

תפנה את הארץ. מדינות ערב איימו בפעולה צבאית.

באו"ם ציפו עדיין, שבריטניה לא תטיל וטו, וכי מדינות ערב יקבלו את דין הרוב ויימנעו מאלימות נגד החלטת הארגון שהן חברות בו. כן רווחה ההנחה, שכוחות המגן העבריים ידברו עד מהרה ניסיונות התנגדות של ערביי הארץ, וכי ביכולתם להשתלט על כל הארץ לאחר הפינוי הבריטי. הסוכנות טענה, שאם יתערב צבא זר, חייב או"ם לפעול נגד התוקפן בכוח צבאי, וההנחה הייתה שיוגיס כוח בין-לאומי לקיים את סמכות או"ם.⁷

ציפיות אלה נגחו נוכח האש שנפתחה כבר למחרת ההחלטה, ב-30 בנובמבר. נתגלתה אולת ידו של או"ם: לא הוקם כוח לאכוף החלטתו, וכאשר שיגר ארצה "ועדת ביצוע", שלל ממנה השלטון הבריטי כל אפשרות פעולה. היישוב נאלץ לגייס את כל כוח האדם והמשאבים שלו. (בנובמבר 1947 עמדו לרשות ההנהגה וה"הגנה" רק 560 אנשי מנגנון הקבע, כ-2,100 חברים וחברות בפלמ"ח המגויס, ו-1,800 נוטרי משטרת היישובים, בשליטתה המוגבלת).⁸

בעת החלטת או"ם היה לבריטים הכוח המכריע בארץ — חיל-מצב של כ-100,000 איש, שעלול היה להתערב בכוח, אך מגמתו העיקרית הייתה לבצע פינוי מסודר של הגייסות והציוד. ההנהגה היהודית ביקשה להימנע ככל האפשר מהיתקלויות בבריטים, לשכך את העוינות משנות המאבק, ולמנוע תואנה לעכב את הפינוי. אך גבר החשש משיחוף פעולה נסתר או גלוי בין בריטניה ומדינות ערב.

מטרות המלחמה בעקבות החלטת או"ם

מטרות הליגה הערבית

מ-1945 ניסו מדינות ערב לפעול במתואם בליגה-הערבית (שקמה בעידוד בריטי), אשר למרות מחלוקות בין-ערביות הצליחה לגבש חזית אחידה כלפי תוך, בעיקר באו"ם, נגד התנועה הציונית. בעקבות כינוסי הליגה

הערבית בשנת 1947, כוננה מפקדה בדמשק, ובראשה — גנרל אסמעיל צפנת מצבא עיראק.⁹ בדו"ח שהגיש ב-27 בנובמבר קבע, שאין להכניע את היהודים ב"כנופיות ובכוחות לא סדירים", ותבע לשתף במלחמה צבאות משלוח, שירכוזו סמוך לגבולות וייכנסו לפעולה בעת הפיניו. כצעד ראשון, עד הפיניו, הוציע לארגן את ערביי הארץ ולאמנם: "להגן על עצמם מפני התקפות היהודים; לנתק את קווי התחבורה של הכוחות הציוניים, להתקיף את שיירותיהם ולשבש את תנועותיהם; להתקיף את המושבות והקבוצים היהודיים. עליידי כך ירוחקו כוחות יהודיים רבים, דבר אשר יסייע לצבאות הערביים, ויקל על משימתם."¹⁰

בדצמבר נתמנה צפנת ל"מפקד כללי של כל הכוחות הלוחמים בפלסטין", אך דחה את המינוי עד להגדרת "מטרות המלחמה", אשר נוסחו על ידו כלהלן:

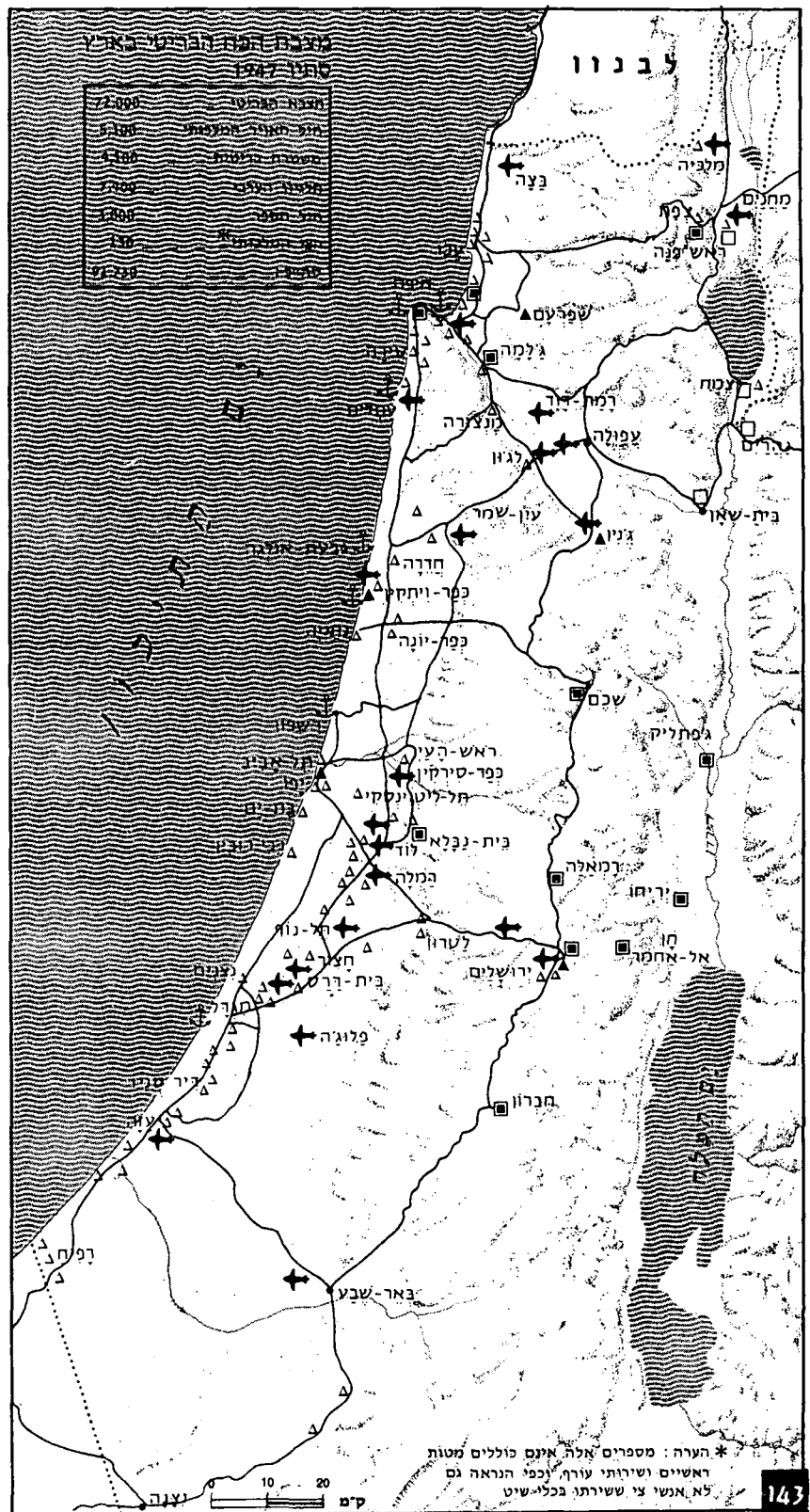
- א. חיסול יהודי פלסטין וטיהור מדינה זו מהם לחלוטין.
- ב. הידוק חבל-הקרב על צווארי היהודים ואילוצם, בכוח הנשק, לקבל את תנאי הערבים.
- ג. ליבוי מחמד של מהומות בפלסטין והגברתן באנשים, בנשק ובממון, במגמה לערער את הביטחון ולהוכיח התקוממות מזוינת נגד תכנית החלוקה. מובן שאין בכוחן של מהומות כאלה להבטיח מטרות צבאיות הצופנות בחובן תועלת או יתרון.¹¹
- מכאן שהשמדת היישוב הייתה מטרת המכסימום הרצויה, ואילו הכניעת היישוב או לפחות התקוממות לסיכול החלוקה היו אלטרנטיבות מצומצמות. מזכיר הליגה הערבית, עזאם פשה, אישר לצפנת ש"מטרות המלחמה בפלסטין הגן שני הסעיפים הראשונים" (הנ"ל), והגנרל העיראקי החל לפעול למימושן.¹²

מטרות ערביי הארץ

לערביי הארץ הועיד גנרל צפנת את הלוחמה הזעירה, שנועדה להכשיר את הקרקע לכניסת הצבאות הסדירים. לא כך גרס המופתי, שחחר לכוון מדינה ערבית בכל פלסטין ותבע מהליגה, שבמקום לגייס מתנדבים תעמיד את כל הסיוע לרשותו. המופתי חשש, פן יקרעו הצבאות הערביים נתחים מן הארץ על-פי האינטרסים הנפרדים והמנוגדים של המדינות. מוסה עאלמי האשים את מדינות ערב, בכך שמנעו מערביי הארץ לכוון מנהל עצמי, כפי שנהגו היהודים. אך אין סימן לניסיון מעשי של המופתי לכוון "ממשלה בדרך" למדינה פלסטינית, עם הפיניו הבריטי.¹³

המגמות הערביות בעיני ההנהגה היהודית

להנהגה היהודית הייתה הערכה מפוכחת די מדויקת על המגמות הערביות. ב-8 בינואר 1948, בעקבות דיונים עם אנשי שירות-



- ▲ מתקן של הצבא הבריטי
- ✈ מתקן של חיל האוויר המלכותי (R.A.F.)
- ⚓ מתקן של הצי המלכותי (R.N.)
- מחנה הלגיון הערבי
- ◻ מחנה חיל הספר (T.J.F.F.)
- ▲ בסיסי המשטרה הניידת (P.M.F.)

הידיעות (הש"י) ועם המזרחנים שבמחלקה המדינית, אמר בן-גוריון, ש"המהומות" בארץ הפכו ל"מלחמה ממש, כפשוטה, ומלחמה מוצהרת". "מטרתה של כל מלחמה", אמר, "היא פוליטית", וכאן המטרה היא "שלטון ערבי על ארץ-ישראל". שלוש דרגות חומרה יש למטרה זאת:

- "זוהי מלחמה על השמדת היישוב וחורבנו. הערבים יודעים שלא ייתכן שלטון ערבי על הארץ, כל עוד קיים יישוב זה, אם כי הוא מהווה מיעוט כלפי הערבים...

- זוהי מלחמה נגד הקמת מדינת יהודים – אפילו בחלק מן הארץ... לעשות לאל הכרעת העצרת של או"ם ב-29 לנובמבר; וההיסטוריה מלמדת אותנו, שאפשר לעשות לאל הכרעות בן-לאומיות. די להזכיר הסידורים שנעשו אחרי מלחמת העולם הראשונה במזרח-הקרב ביחס לשטחי חורכיה... על-ידי המעצמות שניצחו במלחמה... בא מוצטפה כמאל והפך הקצרה על פיה.

- אם שתי המטרות הראשונות לא יושגו – לא יחריבו היישוב, ולא ימנעו הקמת מדינה עברית – מכוונת המלחמה לקיצוץ תחומיה של המדינה היהודית, בנגב, בגליל, ואולי גם בחיפה ובמקומות אחרים.¹⁴

לאחר כחודש חזר בן-גוריון על הדברים בשינויי הדגש: "המלחמה המתנהלת עכשיו נטושה על אחד משלושה הדברים: א. 'תכנית מכסימוס' של הערבים – ואולי לא רק של הערבים – היא, שכל הארץ תהיה ערבית; זוהי תכניתה המוצהרת של הליגה הערבית. ב. מדינה ערבית ובתוכה, על שטח מסוים, אבטונומיה יהודית; זוהי תכנית שנקראת בשם תכנית מוריסון. אין מצהירים על תכנית זאת – אבל כמה מדינות נכונות להשלים אתה. ג. מדינה יהודית מקוצצת בלי הנגב.

כובד המלחמה הוא נגד התכנית השלישית, ומלחמה זו מחייבת מאמץ גדול. הכדאי מאמץ זה – בעוד אנו צריכים להילחם נגד תכנית המכסימוס של הערבים? עלי לעמוד על נקודה זו באופן מיוחד. מדינה יהודית בלי הנגב – כמעט שאינה מדינה יהודית, ובמובן כפול: כמעט שאינה מדינה, וכמעט שאינה יהודית. כי איני מאמין שיתכן קרתגו יהודית. ובלי הנגב תהיה מעין קרתגו שתיקרא בשם תל-אביב.¹⁵

מטרות המלחמה של הסוכנות היהודית בפרוץ המלחמה

בתחילת אוקטובר 1947 עוד לא יכל איש לדעת אם באו"ם יתגבש רוב של שני שלישים, הדרוש להחלטה כלשהי, ומה העמדה שתנקוט בריטניה. מצפון לגבול נגלתה תכונה ערבית, ובעקבות זאת העמיד מטכ"ל ה"הגנה" את הגליל-העליון בכוננות, תגבר את היישובים בגדוד השלישי של הפלמ"ח, והורה ש"אין לפנות אף נקודה ויישוב עבריים, ומחזיקים

בהם עד האיש האחרון" (אפילו פינוי נשים וילדים הותנה באישור מנציג המפקדה הארצית).¹⁶ תוקפה של פקודה זו עמד רק על נכונותם של אנשי "השורה".

באותם ימים נתבע בן-גוריון להבהיר את מטרות המלחמה ולהגדיר קונקרטיים. ב-6 באוקטובר הטיל על אפרים בן-ארצי, מהק"צנים הבכירים ששירתו בחי"ל, להציע תכנית להקמת כוח צבאי סדיר, תוך הדגשת הנקודות הבאות:

"ההנחה: העולם הערבי, ערביי ארץ-ישראל בעזרת מדינה ערבית או בעזרת מדינות אחדות ואולי כולן, עלול לתקוף את היישוב, אם במטרה לדכאו או להכניע אותו, או אפילו להשמיד אותו.

תפקיד: יש לגייס מלוא יכולתו של היישוב (המשקית, הטכנית, המדעית והצבאית) לעמוד נגד התקפה זו, לשמור על היישוב [בכללו] והיישובים [באשר הם] ולכבוש הארץ כולה או חלקה הגדול, ולקיים הכיבוש עד סידור פוליטי מוסמך..."¹⁷

בן-גוריון פירט את דבריו לאור שתי תוצאות אפשריות של הדיונים באו"ם, כלומר החלטה על חלוקה ומדינה יהודית, או אי-החלטה מחוסר רוב כדרוש: "נשאלתי על התכנית: הגנת המדינה בגבולות הרוכ [הרוב בוועדת או"ם שהמליץ על חלוקה] – או בכל הארץ. עניתי: הדבר תלוי בהחלטת או"ם. אם תהיה החלטה נוחה [החלטת חלוקה], נגן על כל יישוב, נשתלט רק על תחומי המדינה כפי ההחלטה. אם לא תהיה החלטה, נגן על כל יישוב, נהדוף כל התקפה, נקיים שירותים ליישוב היהודי ולכל הערבים שירצו, לא נקבע תחומים [סייגים] טריטוריאליים."¹⁸ בדברים אלה הוגדרו מטרות צבאיות, הגנתיות והתקפיות בעלות משמעות טריטוריאלית:

א. ה"הגנה" תפעל גם מחוץ לגבולות המוצעים, כדי להגן על כל יישוב עירוני וכפרי – ובכלל זה ירושלים העברית על 100,000 יהודיה, היישובים בגליל-המערבי, מפעלי האשלג בקליה ובסדום, ויישובים מרוחקים הנחונים בסכנת ניתוק, כמו גוש-עציון. ב. ה"הגנה" נתבעת להשתלט על כל מרחב המדינה, כולל שטחים שלא יושבו והרחוקים מהישג יד, ובעיקר – הנגב הרחוק, מרביבים ונבטים ועד אילת.

בניסוחו נזהר בן-גוריון מלערער על סמכות או"ם. בצד המטרות הצבאיות הציג מטרה מדינית-אזרחית: לכוון את העצמאות, להקים מנהל בתחומי השליטה היהודית ולספק שירותים לאוכלוסייה. (לפי הצעת או"ם נועדה המדינה היהודית לכלול מיעוט ערבי של כ-45%, בלי הבדואים בנגב.)

יש להדגיש, כי בהגדרות אלה לא היה ממש, אלמלא יכלה ההגנה לבטוח במסירותם של רבבות חברי ה"הגנה" ובכוננותם של אנשי היישובים לעמוד ולהגן על ביתם.



מדינה יהודית
מדינה ערבית
שטח בינלאומי

הצעת החלוקה שנתקבלה: 1947, הצעת ועדת אונסק"פ

כשהאיץ הצבא הבריטי את הפינוי, צמצם את מעורבותו והתרכז במניעת הפרעות לפינוי — עברו חרבים והיהודים מלוחמה זעירה לסדירה והתאמצו להשתלט על שטחים.

המעורבות הבריטית

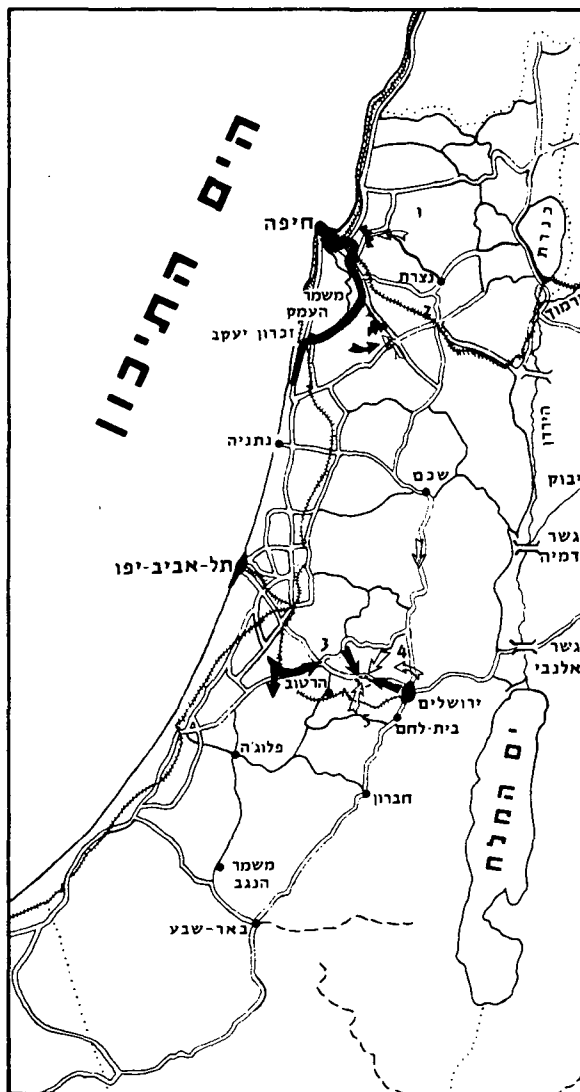
הפינוי הבריטי היה צפוי — אף כי רבים פקפקו בכנותם ובכוונתם של אטלי וכוֹרן — אבל ההנהגה הציונית חסרה מידע על השלבים לוח הזמנים.²¹ כל עוד שהה צבא בריטי בארץ, היה הכוח היהודי נתון להגבלות מדיניות ומבצעיות חמורות. הבריטים הקדימו לפנות את המרכזים ההרריים-ערביים של הארץ, ולא מנעו מ"צבא-ההצלה" להתבסס בשומרון ובגליל. הצבא הבריטי רוכז בצירי הפינוי בחוף, במרכזי היישוב היהודי — אף כי הקדימו לפנות את תל-אביב — אולם ראו הכרח לקיים נוכחות בירושלים. הפינוי החל לאט, מסיבות לוגיסטיות, והואץ ממרס 1948; רוב הצבא נתפנה עד ה-14 במאי, ומאסף החזיק עד סוף יוני במובלעת במל חיפה וסביבתו.

ההנהגה היהודית חששה כאמור, פן לא יבוצע פינוי שלם, או פן זוממת בריטניה עם שליטי ערב, ובמיוחד עם עבדאללה מלך ירדן, לכפות הסדר בנוסח מוריסון-גרדי, שיניח ליהודים אזור אוטונומי בחוף ובעמקים, יתן לערבים את שטחי ההר והנגב, ויתיר לבריטים שימוש בנגב לבסיסים ולמעבר.

לעומת החשש מכוונות הבריטים הצטברו הידיעות על הפינוי המתקדם. כמקדם, ראתה ההנהגה כורח להימנע, בהבלגה חורקת-שן, מכל עימות עם הבריטים, שעלול היה לפתוח "חזית שנייה" או לעכב את הפינוי, כאשר "כל יום מקרב את פְּרֶדַת השחרור", כדברי י' גלילי.²²

למעשה פתחו הפרעות בריטיות ככל שהתקדם הפינוי, ואף נוצר לעתים שיתוף פעולה מקומי. לדוגמה: ב-4 באפריל לפנות ערב פתח קאוקג'י בהרעשת פתע ארטילרית על משמר-העמק, אך הקיבוץ הדף את הסתערותו. בבוקר המחרת התערב כוח שריוניות בריטיות מרמת-דהד, והמפקד הסדיר "הפוגה" מקומית. בינתיים רוכזו כוחות פלמ"ח וחי"ש, ובליל 8-9 בחודש פתחו בהתקפות מהאגף על "צבא-ההצלה" ואילצוהו להיסוג לשומרון. שיתוף פעולה נתקיים אף בחיפה, אשר עליה השתלטה ה"הגנה" ב-21-22 באפריל, לאחר תיאום עם המפקד הבריטי, שמנע התערבות במבצע.²³

מתחילת הפינוי ניתן חופש פעולה לערבים המקומיים ולצבא קאוקג'י במרחבי ההר. כנגד יתרון מערכתי זה לערבים, מנעה הנוכחות הבריטית את אפשרותה המדינית של פלישה בין-ערבית עד ה-15 במאי.²⁴ בסוף מרס נודע תאריך הפינוי, וניתנה ליישוב שהות להפעיל כוחות ולתפוס למועד שטחים חיוניים לבלוימת הפולשים.



1. שכיב והב נגד רמת-יוחנן
2. קאוקג'י נגד משמר-העמק
3. מבצע "נחשון"
4. פלגות צבא ההצלה לעבד אל עזיז
5. עבד אל קאדר לקסטל

מקרא

- דרך היהודית
- ⬅ חיפה
- ⬅ מאמע יהודי
- ⬅ מאמע ערבי
- ⬅ בלימה יהודית

התפתחות המלחמה עד הפינוי הבריטי והכרות העצמאות

ההתפתחות הצבאית

הערבים פתחו בפיגועים בדרכים ברחבי הארץ, בצליפות בערים המעורבות, בהתקפות על יישובים מבודדים ובחבלה שיטתית של צינורות המים בנגב.

הישוב העברי עשה ככל שישל לגייס, לצייד ולאמן כוחות. עד הכרות העצמאות הקימה ה"הגנה" כתשע חטיבות, בנתה גופים חיליים והפעילה שירותים לוגיסטיים. הכוחות פעלו עדיין רק בנשק קל, אך בחו"ל נרכש ציוד כבד, כדי להביאו עם הפינוי, ונעשו הכנות להקים זרועות אוויר וים. כשהואץ הפינוי הבריטי, התארגנו המוסדות לכוון ממשלה, שעם הקמתה תיהפך הסוכנות היהודית לנציגת התנועה והעם בתפוצות.

ערביי הארץ ניסו להתארגן בהנהגת "ועד ערבי עליון" הנאמן למופתי הגולה. באותה עת הקימה הליגה-הערבית את "צבא-ההצלה", חיל שכירים בפיקוד קאוקג'י, שנועד להתבסס

באזורים הערביים ולהגיע להתקפה בעת הפינוי.

התפתחות המלחמה חיקקה את צפות בדעתו בדבר הכוח הדרוש. בפברואר טען, שאם יינתן הנשק הדרוש לערביי הארץ, אם ישוגרו מתנדבים, ואם יועמדו לפקודתו כל הכוחות (כלומר — גם נאמני המופתי), יוכלו להמשיך ב"מצב הקיים" — בלוחמה זעירה; אך אם מתכוונים להכניע את היהודים, "מן ההכרח לשתף בכך את הצבאות הסדירים הערביים."¹⁹ בינתיים העמיק הניכור בין הליגה ו"צבא-ההצלה" שלה ובין נאמני המופתי, וגרם לכישלונות ערביים. במבצע "נחשון" (3-20 באפריל 1948), לאחר משבר השיירות וחסמת הכביש לירושלים בסוף מרס, עלה בידי ה"הגנה" לפתוח את הכביש לירושלים, להשיב את השליטה בהר קסטל ולהעביר שיירות חיוניות לעיר, עד שהכביש נסגר מחדש. אחד הגורמים להישג המכריע היה פיצול המאמץ הערבי: קאוקג'י העדיף לתקוף את משמר-העמק ולעלות על חיפה, במקום להצטרף ללוחמי המופתי במבואות ירושלים.²⁰

שיקולים מדיניים ואסטרטגיים יהודיים בטרם-עצמאות

מדי פעם עלה הצורך לבחון, אם המדיניות המוגדרת עדיין תקפה, ואיך ליישמה באסטרטגיה של ה"הגנה". ב-1 בינואר 1948 אמר בן-גוריון: "שומה עלינו עכשיו להגן... על כל יישוב יהודי בארץ [כולה], על תחומי המדינה היהודית, על החלטות עצרת האומות המאוחדות, על כל תושב שוחר-שלום במדינה היהודית, בין שהוא יהודי, אנגלי, ערבי או אחר."²⁵

בתחילת מרס הוכנה במטכ"ל "תכנית ד'", שפירטה מטרות ומשימות שנועדו להתבצע בעקבות הפינוי (או לא נודעו עדיין שלביו ולוח הזמנים שלו). בתכנית הוצגו המטרות הצבאיות ברוח ההנחיות האמורות: "התעודה... היא השתלטות על שטחה של המדינה העברית והגנה על גבולותיה, כן גם על גושי ההתיישבות והאוכלוסייה העברית שמחוץ לגבולות, נגד אויב סדיר, סדיר-למחצה וזעיר — הפועל מבסיסים אשר מחוץ לשטח המדינה או... בתוכה."²⁶

מדיניות הביטחון והאסטרטגיה הישראלית הייתה דפנסיונית — מגננה נגד פלישה, אבל הגשמתה הכתיבה פעילות התקפית נמרצת ברמה המערכתית והטקטית. הטל על יחידות ה"הגנה" לעבור להתקפות ברוח "תכנית ד'" מתחילת אפריל, לפני שהספיקו להשלים את ההתארגנות וההצטיידות, ולפני הפינוי הכריז טי.²⁷ בחדש וחצי, שנותר עד הפינוי הצפוי באמצע מאי, עיצבו יחידות ה"הגנה" את התחומים הצרים והמפורצים של מדינת ישראל ביום כינונה. אצ"ל ולח"י זכו בהישגים מקומיים, ונראה שהתקפת אצ"ל ביפו סייעה לערער את רוח תושבי המקום ולחמיו.

כשתקפו כוחות-ההשדה, נשענו על היישובים, שקיימו בעמידתם את "צו תל-חי", ביססו תשתית טריטוריאלית לעצמאות, והחזיקו מעמד גם בניתוק ובמצור. ממש לפני הפלישה, ב-12-14 במאי, הוכרע גוש עצינן. אף על פי כן עמדו היישובים באשר הם במערכות הכבדות ביותר בחדש הפלישה.

בחדשים הראשונים למלחמה היה הכרח לשקול שוב ושוב, מהו המאמץ העיקרי לאותה שעה. כבר בינואר 1948 חל סחף מדיני בעמדת ארה"ב. הרחיעה האמריקנית מהחלוקה בוטאה בגלוי באו"ם ב-19 במרס, כשהציע הנציג האמריקני משטר "נאמנות". משבר השיירות בסוף החודש עוד החמיר את המצב: נראה כאילו ערביי הארץ ו"צבא-ההצלה" שמים לאל את האפשרות לכוון מדינה יהודית, ומאה אלף יהודים מנותקים בירושלים עלולים להפוך לבני ערובה. אולם בעצם ימי מבצע "נחשון" לפריצת הדרך לירושלים, ובעוד קאוקג'י תוקף את משמר-העמק, ראה בן-גוריון צורך במאמץ להשתלט על הנגב — הן כפעולה צבאית הן בהקמת יישובים — והדגיש ש"מחוץ חפצנו

הוא אילת, והמטרה של הגנת הנגב היא אילת."²⁸

כאשר נשמעה תביעה זאת, הגיע מספר המגויסים רק לכ-20 אלף איש, ועוד לא היה כוח להגשימה. בכל זאת ביטאה התביעה את החלטתו הנחושה לעמוד בנגב ולתגברו, כנגד מי שדרשו "לקצר קווים" וטענו ש"הנגב לא יברח". כבר באמצע דצמבר 1947 הוקמה "ועדת הנגב", כדי לתאם את המאמץ האזרחי הלוגיסטי והמבצעי במרחב. פלמ"חאים הועברו לנגב, והוקמה "חטיבת הנגב". אף עובדה תכנית להתקדם לאילת מנכטים ומסדום. עד הפלישה הוכשרו היישובים להגנה, ואכן עמדו בהתקפות ובמצור עד ההבקעה לנגב במבצע "יואב".²⁹

כשהוכרזה העצמאות החזיקה ישראל רק כשליש מהשטח שאו"ם הועיד לה. הכוחות נפרסו ברצועות צרות ופגיעות, ולא הושלמה הרציפות הטריטוריאלית: ירושלים נותרה מנותקת, הדרך לנגב נחסמה בשעות היום ממשטרת עיראק-סודין, ש"האחים המר-סלמים" קיבלו מהבריטים.

המצב בעת הכרזת העצמאות — והמטרות הערכיות בחדש הפלישה

מגמות ותכניות פלישה
הבריטים יצאו במועד, אלא שהפתיעו ופינו את ירושלים ב-14 במאי, בהקדם של יממה. נכשלו הניסיונות הבין-לאומיים להסדר הפסקת אש. מוסדות או"ם אף לא יכלו להחליט ליישם את בינאום ירושלים — ובהיעדר כוח ניטרלי נגזר על עיר-הקודש להיעשות זירת קרב. באפריל גיבשו מדינות ערב החלטה לפלוש ארצה. מצרים המהססת הצטרפה לפולשים.³⁰ ברגע האחרון ניסתה "מנהלת העם" — הממשלה-לעתיד של ישראל — להגיע להסדר עם עבדאללה. גולדה מאיר נסעה לפוגשו בסתר בליל 10-11 במאי, והציעה ש"יקח את החלק הערבי" של הארץ.³¹ אלא שכבר הוכרע על פלישה, ועבדאללה עצמו נתכבד ומונה ל"מצביא העליון". על ירושלים לא דובר עמו, כי עוד המתינו לראות אם או"ם יגשים את הבינאום. בינתיים נדרכו שני המחנות להשתלט על "אזורי הביטחון" בעיר ברגע יציאת הבריטים.

התכנית האסטרטגית של "המפקדה הערבית הכללית" ביטאה את מטרת המלחמה המכ-סימלית — הכרעת ישראל וחיסולה במסעי בוק אל מרכיזה החיוניים — חיפה ותל-אביב. ארבעה צבאות אמרו לפעול במתואם: הירדנים, העיראקים, הסורים והלבנונים נועדו לעלות על חיפה בהתקפות מתמקדות מדרום, ממזרח ומצפון. מצרים נועדה לעלות על תל-אביב במאמץ משני. אלא שעבדאללה סטה מהתכנית היומרתית ושיגר את הלגיון למרכז הארץ, מתוך כוונה לספח את יהודה ושומרון ולהדביר את נאמני המופתי בארץ. כעבור ימים מספר נאלץ לרכז את הלגיון כלפי ירושלים

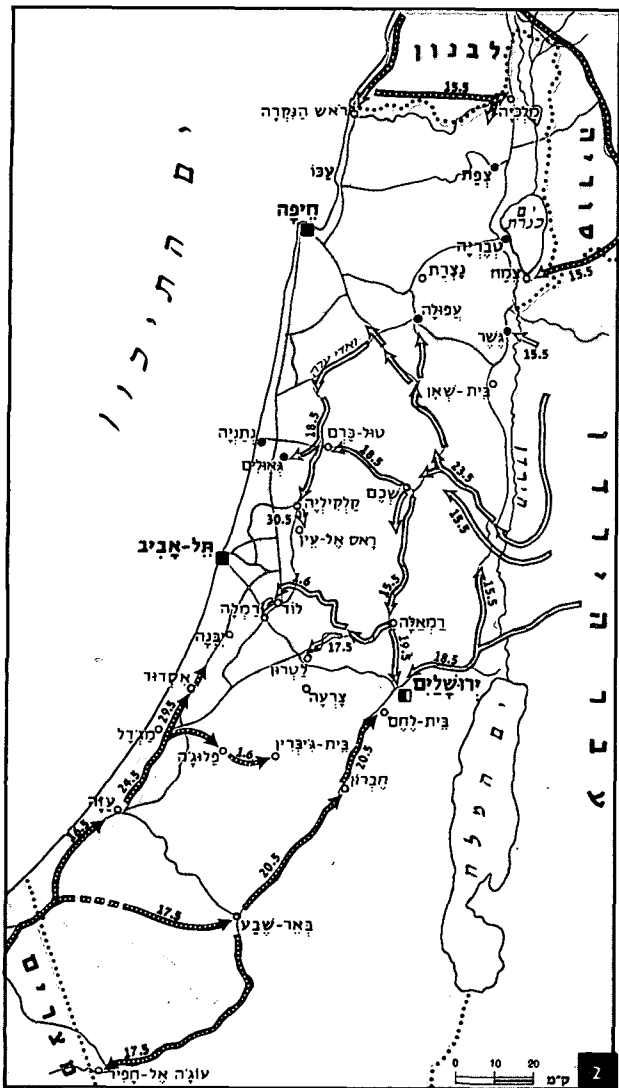
לכובשה, ולפחות למנוע את נפילת מזרח העיר בידי היהודים. (הערכת המודיעין במטכ"ל גרסה, שהלגיון יפנה למרכז וישתף פעולה עם הצבא המצרי).³² אבל סטיית עבדאללה שיבשה את מהלכי הצבאות, ונותר מרכיב משותף אחד — חד-זמניות אסטרטגית, אבל לא אופרטיבית, של הלחצים על ישראל.³³

מה חלקם של ערביי הארץ ושל "צבא-ההצלה" בפלישה? התכנית הבין-ערבית הראשונה בנתה על כך, שהמקומיים יחזיקו בשטחיהם, והצבאות הערביים יתבססו ויתקפו מתוכם. התכנית שובשה, אבל בניגוד להנחה המקובלת, לפיה הוכרעו המקומיים לפני הפלישה, החזיקו אלה בדרך כלל מעמד ביישוביהם בחדש הפלישה.³⁴ "צבא-ההצלה" הוצא ממרכז הארץ בפקודת הליגה הערבית, בתגובה על סטיית עבדאללה. קאוקג'י הועבר צפונה ופרץ לגליל לפי התכנית הראשונה. כמה מגודויו הוצבו בגולן, ועד סוף המלחמה פעל בכפיפות לסוריה וללבנון.³⁵

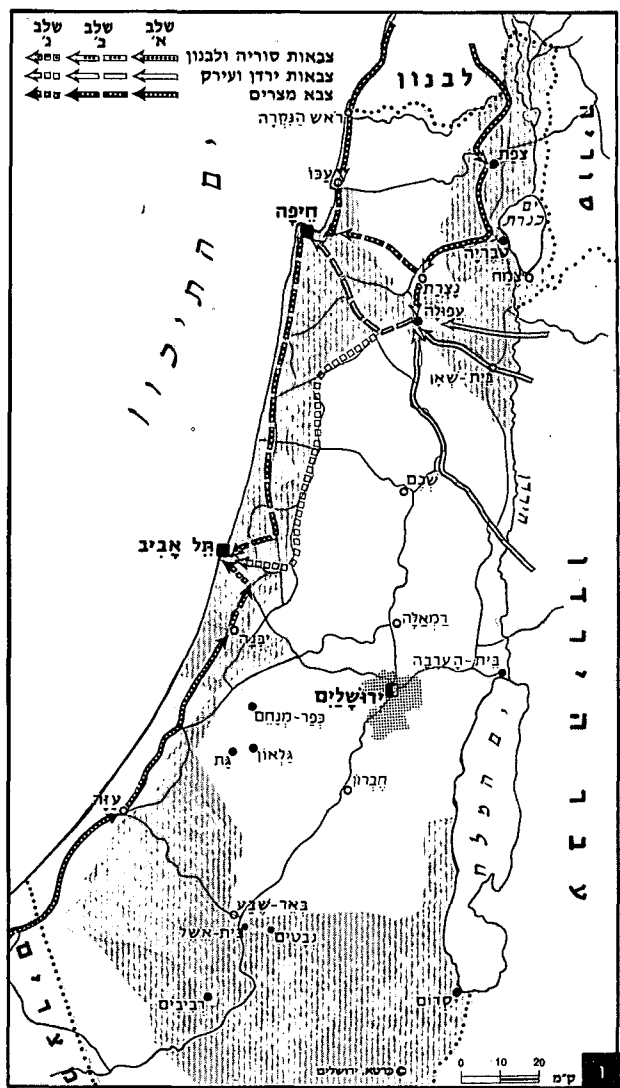
הסטייה — מהכרעה לקיצוץ שטחים

צבאות ערב אמרו להכריע את ישראל במסעות מהירים, אך נבלמו. לא חלפו שבועיים, והחלו עוברים מאסטרטגיית ההכרעה למגמה חי-לופית — קיצוץ בשטחים:

- לאחר שחברה חטיבת "כרמלי" עם ישובי הגליל-המערבי במבצע "בן-עמי", ויתר צבא לבנון על התקדמות לעכו, והפנה כוחו לפתוח את ציר מלכיה-סעסע. ("צבא-ההצלה" נכנס בציר זה דרומה והתבסס בגליל-העליון והתחתון).
 - הצבא הסורי, שנהדף בדגניה, העתיק מאמצו ביוני לגזרת משמר-הירדן, הצליח לחפוס ראש גשר וכמעט ניתק את אצבע-הגליל (נראה שנכשל בגלל אי-תיאום או-פרטיבי עם צבא לבנון ו"צבא-ההצלה").
 - העיראקים נואשו מההבקעה לעמק בית-שאן, נוכח עמידת גשר ובית-יוסף, עברו לשומרון, ואבטחו את אגף הלגיון, כשה התרכז בירושלים ובמבואותיה. כך ויתרו על יעדם האסטרטגי — חיפה, הנמל ומסוף הדלק — ונרתמו לעבדאללה, בעל הברית ההאש-מי.³⁶
 - המצרים נעצרו בסוף מאי באסדר הערבית (להבדיל מאסדר החדשה). כאן התבססו והדפו את התקפת חטיבת "גבעתי", אבל לא חידשו עוד את ההתקדמות צפונה, אלא היטו מאמצם לניתוק הנגב. לפני ההפוגה אמנם מתחו רצועת ניתוק בציר מגידל-בית-גיבורין-חברון.³⁷
- רק הלגיון דבק במגמת ההכרעה, פתח במתקפה בתוך ירושלים וניתק את הכביש העירה בלטרון. ב-1 ביוני שיגר הלגיון כוח ללוד ולרמלה. מגמתו לא הייתה לזנק לעבר תל-אביב, אלא לשלול מנאמני המופתי את מאחזם הטריטוריאלי האחרון (חסן סלאמה, שפקד על הערים, נפצע ב-30 במאי ומת).³⁸



2 שטח בינלאומי לפי החלטת החלוקה



1 שטח בשליטה יהודית ב-14.5.48

מהלך הפלישה

מנותקת, למרות המאמצים לפתוח את הדרך, שנמשכו כבר שבוע במצעני "מכבי" א' ו'ב'. ראש-הממשלה רצה לרכו מאמץ להסרת המצור, אך נתקל בהתנגדות ליזמה התקפית ברגע זה: "כמעט כל אנשי המטה התנגדו לדעתי להסתער בכוח יותר גדול ובמרץ יותר עקשני על כיבוש המרחבים סביב כביש תל-אביב-ירושלים... הנימוק — שאין לנו כוח מספיק, ואין אנו יודעים מה תכניות האויב. כלי החלטה מפורשת של י"ג (לא התרגלתי עדיין להגיד ממשלה) — לא רציתי לתת הוראה נגד דעתם של כל אנשי המטה. אולם אני מרגיש שהחמיצו ומחמיצים כיבוש הקובע גורל ירושלים — ואולי גורל המערכה כולה."⁴² כאן מתגלית המחלוקת בין הדרג המדיני לצבא בדבר המטרות המיידיות. כל חודש הפלישה, עד ההפוגה הראשונה, נמשכה המחלוקת המדינית-אסטרטגית בדבר היכולת לעמוד בבלימה ולרכו בכל זאת כוחות להתקפות-נגד בגזרות קריטיות. בן-גוריון חזר וטבע לרכו את המאמץ לפתיחת דרך

והחליטו על חודו של קול, בהצבעת 4:6. ישראל גלילי ויגאל דיין הציגו את הערכת המצב הצבאית, והזהירו שסיכויי ניצחון או מפלה שקולים, ושהמלחמה תוכרע במרוץ נגד האויב והזמן, כאשר השאלה היא: האם יכלמו הכוחות והיישובים את הפולשים עד שיגיע מחו"ל נשק כבד, שיאזן באופן איכותי את נשק האויב ויאפשר לעבור להתקפות-נגד.⁴⁰ בעת הדיון נודע, שכוח מהלגיון, עם מאות מקומיים, תוקף את גוש-עציון, וכי כבר נפלו חללים.⁴¹ משתתפי הדיון נטלו על עצמם אחריות להכרעה המדינית, בהיותם מודעים לחומרת התחזית הצבאית. למחרת נפל כפר-עציון, וב-14 במאי נכנעו מגניהם של יתר יישובי הגוש. בעצם היום הוא הוכרזה העצמאות.

מול הצבאות הפולשים ניצבו כוחות הצבא והיישובים למערכת מגן, לפי מטרות המלחמה שהותוותה בפרוץ המלחמה. כבר ב-14 במאי בערב, מיד לאחר ההכרזה, נתגלעה מחלוקת בין בן-גוריון והמטכ"ל על האסטרטגיה נוכח הפלישה. ירושלים העברית עוד הייתה

תכנית הפלישה של צבאות ערב, מאי 1948

הדבקות ההתחלית של צבאות ערב במטרת ההשמדה גרמה, שנשמט מידם אף הסיכוי להשיג את המטרה המוגבלת — קיצוץ. הסורים, הלבנונים ו"צבא-ההצלה" יכלו לנתק את אזור החולה, אילו פעלו בכיוון זה מלכתחילה ובמתואם. נבג ריכוז המצרים את מאמצם בציר החוף (והניחו ל"אחים המר-סלמים" לעלות בציר משני לכאר-שבע ולחברון). אילו תקפו את ניר-עם בריכוז כוחות כפי שהשקיעו ביד-מרדכי, היו משתלטים על מקורות המים ומנתקים את הדרכים למרחב היהודי הנצור. כשהתפרסם ברצועת-הניתוק, שוב ביקשו ל"תפוס מרובה", אך לא תפסו את השטח החיוני. ניר-עם והנגב החזיקו מעמד.³⁹

המטרות הישראליות במבחן הפלישה הבין-ערבית

ב-12 במאי 1948 ערכה "מנהלת העם" את הדיון המכריע, אם לשנות להצעה להפסיק את האש ולהקפיא מלכים מדיניים או להכריז על העצמאות. נכחו עשרה מ-13 השרים לעתיד,

לירושלים. שלושה ניסיונות-התקפה נעשו כחזית לטרון; כולם נכשלו, אבל בינתיים נפרצה דרך-התחתית שעקפה את רכס איילון מדרום, ו"ברגע האחרון" ניצלה ירושלים העברית מרעב. "שביל הגיפים" שופר בהפוגה ל"דרך בורמה", ולידה החלו להניח צינור מים, שהושלם בתחילת אוגוסט.⁴³ ירושלים נקלעה בכף ההכרעה לכאן או לכאן. הנגב נותק. בגזרות אחרות עמדו הכוחות והיישובים במערכה קשה ועקשנית. היישובים לחמו, אף כי גוש-עציון נפל. משקים נהרסו לעיני חבריהם. יש שנפלו יישובים ואבדו משלטים — אך הפולשים נבלמו.⁴⁴ בדרום ובצפון עברו לתקוף-נגד, אך, כמו בלטרון, נכשלו באסדר ובג'נין. לפני סוף מאי הגיע למזרח-התיכון הרוזן ברנדוט, שאו"ם מינהו למתווך, ניסה להסדיר הפוגה, ואחרי שהיות נאותו לו היהודים והערבים. לדבריו הסכימו שני המחנות להפוגה כי חשו שהותשו ואינם יכולים להכריע.⁴⁵ ב-11 ביוני החלה הפוגת ארבעה שבועות, עד ה-9 ביולי, כשמכאן ואילך מושפעים המהלכים מנוכחות האו"ם וממעורבותו.

הערכות מצב מדיניות ואסטרטגיות בהפוגה הראשונה, יוני-יולי 1948

הצעות מתווך או"ם
בהפוגה גיבש ברנדוט הצעות להסדר-שלום. בימונו גרס, שהחלטת או"ם "בלתי מוצלחת" ואף "אומללה", אלא שאין להחזיר את הגלגל. לפי "המצב בשטח" ויחסי הכוחות העלה "אפשרות שישאל תקיים את מעמדה כמדינה עצמאית, ובה בשעה לצטרף לאיזה אחד שהוא עם החלק הערבי של ארץ-ישראל", שהציע לצרפו לעבר-הירדן.⁴⁶ הוא אף הציע חלוקה משלו: הנגב — לערבים, ובתמורה יינתן ליהודים הגליל-המערבי (המרכזי). ירושלים תוסגר לעבדאללה, "עם אוטונומיה עירונית לעדה היהודית והסדרים מיוחדים להגנת המקומות הקדושים."⁴⁷ הצעות המתווך חשפו סכנות מדיניות לישראל, אך פתחו גם סיכויים: כש"גנו" את בינאום ירושלים ורצה למוסרה כולה לערבים, סתם למעשה את הגולל על רעיון הבינאום; אך ההצעה הצביעה על ההכרח להסיר את איום הניתוק, ולחבר את העיר לחוף כפרוזדור רחב ומיושב.

גם לערבים לא גרם ברנדוט נחת: את מרכז הגליל אמר למסור לישראל, כשקאוקג'י מחזיק בו; את הנגב הועיד לערביי הארץ, משמע — לעבדאללה, בעוד שהמצרים הם שניתקוהו. שיתוף הפעולה הבין-ערבי, שכבר נפגם, נתערער עוד יותר.

המטרות הערביות

בעת ההפוגה ניסה עבדאללה להשיג תיאום אסטרטגי בין-ערבי, אך נכשל. מלך מצרים והעוצר העיראקי דחו את הזמנתו להצטרף ל"מלחמת שלושת המלכים" לכיבוש ירושלים

העברית. ישראל ציפחה הפעם למאמץ מתואם יותר, אולם צבאות ערב בדרום ובמרכז אמרו אך להחזיק בשטחיהם, ולכל היותר — לשפר עמדות. לשם כך הפרו המצרים את ההפוגה והקדימו לתקוף ב-8 ביולי. נדמה שהם אומרים להבקיע צפונה, אך למעשה שאפו לחזק את הניתוק וליישר את החזית, מטריד-אסדר כלפי דרום-מזרח. הלגיון וצבא עיראק נותרו פסיביים, והעיראקים הסתפקו בלחץ מקומי מג'נין צפונה.⁴⁸

בצפון נעשו מאמצים יומרניים יותר. הצבא הסורי רצה להגיע ממשמר-הירדן ולנתק את אצבע-הגליל, וצה"ל ניסה להקדימו במבצע "ברוש". בקרבות קשים עלה בידי המגנים להכיל את הסורים בראש הגשר. "צבא-ההצלה", שנתפרס בגליל-העליון והתחתון, אמר לנתק את הכוחות הישראליים בגליל-המזרחי וחקף את סג'רה; אילו הצליח, היה מנתק את כביש כפר-תבור-כינרת בהתקדמות קצרה לכפר-כמא, אך גודד מ"גולני" הגן על הכפר בעקשנות. קאוקג'י ריכז תגבורות להתקפות חוזרות ונחשף ליזמה ישראלית: כוח "דקל" פרץ בשפרעם, תפס את נצרת וכל הגליל-התחתון, ועם כיבוש לוביה פתח את הכביש לטבריה.

ב"עשרת הימים" עד ההפוגה השנייה, שכפתה מועצת הביטחון, פעלו אפוא צבאות ערב בשיטה סבילה או פעילה לאור מטרותיהם המוגבלות. כולם חשו מחסור בכוח, ובניגוד גמור לצמצום המטרות התאמצו לתגבר את חילות-המשלוח, ואכן עד סוף המלחמה הכפילו את עצמתם. (גם צה"ל התעצם והגיע לבסוף לכ-100,000 מגויסים, לעומת כ-36,500 בפלישה.)

המטרות הישראליות

לישראל נתנה ההפוגה שהות לגבש מדיניות מלחמה ואסטרטגיה, שנועדו ליטול את היזמה ולעבור למתקפות, כדי למנוע את "הקפאת" קווי ההפוגה הראשונה.

בהפוגה נחחולל משבר "אלטלנה", ומיד אחרי כן נקלע הפיקוד העליון של צה"ל למשבר פנימי: הכל הסכימו שצריך להקים ארבע חזיתות על-חטיבתיות; נחלקו הדעות על שניים מהמועמדים. אולם משבר המינויים לא העיב על המגמות המבצעיות:

- הפעלת מאמץ עיקרי בחזית המרכז-מזרחית, במטרה לכבוש את לוד ורמלה ולעלות על רמאללה, בעקיפת לטרון, כדי להסיר את הלחץ מתל-אביב ומירושלים.
- בצפון ובדרום — הפעלת הכוחות המקומיים במגמה התקפית; בדרום עליהם לפרוץ את המצור על הנגב.⁴⁹

ההנהגה נאלצה להתחשב ב"שעון החול" המדיני. החשש היה, שאם יגיע צה"ל להישג חטיל מועצת-הביטחון עוד הפוגה, כדי להפסיק את המלחמה. ב-11 ביולי, ביממה השנייה למתקפות צה"ל, רשם ראש-הממשלה: "יש

להניח שבסוף השבוע [ה-16-17 בחדש] או בשבוע הבא יטילו עלינו הפוגה — וזו תוכל ליהפך לגמר המלחמה בפועל."⁵⁰ יגאל אלון ביטא את המסקנה המבצעית: "כל מבצע, נוסף להיותו חלק מתכנית כללית, היה צריך להיות גם מושלם בפני עצמו בכל אחד משלבו."⁵¹ עדיפות מדינית עליונה ניתנה ל"מערכה לגאולת ירושלים", כדברי ראש-הממשלה. בכנס מח"טים ב-18 ביוני 1948 חזר ואמר, ש"המלחמה על ירושלים והמרחבים סביבה — מחוץ לכל הטעמים הסנטימנטליים — היא מלחמה על הארץ; אם ננצח כאן — אפשר להניח שניצחנו."⁵² עדיפות שנייה ניתנה לנגב. שוב הדיגש בן-גוריון, שאין די לפרוץ לנגב-הצפוני; המגמה — להשתלט על כל הנגב עד ים-המלח ואילת, כי "אין תחליף לנגב מבחינה ציונית."⁵³

מדיניות ואסטרטגיה מ"עשרת הימים" עד ההחלטה על מבצע "יואב", יולי-אוקטובר 1948

ההתפתחות המבצעית ב"עשרת הימים"
ההפוגה השנייה קטעה את מתקפות צה"ל בעיצומן. מועצת-הביטחון החליטה בליל 15-16 ביולי, והאש פסקה ב-18 בחדש בערב (בירושלים — ב-17 בבוקר). המאמץ העיקרי, מבצע "דני", לא השיג את כל מטרותו: לאחר כיבוש לוד ורמלה בוטל המסע לרמאללה; המערכה כוונה לכיבוש לטרון, אך השיגה רק כיתור כמעט מלא, ואגב כך הורחב הפרוזדור דרומה עד נחל שורק. במבצע הוסרה למעשה הסכנה מירושלים, שאילצה את צה"ל לרכז את מאמציו העיקריים במרכז. לשינוי המצב הצבאי ניתן ביטוי מדיני: שבועיים אחרי גמר המבצע "סופחה" ירושלים העברית למדינה, מכוח מינויו של דוב יוסף "מושל צבאי". (ד' יוסף, ראש "ועדת ירושלים", ניצח על התגייסות העיר ועמידתה.)

בצפון נמנע ניתוק אצבע-הגליל, הוסר האיום מחיפה, ושחרר הגליל-התחתון. בדרום נהדפו התקפות המצרים על הטריז הישראלי בין בית-דרס, ג'וליס ונגבה. לפני ההפוגה הובקע מעבר לנגב, כשנכבשה כרתיא ונהדפו התקפות-הנגד המצריות. לאחר כניסת ההפוגה תפסו המצרים גבעות מדרום לכפר וניתקו את הדרך, אך מפקחי או"ם הכירו בזכות ישראל למעבר, לפי המצב בפרוש ההפוגה. בעשרת הימים ניצלה למעשה ירושלים העברית, ושופר המצב בצפון, אך מצב הנגב החמיר בגלל הניתוק הנמשך.

מגמות ישראל בפרוש ההפוגה השנייה
ההפוגה השנייה שונה מהראשונה: הפעם לא קבעה מועצת-הביטחון סייגי זמן, אלא הדיגישה את הכוונה להשיג הסדר מדיני, ואיימה בסנקציות נגד מי שיפר אותה. כשהוטלה ההפוגה חש בן-גוריון שיש להיכונן הן לחידוש המערכה הן להסדרי שלום, וניסח לעצמו

לצרכיה.⁵⁹ שרת נקט את המושג "מלחמת התשה", כשטען שההפוגה מציגה את ישראל במצב "לבחתי נשוא".⁶⁰

ברנדוט היה מודע לסכנה, שאם לא ימצא הסדר מדיני בעצרת או"ם, המתכנסת בפריס ב־21 בספטמבר, "תישבר ההפוגה, והשאלה תוכרע סוף סוף על-ידי שימוש בכוח".⁶¹ באמצע ספטמבר הגיש לאו"ם את הצעתו המעודכנת, שבה נסוג מהצעתו למסור את ירושלים לעבדאללה, ושב להצעת הבינאום של או"ם. את הגליל שוב הציע לתת לישראל, אך את הנגב שוב אמר להפקיע, בקו מג'דל-פלור ג'ה.⁶²

ב־17 בספטמבר רצחו אנשי לח"י את המתווך בירושלים. עצרת או"ם נתכנסה באווירת אבל על האיש שנפל בשליחות שלום. מזכיר המדינה האמריקני ושר החוץ הבריטי הרבו בשבחו, והצעתו עטתה הילת "צוואה".

פילוג המחנה הערבי וכינון "ממשלת כל-פלסטין" בעזה בספטמבר
המכות שספגו צבאות ערב ב"עשרת הימים" העמיקו חשדות הדיים בין מדינאים ומפקדים.

משולבת, גם צבאית וגם מדינית, ויש תלות הדדית בין שתי המערכות. ואין לחשוב שרק גורם אחד מאלה, צבאי או מדיני, יכריע סופית בתקופה זו.⁵⁷ הממשלה שאפה להכשרת קרקע מדינית להמשך המאמץ הצבאי, הכרוך בהפרת ההפוגה. משה שרת, שר החוץ, קבע לפני גמר ההפוגה הראשונה שתכנית החלוקה בוססה על סיכוי לדו-קיום, ולכן קיבלה ההנהגה היהודית את התכנית כ"פשרה קשה, הכרוכה בקרבנות ובווייתורים חמורים מאד מצדנו"; אבל קווי החלוקה זקוקים לתיקון "לאור הסכנות שנחגלו לשלומה ולשלמותה של המדינה עקב התקפת הערבים, ולאחר התוצאות שהשגנו בהדפנו התקפה זו."⁵⁸

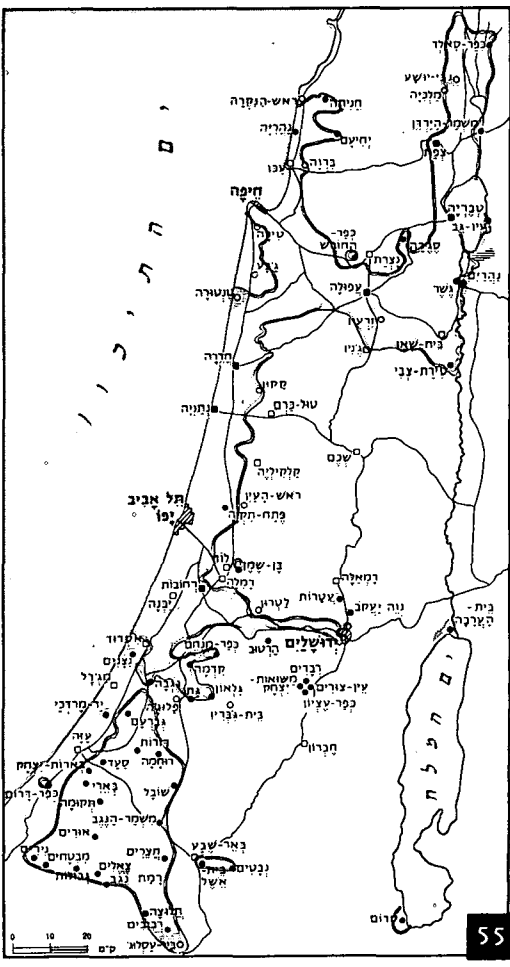
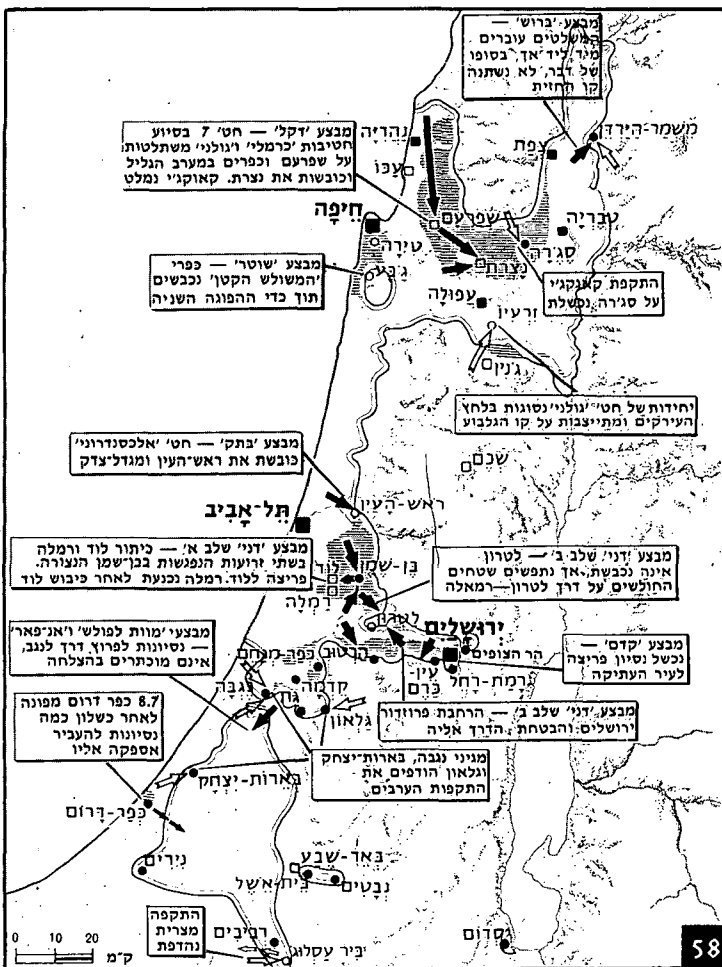
מהות ההפוגה — ו"צוואת ברנדוט"
ההפוגה התמסכה, והממשלה ראתה את הסכנה הנשקפת למדינה, אם ימשיכו הצבאות הפולשים לחנות בארץ ולכפות כוונות מתמדת. בן-גוריון הגדיר את ההפוגה כ"אחד האמצעים לשבירת רצוננו", ואף כמזימת בריטניה להחליש את הערבים ולשעבדם, עם היהודים.

מגמה: "נכוונת לחדש המלחמה אם יפגעו בריבונות, בעלייה, בשטח מינימלי המגיע לנו; מאמץ לשלום לא דווקא על יסוד אפשרות הכוח שלנו (שלפי דעתי הן כוללות כל א"י)".⁵⁴ בתחילת ספטמבר אמר דברים ברוח זאת לגיימס מקדונלד, השגריר האמריקני הראשון בישראל: "... לפי הכרתי מגיעה לנו א"י המערבית כולה, ומדינה יהודית כזו אינה גורעת כמעט כלום מהשטח הערבי העצום, אולם הייתי בוחר... בשטח הרבה יותר קטן מתוך הסכמה יהודית-ערבית, מאשר בשטח כולו בלי הסכמה ערבית."⁵⁵ בן-גוריון הטעים את המפנה שחל ב"עשרת הימים", ובכנס מפקדים הסביר, שעצם מטרת המלחמה השתנתה:

"מלחמתנו בראשית הייתה התגוננות בפני ניסיון של השמדתנו. ביסודה נשארה כזו... אולם החל מההפוגה הראשונה יש בפעולתנו הצבאית מעין אקט פוליטי."⁵⁶ כלומר, אין נלחמים עוד על עצם קיום המדינה, אלא על תנאי קיומה, ויש לפעול בהקשר המדיני הנתון, המטיל הגבלות על יישום הכוח. במועצת-המדינה אמר: "אנחנו עומדים בפני מערכת

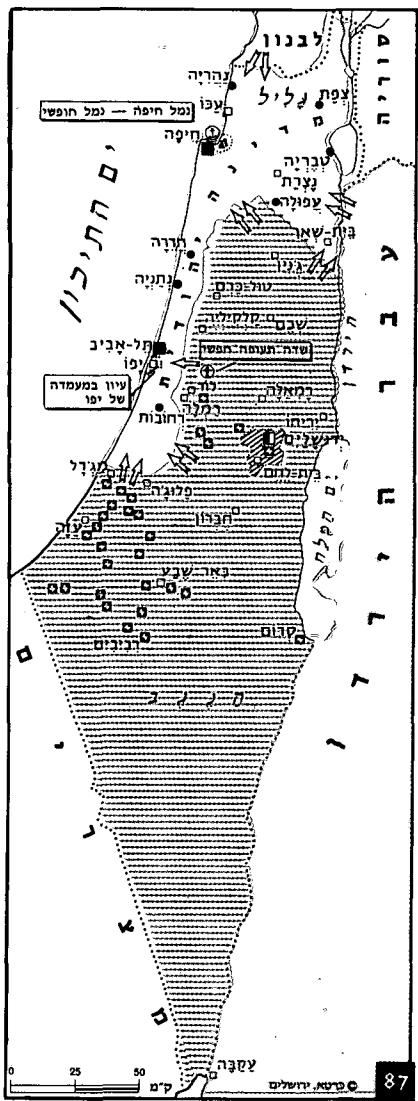
קרבות "עשרת הימים" (9 עד 18 ביולי 1948)

קו החזית בהפוגה הראשונה (11 ביוני 1948)



שטח בשליטת ישראל ב-18.7.1948
 שטח שנכבש ע"י ישראל בקרבות 'עשרת הימים'
 שטח שנכבש ע"י הערבים בקרבות 'עשרת הימים'

שטח בשליטת ישראל עם כניסת ההפוגה הראשונה לתוקף
 שטח שנכבש ע"י הערבים מהפלישה עד ההפוגה



החזית העיראקית, אולם לדרישת ראש-הממשלה התכונן להעתיק את המאמץ לחזית הלגיון. ב-26 בספטמבר הציע בן-גוריון לממשלה מתקפה לכיבוש "חבל-חברון ובית-לחם בדרום, וכל השטח שבין לטרון וצפון-רמאללה עד יריחו ועד ים-המלח".⁶⁷ למעשה הציע לכבוש את כל יהודה ושומרון; הבסת הלגיון הייתה כופה על העיראקים נסיגה לעבר-הירדן. הצעתו נפלה על חדו של קול, כי שרים חששו מתגובת או"ם על מתקפה לאחר רצח ברנדוט.⁶⁸ בן-גוריון ראה בהחלטה "בכייה לדורות".

כשדחתה הממשלה יזמה התקפית במרכז, הציע בן-גוריון ב-6 באוקטובר לפרוץ לנגב כדי "לחסל את הכוח המצרי". הוא העריך שאם לא יתערבו אחרים, "נשתלט על כל רחבי הנגב עד ים-המלח ועד ים-סוף", ואם לא יתגבר הלגיון את כוחו בהרי-יהודה, "אולי גם נוכל להיכנס לחברון ובית-לחם". הוא העריך שהצבאות ההאשמיים לא יתערבו, בגלל הקמת "ממשלת המופתי" בעזה, אך גם חשש שהעיראקים עלולים להגיב, ואז ייגרר הלגיון. כמבצע "יואב" בנגב ולהמתין לתגובות בין-ערביות; לפי האפשרות — יבוצע גם מבצע "אל ההר", שנועד לפגוע במצרים בהרי-יהודה, אך בלא להיתקל בלגיון.⁶⁹

חלקו השני של המאמר יתפרסם בגליון הקרוב של "מערכות"

הערות

1. "ממאורעות למלחמה" — שם ספרו של יוסף אוליצקי על ה"הגנה" בתל-אביב במלחמה (יצא לאור בתל-אביב ב-1949) — מיטיב לבטא את התפתחות המלחמה.
2. על הגדרת ה"מאבק", שלביו ודרכיו — ראה בספרי: "התישבות בשנות מאבק" — אסטרטגיה יישובית בטרם-מדינה, 1936-1947. "ירושלים 1978, עמ' 139-149. מאפייני העיקריים היו המרות הלאומית, והשימוש המרוסן בנשק, ולפיהם צוין זמן פתיחתו. למאבק קדמה ההפעלה, שנפתחה בקיץ 1945, אבל ללא שימוש בנשק. תנועת המרי העברית" הוקמה באוקטובר 1945, ובה חברו אצ"ל ולח"י אל ה"הגנה", והחל מאבק-אש מתואם בניהול "ועדת X", שהורכבה מטעם הסוכנות היהודית והוועד הלאומי. לפני כן פעלו שני הארגונים בניגוד למדיניות ההנהגה: לח"י חידש פעולתו בסתו 1943, ואצ"ל הכריז על "מרד" בתחילת 1944. תנועת המרי נתפרדה אחרי פיצוץ "מלון המלך רח" ב-22 ביולי 1946. מאבק-האש של ה"הגנה" הוגבל מאז בעיקר לחבלה ימית: אצ"ל ולח"י חזרו לפעול כדרכם.
3. דוד בן-גוריון, בהילחם ישראל 4, תל-אביב תשי"א (להלן — ב"ג, בהילחם), עמ' 15.
4. ערבים כמעט לא הפריעו להנחית מעפילים. כוחות פלמ"ח יצאו אל 11 גשרי רכבת וכביש ב"ליל הגשרים" (16-17 ביוני 1946), ופעלו בעומק המרחב הערבי. אצ"ל הבקיע את החבלה בעיר הערבית עכו. ב-1947 ניכדה חסיסה בין הערבים ואירעו פיגועים (תולדות ההגנה ג'2, עמ' 1332-1338; וראה אורי מילשטיין, "דגירתה והבשלתה של מלחמת העצמאות — הסלמה בטרור כסימן מבשר", סקירה חודשית, ספטמבר 1980, עמ' 23-41).
5. ב"ג, בהילחם, עמ' 14. ההדגשות — במקור.
6. שם, עמ' 15. ההדגשות — במקור.

וכל מפקד הסיק שיוכל לסמוך רק על כוחו. (לדוגמה, בצבא העיראקי נמתחה ביקורת על הלגיון, שחשף את אגפו בנסיגה מלוד ורמלה.) ב"עשרת הימים" גם נשברו המקומיים (הפלסטיניים) בלוד, ברמלה ובגליל התחתון. בסוף יולי נכבשו כפרי המשולש-הקטן בכרמל. מאותה עת המשיכו הפלסטינאים לתחום רק להגנת כפריהם, בחסות חילות-המשלוח או כמתנדבים — כיחידים או ביחידות — בלגיון ובצבא העיראקי.

כשנתפרסמו הצעות ברנדוט, כבר נודע הפילוג הערבי. הצבאות ההאשמיים — הלגיון ובשומרון, והלגיון הפגני נוכחות בהר-חברון, שבו התבססו מצרים מ"האחים המוסלמים". בחסות מצרים ומדינות הליגה הוקמה ב-20 בספטמבר בעזה ממשלת "כל-פלסטין" של נאמני המופתי, כמגמה לערער על תוקף שלטונו של עבדאללה ב"גדה". התפלגות הערבים שירתה את המדיניות והאסטרטגיה הישראלית.⁶³

האם כינון ממשלת עזה מעיד על מטרת המלחמה הערבית? לפי מעשי המדינות בשטחי הכיבוש אין אות לכך שרצו בעצמאות פלסטינית, אלא להיפך. כשנראה שהפוגה תתחיל ב-2 ביוני, הגיח הלגיון ממרגלות הר "לקבוע עובדה", לתפוס את לוד ורמלה ולהשתלט במאחו ה"פלסטיני" האחרון. ירדן, מצרים ולבנון כוננו ממשל צבאי; בהר-חברון התחרו המצרים בירדנים; לערביי הארץ לא ניתן ייצוג בשלטון. בהמשך המלחמה גבר המפךד על המאחד, וצבאות-המשלוח סיפחו נתחים מהארץ למדינות השכנות.

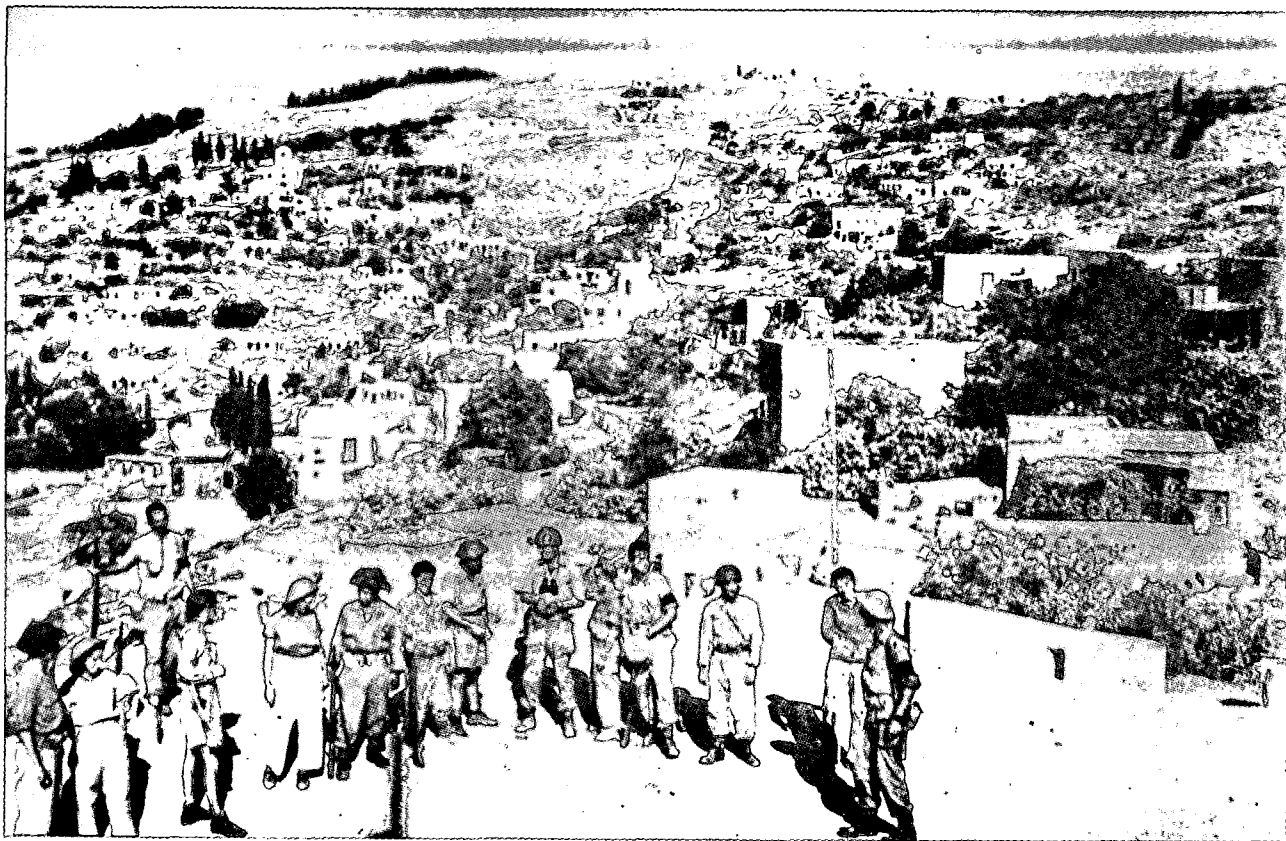
נגמות ותכניות ישראליות לפני מבצע "יואב"

בתחילת ההפוגה העריך ראש-אג"ם, שצה"ל יהיה מוכן למערכה מראשית ספטמבר, והוצגו בממשלה שתי משימות אסטרטגיות: סילוק הסכנה שנשקפה עדיין לירושלים וגאולת הנגב מהמצור.⁶⁴ כשהועלתה "צוואת" ברנדוט לדיון, גיבשה הממשלה טיעון לחיקוני גבול, וב-23 בספטמבר הודיע שרת למועצת-המדינה, שיתבע בעצרת או"ם את כל מרחב החלוקה (לרבות הנגב הצפוני ויישוביו המנותקים, והנגב הדרומי עד מפרץ אילת), וידרוש שלושה חיקוניים: "ירושלים (העברית) והגישה אליה"; יפו; "הגליל כולו" [לרבות המרכזי שעוד לא נכבש].⁶⁵

"צוואת" ברנדוט חייבה את הממשלה להכריע אם לפעול צבאית והיכן. בן-גוריון הציג שלוש אפשרויות להתקדם מן ההפוגה: הסכם יהודי-ערבי, החלטת או"ם או הכרעה צבאית. הסכם — לא נראה בעין; על החלטת או"ם לא ניתן היה לבנות, מחשש שהערבים יסכלוה בכוח (כמו החלטת נובמבר 1947); כך נותרה רק "הכרעה צבאית שלנו".⁶⁶

7. משה שרת, בשער האומות, תל-אביב 1958, עמ' 148.
8. חיל-השדה (חי"ש) הבלתי מגויס מנה כ-9,000 איש; באצ"ל ובלח"י, שעוד פעלו בנפרד, היו קרוב ל-1,000 לוחמים (דוד גיב, מערכות האצ"ל ו', תל-אביב 1980, עמ' 26-25).
9. על כינון הליגה הערבית — ראה יעקב שמעוני, מדינות ערב בימינו, תל-אביב 1965 (להלן — שמעוני, מדינות ערב), עמ' 176-178; ובמאמרו "הערבים לקראת מלחמת ישראל-ערב 1948-1945", מערכות חוב' 230 עמ' 31 ואילך (להלן — שמעוני, הערבים).
10. מאחורי הפרגוד — ועדה פרלמנטרית עיראקית על המלחמה בישראל (תרגם ש' שבג), מערכות 1954 (להלן — פרגוד), עמ' 72.
11. פרגוד, עמ' 77.
12. שם, שם.
13. מאיר פעיל, "הפקעת הריבונות המדינית על פלשתיין מדי הפלשתינאים על-ידי ממשלות ערב...", הציונות ג', תל-אביב תשל"ד (להלן — פעיל, פלשתיין), עמ' 445.
14. זאב שרף, שלושה ימים, תל-אביב 1965, 454-468.

- עמ' 53.
14. ב"ג, בהילחם, עמ' 23-24.
15. דוד בן-גוריון, במערכה ה', תל-אביב חשי"א (להלן, ב"ג, במערכה), עמ' 281.
16. תולדות ההגנה ג'3, עמ' 1948; על המבצע — ראה כך גם, עמ' 1940-1939; על עמידת היישובים במלחמה — ראה א' אורן, "מורשת תל-חי במבחן המעשה", שרשים א', תל-אביב 1979 (להלן — אורן, תל-חי), עמ' 207-172.
17. מיכאל ברזווה, דוד בן-גוריון ב', תל-אביב 1977, עמ' 633.
18. יומן בן-גוריון, 10 אוקטובר 1947. המחבר מתקין את היומן האישי עם אל"מ (מיל') גרשון ריבלין לפרסום מטעם המכון למורשת בן-גוריון בשדה-הבוקר.
19. פרגוד, עמ' 77-78.
20. פעיל, פלשתיין, עמ' 451-452. אורן, "המערכה במבואות ירושלים..." מערכות חוב' 243-244 (להלן — אורן, מבואות ירושלים); "הנ"ל" "המערכה במבואות חיפה..." חוב' 251-252.
21. בגוף המבצעים של המטכ"ל, שבראשו עמד יגאל דיין, הוכנה בנובמבר 1947 "מסגרת לחניית במקרה של פינוי", ושקלה גם עצמת הכוחות הערביים המקומיים והשכנים והפעלתם המשוערת, וצוינו קווים לחניית אופרטיבית. זאת הערכת מצב ראשונה של המטכ"ל לקראת מלחמה. (תיק תכנית ד', ארכיון צה"ל).
22. דברי בן-גוריון: "... עלינו להתרחק מכל מחשבה על 'התמודדות' צבאית. הריב שבינינו ובין אנגליה לא נכריע בכוח צבאי..." (7 בפבר' 48, בהילחם, עמ' 76); דברי י' גילי: "אין אלא פסיעה קלה בינינו ובין 'חזית שנייה'. אולם עלינו להתאפק ולהימנע, אף להתחמק מהתנגשויות עם הבריטים, אסור לנו לתת בידם תואנה להתנפלויות נקם על סף היציאה... נתאפק — אלא אם כן יהיו הבריטים פותחים באש. על אש — משיבים אש." (8 באפר' 48, ספר הפלמ"ח ב, עמ' מ"א).
23. תכנית אור"ם כללה את נמל יפו במדינה הערבית. התקפת אצ"ל על יפו בסוף אפריל גררה התערבות בריטית, שמנעה את כיבוש העיר. כ"ג 13 במאי נכנעה יפו ל"הגנה", שכיתרה את העיר (במבצע "חמץ") בלי להתנגש בבריטים.
24. כ"ג 20 באוקטובר 1947, לפני החלטת האו"ם, תפסה יחידה סורית את תל-דן. למחרת יצאו שריוניות בריטיות ממטולה וסילקו את הסורים (תולדות ההגנה ב"ג, עמ' 205). זה גילוי מוקדם של מגמה סורית לשלוט במקור הדן.
25. ב"ג, בהילחם, עמ' 21-22. הדגשות — במקור.
26. תולדות ההגנה ג"ג, נספח מ"ו, עמ' 1955.
27. "תכנית ד'" וביצועה — ראה יוסף אבידר, "תכנית ד'", ספרא וסיפא 2, יוני 1978 (להלן — אבידר), עמ' 48-37; השוה מ' פעיל, "השגת רציפות טריטוריאלית
- במלחמת-העצמאות", מערכות חוב' 225, עמ' 11-15, וכן בספרו, מה"הגנה" לצבא הגנה, תל-אביב 1979, עמ' 308-319. (אולם נראה שסתר עצמו במאמרו "מלחמת יום-הכיפורים — מבט היסטורי לרמה האסטרטגית", מערכות 266-267, עמ' 3).
28. ב"ג, בהילחם, עמ' 91-92 (6 אפריל 1948).
29. על תגבור הנגב — ראה אורן, "הנגב כמרי, במאבק ובמלחמת העצמאות..." ארץ-הנגב, תל-אביב 1979 (להלן — אורן, הנגב), עמ' 389-395.
30. מ' פעיל ניחח את המגמות הנפרדות של המדינות. (פעיל, פלשתיין, עמ' 471-479). לעומתו ראה דיין בהחלטת הפלישה אצל יעקב שמעוני, הערבים, עמ' 29-34.
31. יומן ב"ג, 11 מאי 1948; ובספרו, מדינת ישראל המחודשת, תל-אביב 1969 (להלן — ב"ג, מדינה) עמ' 104.
32. דיין בתכנית הפלישה — ראה פעיל, פלשתיין, עמ' 458-462; השוה פרגוד, עמ' 148-150. הערכת המצב של המטכ"ל — במסמך אג"ם — 3 מ"9 מאי 1948 (תיק תכנית ד', ארכיון צה"ל); השוה ישראל בר, "פרקים למהלכים האופרטיביים של מלחמת-השחרור", מערכות חוב' ס"ב-ס"ג (ולהלן — בר, מהלכים), עמ' 60-61.
33. הוועדה העיראקית מותחת ביקורת: חילות-המשלוח לא עמדו בשום יחס לנדרש; פעלו בנפרד וללא כל תיאום; המפקדה הכללית הפכה ל"פיקציה", כפי שדיווח הרמטכ"ל העיראקי כבר ב-27 במאי 1948 (פרגוד, עמ' 145-147, 148).
34. ראה אבידר, עמ' 46; לעומת הטענה ש"לא נועד כל תפקיד מוגדר לפלשתינאים". (פעיל, פלשתיין, עמ' 459).
35. ולא רק "באופרטיוסותה של לבנון", (פעיל, שם, עמ' 39). על "צבא ההצלה" — ראה אורן, מבואות ירושלים, עמ' 39.
36. א' אורן, בדרך אל העיר — מבצע "דני", תל-אביב 1976 (להלן — אורן, דני), עמ' 24. הערכה ישראלית למגמות עיראק לגמר ההפוגה — ראה שם, עמ' 43.
37. שם, עמ' 15-16, 30-31.
38. שם, עמ' 23-24.
39. מגמות המצרים — ראה אורן, הנגב, עמ' 395-396. עמידת הנגב עד מבצע "יואב" — שם, עמ' 396-400.
40. פרטי הידיונים — ראה שרף, עמ' 83-87, 96-99.
41. דברי ב"ג — ראה בהילחם, עמ' 106-110.
42. אזור הגוש ואבדותיו — ראה ב"ג, בהילחם, עמ' 107.
43. יומן ב"ג, 14 מאי 1948; הובא במערכות, חוב' קיח-קט, עמ' 18; ב"ג, מדינה, עמ' 105. על הבעיות האופרטיביות בחדש הפלישה — ראה בר, מהלכים, עמ' 61-63.
44. על ירושלים העברית בפרוש ההפוגה — ראה אורן, דני, עמ' 16-20.
44. על היישובים בחדש הפלישה — ראה אורן, תל-חי, עמ' 199-195.
45. פולקה ברנדוט, לירושלים, ירושלים 1952, עמ' 97.
46. שם, עמ' 80-81, והשוה עמ' 99-100.
47. שם, עמ' 108; הצעה במלואה — שם, עמ' 108-105.
48. על המגמות הערביות — ראה אורן, דני, עמ' 24-25; על המגמה המצרית — ראה אורן, הנגב, עמ' 398.
49. אורן, דני, עמ' 26-28.
50. יומן ב"ג; מערכות, חוב' קיח-קט, עמ' 164.
51. י' אלון, "כוחות המגן הישראליים מהאחמול להיום" מערכות, חוב' קעד-קעה, עמ' 70. על גורם הזמן בשיקולים מדיניים ואסטרטגיים במלחמת ישראל — ראה אורן, דני, עמ' 242-243.
52. יומן ב"ג, 18 יוני 1948.
53. הדברים על ירושלים — ב"ג, בהילחם, עמ' 182; על הנגב — שם, עמ' 129-130.
54. יומן ב"ג, 19 יולי.
55. שם, 8 ספט'.
56. שם, 27 נוב'. הדגשות שלי.
57. ב"ג, בהילחם, עמ' 264; כותרת הנאום: "מערכה משולבת".
58. שרת, עמ' 253 (דברים כ"5 יולי 48).
59. ב"ג, בהילחם, עמ' 227.
60. שרת, עמ' 289.
61. ברנדוט, עמ' 185.
62. שם, עמ' 188-193.
63. עמרת ישראל נוכח הקרע הבין-ערבי והיריבות בין עבדאללה המופתי על השליטה ביהודה ובשומרון משחקפת בדברי מ' שרת: "החלק הערבי של הארץ מה יהא עליו" (בספרו, עמ' 307-309). ההיסטוריון הפלסטיני ואלד חאלידי, המקורב לאש"ף, טוען שישראל ניצלה את הניגודים הבין-ערביים ומקדגים במבצעי ההכרעה, מ"יואב" ואילך; ראה "האסטרטגיה של ישראל בעיני הערבים", מערכות חוב' קנה, עמ' 7.
64. ב"ג, מדינה, עמ' 248-249, 251.
65. שרת, עמ' 299. דיונו בגבולות — שם, עמ' 296-305; דרישתו לירושלים חלה על החלק היהודי (עמ' 304).
66. ב"ג, מדינה, עמ' 293.
67. שם, עמ' 288 (נאמר בטעות, שהצעתו נתגבשה בתחילת אוקטובר).
68. שם, שם.
69. שם, עמ' 195; יומן ב"ג, 6 אוק'. ראה אורן, הנגב, עמ' 400-403 — ובפירוט במאמר "באר-שבע במערכות הנגב..." בספר באר-שבע, ירושלים 1979 (להלן — אורן, באר-שבע), עמ' 132-133, 137, 142.



לידתה וצמיחתה של חזית הצפון

אלוף (מיל') משה כרמל

המלחמה עצמה, הדולקת לאורך כל הגבולות; וכך להפעיל מטה זה באורח יעיל בכל תחומי פעילותו החיוניים ולעשותו גורם משפיע על ההתפתחויות של המערכות הצבאיות – ביזמה, בתכנון, באכוונה, במנהלה ובסיוע לוגיסטי.

ואכן, המטה נבנה במהירות, ונתרחב ועשה כל העת לסגל את הכלים שבידו לפיקוד על יחידות אופרטיביות גדולות, שנבנו אף הן בתוך המלחמה, ולהפעלתן הנכונה לצורך הכרעתו של האויב הפולש. ב־6 באוגוסט 1948, כחדשים וחצי לאחר כינון חזית הצפון, הוציא המטה הכללי, בחתימת הרמטכ"ל, יעקב דורי, את הפקודה לארגון הארץ כולה בארבע חזיתות מלחמה, כשניסיון חזית הצפון כבר מצוי לנגד עיניו ומטהו יכול לשמש לו כדגם בארגון המטות בכל החזיתות בארץ.

איים החדשים שעלו עם הפלישה, היה הכרח רחוק לארגן מחדש את האחריות הפיקודית על המרחב כולו, לחלק אחרת את הכוחות המוצבים בו ואת משימותיהם, ליצור כושר תמרון מהיר של יחידות הקרב במרחב הצפון ולהשתמש בכלל משאבי כוח-האדם ואמצעי-הלחימה שעמדו לרשות צפון הארץ כיחידה לוחמת אחת, בפיקוד אחד.

וכפי שחזית הצפון נולדה בתוך המלחמה – כך היא צמחה, התפתחה והתעצבה בתוך המלחמה, בהתאם לצרכיה ומצביה המשתנים, בקצב מהיר ובנסיבות חמורות, אשר למערכות הצבאיות. נחוצה הייתה אז מידה רבה של יכולת הסתגלות לתמורות מפליגות בשדה הקרב, וכן כושר חיזוי ההתפתחויות הצבאיות, כדי לבנות את מטה החזית ולעצב אותו תחת לחץ

ההחלטה שנפלה, בעיצומה של מלחמת-העצמאות, לכונן את חזית הצפון כיחידה אופרטיבית אחת הנתונה לפיקוד משותף, על כל הכוחות המזוינים המוצבים בה – לא הייתה פרי תכנון מוקדם, אלא תוצאה של הנסיבות הקרובות שנתהוו בשטח בעת הפלישה הערבית לצפון הארץ ב־15 במאי 1948.

עם פלישה זו לאורך הגבולות במזרח ובצפון, שחוללה תמורות מפליגות בשטח והעתיקה את מוקד המערכות ממקום למקום, נתברר מיד, כי ההיערכות הקודמת של הכוחות הלוחמים והתפרסותם, שתאמו את תנאי המלחמה וצרכיה עד לפלישה, מיושנים ואנכרוניסטיים, ואינם מתאימים עוד לנסיבות המלחמה החדשות ולצרכיה האופרטיביים. כדי להתייצב מול האתגרים הצבאיים

מרחב חטיבת כרמלי משוחרר

בעיצומה של מלחמת-השחרור ובשיאה הקריטי, בעת הפלישה של צבאות ערב לארץ, באמצע מאי 1948, הושלם כליל שחרורו של מרחב חטיבת "כרמלי" – אזור חיפה והגליל המערבי – בו הייתה מוצבת החטיבה, ובו נלחמה באופן רצוף ובקשיות עורף מראשיתה של המלחמה.

חיפה העיר שוחררה סופית עוד ב־22 באפריל 1948, ועד סוף אותו חודש השתלטו כוחותינו על מרבית שטחו של הר הכרמל ומורדותיו.

כליל הפלישה הערבית עצמה שוחרר הגליל המערבי, לאחר פריצת גרודי חטיבת "כרמלי" אל האזור הנצור במהלך משולב מן הים בצפון ומן היבשה בדרום – במגמה לחזק את היישובים הבודדים ולציידם לקראת הפלישה, וכן להוציא את הילדים ואת האוכלוסייה הבלתי-לוחמת. בסופם של קרבות איתו יום נמצא הגליל המערבי בשליטתנו המלאה כשהוא משוחרר כולו, ורק עכו נשארה עוד ככיס התנגדות מבוצר היטב המוחזק בידי כנופיות ערביות ויחידות צבא עיראקיות.

ללא שהיות הטלנו מצור מלא על העיר תוך כדי הכנות נמרצות להכרעה בקרב, חרף הקשיים האובייקטיביים: העייפות הגדולה והמחסור בציוד מלחמתי שהחטיבה הייתה נתונה בו.

במגמה לנצל את תנופת ההצלחה ואת ההשפעה המהממת של התקפתנו, וכן כדי להקדים ככל האפשר את סכנת הפלישה מן הצפון ומן המזרח, נערך מיד עם ראשית קרבות הפלישה לאורך הגבולות, כלילה שבין 16 ל־17 במאי, גרוד 22 מחטיבת "כרמלי" להתקפה על עכו, שנפתחה עם דמדומי בוקר. ב־18 לחודש נכנסו כוחותינו לעכו, השתלטו עליה השתלטות מלאה, וביערו כל התנגדות בה. בכך הושלם, למעשה, כליל שחרורו של מחוז חיפה, אשר כלל את המפרץ ואת הגליל המערבי, כשחטיבת "כרמלי", שהייתה מופקדת על מרחב זה ונלחמה עליו חודשים רבים, השיגה את כל מטרתיה במלחמה.

עתה נוצר בצפון הארץ מצב מוזר, שחייב היערכות חדשה ומידית, כדי לפגוש בני סיבות החדשות: בעוד שבמזרח כגבול סוריה וירדן התחוללה פלישה ערבית של צבאות סדירים ומצוידים היטב, היישובים בעמק הירדן היו תחת איום ויחידות חטיבת "גולני" היו נתונות תחת לחץ התקפה קשה וסבלו אכזרית, הרי יישובי המפרץ והגליל המערבי נושמים שחרור ויחידות חטיבת "כרמלי" בטלות מקרבות.

הנה התברר לפתע, כי היערכות של החדשים האחרונים תוך החלוקה הקודמת של צפון הארץ למרחבי מערב ומזרח והקצאת החטיבות, חטיבת "גולני" וחטיבת "כרמלי", זו לכאן וזו לכאן, כשאחריותן היא למרחבים מוגדרים – התיישנה לגמרי. חטיבת "כרמלי", שהייתה מאורגנת

כחלבה, למודת קרבות ועטורת הצלחות – קרצה עתה, כמובן, לפיקוד העליון, אשר עם הפלישה של צבאות ערב הסדירים, ניצב פתאום בפני לחץ צבאי קשה בגזרות רבות, והכוחות שלרשותו מוגבלים והאימה וחולת לאורך כל הגבולות הארוכים. אלא שניסיונות ההפעלה של כוחות חטיבת "כרמלי" על-ידי המטה הכללי, שהיו עוד מקריים ומאולתרים, לא ענו לצרכים החדשים ולא היו עשויים להפיק את מלוא יכולתם הפוטנציאלית בהיערכות מתאימה וכוללת של כל הכוחות המוצבים בצפון הארץ.

מיד עם תום הקרבות בגליל המערבי נתקבלה הוראה מן המטה הכללי להעביר פלוגה מגרוד 22 של חטיבת "כרמלי" אל החזית המזרחית, לרשות מפקד חטיבת "גולני", לצורך ביצוע פעולה כלשהי בתחנת החשמל בנהריים. הפקודה נתבצעה מיד, אך, כמפקד החטיבה לא הסתרתי את דעתי, כי קריעת חלקים מן החטיבה ופיצולה לצורך סתימת פרוצות פה ושם, תחת לחץ הנסיבות הקשות של הפלישה – היא משגה ואין בה כדי לענות על הצרכים האופרטיביים החדשים שעלו. זאת ועוד, היא עלולה אף לגרום לחיסול כושרה המבצעי של אחת מן החטיבות המוכשרות והמנוסות ביותר באותה עת.

בינתיים הגיע לאוני מידע, כי הפיקוד העליון מתכנן שינויים בפיקוד על יחידות השרה, במגמה לפתור כביכול, בדרך זו את הבעיות המעיקות בגזרות החזית השונות של המלחמה. אף ביומנו של שר הביטחון, ד' בן-גוריון, מיום 19 במאי 1948, נמצא רשום למחרת כיבוש עכו כי "החלטנו להחליף את משה מונטג [מפקד חטיבת "כרמלי"] ולמסור למקלף את הפיקוד על "כרמלי".

ב־20 במאי הוזמנתי למטה הכללי, שם נערך דיון דחוף, תחת לחץ האירועים הקשים בחזיתות הקרב, בהשתתפות הרמ"ט טכ"ל, יעקב דורי, וראש אג"ם, יגאל דיין, ובחלקו – גם שר הביטחון, דוד בן-גוריון. במהלך הדיון עלו הצעות שונות בדבר חילופי מפקדים והנעת יחידות וצירופים של חלקי יחידות, כדי לענות, כאילו לצרכים דוחקים, לסתום פרוצות בגזרות חזית קשות במזרח, בדרך האלתור ובלחץ השעה.

מהלכים כאלה עוררו בי חשש מריסוקה של חטיבת "כרמלי", עליה פקדתי מיום היווסדה ובה ראיתי חטיבה בעלת ניסיון קרבי ויכולת מבצעית, שאין לוותר על שלמותה ועל עצמתה כיחידה אחת; וזאת, בלא לתת תשובה נאותה למצב החדש, המחייב גישה חדשה בדרך הפעלת הכוחות.

הקמת החזית

בנסיבות החדשות האלה, עם התמורות הגדולות שנתחוללו בגזרה המערבית ובגזרה המזרחית כאחת, וכדי ליצור תנאים נאותים להפעלה נכונה ואפקטיבית של הכוחות – ראיתי לנכון להציע, כי כל הכוחות המוצבים

בצפון הארץ יועמדו מעתה ואילך, ללא שהיות, תחת פיקוד אחד, שיפעילם בלא צמידות לחלוקה המרחבית שנתיישנה ממש בן-ימים. הסברתי דעתי, כי בתנאים החדשים שנוצרו עם השחרור המלא של מרחב חטיבת "כרמלי" ועם הלחץ הגובר במרחב חטיבת "גולני" – אין עוד טעם בחלוקה למרחבים חטיבתיים מוגדרים וקבועים, כפי שהיה עד ראשית הפלישה. רק פיקוד כולל ומשותף בשרה, שיהיה חפשי להניע ול-הפעיל את כל הכוחות במרחב הצפון האחד, אלה הקיימים ואלה שבהתהוות, בהתאם לתנאים המשתנים במהירות, ובלא תלות של כל חטיבה במטה הכללי, המרוחק משדות המערכה – יוכל להפיק את המירב מן הכוחות המזוינים כולם, לנצל על הצד הטוב ביותר את כושרם בקרב, ולענות במהירות לצרכים שמתעוררים.

בפגישה דחופה זו בפיקוד העליון, ואחר בחינת הדברים ביסודם, השתכנעו הכול כי המסגרות הקיימות של המבנה והפיקוד והמרחבים והכפיפויות אכן טעונות שינוי מיד, הואיל ואין הן עונות עוד לצרכים החדשים. כך נתבשרה הרעה, כי יש להעמיד את הצפון כולו תחת פיקוד אחד, דבר שיאפשר ריכוז מהיר של היחידות, הציוד והשירותים בכל נקודת כושר חדשה הנוצרת בשרות המערכה ובהתאם לצרכים של מבצעי התקפה יזומים; וזאת, בלא הודקת מופרות למטה הכללי, אשר בדרך הטבע איננו מסוגל לטפל ביעילות ובמהירות הנחוצות בבעיות אופרטיביות דוחקות אשר למספר גדול של יחידות לוחמות, ללא דרג ביניים פיקודיים.

שר הביטחון, אשר סוגיה דחופה זו הובאה בפניו, נתן אף הוא הסכמתו, לבסוף, אף שלא בלי שאלות וחקירות. ביומנו של דוד בן-גוריון מאותו יום (20 במאי) נמצא כתוב: זליצקי מקבל הפיקוד העליון [על חזית הצפון]. בסופה של פגישה זו במטה הכללי הוטל עלי הפיקוד על כל צפון הארץ ועל כל הכוחות המוצבים בו והנמצאים בשלבי התארגנות, כשמוטקה מקלף מתמנה כמפקד חטיבת "כרמלי". בלחץ הנסיבות והאירועים איש לא נתן דעתו, בפגישה זו, על מבנהו, היקפו ודרך תפעולו של מטה החזית, שאך זה הוחלט להקימה, אלא על העיקרון של כינונה בלבד.

ב־22 במאי הוצא כתב המינוי של מטכ"ל-אג"ם למפקד חזית הצפון. מבחינתי חזר המצב, כמובן מסוים, למה שהיה בראשית המלחמה, כשחטיבת "לבנוני", אשר מנתה חמישה גרודים והייתה פרוסה על כל מרחב הצפון, הייתה נתונה לפקודתי כמפקד צפון הארץ כולו, הנערך לקראת המלחמה.

אף שהתנאים השתנו בינתיים בתכלית, הרי מרחב הצפון כולו, על יישוביו ועל בעיותיו, היה מוכר לי היטב, מאותה תקופה שהוא היווה יחידה אחת ובפיקוד אחד, בתקופה של טרם מלחמה ובשלביה הראשוניים.

מצב זה השתנה עם ההחמרה שחלה בקרבות בחורש פברואר 1948, ועם הגיוס הנמרץ של לוחמים נוספים להקמת גדודים חדשים, כפי שחייבה המלחמה בהתפתחותה. או אז חולקה חטיבת "לבנוני" הגדולה לשתיים: חטיבת "כרמלי" וחטיבת "גולני", כשכל אחת מהן נושאת באחריות למרחב מוגדר, זו במערב וזו במזרח, ופונה להקמת גדודים נוספים כדי להגביר את כוחה.

משנתקבלה עתה ההחלטה על הקמת חזית הצפון, לא ידע עדיין איש, כאמור, מה דמות תלבש ומה יהיה תן המטה והרכבו. לא הייתה זו, בעצם, אלא החלטה על מינוי מפקד אחד לחזית הצפון כולה, אשר כל הכוחות בה יהיו כפופים לו, כשהפיקוד העליון מוסר לידי את הסמכויות הנחוצות לפקד על המערכות הצבאיות, לארגן את היחידות ולהפעילן, כמו גם לעצב את מטה החזית לפי שיקוליו במקום ובהתאם לצרכים שיכתיבו הנסיבות. היה זה טבעי כי מוטקיה מקלף, שהיה אז סגן מפקד החטיבה, יבוא במקומו כמפקד חטיבת "כרמלי". עברנו יחד עת ארוכה, עוד לפני פרוץ המלחמה ובהכנת הכוחות, הכשרתם ובנינם, בהתאם לתחזיות ה"הגנה" והיערכותה למלחמה הצפויה עם צבאות ערביים סדירים. הייתה בינינו הבנה עמוקה שנוצקה במצוקות העתים, ובעיותיהן, המשותפות לנו מטרידות את שנינו. יחסינו הרחיקו הרבה מעבר לענייני העבודה השוטפת, דבר שקירב מאוד את דרכי מחשבותינו והפריה את רעיונותינו בעניינים להם הקדשנו את כל חיינו באותם זמנים.

מיד עם כינון החזית, עוד בטרם הייתי בשטח הקרבות במזרח, הנתון בלחץ כבד של הפלישה האכזרית, כבר גלגלנו מחשבות ותכנונו תכניות מקיפות להפעלה יזומה של הכוחות כולם בחזית הצפון, בהיקף ובשיטות ובהעזה שטרם ידענו דוגמתם. וראוי להטיע, כי אפשר ויותר משנולדו רעיונות לפעולה ותכניות מבצעיות בשיבות רשימיות של המטות השונים, הם צפו ועלו בפגישות מקריות, בדרכים, בשדות, בשיחות חפשיות ובמגעים ספונטניים של אלה שנשאו באחריות ועשו כמלאכה דומה, כי קרה ודברים גדולים, מקוריים ונועזים ביותר עלו בשיחות אקראי שנערכו בהקשבה הרדית, בחברות טובה ובאחריות משותפת אשר לבעלי דרגות ותפקידים שונים, שעוצבו לאחר מכן באורח מסודר, מתוכנן ורשמי.

מול לחץ הסורים

עם שובי לצפון מן הישיבה במטה הכללי בירושלם, קשתי ללא-שהיות מקצין המנהלה החטיבתי, בן-ציון ענבר, להתקין מיד קרון מטה על כל אזורי, לשירותי פיקוד, מזכירות וקשר, כולל סידורים ללינה ולמטבח שדה. מינית את ענבר כקצין מנהלה, ואליו צורפו גם שלישי, קשר, מזכירה וטבח.

למחרת היום יצאנו ברכב זה מזרחה, לעבר עמק הירדן, הצבנו את הרכב אי-שם, בחורש קטן, בשולי יבנאל המושבה, מקום שנקבע כבסיס שדה ארעי למטה החזית המצומצם. היה זה בעיצומה של הפלישה הסורית, שהפגינה או תאוצה בולטת. בעמק הירדן השתוללו קרבות, הלחץ של היחידות הסוריות היה קשה, והמצב תואר כחמור. היה בדעתי לדרת לשם מיד כדי לבחון את העניינים במקום אך, בטרם פנינו כה וכה, הופיעו מטוסים סוריים בשמי יבנאל וחגו מעליה נמוך-נמוך. תוך כדי כך הם פקדו גם את החורש, שבו התמקמנו. השתחננו על הקרקע, כשהטבח, אשף מנוסה ולוחם טוב, תופס עמדה, מכוון את רובהו הפולני ויורה במהירות כל אימת שמטוס סורי חולף מעלינו, אך ללא הצלחה...

במכונית קטנה, בהסוואה של בוך, ירדתי לעמק הירדן. מטוסי האויב סובבו באופן חפשי למדי בשמיים, ואף ראיתם מטילים פצצות פה ושם, באזור הדגניות. בדרך למטה ראיתי ערבי פרות של משקים בעמק הירדן מתנהלים בשדות מערבה, אל עבר יבנאל, והדבר העביר את רוחי. משמע, אנשי המשקים עושים סידורים לנטישה אפשרית של היישובים, כשהם רואים להציל בעוד זמן כל הניתן להצלה.

בדרך פגשתי במישאל שחם, מפקד ב"הגנה", שלא ידעתי מה תפקידו בעת ההיא ומה מעשיו במקום ההוא. שאלתי לתפקידו שם בנסיבות אלה, והוא סיפר לי, כי נשלח לפני ימים מספר על-ידי הפיקוד העליון לארגן קו שני בהרים, בסביבות פוריה ויבנאל, למקרה ונוכח ההתפתחויות בקרבות יהיה הכרח לנטוש את היישובים ולסגת מערבה, דבר שלא ידעתי עליו מאומה עד אז.

באתי לדגניה א', בה ידעו כבר המפקדים במקום על הקמת חזית הצפון ועל המינוי של מפקדה. בטרם ניכנסתי לחדר המטה סיררתי כמשק ובסביבתו. וראיתי את האנשים בעמדות. הסורים הפגזו כל העת ומטוסייהם חגו מעל המשקים וירו כל הזמן. בסיוורני ניתקלתי בעשרות מכוניות, טרקטורים ומי כונות חקלאיות, פזורים וחשופים בשטח פתוח, ללא כל הסוואה, והם כטרף למטוסי האויב. דבר זה התמיהני, וביקשתי ללמוד מכך על עניינים אחרים שלא היו בשליטה טובה של הפיקוד במקום. הערתי באזני יצחק ברושי, מפקד גדוד "גולני" שהחזיק בגזרת עמק הירדן, כי זו הונחה קשה ומן הראוי להביא את הכלים האלה אל בין העצים של החורשות והמטעים הסמוכים, שהיו שם לרוב. יצחק היה נתון אז ללחץ קשה, נוכח ידיעות חוזרות על ניפגעים באזור צמח ופצועים המוכאים לדגניה בזה אחר זה, וספק היה בעיני אם קלט את הערותי ואם יש בכוחו לעשות משהו בנדון. הנסיבות הקרביות היו חמורות, המאורעות הקשים נחרשו בקצב מסחרר, כשהשליטה עליהם נראתה לי רפויה. המצב החמיר

עם אבדן צמח ונטישת מסדה ושערי-הגולן. בכואי למטה הגדוד נתמלאתי ראגה נוכח ההתפתחויות הקשות. זה בא וזה הולך ובשורה רעה רודפת את רעותה. משפוני שערי-הגולן ומסדה גבר לחץ הסורים על דגניה. הרוגים ופצועים הובאו בזה אחר זה מעבר צמח, כשקצתם הגיעו לחדר המטה עצמו, דבר שלא הקל על עבודת המטה ועל הפיקוד על הגזרה. הגיעו ידיעות קטועות מן הגזרות השונות של הקרבות, מבלי שמיינו כהלכה, הוערכו כראוי ונגקטה תגובה מירית נאותה. ההרגשה הייתה, כי המאורעות תוכפים ושוטפים, ללא שליטה מספקת במצב וללא כוחות נחוצים להתייצבות איתנה נגד הסתערות הסורים.

שכתי ויצאתי לחצר המשק וסובכתי בתוך העמדות והתעלות. האנשים שבעמדות, חברי המשקים ולוחמי החטיבה, נראו יגיעים אך שקטים ואיתנים, בדרך-כלל, ונחושי-החלטה להחזיק מעמד, ויהי-מה. למרות הלחץ הקשה הם היו דבקים בתפקידם לגונן על המשקים ולהדוף את התוקף. היו ביניהם שגילו תושייה גדולה בהצבת מכשולים מאולתרים לתנועת האויב ובהכנת בקבוקי מולוטוב, תוך יזמה עצמית, ולא תמיד לפי הוראת הפיקוד והכוונתו.

בריקת סדרי הפיקוד במקום הוכיחה לי, כי חלוקת התפקידים בין המפקדים הראשיים לא הייתה מוגדרת כראוי וגבול הסמכויות היה מעורפל למדי. מפקד החטיבה לא היה במטהו ולא היה גורם בהכוונת הפעילות הצבאית במקום ההתרחשויות באותה עת, כי הוא טיפל אז בהשגת תוספת נשק ותחמושת וציוד צבאי אחר מן המטה הכללי. מפקד הגזרה היה המגיד יצחק ברושי, איש גשר אשר גדודו מחטיבת "גולני" היה מוצב בקו, ועמו גם פלוגה מחטיבת "יפתח", שהועברה כדחיפות מן הצפון, שם היה מוצב חלקה העיקרי של החטיבה ושם פעלה. אולם, האחראי באותה עת על המלחמה בעמק הירדן היה משה דיין, שנשלח לשם עם החרפת הקרבות ותפקידו לא היה מוגדר כהלכה, אף שיכולתי להבין, כי סמכותו היא מעל זו של מפקד הגדוד. קשה היה לדעת מה, בעצם, מעמדו של מפקד החטיבה בסידור מזור ומאולתר זה.

כך פעל כל אחד כפי יכולתו, כשהלוחמים עצמם בחוץ, בשטח, בעמדות ובתעלות, נלחמים מול עצמה סורית גדולה, המסתייעת במטוסים ובארטילריה; הייתה זו עצמה חסרת ניסיון לעצמתם הרלה של הלוחמים היהודים, חברי הקיבוצים ואנשי ה"הגנה", שנלחמו על ארמתם בנשק קל ובכל הבא ליד, אך בנחרצות גדולה, שהתישה אט-אט את אויביהם ואף גרמה להם אבדות, ככל שהם ניסו לפרוץ לתוך המשק.

באותו זמן עצמו הגיעו לארץ ארבעה תותחים ראשונים, תותחים ישנים על גלגלי עץ, שגרמו התרגשות רבה והעלו תביעות

שנועדה להכריע את עמידת הקיבוץ ומשלט כאוכב אל-הווא, החלה למחרת היום, וני משכה יומיים תמימים, ינוכח התנגדות עיקשת של המתישבים עצמם וחילי חטיבת "גולני", כשעיקר הכוח של גדוד "ברק" מרותק במערכה על הרגניות. הקרב הוכרע לבסוף בכישלון התקפת העיראקים, כשהם סובלים אבדות גדולות, וזאת בעצם הימים החמורים ביותר של התקפת הסורים באזור הרגניות.

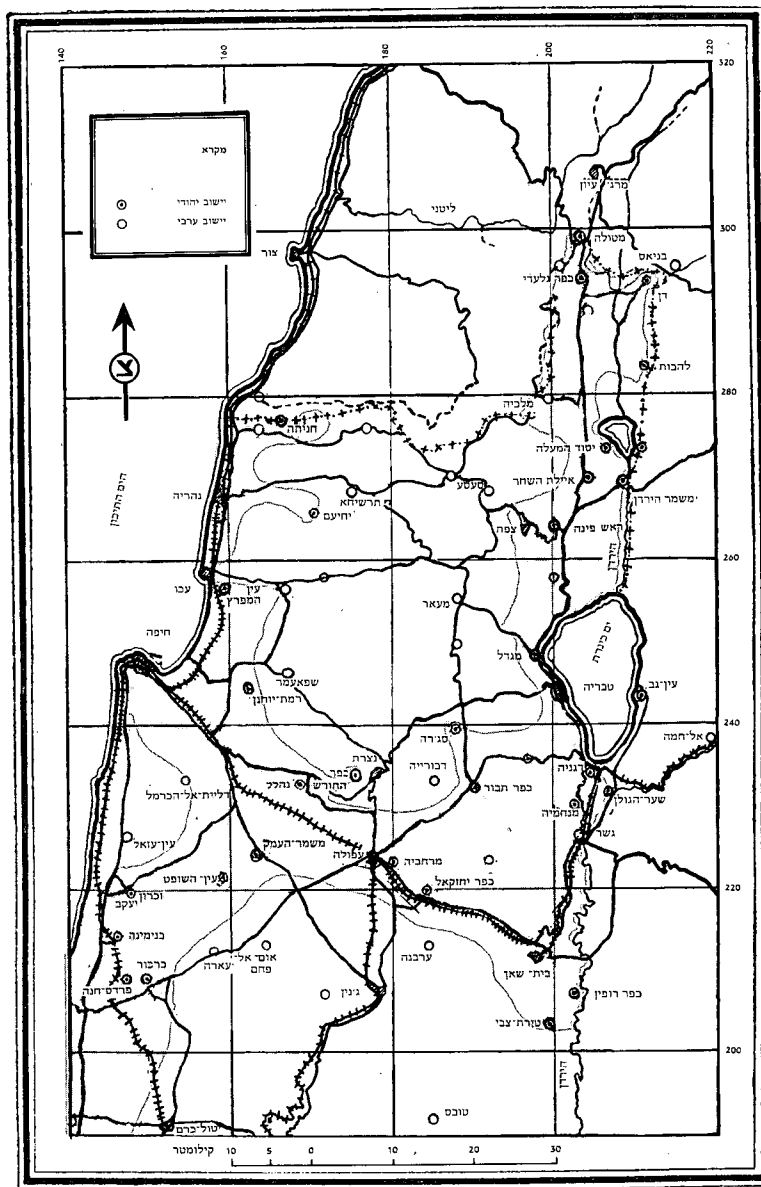
הסורים הוסיפו לתקוף וללחוץ לעבר דגניה, כשצמח הייתה בידיהם. בהתקדמות לעבר המשק, בשעריו ממש, נפגע טנק סורי ויצא מכלל פעולה; והייתה זו, כאילו, נקודת-השבירה בהתקפתם, שחורה ונשנתה יום אחר יום. כך קרה, שלמרות כל העצמה הצבאית שהייתה בידם כשל כוח המחץ של הסורים מול עמידתם העקשנית של המגנינים, אנשי המשקים וחילי "גולני", אשר דלות כוחם ואבדותיהם לא שברו את רוח לחימתם על ביתם ועל חייהם.

עוד בטרם הגיעו כוחות עתודה ניכרים, כפי שתוכנן במהירות, נכלמו כליל הסתערי-ויות הסורים. הם חדלו לבסוף מלחצם, כשהם נראים מעבירים את כוחותיהם ואת מוקד התקפתם צפונה, לגליל העליון, בעיקר לאזור גשר בנות-יעקב ומשמר-הירדן, שם התארגנו מחדש והוסיפו להציק, ולתקוף מוזמן לזמן, ואף לגרום לנו אבדות, במשך כל זמן המלחמה, עד סיומה. אולם, באותם הימים עצמם, הייתה תנועה זו של הסורים צפונה את כישלון ניסיונם העיקש לפרוץ לדגניות, לערער את מערך הגנתנו באזור זה ולהשתלט על עמק-הירדן תוך עקירת יישובי היהודים ממנו. התרחשות זו הייתה בה הקלה רבה לכוחותינו בצפון, שזכו בינתיים לאורך-נשימה ולשהות לצורך התארגנות מחודשת.

שטח חזית הצפון עדיין לא כלל את "אצבע הגליל" במזרח, שם פעלה חטיבת "יפתח" בפיקודו של יגאל אלון. חטיבה זו ביצעה שורת פעולות נגד כפרים ערביים ממזרח וממערב ל"אצבע", ועל גבול לבנון, באזור מלכיה, קדש ונבי יושע, שחררה את צפת הנצורה כ־12 במאי ובלמה את ניסיונות הפלישה של צבא לבנון.

עם בלימת מהלכי הפלישה של הסורים בעמק הירדן ושל הלבנונים באזור מלכיה וקדש, ועם החמרה של המצב באזור ירושלים – הוחל בהוצאת גדודי "יפתח" מן הגליל ובהעברתם לאזור המרכז. האחריות למרחב הגליל העליון הוטלה אז על חטיבת "עודד" החדשה, שנתלקטה מאנשי המשקים וממגויסים חדשים, כשמרחב זה, על הכוח המוצב בו, מצורף לחזית הצפון ועומד לפקודתה.

משהחמיר המצב "באצבע הגליל", הן בגלל הלחץ הרצוף של הסורים במזרח והן משום ההצקות של הכנפיות במערב, נתברר כי אין בכוחה של חטיבת "עודד" בלבד לעמוד במשימות וחטיבת "כרמלי"



חזית הצפון ערב הפלישה – 15 במאי 1948

של מפקדים מגורות חזית שונות בארץ להציבם בתחומם ולחוק את כוח האש שלהם. איש-איש הסביר, כמובן, את חומרת המצב במקום עליו הוא מופקד.

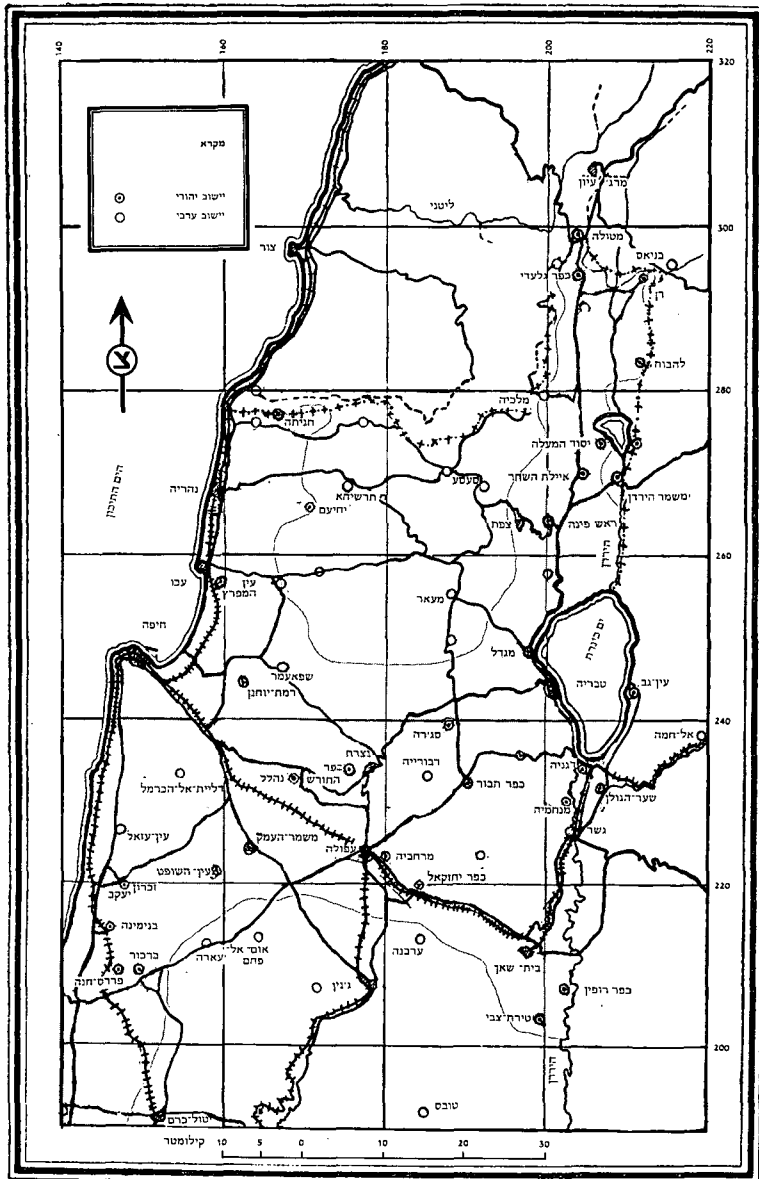
המטה הכללי התקשה כנראה להכריע בדבר בלא התייעצות עם שר-הביטחון, ודוד בן-גוריון פסק, אחר שיקול-דעת, כי שני תותחים מן הארבעה אכן יישלחו להגנת עמק-הירדן, בעוד שהשניים האחרים יוצבו באזור ירושלים.

היה זה יום גדול בעיני הלוחמים בצפון עת הוצבו התותחים במרומי ההרים המשקיפים על עמק-הירדן והחלו להמטיר פגזים מזרחה, אל כיוון הכוח הסורי, מעבר ליישובינו ולכוחותינו המוצבים בעמק. שני תותחים אלה לא יכלו, כמובן, לשנות באורח יסודי את המצב בחזית זו, כפי שאנשי היישובים אולי קיוו. מכשירי הכיוון שלהם לא היו משוכללים ביותר, היוק היה לקוי

מאור והפגיעות מועטות. אך, הם הקימו רעש גדול והצטרפו למאמץ ההתנגדות הכללי, אשר בלם לבסוף את הכוחות הסוריים בשערי דגניה.

בעת ובעונה אחת עם הפלישה הסורית לאזור הרגניות ב־15.5.48 ובתיאום עמה, החלה פלישת כוחות עיראקיים דרומה יותר, בין גשר לבית-יוסף, מכיוון ממלכת ירדן. הצבא העיראקי השתלט תחילה על מפעל החשמל בנהריים, ולאחר מכן החל לנוע מערבה כשהוא חוצה את הירדן. למרות פיצוצים בגשרי הירדן על-ידי כוחותינו, הצליחו יחידות האויב לעבור על-פני מעברה, דרומה לגשר, ופתחו ללא-שהיות בהפגזה על הקיבוץ, כשהם מפעילים תותחים, מרגמות ואף מסתייעים בשני מטוסים, במגמה לשבור את התנגדות המגיינים.

התקפת החי"ר והשריון העיראקיים,



חזית הצפון לאחר קרבות "עשרת הימים" - 25 ביולי 1948

לפי התכנון של מבצע ג'נין היו משולבות בו גם יחידות מחטיבת "אלכסנדרוני", שהיו מוצבות באזור החוף, ואשר היה עליהן לשתף פעולה במתואם על-ידי הפעלת לחץ לעבר כוחות האויב בצלע המערבי של "המשולש", באזור טול-כרם, ולו גם לצרכים של הטעייה, הסחה ופיזור כוחות האויב על מנת להקל על הכוחות התוקפים בסביבות ג'נין.

בעת ובעונה אחת הלך ונבנה מטה חזית הצפון, כפי שעלה מן הניסיון המצטבר בפעולה עצמה ומן הצרכים המתרחבים במהרה, וכפי שחיבה ההתפתחות המואצת במלחמה. מחוליה מצומצמת התרחב למטה רב ענפי, הכולל קצין מכצעים, קצין מודיעין, קצין אפסנטאות, קצין חימוש, קצין קשר, קצין הדרכה, קצין תרבות, ואפילו קצין דת, על עזריהם השונים. תוך ימים ספורים מנה המטה עשרות קצינים וגילה כושר הסתגלות

האויב פתח בהפצצות אוויר, שחזרו ונישנו, על מרכז העמק, ובעיקר על עפולה וסביבתה, ונוצר רושם כי אפשר שכל זה אינו אלא הכנה וריכוך לקראת אפשרות של תנועה משולבת, של כוחות עיראקיים מדרום, ושל הכנופיות הלוחמות בנו מצפון לעבר עפולה לכבשה, וכך לנתק את מורח העמק ממערבו.

על רקע זה הוכנה התקפתנו היוזמה על ג'נין, החדר הצפוני של "המשולש המסוכן", שנקבעה לתחילת חודש יוני 1948, בפיקודו של מוטקיה מלקף, כשעיקר המשימה מוטלת על חטיבת "כרמלי" ושותפות לה במבצע יחידות מחטיבת "גולני", הכוללות פלוגה משורינית, לפי מושגי הימים ההם. קדמה להתקפה גדולה זו שורת מבצעים התקפיים כדי לבער את הכנופיות מכפרים ערביים עוינים מדרום לעמק ולרכוש אחיזה איתנה על הגלבו, בקרש קפיצה לעבר ג'נין.

הועברה לגליל העליון המזרחי, שם לחמה עד תום המלחמה. עתה התחלנו ללא-שהיות לחשב את מעשינו לבאות מתוך ראייה כוללת של מצב המלחמה בצפון הארץ כולו, כיחידה טריטורי-ריאלית אחת, ובשליטה מלאה על כל הכוחות המזוינים המוצבים בו, תוך אפשרות להפעילם במשולב בהתאם לצרכי המערכות שבאופק ותוך מגמה ליטול יזמה אופרטיבית שתהיה עשויה להכתיב לאויב, ככל-האפשר, את שטחי הקרב ותנאיו.

לקראת מבצע יוזם ראשון

רק תם הלחץ הקשה הזה על דגניה והוסר האיום הסורי המידי על עמק הירדן - נתנו דעתנו לתכנון מבצע גדול, יזום, התקפי ונועז, ראשון בסוגו והיקפו עד אותם הימים, כששתי החטיבות שבחזית, "כרמלי" ו"גול-ני", נטולות בו חלק ומשתפות פעולה יחד. היה זה ניסיון לריכוז אגרוף התקפי מוחץ במוקד הסכנה העיקרית כפי שנראתה לנו באותם הימים, בעוד שפעולת ההתגוננות לאורך הגבולות הארוכים מבוצעת בעיקר על-ידי חיל-המשמר ויחידות חדשות שזה עתה גויסו.

מבצע זה נועד לתקוף בכוח גדול את העיר ג'נין ואת המשלטים החולשים עליה מדרום במגמה להשתלט עליהם, לצורך הבטחת ביטחוננו של עמק-יזרעאל, שנראה היה לנו שרובץ עליו איום מדרום ומצפון גם יחד. היה בכך מפנה מכריע בשיטות מלחמתנו באויב הפולש, שהעלה בעיות חדשות - אופרטיביות, מנהליות וארגוניות - סבוכות למדי, ובהיקף שטרם ידענו דוגמתו. עמק יזרעאל היה נתון אז כבצבת מאיימת, העלולה יום אחד, בלחץ מתואם של האויב מצפון ומדרום, להיסגר, ועל-ידי כך לגרום לביטורו במרכזו.

כוחות האויב שלטו על ההרים מעבר מזה ומעבר מזה לעמק יזרעאל, בצפון ובדרום, מהם הם חלשו באש על העמק למטה, הצר יחסית, לחוף בנייהם ונתון לנחיתות טופו-גרפית ואסטרטגית. מצפון, על הרי נצרת והגליל התחתון, שרצו כנופיות ערביות לרוב, כשאנשיהן לוטשים עיניהם ממעל על יישובי היהודים שבעמק, מטרידים אותם באש ומתאווים לרדת ולכבשם; מדרום, "במשולש המסוכן" נערכו יחידות ירדניות ועיראקיות, מצוידות היטב, כששולחותיהן מתפרסות על הרי הגלבו, כפריו ומדרוני-תיו, כשהן מציבות את נשקן לעבר יישובי העמק, משבשות את העבודה בשדות ומפריעות לתנועה בדרכים שבו.

הכביש שחצא את עמק-יזרעאל לארכו היה נתון רוב הזמן לאש של הכנופיות שבכפרים, אשר מצפון ומדרום לו, ושל יחידות הצבא שעוררו אותו. מזמן לזמן כוצעו על-ידי האויב פעולות חבלה בכביש, פיצוצי גשרונים, הנחת מוקשים ושימת מארבים לכוחותינו שנעו בלילות ללא אורות.

"צבא ההצלה" הבלתי-סדירים, שהיו מוציאים ביום במרכז הגליל, לא הכירו בסמכות האו"ם ובסידורי ההפוגה, והוסיפו להציק ללא הפסק ליישובינו, בעיקר בגליל המערבי. יחידותינו הצבאיות היו טרודות כל העת בהתכתשות עם כוחות אלה, כשהן מבזבזות את מרצן, ואף סובלות אבדות, ללא כל סיכוי של הכרעה כלשהי בקרבות האלה, שהוכתבו, למעשה, על-ידי האויב. משך ההפוגה עסק מטה החזית בארגון הכוחות מחדש ובהכנות מבצעיות ומנהליות נחוצות לקראת חידוש הקרבות, לפי הצרכים הכוללים של חזית הצפון ובמגמה של נטילת יומה שתיתן בידינו את השליטה על מהלכן של המערכות הצבאיות הצפויות.

משנסתיימה ההפוגה, ב-9 ביולי, ונפתחו קרבות "עשרת-הימים", פנו כוחותינו לשני מאמצים התקפיים עיקריים. בעת ובעונה אחת. מבצעים אלה נראו אז חיוניים ביותר כדי לפגוע במוקדי הכוח של האויב המסוכנים לנו במיוחד, וכדי להעניק אבטחה מרבית לאזורים מאוימים בצפון הארץ — מבצע "ברוש" ומבצע "דקל". המבצע הראשון, נערך במגמה לעקור את הסורים מראשי-הגשר, אשר ממערב לירדן, ומשמר-הירדן בהם הם החזיקו, ואיימו על "אצבע הגליל". משימה זו הוטלה בעיקרה על חטיבת "כרמלי", בפיקודו של מוטקיה מקלף; והמבצע השני, שהיה מכוון לתקוף את כוחות קאוקג'י שבגליל התחתון, נערך על-ידי כוחות משולבים של חטיבת 7 המשוריינת ויחידות מחטיבות "גולני" ו"כרמלי", בפיקודו של חיים לסקוב.

קרבות עשרת הימים

שני מאמצים התקפיים יזומים אלה היו מתור-כננים בהקפדה, בדרך של איגוף עמוק וכיתור כוחות האויב: במבצע "ברוש" היה על כוחותינו לחצות את הירדן, לבצע כיתור ולחסום את דרכי הנסיגה של האויב אל מעבר לנהר; ובמבצע "דקל", היה עליהם לתקוף את האויב מכיוון בלתי-צפוי, על-ידי חדירה עמוקה ממערב למזרח, מן הגליל המערבי לעבר שפרעם וציפורי עד נצרת, בלא שהאויב ערוך להתגוננות בפני מהלך שכזה.

בגלל קשיים הנרסיים במתיחת גשר על הנהר לא נתנה התקפתנו על ראשי-הגשר הסורי את התוצאות המקוות ולא עלה בידה להדוף את הסורים אל מעבר לירדן, אף שהצלחות לרתק את כוחותיהם ולכלום כל התקדמות שלהם לכיוון הגליל המזרחי. לעומת זה זכה המבצע בגליל התחתון להצלחה רבה, כשכוחותינו משתלטים על שורת כפרים חשובים במערב הגליל ובדרומו ומביאים לכניעתה של נצרת.

משך כל עת ההפוגה המשיך, כאמור, "צבא ההצלה" בפיקודו של קאוקג'י בהציג קותיו ליישובינו, במערב ובמזרח, מתוך בסיסים במרכז הגליל. קרבות קשים ומתישים במיוחד התנהלו כל העת באזור



כוחות צה"ל נכנסים לכפר לוביה

ב-3 ביוני נעו יחידותינו לעבר ג'נין עצמה, כשמטרתן הראשית הייתה השתלטות על העיר עצמה שבעמק ועל משלטים גדולים מדרום לעיר, אשר המחזיק בהם — מחזיק, בעצם, בעיר עצמה. נוכח התנגדות ניכרת ולאחר קרבות קצרים, נשבר כוח האויב וכוחותינו תפסו את המשלטים, אף שהאויב המשיך להפגין ולגרום לנו אבדות ממאוזים דרומה להם, אליהם נסוג.

אלם, למחרת היום תקף כוח עיראקי גדול של משוריינים ורגלים את המשלטים בהם החזקנו וגרם לנו אבדות קשות. עד שכוח העמידה של אחד המשלטים, שהוחזק על-ידי גדוד 21 של חטיבת "כרמלי" התערער בצורה קשה.

משהתברר, כי אין כל אפשרות להשיג סיוע אווירי, ובהעדר פעילות מסייעת כלשהי לעבר טול-כרם על-ידי חטיבת "אלכסנדרוני", במגמה להקל את הלחץ על יחידותינו באזור ג'נין — סוכם, בעצה עם הפיקוד העליון, לסגת מן המשלטים דרומה לעיר, וממנה עצמה, ולהתייצב כקו הגנה חדש, ערוך היטב, על הגלבע, הצופה על ג'נין. וכך נמצא, כי מבצע ג'נין, אף שלא השיג את מטרותיו המקוריות, נתן תוצאות רבות חשובות: נתחם תחום של מאוזים חזקים לכוחותינו על הגלבע ומורדותיו לעבר ג'נין. מאוזים אלה שימשו הגנה איתנה מדרום על עמק-ירועאל, ועמדו לו עד תום המלחמה. מבצע זה היה גם מעבר לפעולה יזומה, בהיקף גדול, שנתנה תנופה חדשה למהלכים אופרטיביים בעתיד.

משהחלה ההפוגה הראשונה ב-11 ביוני 1948, התברר כי משמעותה המעשית לגבי חזית הצפון הייתה חלקית בלבד. כוחות

לצרכים העולים של היחידות במשימותיהן ופעל כדי לציידן, לכוונן ולפקד עליהן, הכל בהתאם למגמות המרכזיות ולתכניות המתגבשות במטה החזית, המתואמות היטב עם המטה הכללי. ככל שחלפו הימים, גברה הפעילות ונתרחבה והנסיבות נשתנו. למדנו מן המתהווה, שיפרנו את עבודת המטה של החזית והרחבנו אותה בהתאם לצרכים הנוגדים, ללא דוגמות וללא דפוסיים קפואים.

תחילה, כל עוד היה המטה מצומצם ותפקידו ראשוני, הוא נשא אופי של יחידה ניידת בהתאם לצרכים המשתנים ובסמוך למוקד הפעילות הצבאית, שנעה ממקום למקום.

כך נדד מטה חזית הצפון מיבניאל לקיבוץ מרחביה ומשם לקיבוץ מורע. רק מאוחר יותר, עם כיבוש נצרת "התמסד" מטה החזית, שכבר גדל מאוד, בכניין המשטרה הגדול אשר בשולי העיר, שם נערך לשהיית קבע ומשם פעל עד סוף המלחמה.

מאליו מוכן, כי ההתארגנות הקבועה של מטה חזית הצפון בכניין משטרת נצרת שנתבצעה לאחר תום קרבות "עשרת הימים", אפשרה לייצב את כל מערכת הקשרים עם יחידות המשנה ולהדקם, לשפר את שליטת הפיקוד על המתהווה ביחידות, ואף לשכלל את המערכת המנהלית של החזית, אשר היחידות נסתייעו בה בפעולותיהן. לצורך זה נוצלה כהלכה הרגיעה היחסית בקרבות בעת ההפוגה השנייה, כשהגבולות בינינו לבין מדינות-ערב שקטו, אף שהכוחות הערביים הבלתי-סדירים אשר במרכז הגליל לא הכירו בתנאי ההפוגה והוסיפו להציק לנו כל העת.

סגירה, כשהאויב מזנק מזמן לזמן מכפרים ערביים חזקים בגליל התחתון, מבלי שעלה בידי כוחות חטיבת "גולני" לבלום אותו ישירות. הניסיונות להשתלט על הכפר לוביה לא יפה.

עם התנועה ההתקפית במהלך מבצע "דקל" לעבר אזורי השליטה של קאוקג'י ועם השתלטות כוחותינו על שורת כפרים במערב הגליל ובאזור נצרת, התמוטטה כליל התוקפנות של יחידות "צבא-ההצלה" באזור סג'רה, וכוחותינו השתלטו ללא קושי על גוש לוביה – כפר-קנה, אשר שימש לאויב בסיס עיקרי להטרדה על אזור סג'רה. מבצע זה הרף את כוחות קאוקג'י צפונה, שחרר שטחים נרחבים של הגליל התחתון, חיסל את מטרד ההתקפות מסג'רה, הסיר את הלחץ מיישובינו, והרחיב את שליטת כוחותינו על שורת משלטים נוספים, במורדות ההרים, המגוננים על הגליל המערבי והמזרחי.

לעומת זאת נסתיים מבצע "ברוש", כאמור, בלא להרוף את הסורים אל מעבר לירדן כפי שתוכנן ובלא לפגוע פגיעה של ממש בכוחותיהם, שהוסיפו לאיים על "אצבע הגליל" בצפון. בגלל הרגישות המיוחדת של חבל ארץ זה ומצבו האסטרטגי, שהיה נתון לאיום של ביתור וניתוק, הובאו חטיבות "כרמלי" ו"עודד" למצב של דריכות גבוהה והתכוננות תכופה עם יחידות הצבא הסורי. התרחשות זאת גרמה אבדות לשני הצדדים, במאמץ עיקש, מתמיד ובלתי נלאה לבלום כל התקדמות של האויב, שהייתה עלולה לסכן את אחיותנו בחלק הצפוני של "אצבע הגליל" על יישוביה.

בשלב זה של המלחמה הייתה עדיין חזית הצפון היחידה בארץ, בהיערכות הכוללת של הכוחות הלוחמים. מטה החזית, שנבנה תוך כדי המערכות הצבאיות, רכש ניסיון מעשי ושלט שליטה מלאה על היחידות הלוחמות ועל המבצעים בצפון הארץ, תוך שילוב נאה של כל הכוחות ותוך הפעלתם בעילות מרבית ובגמישות גדולה, בהתאם לצרכים הכוללים של המערכות בצפון. בכך הוא היה מעין חלוץ לחזיתות האחרות שקמו מאוחר יותר. רק ב-6 באוגוסט יצאה הוראת המטה

הכללי, בחתימת יעקב דורי, בדבר ארגון הארץ כולה בארבעה מרחבי פיקוד: מרחב חזית הצפון, חזית המזרח, חזית המרכז וחזית הדרום. הוראה זו תחמה את מרחבי החזיתות ואת הגבולות שביניהם, וקבעה את הכוחות המוצבים בהם. בהוראה נאמר, כי בחזית הצפון מוצבות באותה עת החטיבות "כרמלי", "עודד", "גולני" וחטיבה 7. אפשר להניח, כי הצלחת חזית הצפון מילאה תפקיד בשכנוע המטכ"ל ליישם את המבנה החזיתי בארץ כולה.

הוראה זו מוגדרת כשלב בהתפתחות המלחמה ובארגון מערכת הכוחות הלוחמיים, המסתייעת בניסיון העבר. ארגון חדש זה צריך היה להקל על השליטה בכוח האדם, בציוד ובשירותים ולהגמיש את האפשרויות בהנעת היחידות הלוחמות לפי צרכי נקודות הכובד המשתנות, הן להתקפה והן להגנה, וכן לשחרר את המטה הכללי מהצורך לטפל ישירות בצרכים האופרטיביים של מספר גדול של יחידות לוחמות, ולהטיל זאת על פיקוד החזית.

מבצע חירם

מאו נכנסה ההפוגה השנייה לתוקפה, ב-19 ביולי 1948, (וזה כוברה, פחות או יותר, על ידי הצבאות הסדירים של שני הצדדים) נראתה המשימה המרכזית והעיקרית של חזית הצפון כצורך להשמיד את כוחות "צבא-ההצלה" שבמרכז הגליל ולשחרר את כל צפון הארץ מכוחות אויב, שההתכוננות עמם לא פסקה אפילו בתנאי ההפוגה.

עם ההתקפה של יחידות מ"צבא-ההצלה" על משלט שייך-עאבד והשתלטות עליו, באיימם על מנרה, בשלה ההכרה במטה החזית, כי יש להשיב במבצע מקיף ונועז שיאפשר לכתר את כל כוחות "צבא-ההצלה" במרכז הגליל, לגרום להשמדתם ולאפשר את ההשתלטות הישראלית על כל הגליל; וזאת, תחת להתכתש עם קאוקג'י באזור מנרה, לסבול אבדות, וללא כל סיכוי לתוצאות מכריעות.

על אף ההיסוסים מטעמים מדיניים, בגלל מגבלות ההפוגה, אישר לבסוף הפיקוד העליון מבצע גדול זה, והחלו הכנות מקיפות למבצע "חירם".

היה זה מבצע מקיף, שהתפרס על פני

מרחבים גדולים של צפון הארץ, בו נטלו חלק, זו הפעם הראשונה, ארבע חטיבות, חיל-האוויר, חיל-התותחנים וחיל-ההנדסה, כשחטיבה 7 המשוריית ממלאה בו תפקיד חיוני של פריצת קווי האויב. הייתה זו גולת-הכותרת של הפעילות אשר למטה חזית הצפון, ודומה, כי זו הייתה ההצדקה הנחרצת ביותר לחשיבות הגדולה של הקמת החזית המופקדת על כל הכוחות בצפון הארץ ועל דרך הפעלתם המשולבת, בשירות המטרה העיקרית: שחרור הגליל והגנה עליו לאורך כל גבולותיו.

מבצע "חירם", שהחל ב-28 באוקטובר 1948, נפתח בתנועת מלקחיים גדולה לעבר מרכז הגליל, בצפונה – חטיבה 7 שימשה זרוע מזרחית והיא פתחה בהתקפה על בסיסי האויב בכיוון מערב; בעת ובעונה אחת פתחה חטיבה 9, אשר שימשה זרוע מערבית, בהתקפה לכיוון מזרח, במגמה להתחבר יחד, שתי החטיבות, במרכז הגליל. וזאת, אחר הכנה מרכזת של חיל-האוויר וחיל-התותחנים ועבודת הכשרה מאומצת של חיל-ההנדסה. כך כותרו, לבסוף, שלוש חטיבות הירמון של "צבא-ההצלה" אשר במרכז הגליל.

מבצע מקיף ונרחב זה בחזית הצפון, בו נטלו חלק כל הכוחות שבחזית, בשילוב מושכל ובתיאום מלא, בא על סיומו אחר ששים שעות, כשכוחותינו מתייצבים לאורך הגבול הבין-לאומי שבין ישראל ללבנון ויחידות של חטיבת "כרמלי" מצויות על פני רצועה נרחבת בשטח לבנון, מזרחה לשמאלית של נהר הליטאני.

עם הצלחת הכיתור והתחברות שתי החטיבות הפורצות נעה חטיבת "גולני" צפונה, כשהיא משתלטת על שטחים שהור חזקו בידי כוחות קאוקג'י; וחטיבת "כרמלי", שניצבה ב"אצבע הגליל" חדרה מערבה, אל תחום לבנון, כדי לחסום את דרכי הנסיגה של האויב, להשמיד ככל האפשר את כוחו ולשפר את ביטחון "אצבע הגליל".

בכך נסתיימה, למעשה, המלחמה בחזית הצפון, כשכל מרחב הגליל משוחרר וכוחו תינו חונים בשטח לבנון. הגבול הסופי והקבוע בו נערכו כוחותינו נקבע מאוחר יותר, בהסכמי שביתת-הנשק של 1949.

ב. גיוס 3,000 מתנדבים על נשקם מכל ארצות ערב, כאשר כל ארץ אחראית לצידוד מתנדביה, וארגונים במחנות בסוריה ובירדן. ג. הקצבת מיליון לירות.

החל מהראשון בדצמבר 1947 נקראה מסגרת המתנדבים "צבא ההצלה".

ב-16 באוקטובר 1947 הוחלט על עיכוב כל השחרורים ביחידות הצבא הסורי, ובמקביל נערך מבצע איסוף נשק ותחמושת מיחידות סדירות ולא סדירות. הנשק שנאסף נמסר למתנדבים הערביים, שהתרכזו כאמור במחנות קטנא. הללו אורגנו בשבעה אגדים, מהם שלושה סוריים, שלושה עיראקיים ואחד פלסטיני.

האגדים הסוריים הונהגו על-ידי קצינים סוריים סדירים על-פי החלוקה הבאה:

א. אגד הירמוך הראשון הופקד על האזור שבין ג'נין לבית-שאן.

ב. אגד הירמוך השני – על האזור שבין צפת לעכו ונצרת.

ג. אגד הר הדרוזים – על אזור הגליל העליון.

ד. פלוגת חלב – על אזור ירושלים.

כמו-כן נשלחו מסוריה מספר תותחים לגליל וסוללת תותחים לאזור ער-הגיא ולטרון. תחת פיקוד קצינים סדירים סוריים. כוחות אלו, בלוויית מתנדבים נוספים, החלו להיכנס לארץ-ישראל בראשית שנת 1948, ובתוכם כ-40 קצינים סוריים.⁴

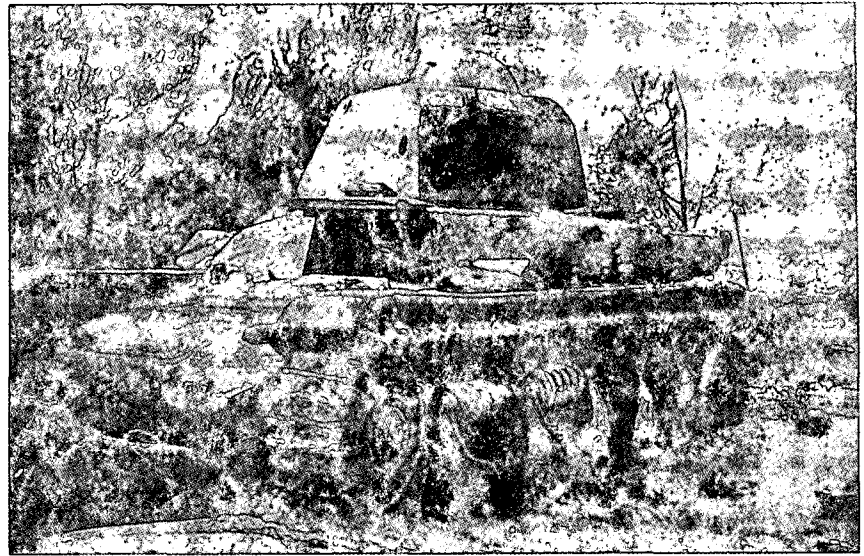
תכניות הפלישה

ב-16 בפברואר 1948 הוקמה מפקדה ערבית כללית בורקא אשר בירדן בראשות אלוף אסמאעיל צפוט. ב-23 בפברואר נערך כינוס שרי החוף וההגנה הערביים, והוחלט כי אין מנוס מפלישת הצבאות הערביים לארץ-ישראל לשם הצלתה. על הרמטכ"לים הערביים הוטל להוציא החלטה זו לפועל. ב-30 באפריל 1948 נערכה ישיבת הרמטכ"לים בורקא, ובמהלכה דנו ערכה ישיבת הרמטכ"לים לשחרור פלסטין. הוחלט כי יש צורך שש דיביזיות בסיוע שש טייסות קרב, וכי כוחות אלו יוטלו מכל גבולות מדינות ערב הגובלות בארץ-ישראל לשחרור וטיהור האדמות המקורשות מהארגונים הציוניים.

בישיבה נוספת שנערכה בדמשק הציג הרמטכ"ל הסורי את תכנית הפלישה שלו:

א. יחידות הצבא הסורי והלבנוני תת-קופנה בציר החוף, במטרה לנתק את דרכי התחבורה של היהודים בין החוף לפניס הארץ באזור הגליל וחיפה, ולמנוע מאספקה ימית להגיע אל ארץ-ישראל. בהמשך הכוונה היא לניתוק החולה וטבריה מהחוף, השתלטות על הגליל-העליון, כולל צפת, ואחר-כך איגוף בכיוון נצרת במגמה ל-התאחד עם צבאות עיראק וירדן.

ב. צבאות עיראק וירדן ינעו מעמק הירדן בכיוון החוף, תוך השתלטות על בית-שאן ונצרת, ואחר התקפה בכיוון נתניה תוך איחוד עם הצבא הסורי והלבנוני.



הצבא הסורי במלחמת 1948

אמין אל-נפורי

כטיבה מרחבת הורכבה משני אגדי חי"ר, אגד שריון ואגד חת"ם ומנתה 1,500-1,800 איש. אגד חי"ר הורכב משלוש פלוגות חי"ר ופלוגה נלווית (350-450 איש) וממספר מרגמות 60 ו-81 מ"מ. אגד השריון כלל שתי פלוגות משוריניים ופלוגת טנקים ומנה 450 איש. האמל"ח שהיה ברשות הצבא הסורי הורכב מעוזבות המנדט הצרפתי, ולמרות מספר ניסיונות (שנעשו בשנים 1945-1948) לא הצליחו הסורים לרכוש נשק חדש אחר. אמל"ח השריון כלל: משוריני "דורג", חמושים במקלעון, משוריני "מארמון", טנקי "רנו" ומספר זחלים. נשק החת"ם כלל תותחי 75 מ"מ, תותח הררי 105 מ"מ ותותחי 75 מ"מ על שרשראות. (נלקחו בחלקם מהצבא הלבנוני). נשק החי"ר כלל: רובים (8 ו-7.5 מ"מ), מקלעים (8 ו-7.5 מ"מ), מרגמות (60 ו-81 מ"מ), תותח נגד טנקים (25 מ"מ), רימוני יד להגנה והתקפה ומוקשים אנגי-ליים. כמו-כן היו ברשות הצבא הסורי 12 מטוסי "הרווארד" לאימונים, אשר הורכבו עליהם מקלעים.²

ההכנות למלחמה

בישיבת הליגה הערבית ב-7 באוקטובר 1947 הוחלט על ריכוז הכוחות הסדירים הערביים בגבולות ארץ-ישראל ועל הקמת ועדה צבאית בראשות אלוף אסמאעיל צפוט בדמשק. במחנות קטנא, ליד דמשק, נפתחו קורסים למתנדבים בהשתתפות אלף צעירים פלסטיניים.³

ב-17 בדצמבר 1947, בעקבות החלטת החלוקה באו"ם, החליטה הליגה הערבית על הפעולות הבאות:

א. העברת 10,000 רובים ממדינות ערב לרשות הוועדה הצבאית.

לעתים רחוקות ביותר מתפרסמים מאמרי זיכרונות של אנשי צבא סוריים, בפרט בנושא מלחמת הע-צמאות. בכתב העת "אל-פכר אל-עסכרי" ("המחשבה הצבאית"), היוצא מטעם המנהלה הפוליטית בצבא הסורי, פורסם בגיליון חודש יולי 1979 מאמר בשם "הצבא הסורי בארץ-ישראל בשנת 1948" מאת אמין אל-נפורי, מוסלמי סוני וליד 1921, המשמש כיום כעיתונאי ופרשן צבאי, ואשר כיהן כסגן הרמטכ"ל בסוף שנות ה-50 וכשר בתקופת האיחוד עם מצרים. בשנת 1948 היה אמין אל-נפורי קצין בדרגת סגן בתפקיד מפקד פלוגת טנקים.¹ להלן עיקרי דבריו של המחבר המועלים במאמר האמור.*

הצבא הסורי ערב המלחמה

בתחילת שנת 1947, כשנה וחצי לאחר סיום המנדט הצרפתי וארגונו מחדש של הצבא הסורי כצבא ריבוני, כלל הסד"כ הסורי את היחידות הבאות: שלוש טיבות מרחביות (בתוכן: שבעה אגדי חי"ר, שני אגדי חת"ם, שלושה גדודי פרשים, שתי פלוגות משוריניים, פלוגת טנקים אחת ושתי פלוגות הובלה ושירותים). שני גדודי פרשים, שלוש פלוגות כוחות-המרכז ופלוגת תעופה אחת. סך-הכל מנה הצבא הסורי 9,376 אנשי צבא, בתוכם 297 קצינים.

* עיכב והוסיף הערות – מ"ג

ג. הצבא המצרי ינוע מסיני ועזה בציר החוף במטרה להגיע לתל-אביב. תכנית זו לא התקבלה, מאחר שהפיקוד העליון הועבר למלך עבדאללה. התכנית שנתקבלה קבעה את מועד הפלישה ל-15 במאי, עם יציאת הכוחות הבריטיים:

א. הצבא הלבנוני ינוע על ציר החוף מראש-הנקרה לכיוון עכו.

ב. הצבא הסורי יתקוף באזור החולה מכיוון באניאס ומגשר בנות-יעקב בכיוון צפת ונצרת.

ג. הצבא העיראקי יתקוף מעמק הירדן בכיוון בית-שאן ועפולה.

ד. הצבא הירדני יפעל באזור ירושלים ושערי-הגיא ויתאחד עם יחידות מצריות באזור חברון.

ה. הצבא המצרי ינוע מרפיח ועוג'ה אל-חפיר בכיוון עזה וציר החוף בכוונה לנתק את הגב.

כאשר יפגשו הצבאות הסוריים והעיראקיים בעפולה, ינועו יחד בכיוון החוף, כדי לחצות את ארץ-ישראל בחוף הים באזור נתניה.

תחילת המלחמה

באפריל 1948 נקרא מפקד חטיבה 1, אל"מ עבד-אל-והאב חכים, אל שר ההגנה הסורי ונצטוו להכין את החטיבה לפלישה לארץ-ישראל. למרות טענת המח"ט, כי החטיבה אינה כשירה מבחינת ציוד וסדר"כ, נאמר לו כי תאריך הפלישה הוא 15 במאי. ב-2 במאי נצטוו המח"ט להתכונן לנוע בכיוון צפת בציר דמשק-צור-בנת-ג'יביל-מאלכיה.

סדר"כ החטיבה שהייתה ערוכה במחנות קטנא היה: פלוגת מפקדה, שני אגדי ח"יר (כשבכל אחד מהם שלוש פלוגות), אגד חת"מ (שלוש סוללות תותחי 75 מ"מ), אגד שריון (שתי פלוגות משוריניים "מארמון" ופלוגת טנקי "רנו"). חוליית קשר וחוליית הנדסה. סה"כ מנתה החטיבה 1,811 קצינים וחיליים. תחמושת החטיבה כללה: מנת אש אחת לחייל ח"יר ו-100 פגזים לכל תותח. ב-13 במאי, בעקבות הגעת צו התנועה, החלה החטיבה לנוע בציר המתוכנן, בכוונה להגיע לאזור הריכוז בדרום לבנון עד שעות הצהריים של 14 במאי. ישיבת מפקדים נקבעה לשעה 1300 בעיתרון.

בשעה 0200 לפנות בוקר ה-14 במאי התקבלה בחטיבה הוראה בדבר שינוי כיוון ההתקפה, וכי על החטיבה לפלוש לארץ-ישראל דרך צמח. הכוחות הוחזרו בדרך הקצרה של מרג'יעין-קונייטרה-פיק. מפקדת החטיבה התמקמה במורעת עזאל-דין בשעות הערב של 14 במאי, ושאר הכוחות הגיעו עד שעה 0400 לפנות בוקר 15 במאי, כאשר הטנקים הגיעו רק כעבור 36 שעות. בהתאם לתכנית החלו יחידות אגד הח"יר הראשון לנוע בשעה 0100 של בוקר ה-15 במאי, ובשעה 0230 השתלטו על כפר אל-סמרה לחוף הכנרת וכן על הרמה אשר מדרום לכפר, הידועה בשם ג'יג 98. לאחר

מכן, בחיפוי אש ארטילרית, נכבשה תחנת ה"קרנטינה", ולאחריה — המחנה הנמצא במרחק 500 מ' ממזרח לצמח.

כיבוש צמח

במהלך 16 במאי ערכו יחידות אגד הח"יר השני, בסיוע אגד הח"יר הראשון ופלוגת משוריניים, מספר ניסיונות לחדור לכפר צמח, אך ללא הצלחה. למפקדת החטיבה הגיעו באותו יום נשיא הרפובליקה, ראש הממשלה ושר ההגנה. הועלתה הצעה לכבוש את שער הגולן לפני צמח, אולם המח"ט העדיף לכבוש ראשית כל את צמח, בשל שליטתה על דרך האספקה היחידה לאזור. ב-17 במאי נערכה ישיבת מפקדים ותצפית על אזור ההתקפה ונלמדו לקחי חוסר שיתוף הפעולה ותיאום התנועה והאש שבין הח"יר לבין השריון. ב-18 במאי בשעה 0430 החלה ההתקפה של החטיבה, כאשר היא מתוגברת בשתי מחלקות קומנדו מגדוד הפרשים של קונייטרה. לאחר הפגות ריכוך קצרה של 10 דקות החלה תנועת הכוחות, כאשר בראש נעו המשוריניים והטנקים ומאחוריהם אגד ח"יר 1, אשר נע בכיוון דרום כדי לבצע איגוף. במקביל פנה אגד הח"יר השני לתקוף מצפון לצמח, בעוד מספר מטוסים מפציצים את עורף האויב למניעת אספקה. בשעה 0815 הושלם כיבוש צמח, לאחר שנכבשה גם תחנת המשטרה הבריטית המבוצרת, בעיקר הודות לתותחי 40 מ"מ של משוריניי "מארמון". החפ"ק החטיבתי, שהתמקם בג'יג 98, תיאם היטב את פעילות הכוחות השונים. לאחר הכיבוש נצטוו הכוחות לארגן קו הגנה מתאים לבלימת התקפת נגד. בצהריים ביקר נשיא הרפובליקה בג'יג 98, וכאשר שמע כי עד כה נורו 400 פגזים, ביקש לחסוך בפגזים, היות שהמלחמה עתידה להימשך, לדבריו, עוד שישה חודשים...

באותו זמן הוחלט, כי החטיבה השנייה תכבוש את קבוץ עין-גב. במקביל תוגברה החטיבה הראשונה באגד ח"יר שלישי, אשר הוכן כעתודה ליד החפ"ק החטיבתי וכקו מגן ימני. צעד זה היה במקומו, היות שלפנות בוקר ה-19 במאי נהרפה באגף הימני של החטיבה התקפת נגד של היהודים, שלוותה בהפגות מרגמות.

ההתקפה על הרגניות

באותה עת קיבל המח"ט הוראה להזדרז ול-הגביר פעילותו, ולאור זאת הוכנה תכנית לכבוש את שתי הרגניות. באותו יום (19 במאי) נשלחה פלוגת ח"יר מתוגברת באנשי הנדסה להשתלט על שער הגולן ומסדה, שנעזבו על-ידי היהודים, ואשר הוחל כביזותם על ידי בירואים. בינתיים חזרו היהודים והתבססו ביישובים אלו, והיחידה חזרה על עקבותיה.

בתכנית ההתקפה על הרגניות הוטל על הצבא העיראקי, אשר חלק מיחידותיו היו ערוכות בקרבת מקום, לתקוף את האגף

הימני של היהודים ולסייע באש ארטילרית ומטוסים — במיוחד כנגד הארטילריה היהודית בעורף — וכמובן לאבטח את האגף השמאלי של הסורים.

ההתקפה על הרגניות, אשר החלה בשעה 0400 של יום 20 למאי, נכשלה בשל אש חזקה של המגינים (במיוחד תותחי 20 מ"מ ומרגמות 120 מ"מ). היהודים הבעירו בלהבירים שדות יבשים ונעזרו גם בצלפים על צמרות עצים. בשעות הצהריים נסוגו הכוחות הסוריים ונערכו לקו הגנה בקו אל-סמרה, בג'יג 98 וחוף מזרח הכנרת, וזאת עד הסכם שביתת הנשק. עד אז ניסו כוחות יהודיים לתקוף כוחות אלו בלילה, אך ללא הצלחה. הסיבות לאי ההצלחה בגורה זו נבעו מהגורמים הבאים:

- הכוחות הסוריים לא היו מוכנים, ולא הכירו את האזור.
- האזור היה מבוצר היטב על-ידי הבריטים עוד משנת 1942, כאשר חששו מהכיבוש הגרמני.
- הציוד של הכוחות הסוריים וחימושם לא התאים לשטח מבוצר זה.
- חוסר התיאום והתקשורת בין היחידות שלחמו.
- חוסר תיאום ושיתוף פעולה עם הצבא העיראקי.

בידי הסורים נפלו שלל תותח 20 מ"מ, מספר מרגמות אנגליות ובזוקות, כאשר אבדות היהודים מוערכות ביותר מ-120 הרוגים ומספר שבויים. אבדות הצבא הסורי הסתכמו ב-38 הרוגים ובשני טנקים. ב-22 במאי התפטר שר ההגנה, והודחו הרמטכ"ל ומפקדי חטיבות 1 ו-2. כן הוחלפו מרבית מפקדי יחידות המשנה. למחרת מונה רב-אלוף חסני זעים כרמטכ"ל, אל"מ אנור בנוד — כמח"ט 1, אל"מ תופיק בשור — כמח"ט 2, וסא"ל עמר ח'אן תמר — כמפקד אגד השריון.

הקרב על משמר-הירדן

מעתה הופנתה תשומת הלב לגזרה המרכזית ולכיוון תקיפה חדש — בין גשר בנות יעקב לבאניאס. לצורך זה הועתקו חלק מהכוחות מדרום רמת הגולן למרכזה. התכנית הכללית הייתה לתפוס ראש גשר בעמק הירדן המרכזי, וממנו לנוע בציר משמר-הירדן-ראש-פינה-צפת ולהתאחד שם עם כוחות "צבא ההצלה", אשר פעלו בגליל-העליון.

ב-5 ביוני חדרו מספר יחידות ח"יר לעמק-הירדן והחלו בתקיפת משמר-הירדן בחיפוי ארטילרי. התקפה זו נסתיימה בשעות אצה"צ בכישלון, בשל האש העזה של המגינים. הכוחות הסוריים נסוגו לאחר שסבלו למעלה מעשרה הרוגים. ההתקפה השנייה בוצעה על-ידי החטיבה השנייה; היא החלה בליל 8 ביוני, והפעם הסתיימה בכיבוש היישוב ותפוסת 40 שבויים שהועברו לבית המכס. ב-9 ביוני עם בוקר החלה התקפת נגד יהודית שנמשכה כל

היום. הרמטכ"ל הסורי, אשר ישב בחפ"ק החטיבתי בבית המכס, הורה לתגבר את יחידות החי"ר שהחזיקו במשמר-הירדן בפלוגת טנקים, אשר הייתה ערוכה בכפר נפח.⁵ הטנקים הצליחו לחצות את נהר הירדן, למרות שהיהודים גרמו להצפת אפיק הירדן על-ידי פתיחת סכרי ברכות הדגים בעמק החולה, אולם משאיות התחמושת נסחפו בזרם. הטנקים התפרסו מדרום למשמר-הירדן, ותפקידם היה לסייע בתקיפת החי"ר על תל אבו-ריש. הטנקים לא הצליחו לנוע הרבה בשל השטח הבולתי המסולע ובשל מיקושים. רק טנק המ"פ הצליח להגיע לתל יחד עם מספר חיילי חי"ר. התל עצמו פונה על-ידי היהודים, ותגבורת שלהם שהגיעה באוטובוס וב-משאית נהרפה וספגה אבדות.

ב-11 ביוני נסוגו הטנקים כדרישת מפקד הפלוגה, אשר חשש מהיחשפותם בקו הראשון. תוך כרי הנסיגה הופגזו הטנקים בכוזקות "פיאט" מטווח קצר והצליחו להתחמק גם ממארבים של בקבוקי מולוטוב. בשעות הצהרנים נגמר הקרב, ועל שטח של 400 x 500 מטר נותרו לא פחות מ-120 גופות של יהודים, מפורזות בין הגדרות, כשמפיהם נודף ריח היין, אשר היהודים היו נותנים לחייליהם בעת הקרב. באותו יום הוכרזה שביית הנשק הראשונה בין הערבים ליהודים.⁶

בראש הגשר, באזור משמר-הירדן, החזיקו שלושה אגדי חי"ר ואגד שריון, סה"כ כ-1,500 חייל. ב-10 ביולי נפתחה התקפה יהודית בהפגזות מרגמות, רקטות ותותחים מקוטר 77 מ"מ. היהודים תקפו עם 12,000 חייל ו-400 כלי רכב בשני כיוונים: מחניים-תל אבו-ריש, מזרעת חירי-בית המכס הסורי. כוונתם הייתה לחצות את נהר הירדן ולהשתלט על אזור בית-המכס ולחסום את דרך הנסיגה מכיס משמר-הירדן. ב-11 ביולי בבוקר פתח הצבא הסורי במתקפת נגד והדף את התוקפים היהודים שנפוצו לכל עבר. ב-11 ביולי ניסתה פלוגת משמר-המדבר לתקוף את דררה, אך נסוגה. ב-16 ביולי נערכה התקפה על עמדות היהודים בדרום-מערב החולה. ההתקפה הצליחה, והכוח הקדמי הגיע עד שערי איילת-השחר, אך שם נעצרה. ב-17 ביולי נערכה התקפה באזור תל-עוזיאיא על-ידי החטיבה השנייה, אשר הניסה את המגינים היהודיים אשר היו ערוכים בעמדות על התל.

בעוד שאצל הכוחות הסוריים הלכה ואזלה התחמושת ה"דלה", קיבלו היהודים בזמן שביית הנשק כמויות רבות של נשק, בין השאר מטוסי בי-20 אמריקניים; מטוסים אלו תקפו מספר פעמים את אזור משמר-הירדן מבלי שגרמו כל נזק ממשי, למרות שנשאו עמם פצצות של 100-200 ק"ג. אחד הרברים המפליאים היה – חוסר התיאום שבין יחידות הצבא הסורי במשמר-הירדן לכוחות-ההצלה בגליל, אשר היו במרחק 12

ק"מ בלבד מהכוחות הסוריים הקדמיים. כוחות-ההצלה מהגליל-העליון ודרום-לבנון נסוגו בראשית חורף 1948 והתרכזו באזור פיק ברמת-הגולן, שם נערכו גם כוחות סעודיים ותימניים.

על חוסר שיתוף הפעולה הבין-ערבי מעיד אף מה שאירע בכיס פלוגיה. כאשר כותרו הכוחות המצריים בכיס פלוגיה, נתבקשה הממשלה הסורית לסייע בהסרת המצור. הוקם כוח ממונע מיוחד שכלל שני אגדי חת"ם, פלוגת משוריינים ופלוגת הנדסה בפיקודו של אל"מ פוזי סלו. הכוח היה מצויד היטב, רכביו קיבלו מספרים וסימני זיהוי מיוחדים, והיה מוכן לנוע הדרך דרעא-עמאן-ירושלים-חברון לפלוגיה, או לם החיכוכים הפוליטיים עם ממשלת ירדן מנעו את כניסת הכוחות הסוריים לירדן.

לקחי המלחמה

על שיטות הלחימה של היהודים בהתקפה ובהגנה ועל הלקחים שניתן להפיק מכך:⁷ **התקפה:** מתחילה בדרך כלל בשעות הלילה המאוחרות בירי מרוכז על המטרה; הכוחות התוקפים מתקרבים עד למרחק 100 מטר מהמטרה ואז פורצים החיילים הח" מושים במקלעי טומיגן. נקודות החולשה של ההתקפה אצל היהודים הן באש לא יעילה ולא מכוונת, וכן כעובדה שהיחידות המשתתפות בהתקפה נאספות קודם לכן מאי-זורים שונים, ולכן האנשים אינם מכירים את האזור. כדי לבלום התקפה מעין זו יש לדאוג למורל גבוה אצל הלוחמים, ליחסי אימון בין מפקד לחייליו ולהכרה טובה של השטח והאמלי"ח; בצד זה יש לבצע ירי רק ממרחקים יעילים, להשתמש בנשק נגד-טנקי (מקוטר 40 מ"מ ומעלה), לעשות שימוש נכון באש מרגמות, לצייד את המגנים ברימוני יד להגנה מטווח קצר, לדאוג לגידור ולמיקוש סביב לעמדות; כמובן יש לדאוג להכנת עתודה למתקפת נגד, בצד החלפת כוחות מגנים, המותשים בהתקפות לילות, כל 3-4 ימים.

הגנה: היהודים מתבססים בדרך כלל על נקודות מבוצרות, ולא על קווי הגנה עם עומק. רק בתוך היישובים מתבססת ההגנה על שדות מוקשים, גדרות תיל ועמדות מבוצרות המוסוות על-ידי צמחייה והמ-חבורות ביניהן בתעלות קשר. המיוחד בעמדות אלו הוא כושר עמידותן הטוב למרות מיעוטן. תפקיד המגנים היהודיים הנו לעכב כוחות תוקפים עד להגעת עתודות מאזורים שכנים.

כדי להתגבר על ההגנה היהודית יש לבצע, ראשית, תצפית טובה על הנקודה, בצד שימוש נכון בכל היחידות התוקפות ונשקן בעת ההתקפה; במיוחד אמורים הדברים לגבי הצורך בהפעלה נכונה של הטנקים, אשר זקוקים לסיוע חי"ר ואינם יכולים להילחם לבדם. בזמן התקפה על יישוב מבוצר, יש לרכז את ההתקפה על נקודה אחת, ליצור פרצה ולחדור מבערה

לתוך היישוב, ולאחר מכן לפתוח במרדף אחר האויב הנסוג, ולא לאפשר לו להגיע ליישובים סמוכים. נוסף לכך, יש למנוע הגעת תגבורות למגנים, לעשות שימוש באמצעים למעבר שדות מוקשים ולראווג לפינוי רפואי נאות, למנוחה ולתחזוקה תקינה ליחידות בין הקרבות. כמובן יש להסוות את ההכנות להתקפה מעיני האויב, לבחור במועד מתאים להתקפה, ולבצע ירי חת"ם יעיל לריכוך.

אחרית דבר

עם חתימת הסכם שביתת הנשק בין ישראל לסוריה ברודוס ב-21 ביולי 1949 הוכרזו אזורים באניאס, דררה, משמר-הירדן, בטיחה, עין-גב וצמח כאזורים מפורזים מנשק, כשמשיני צדיהם נקבעו אזורים הגנה עם אמלי"ח מוגבל. בהתאם לכך נקבעה היערכות היחידות הסוריות, אשר השלימו את היערכותן עד 20 בספטמבר. ב-2 בנובמבר נסוגו הכוחות הסוריים מאזור משמר-הירדן בהתאם להסכם שביתת הנשק.

אבדות הסורים במלחמה היו כדלקמן: באזור הגליל וירושלים – 25 אנשי צבא, באזור צמח – 45, משמר-הירדן – 120 ובתל-עוזיאיא – 60. נוסף לכך נהרגו 16 אנשי צבא ממוקשים, 14 – מתאונות רכבים, ושלושה – מפגיעות מטוסים. בין ההרוגים היו 24 קצינים.

1. ביתר הרחבה על אמין אל-נפורי ותקופתו ראה: פטריק סיל, סוריה – מאבק אל הצמרת, תל-אביב, מערכות, 1968, עמ' 340-360; אליעזר בארי, הקצונה והשלטון בעולם הערבי, ספרית פועלים, 1966, עמ' 97-104.
2. השווה הסד"כ המופיע אצל אגרא, צבאות הערבים בימינו, מערכות, 1947, עמ' 74-77.
3. הצבא הסורי אכן ריכז את כוחותיו באזור הגבול ואף ביצע תמרון רב היקף, ראה אגרא, שם, עמ' 83-86, 89-95.
4. כבר בחודש דצמבר 1947 התפטרו כמה קצינים סוריים מהצבא כדי להצטרף לשורות "צבא-ההצלה" של קאוקג'י, ביניהם כמה מבוגרי קורס הקצינים מחזור 47/46 מביה"ס לקצינים בחומץ; מחזור זה הופסק בדצמבר 1947, ובוגריו הצטרפו כאמור גם ל"צבא-ההצלה". סוריה, אל-ג'רידה אל-רסמיה, שנת 1947, עמ' 1876.
5. על פלוגה זו פיקד המחבר, אמין אל-נפורי.
6. כבר במאי 1955 פרסם המחבר זיכרונות מפורטים על קרב משמר-הירדן, במסגרת גיליון מיוחד שהוציא כתבי-העת הצבאי הסורי "אל-גינדי" ("החייל") לזכרו של סגן הרמטכ"ל דאן, ערנן מאלכי, שנרצח על רקע פוליטי. ערנן מאלכי היה בשנת 1948 בדרגת סרן ופיקד על פלוגת החי"ר אשר כבשה יחד עם פלוגת הטנקים של אמין אל-נפורי את תל אבו-ריש. בזיכרונות האמורים מחלק המחבר שבחים רבים לעצמו ולערנן מאלכי – תופעה שאינה מופיעה כלל במאמר הנוכחי; ראה אל-גינדי, 5.5.1955.
7. על-פי דו"ח אשר הגיש המחבר, כמפקד פלוגת טנקים, בדצמבר 1948, בעקבות הירדשותם של כל מפקדי יחידות הצבא הסורי להגיש דו"ח מסכם ולקחים.

הרהורים על יכולת ההרתעה של ישראל

עוז חן



כאילו כופה הנשק הגרעיני על מחזיקיו פנייה לאיום נגד ערך, בשל ההרס העצום הגלום בנשק מעין זה ובשל מסורבלות כלי השיגור וחוסר דיוקם. היה זה עניין של שנים מעטות בלבד בכדי שהפיתוח הטכנולוגי יעשה את שלו — ואסטרטגיות נגד-כוח תיעשנה לאפשריות. עתה נפנה לעיקר דיוננו — ההרתעה, ולאוו דווקא הגרעינית, והתגלמותה בזירת הסכסוך הערבי-ישראלי.

ההרתעה במלחמותיה של ישראל
אחת הבעיות היסודיות במערכת היחסים בין ישראל לערב, אשר לה נודעת משמעות רבה בהקשר להרתעה, היא האסימטריה הנמשכת בין המטרות האסטרטגיות של הצדדים בסכסוך. ישראל נאבקה בחמש מלחמות מתוך מגמה לחזק את קיומה ולהבטיח את שרידותה; בה בשעה שארצות-ערב פעלו מתוך מגמה לחסלה. מכאן שישראל נדרשה להרתיע את הערבים הן ברמה הכוללת והן ברמה המידית, ואילו מדינות ערב כלל לא נדרשו להרתיע את ישראל ברמה הכוללת, שכן ישראל הבהירה

היטב שאין בכוונתה לחסל את מדינות ערב. אף על פי כן, ולמרות מגבלותיה האובייקטיביות של ההרתעה הקונבנציונלית, נעשתה ההרתעה למרכיב מרכזי באסטרטגיה הישראלית למן שנות ה-50. יש הטוענים, שהמושג "הרתעה" הועתק מהלכסיקון האסטרטגי האמריקני למציאות הישראלית באופן מילולי יותר מאשר מעשי. עם זאת דומה, כי אלמנטים של הרתעה לסוגיה אכן נלוו למדיניות הביטחון הישראלית. מאידך גיסא ברי, כי בהתייחסות מעצבי מדיניות הביטחון של ישראל למושג ההרתעה ניכרת אי-בהירות רבה באשר למשתמע ממנו הלכה למעשה.

מכל מקום, במרוצת השנים נתקבל הרושם, כי לישראל כושר הרתעה. כושר זה יוחס אפילו לפעולות התגמול, שהיוו ככלות הכל לוחמה זעירה מהבחינה הצבאית. בדרך כלל נתכוונו מנהיגי ישראל וראשי צה"ל לומר, כי לישראל יכולת הרתעה כללית כאשר זו מושתתת בעצם על יכולתו של צה"ל להביס את צבאות האויב בשדה הקרב. השאלה היא, האמנם ניתן לראות בכך את מיצוי כושר ההרתעה הכללית? האם יש בכך כדי לתת מענה לשאלת ההרתעה המידית? הדי היה באימונים שהציבה ישראל כדי לפרנס את ההרתעה? ובכלל, את מי בדיוק ביקשה ישראל להרתיע, על ידי מה, מתי, ובאיזה מחיר?

עצם ההכרזות, שלפיהן "ההרתעה היא מרכיב מרכזי באסטרטגיה הישראלית" או ש"ההרתעה היא מטרת יסוד של צה"ל" וכ"י"ב — לא חוללו למעשה דבר במציאות. יתרה מזאת, בחינה היסטורית קצרה של התפתחות ההרתעה ביחסי ישראל-ערב מורה בבירור, עד כמה מוטלת בספק הדבקות

על מנת להקל על הדיון בסוגייה זו יוגדרו להלן כמה ממונחי המפתח של ההרתעה.¹ את ההוזה מקובל לראות כמאמץ אסטרטגי מחושב, שנועד להניא יריב מביצוע מהלך עוין כלשהו, וזאת באמצעות איום בהעשאתו, אם יתעלם מהאיום המוצהר. מהגדרה זו נובעים הממדים הרלבנטיים לניתוח ההרתעה — עצמת האיומים, אמינותם בעיני היריב, נכונות היריב לספוג ענישה, המרכיב ההצהרתי וכיו"ב. סביב מושגים אלה ותרגומם לשפת המעשה קיימת בעייתיות מרובה, אבל דבר אחד ברור: הרתעה מוצלחת מתנהלת, כל עוד אין התנגשות צבאית ממשית בין הצדדים היריבים. ברגע שפורצת ההתנגשות, והמרתיע נדרש לממש את איומו (גם אם יעשה זאת בהצלחה) נכשלת ההרתעה. ההרתעה הינה אפוא עמדה מגננתית מטבעה, ואילו ההכרעה — התקפית במהותה.

יש המבחינים בין הרתעה כוללת, החותרת לכיטול או ניטרול כלל האיום הצבאי הפוטנציאלי שמציב האויב, לבין הרתעה מידית, השואפת להניא את היריב ממהלך מוגדר, או לבטל סוג ספציפי של איום. יהא סוג ההרתעה אשר יהא, כל הבניין האסטרטגי שלה עומד על טיב האיום הצבאי המוקרן ועל אמינותו. החמור באימונים שניתן להעלות על הדעת הנו כמובן האיום בהשמדת אוכלוסיית היריב ורכושו. דוקטרינה הנשענת על איום בפגיעה במטרות בעורף האויב — אוכלוס"י"תו, עריו, תעשייתו — נקראת דוקטרינת "נגד-ערך", להבדיל מדוקטרינה "נגד-כוח" המכוונת נגד מטרות צבאיות מובהקות.

לפחות בתחילת העידן הגרעיני נדמה היה

בתקופה הקצרה שלמן תקומתה המדינית המחודשת ועד כה ידעה ישראל חמש מלחמות; לוחמת הטרור עדיין נמשכת; וצל סכנתן של מלחמות נוספות בעתיד ממשיך לרחף עליה. תוך עמידה במשימת ההגנה עליה הופקר, הלך צה"ל והתחזק ממלחמה למלחמה, והריהו נתון עתה בתהליך גובר של הת-עצמות, נוכח מרוץ חימוש כמותי ואיכותי המתנהל כיום בזירה, והמאיים לגלוש, שלא ביוזמתנו, לתחום החימוש הגרעיני.

הגנת המדינה יכולה להיעשות בשני אופנים: בדרך הרתעת הערבים מלתקוף את ישראל, או בהכרעתם בשדה הקרב, לאחר שההרתעה לא מנעה בעדם מלת-קוף. במלחמותינו הכינו את אויבינו שוק על ירך, ובמובן זה כושר ההכרעה של צה"ל אכן עמד יפה במבחן. אך האמנם מומש בדרך זו — שתבעה מחיר כבד בדם ובדמים — ייעודו ההגנתי של צה"ל בצורה האופטימלית?! יחסי הגומלין בין יכולת הלוחמה או ההכרעה לבין כושר ההרתעה הנם מורכבים ביותר. ההערות הבאות מתייחסות למשימת ההרתעה, למידה בה הושגה בעבר, ולצורך הצפוי בה בעתיד.

הישראלית בדוקטרינה של הרתעה, ובאשר הייתה כזו – מידת הצלחתה.

נראה, כי בין אם נתכוונה לכך במפורש ובין אם לאו, השיגה יכולת ההרתעה הכוללת של ישראל את המטרה של הנאת הערבים מלנסות להכחיד את המדינה. בו בזמן, מרבית בעיות הביטחון של ישראל היו בתחום הביטחון השוטף, מה שחייב כושר הרתעה מידית, אשר חמקה מדינו שוב ושוב. אמנם יש שראו את פעולות התגמול בהקשרן הצר, אך לא אחת יוחסה לפעולות אלה משמעות הרתעית מן המדרגה הראשונה. כך לדוגמה גרס משה דיין באומרו: "בעקיפין משמשות פעולות התגמול הפגנה ליחסי הכוחות ישראל-ערב, כפי שהם נראים בעיני הממשלות הערביות. כאשר המצרים בעקבות פעולת עזה והירדנים בעקבות נחלין אינם מכריזים מלחמה על ישראל, הרי פירוש הדבר, כי אין בכוחן לנצח את ישראל. מבחינה זו משמעות פעולת התגמול איננה פעולת נקם. זו פעולת עונש והתראה, שאם אותה ממשלה לא תשתלט על חושביה ולא תמנע פגיעותיהם בישראל, יעשו שמות בארצה".²

נמצאו למדים, כי לפעולת התגמול הוקנתה משמעות אסטרטגית של הרתעה כללית. ניתן אמנם לתהות, עד כמה אכן היו פעולות התגמול בבחינת צעדי הרתעה, ובאילו מידה דמו יותר למהלכי אכיפה (דהיינו – שליטה על נכסי היריב ואכיפתו לעשות בהם שימוש זה או אחר), אך נוכח הצורך לצאת ב-1956 למבצע "קדש", ברור כי גם אם נתקיימו בפעולות התגמול יסודות של הרתעה, הרי שאלה לא היו אפקטיביים ביותר. אם מאז "קדש" ועד מלחמת ששת הימים שקט גבול מצרים-ישראל, היה זה במחיר של מלחמה, ולא בזכות יכולתנו להנחית על האויב פעולות תגמול, ולו גם מוצלחות מהבחינה הצבאית.

ההדרדרות שנסתיימה בהתלקחות מלחמת ששת הימים חשפה אף היא את מגבלות כושר ההרתעה שלנו באותה תקופה. למעשה הומחש הדבר היטב שנים קודם לכן במאבק על מי הירדן, אשר עם השלמת המוביל ב-1964 נעשה ליעד מרכזי לאלמוות הערבית. ועידת פסגה ערבית החליטה על הטיית מי הירדן. למרות אזהרותיה של ישראל וההתנגשויות הצבאיות שהתפתחו בשנים 1966-1967 לא חדלו הסורים ממאמציהם למנוע את הגעת המים לישראל. אפילו ניסיונותיו של נאצר ב-1966, להשפיע על הסורים להפסיק את פעולות ההטיה, פן יגרמו אלה מלחמה בטרם עת, העלו חרס. הייתה זו הפעלת חיל האוויר בקיץ 1966 שהביאה בסופו של דבר להפסקת מלאכת ההטיה. צה"ל לא הצליח אם כן להרתיע את הסורים מלנסות להטות את מי הירדן מלכתחילה, ולכן נדרש לסכל את ההטיה בפעולות צבאיות ישירות, שייתכן שהיה בהן

גם משום המחשה לצורך חיזוק כושר ההרתעה כשכל.

את מלחמת ששת הימים יש לראות לא רק ככישלונה של כוונה כוללנית להרתעה גרידא, אלא כהתרסה ערבית מופגנת כלפי מערך העילות למלחמה שישראל כוננה כחלק מתפיסת ההרתעה שאימצה. יזכר, כי בין השנים 1958-1967 רבו ההתייחסויות היש-ראליות לנסיבות שתכרחה את ישראל להגיב במלחמה. בין אלה: חסימת מצרי טיראן, כניסת כוחות זרים לירדן ו/או שינוי המשטר בה, ריכוז כוח בקרבה מאיימת לישראל, תקיפת כורים גרעיניים ו/או מכוני מדע, פיגועים בלתי נסבלים, שינוי שלילי מסוכן ביחסי הכוחות הצבאיים, בביטוי הפומבי של עילות מלחמה אלה טמונה הייתה, מן הסתם, כוונה הרתעית. ייתכן אמנם, שעצם העובדה שעד 1967 לא פרצה מלחמה בעטין של נסיבות מעין אלה ממחישה דווקא את הצלחת ההרתעה, אך אין ספק, שההתפתחויות ב-1967 העמידו במבחן מובהק את יכולת ההרתעה של ישראל, וזו לא עמדה בו. כישלון ההרתעה ב-1967 העסיק רבים.

לדעת דיין לא הייתה המלחמה הערבית מתוכננת, הם לא שיערו את תוצאותיה, ונאצר שגה הן בהמעטת כוחו של צה"ל והן בהפרזת עצמת הצבא המצרי. לשון אחרת, דיין קובע כי ההרתעה כשלה ב-1967 בגלל שגיאה מצרית בהערכת יחסי הכוחות הצבאיים.³

למתי פלד הסבר אחר לאותה תופעה: הוא סבור שנאצר טעה כאשר האמין כי אין לישראל נחושה בדעתה להגיב בקראו תגר עליה ועל טענתה, כי סגירת המצרים תהווה עילה למלחמה. במלים אחרות, המצרים שגו בהערכת כוונותיה של ישראל.⁴ תהא שורש הטעות המצרית באותה עת אשר תהא, עובדה היא, כי למרות שצה"ל הציב לעצמו משימה להרתיע את המצרים מלפעול, לא היססו אלה לצאת לקרב, דבר שביטא את התמוטטות המבנה ההרתעתי שלנו. לצה"ל לא נותר אפוא אלא לממש בהצלחה את האיום שקופל בהרתעה שאזכרה.

מעניינת העובדה, כי לפחות בין 1967 ל-1973 פחתה והלכה ההתייחסות ההצהרתית הישראלית ליכולת ההרתעה כיעוד מרכזי של צה"ל. התבוסה הערבית הנחרצת במלחמת ששת הימים וההישגים הטריטוריאליים שזו הניבה כמו הפחיתו משהו מהצורך להיזקק להרתעה כוללנית מפורשת, מעוגנת באיומים שיוגדרים בדבר "קווים אדומים" בלתי-נסבלים שיציתו מלחמה. למעשה, המצב שנוצר מורכב היה יותר. אכן, דומה כי הנתונים האובייקטיביים בשטח והפגנת יכולת ההכרעה של צה"ל שיקמו את כושר ההרתעה של ישראל. אך כיבושן של אדמות ערביות נוספות ודאי אך הגביר את המוטיבציה הערבית הבסיסית

להילחם בישראל, דבר אשר חייב רמת הרתעה ישראלית משכנעת יותר מזו שהועמדה במבחן וכשלה ב-1967.

מלחמת ההתשה חשפה בעייתיות זו. אמנם כבר ב-1968 חזר הצבא המצרי לעצמה אשר אפשרה לו לכאורה לנסות לשוב ולהתמודד עם צה"ל. זאת נאצר לא העז לעשות אלא בצורה מוגבלת, בכך שפתח במלחמה סטטית לאורך התעלה. ישראל הרתיעה אפוא את מצרים מלצאת למתקפה כוללת. אך ברי היה עד מהרה, שעל אף עצמתו וקרבתו לעומקה האסטרטגי של מצרים, אין צה"ל מסוגל להרתיע מלהכתוב לצה"ל מלחמת התשה מציקה יותר ויותר. מאחר שלישראל לא הייתה סיבה או כוונה להסלים את המלחמה ולהביאה להתמודדות מקיפה ולהכרעה צבאית על אדמת מצרים, חייבה מלחמת ההתשה את ישראל לגוון את איומיה ודרכי הענישה שלה במגמה לשפר, בין היתר, את כושר ההרתעה או האכיפה שלרשותה. כך הלכה וחרגה מצד מידותה המסורתית לפעולות "נגד כוח" מובהקות, והוסיפה להן מכות "נגד ערך", תחילה כלפי מתקנים אסטרטגיים בגזרת התעלה, ומאוחר יותר על-ידי חדירות והפצצות בעומק מצרים. יצוין עם זאת, כי בהיותן מכות "נגד ערך" קונבנציונליות, רחוקות עד מאוד היו פעולות צה"ל מלגרס את דרגות הנוק שכרוכות בתקיפות "נגד ערך" גרעיניות, וייתכן שגם בשל כך קהה עוקצן. מאלפת בהקשר זה הדוגמה, בה הומחש כושר ההרתעה/אכיפה המשולב של צה"ל כלפי סוריה. בספטמבר 1970 החלה פלישה סורית לירדן. הייתה בכך סכנה ממשית למשטר בירדן, וישראל בתיאום עם ארה"ב ריכזה במופגן כוחות שריון בצפון הארץ. הדבר הביא לנסיגת הסורים, ונראה היה בעליל, כי לישראל יכולת הכרחה זרתית לא מבוטלת; אך עד כמה זו מגעת קשה היה לאמוד, שכן פרשת ספטמבר 1970 נתאפשרה בזכות מפגש האינטרסים בין ישראל לבין ארה"ב ותיאום מהלכים ביניהן. מגבלות ההרתעה הישראלית הומחשו עם זאת בצורה ברורה וכאובה במלחמת יום הכיפורים. הסתבר, לכאורה כמו ב-1967, שישראל לא מסוגלת לשכנע את הערבים באי כדאיותה של יציאה למלחמה. אך ממבט מעמיק יותר עולה, כי בהשוואה ל-1967 כאילו שוב לא נזקקה ישראל כלל לדוקטרינה של הרתעה. יהושפט הרכבי סובר, כי "... הביטחון ביכולתנו הצבאית לסכל את הישגי הערבים, אפילו יפיתעו, הביא לפיחות בערך ההרתעה..."⁵

הפיחות האמור אירע דווקא בתקופה בה צריכה הייתה ישראל לשכלל ולחזק משמעותית את כושר ההרתעה שלה, שאזנה כזכור ב-1967, ולהרחיק כל שאיפה ערבית לצאת למלחמה על ישראל במטרה להחזירה לסטטוס

קו שקים למלחמה. שאיפה זו התחזקה ודאי, ככל שהתחזרו לערבים שאין ישראל נכונה לחזור לגבולות הקו הירוק גם תמורת שלום. אולם במקום להעניק לעמדתה המדינית הזו גיבוי של מדיניות הרתעת מחזקת, כנדרש במצב של עמדת מיקום נוקשה, כך שלא יוותר לצד היריב כל מוצא זולת התפשרות, התרופפה למעשה ונחלשה ההרתעה הישראלית, בין היתר משום שבין אם בידועין ובין אם לאו הלכה ישראל והתפרקה מכמה ממרכיביה החינויים של ההרתעה. בו בזמן, ומול כושר הרתעה פותח זה, גרמה מדיניותה של ישראל לחיזוק הנכונות הערבית לנקוט נגדה מהלכי כוח.

בין המרכיבים האמורים יוזכרו בעיקר שניים: ראשית, הוויתור הישראלי על הצורך במלחמת-מעט או במכה מקדימה נוכח מעשי יריב שצריכים היו להוות עילות למלחמה. כך, לדוגמה, כלל לא הגבנו על ריכוזי הכוחות בחזית המצרית ובחזית הסורית, משום ששלטה ההנחה, שממילא נוכל להתמודד עם מכה ראשונה מצד האויב. בעצם, מאז לא הגיבה על הזות טילי הנ"מ לתעלה, כמעט לא התייחסה ישראל לתופעות שהן בבחינת עילות למלחמה. שנית, במישור ההרתעה המדיענית כשלנו למעשה עוד לפני הפחתת התקיפה. ככל הידוע, שאלות ההרתעה כלל לא בלטו בצ"ח המודיעין, ושאלות נוסח: כיצד קורא האויב את עצמתנו ומטרותינו בתחום המדיני והצבאי, ועד כמה מושפע האויב מעצמת צה"ל עד כדי הירתעותו בפועל מפני מעשי איבה מסוג זה או אחר — שאלות יסוד אלה הוזנחו. כיצד, אחרת, נסביר את המעבר לסדר היום לאחר שהמצרים הצהירו, כי בעבור צליחת התעלה מוכנים הם לאבד גם מיליון קרבנות; והרי הצהרה מעין זו כמותה כהתרסה, שאין צה"ל מרתיע את מצרים כלל, שכן היא נכונה לסבול אבדות בשיעור שהוא ממילא מעבר ליכולת הענישה המוצהרת שלו.

על כל פנים, ב-1973 הומחשו שוב מגבלותיה של ההרתעה הישראלית. אך הפעם, בניגוד ל-1967, אין זה כה ברור שתוצאותיה של המלחמה חיזקו בדיעבד את האמינות ועצמת ההרתעה שכשלה. ככלל, על אף כישלונותיו הצבאיים בסיומה של המלחמה, יצא העולם הערבי ממנה כשהשיגים מדיניים וכלכליים ניכרים בכיסו. בנכונותה של מצרים לכרות שלום עם ישראל, לאחר שאנו ריככנו את עמדותינו המדיניות, יש ודאי משום הסרה — ולו רק זמנית — של האיום הכולל על ישראל, אולם במגמת התעצמותן המדינית, הכלכלית והצבאית של מדינות ערב, ובאשר הסכסוך עמן טרם יושב, ודאי מקופל איום חמור ביותר לביטחונה של המדינה. משימת ההרתעה נותרה אפוא חיונית לישראל לפחות כפי שהייתה בעבר אם לא מעבר לזה, ובעינה

עומדת השאלה: כיצד להבטיח שבתנאי מרוץ חימוש וטכנולוגיות לחימה מתפתחות, ונוכח אויב מתחזק והולך, תשיג ישראל ותפרנס כושר הרתעה איתן מזה שעמד לה בעבר.

ההרתעה וביטחון ישראל בעתיד

יכולת ההרתעה של ישראל הייתה ותהיה פועל יוצא של שיעור קומתה האסטרטגי. מושג מופשט זה חובק בתוכו יסודות רבים, למן עצמתה הצבאית הצרופה של המדינה, דרך תבונת מדיניותה ומעמדה בזירה הבין-לאומית וכלה בחוסנה החברתי-כלכלי הפנימי. ברור, כי אין ביכולתנו לעמוד כאן על התמורות האפשריות העשויות לחול בכל מרכיב ומרכיב של שיעור קומתנו האסטרטגי באזור ובעולם. להלן ייבחנו בקצרה שלושה גורמים צבאיים מובהקים, אשר לבטח ישפיעו ישירות על ההרתעה, אם לא יחרצו את טיבה: בעיית ההרתעה בתנאי מרוץ חימוש; השפעת טכנולוגיות הנשק החדש על מהות ההרתעה; ומשמעות הצטיידות מדינות האזור בנשק גרעיני על יכולת ההרתעה הישראלית.

קיימת כמובן זיקה ישירה בין כוח ההכרעה הצבאי שלרשותה של מדינה לבין כושרה ההרתעתי. במחשבה הצבאית הישראלית שררה תמיד ההנחה, כי העליונות הצבאית היא מסוגלת להטות את מאזן העצמה הכוללת לטובתה, יש בידה ושומה עליה להשיג עליונות צבאית. לדברי ישראל טל: "לערבים העליונות הכללית [ואילו] לנו העליונות הצבאית... למרות יתרונות הערבים עלה בידי ישראל לקיים עליונות צבאית עליהם — ומכוח עובדה זו [ברור] ששום צד במזרח לא יוכל להגשים את מאוייו הלאומיים באמצעות המלחמה ולכפות על הצד השני את רצונו".⁶

אולם צורכי ההתעצמות של צה"ל חייבוהו להבטיח, בין היתר, מקורות אספקה חיצוניים. מאז ומתמיד נעשו מאמצי הרכש בבואה של מעמדה הבין-לאומי של ישראל. הייתה זו לפיכך פריצת דרך משמעותית עבור הדיפ-לומטיה הישראלית, כאשר רתמה את ארה"ב כספק הנשק העיקרי לה. יחסי הרכש עם ארה"ב התרחבו במידה ניכרת עוד לפני מלחמת יום הכיפורים — אך קיבלו תנופה עצומה לאחריה. יעדה של הממשלה היה חד-משמעי: לנצל את מה שאירע במלחמה להתעצמות איכותית וכמותית מרבית. מהבחינה הזו נוצלה מלחמת יום הכיפורים בהצלחה גדולה ביותר.

אך אליה וקוץ בה: להתרחבות יחסי הרכש הענפים עם ארה"ב התלוותה בעייתיות גוברת. מעבר להיווצרותה של תלות מדינית וכלכלית מעיקה, צצו והלכו שאלות קשות עוד יותר: מהי בדיוק משמעותה של התלות בארה"ב על תדמית העצמה של ישראל? כיצד משפיע

הדבר על יכולת ההרתעה של ישראל? ומשעה שהחלה ארה"ב מוכרת כמויות משמעותיות של מערכות נשק עיקריות גם למדינות ערב: עד כמה כדאי לישראל המצב שבו מספקת ארה"ב נשק לשני הצדדים לסכסוך? אבל החמורה שבשאלות הנדרשות מתייחסת לא-פשרות שישראל הולכת וקרבה לקצה גבול יכולתה לעמוד במרוץ חימוש אזורי. החשש, כי הזמן אינו משחק לטובת ישראל, והדאגה מפני היסתמות מקורות אספקה מבחוץ ומפני סגירת פתחים בין יתרון איכותי ישראלי לעליונות כמותית ערבית — אלה הם ההקשרים שהביאונו לא פעם לשאלה, אם נוכל להתמיד במדיניות של הרתעה קונבנציונלית, או שמא יעלה כורח של עיסוק בפיתוח יכולת הרתעה גרעינית.

גם במונחי ההרתעה הקונבנציונלית נושאת עמה התלות במקורות חוץ מחיר כבד. תדמית עצמתנו, כאמור, עלולה להיפגע כל אימת שאספקת נשק מבחוץ נעשית למנוף להשפעה ולתכתובים מדיניים כלפינו. יתר על כן, ההתניה שנוצרה בין עמדות מדיניות לבין מהות, סדירות ומינות האספקה מבחוץ הופכת את האספקה ליעד ערבי עליון. יצירה מכוונת של מצבי "הערכה מחדש", כזה בו נתקלנו ב-1975, מועילה לערבים הן מן ההיבט של שיבוש האספקה הצבאית לישראל, והן מן ההיבט של השגת לחץ פוליטי על ישראל באמצעות ארה"ב, תוך הערכת היחסים בין השתיים. שנת 1975 אכן הייתה לנקודת ציון חשובה ביחסי ירושלים-ווינגטון. האמריקנים כמו קבעו אז, כי אספקת הנשק לישראל אכן תנוצל כמנוף לחץ מדיני, כי יש אמנם לתת לישראל לשמור יחסי עצמה, אשר יאפשרו לה לבלום התקפות של אויב במינימום אבדות, אך לא להכריעו; ולבסוף, כדי להגביל את יכולתה העצמית של ישראל לבנות בעצמה מערכות נשק הדרושות לה, תמנע וווינגטון מישראל טכנולוגיות מתקדמות.

יצוין בהקשר זה נושא ה"פרשינג". מדובר היה בטיל אשר בשימוש האמריקני נועד להיות חמוש בראש חץ גרעיני. מאמצי ישראל לרכוש טיל זה עלו בתוהו בעקבות מסע האשמות נגדה, כאילו מבקשת היא להקנות לעצמה באמצעותו יכולת שיגור גרעינית. עצם פרשת מניעת ה"פרשינג" אפשר ופגעה ביכולתה ובתדמיתה ההרתעית של ישראל. אין ספק, כי המגבלות המדיניות הכרוכות באספקת נשק לישראל יוסיפו להכביד עלינו גם בעתיד, וכי הדבר יפגע גם בתדמית שיעור הקומה האסטרטגי של ישראל.

אשר לטיבן של מערכות הנשק להן נודקק — דוקטרינת הלחימה וההצטיידות של צה"ל, לפחות עד מלחמת ששת הימים, הייתה דוקטרינה "נגד כוח" טיפוסית, הגנתית

מבחינת נסיבותיה ויעדיה, אך התקפית מהבחינה האופרטיבית של תנאי זמן ומרחב. על פיה דובר בהעברת המלחמה לשטח האויב וחיסול כוחותיו שם. מכאן הטעם בהצטיידות במערכות נשק שנועדו בראש וראשונה למשימות "נגד כוח". שאלה פתוחה היא, עד כמה נגסה דוקטרינה זו. ביכולת ההרתעה הכללית. לגבי העתיד, לא רק ההעדפה הדוקטרינרית תכתוב לצה"ל את צורכי ההצטיידות, כי אם גם ההתפתחויות האובייקטיביות של טכנולוגיות אמצעי הלחימה. להתפתחויות הטכנולוגיות של השנים האחרונות נודעת משמעות מהפכנית דווקא ברמות הלחימה הקונבנציונליות. המדובר בעיקר במערכות החימוש המדויקות, שפיתוחן עשוי, לטענת מומחים, לשפר באורח ניכר את יכולת ההרתעה הצבאית הקונבנציונלית. יש הסבורים, כי האפקט המשולב של אמצעי לחימה חדישים אלה יקנה יתרונות נוספים להגנה כנגד ההתקפה. ההרתעה במהותה הנה דוקטרינה הגנתית, ואם זהו אכן האפקט, והדור החדש של מערכות נשק מדויק יאפשר למדינות הדבקות בדוקטרינה הגנתית לאיים על תוקפיהן בגרימה דאית של נזק בלתי נסבל אם למטרות רכות ואם למטרות קשות — כי אז אכן אפשר שהטכנולוגיות הללו פותחות אופציות לשיפור כושר ההרתעה, בלא צורך בלתי נמנע במעבר להרתעה גרעינית.

בהקשר האזורי מן הראוי לתת את הדעת על היבט נוסף של מערכות מתחכמות אלה. אחד האילוצים ששללו מלכתחילה פנייה לשימוש בנשק גרעיני נובע מהיותו נשק להרס או להשמדה בקנה מידה רחב, תוך יכולת הבחנה מועטת. כל עוד דובר בנשק גרעיני אסטרטגי, קרי נשק שכוון נגד אוכלוסיית היריב, הרי שדרך השימוש העיקרית בו הנה בבחינת נשק של שמד "נגד ערך". לעומת זאת, הנשק המונחה המדויק יכול להתקבל כאמצעי אשר אינו משנה את הנורמות המקובלות של מלחמה באזור, וניתן לראותו כנשק דו-תכליתי "נגד כוח" ו"נגד ערך" בעת ובעונה אחת. במהותו ש"נגד ערך" עשוי הוא לתרום ליכולת ההרתעה של ישראל, בכך שניתן יהיה לכוונו נגד מטרות נבחרות, בארצות שרגישותן לנכסי הערך שלהן גבוהה אולי יותר מאשר דאגתן לנכסיהן הצבאיים.

אף על פי כן אי אפשר לגזור מהאמור לעיל, כי היכולת לחזק את כושר ההרתעה הקונבנציונלי תוציא מכלל חשבון כורח בהרתעה גרעינית. ולו רק משום שכמה ממדינות ערב כבר נתונות בתהליך של בניית נשק גרעיני, ואין להעלות על הדעת ניטרולו של זה אלא באמצעות הרתעה גרעינית אפקטיבית. לפיכך אפשרי בהחלט, שלא יהיה מנוס משילוב של יכולת הרתעה תת-גרעינית — באמצעות הנשק הקונבנציונלי המתקדם,

בכדי לענות על מצבי הרתעה מדיים — עם יכולת הרתעה גרעינית על מנת לקיים את ההרתעה הכוללת לרבות כלפי אפשרות של איום גרעיני על ישראל.

נושא קיומו או אי-קיומו של פוטנציאל גרעיני בישראל חוזר ועולה לפרקים באמצעי התקשורת. זוהי שאלה רגישה לא רק בשל מהות הנושא שבו מדובר, כי אם גם בשל היותו משולב בסוגייה הגלובלית של תפוצת הנשק הגרעיני על השלכותיה בזירות אחרות. הנושא הגרעיני נדון בהרחבה על-ידי מנהיגים ודוברים ערביים שונים. רובם של אלה סבורים, ואין זה משנה מבחינת אפקט ההרתעה אם סברות אלה מעוגנות במציאות אם לאו, כי כבר מצוי נשק גרעיני בידי ישראל, וכי כבר הפך להיות מרכיב של ממש במאזן הכוחות בין ישראל לערב. בתור שכזה כבר תופס הנשק הגרעיני מקום בשיקולי הערבים לגבי דרכי הפעולה הפתוחות בפניהם, ומכאן שהנו מרכיב ביכולת ההרתעה העכשווית של ישראל. אך הזמניות שמשתמעת מהדגשת העכשוויות של מצב זה אינה מקרית, שכן בין אם נהנית עתה ישראל ממנופולין גרעיני בין מדינות הוירה ובין אם הדבר הנו רושם ערבי ותו לא, סביר הרי להניח, שמציאות זו הנה בת חלוף. במרוצת הזמן עלולות מדינות ערביות להצטייד בנשק גרעיני, דווקא הרושם של מנופולין ישראלי, כביכול, בתחום זה עלול לדרבן אותן להקדים את ישראל ולהשיג עליונות על פניה.

השאלה הרלבנטית בטווח היותר ארוך היא אפוא: עד כמה תיבנה יכולת ההרתעה הישראלית מהשתררותו של מאזן אימה גרעיני באזור, זאת אם וכאשר משני צדי מתרס הסכסוך הערבי-ישראלי יימצא נשק גרעיני. לא זה המקום לבחון את סכך הבעיות שמעוררת אפשרות גרעון המזה"ת. אין כל דאות שנשק גרעיני אפשרי בעתיד אכן יקנה לישראל הרתעה שלמה ויעילה. אף לא ברור, והדבר שנוי במחלוקת קשה בין המומחים, אם הכנסת נשק גרעיני לאזור תגרע או תוסיף מיציבותו השברירית. אם פירוש גרעון האזור הנו, כי האזור ייעשה לציב עוד פחות מאשר בעידן הקונבנציונלי — כפי שגורס, לדוגמה, יאיר עברון⁷ — כי אז נכונים ליכולת ההרתעה הישראלית מבחינת קשים ביותר. לעומת זאת יש הסבורים — דוגמת שי פלדמן וסטיב רוזן — כי בכל זאת תיתכן מערכת יציבה של הרתעה גרעינית הדדית במזרח התיכון, וכי הדבר עשוי למתן בסופו של דבר את הסכסוך הערבי-ישראלי. להערכת רוזן, ספק אם תיתכן יציבות אזורית ברמה הקונבנציונלית; לא כן ברמה הגרעינית.⁸

שאלת השפעות הכנסת הנשק הגרעיני על יציבות האזור נתונה אפוא לויכוח סבוך. מנקודת ראותה של ישראל מתוסף קושי זה על אחר: עד כמה נשק גרעיני יסייע להרתעה

המדיית וכרמות שונות של איומים עליה. שהרי קיימת אי-ידיאות רבה ביחס לאמינות ולאפקטיביות של הנשק הגרעיני כאמצעי הרתעה, בעיה שמתחדדת יותר ויותר ככל שיוורדים בסולם חומרת המהלכים אותם תחפוץ ישראל להרתיע. הדבר מומחש היטב בהתייחסות גורמי הטרור הערביים לסוגיית הימצאות נשק גרעיני בידי ישראל. מסתבר, שלפחות חלק מארגוני הפח"ע כלל אינם רואים נשק זה (גם אם יימצא פעם בידי ישראל) כמגביל את חופש הפעולה שלהם נגד ישראל. מן הסתם מאמינים הם, כי אין ביכולת ישראל לאיים בגמול גרעיני אחר כל פיגוע; ומאחר וכך מסוגלים יהיו לפעול בלא חשש. יתרה מזאת, אפשר שארגוני הפח"ע יגיעו למסקנה, שהימצאות נשק גרעיני בידי ישראל, כאשר נשק דומה כבר מצוי בידי מדינות ערב, יהווה עכבה ממשית על יכולת התגובה הקונבנציונלית של ישראל. זאת משום שבניגוד לעבר, בו חשה ישראל עצמה חופשית להסלים בתגובה תיה נגד הפח"ע, תצטרך עתה להתחשב בסכנה שהסלמה תביא להדרדרות לרמה בה תמצא עצמה ישראל נתונה בעימות גרעיני.

כזהו אפוא אופיה הצפוי של בעיית ההרתעה העיקרית של ישראל — כשם שהייתה בעצם גם בעבר — כאשר מרכז הקושי אינו ביכולת להשיג הרתעה כוללת, כי אם להשיג ולפרנס הרתעה מידית. אפשר ובואו של העידן הגרעיני למזרח התיכון הוא בלתי נמנע, וייתכן כי נוכח מחיר העתק של ההתמדה במרוץ חימוש קונבנציונלי לא תוכל ישראל להמלט מלממש את האופציה הגרעינית שבידה; אבל קשה לדעת עד כמה תקדם ההרתעה הגרעינית את יכולת ההרתעה הכוללת של ישראל בהשוואה לעבר, אם וכאשר יוצר מאזן אימה באזור. ברורה יותר היא העובדה, כי לא יהיה ביכולת ההרתעה הגרעינית לתת מענה לאתגרים ביטחוניים שישראל עלולה לעמוד בפניהם, ואשר היקפם או מידת הנזק שכרוכה בהם לא תוכל להצדיק אסטרטגיה ישראלית של גמול מסיבי מחוץ לכל יחס.

סוף דבר

ביכולת להכריע בשדה הקרב גלומה גם יכולת הרתעה, אך עצמת הכרעה אצורה אי אפשר לחשב בהכרח כעצמה מרתיעה. צה"ל נשא כל השנים את עיניו להבטחת כושר ההכרעה הצבאית, ולא להשגת מרב אפקט ההרתעה. כאשר הייתה לצה"ל מידה של הרתעת האויב נגזרה זו מיכולת ההכרעה שהשיג, ולא דווקא כתוצאה מאימוצה המושפל של דוקטרינת הרתעה. זאת ועוד: לא רק שלא הייתה לנו תורת הרתעה מפורשת, גם יכולת הכרעה טוטאלית מעולם לא השגנו. כתוצאה מכך, וכפי שהוזכר במרוצת מלחמותיה של ישראל ונסיבותיהן: כאשר נוצרה הרתעה ישראלית

— הייתה זו לא אחת מקרית, חלקית, פנומה ומאכזבת ביכולתה להניא את מדינות ערב מלפעול נגד ישראל ברמה שמתחת למלחמת חרמה כוללת.

לא אחת מתעורר הרושם, כאילו ההרתעה הלוקיה שהושגה בעבר נבעה לאו דווקא ממגבלותיה האובייקטיביות של הרתעה קונבנציונלית, כי אם גם כתוצאה מהזנחתו, או מתוך אמונה כי רק ברמה הגרעינית תיתכן הרתעה מלאה, ואילו ברמה הקונבנציונלית אין מנוס מכך שההרתעה תהיה מוגבלת.

טעות חמורה תהיה זו אם נאמין, כי אם תהיה ההרתעה גרעינית תשופר מאליה ההרתעה הישראלית. מטרת ההרתעה הישראלית אינה אך ורק מניעת מדינות ערב מלצאת למלחמת שמד נגדה; מטרתה היא להניא את הערבים מלצאת למלחמה כלשהי בישראל — מלחמה כוללת, מלחמה מוגבלת, מלחמת התשה או אף פעולות מחטף או פיגוע. יעילותה של ההרתעה הגרעינית פותחת ככל שמדובר במעשה איבה מוגבל יותר מצד היריב. בעייתה של ישראל מאז שנותיה הראשונות הייתה שלא הצליחה להניא את אויביה מלפגוע בה ברמות אלה. קשה ביותר יהיה לעשות שימוש רציונלי בהרתעה גרעינית במטרה לשכנע את מדינות ערב שלא להמשיך ולהחליש את ישראל על-ידי "נשיכות" חוזרות ונשנות.

הסברה, כאילו רק ברמה הגרעינית תיתכן הרתעה מלאה, נשענת על לקיחת דוגמה ממאזן האימה הקיים בין מעצמות העל, ועל ניתוח במושגים שאולים מזירת מעצמות העל. אין כל ביטחון שהיגיון ומציאות דומים לאלו אשר בין המעצמות אכן יאפיינו מו"ת גרעיני עתידי. קורות המלחמות האחרונות עם מדינות ערב מחייבות מחשבה ועשייה רבות הרבה יותר בתחום משימת ההרתעה הקונבנציונלית. זו אף הרמה שבאה לתת תשובה לאיומים המדיניים עם סביר שישראל תצטרך להתמודד בעתיד. מרוץ החימוש בין ישראל לארצות ערב צפוי להימשך, ישראל תוסיף דאי להשקיע מיטב אמצעים ומאמציה כדי להמשיך ולקדם את יכולת ההגנה וכושר ההכרעה שלה בשדה הקרב. אך במידה ותרצה למנוע את היווצרותם של מצבים בהם ידרשו כוחותיה להכריע את האויב, תצטרך ישראל לשקוד ביתר שאת על יכולת ההרתעה המיידית. שלא כמו כושר ההכרעה, שהנו לא יותר מאשר תוצר משולב של אמל"ח ותורת הלחימה שצה"ל מטפח, מושפע כושר ההרתעה הקונבנציונלית — מידית, משיעור הקומה האסטרטגי הכולל של המדינה — שהוא סך עצמתה הצבאית, הכלכלית, המדינית והפנימית. מדיניות הרתעה מושכלת באה לידי ביטוי במדיניות הצהרתית מדודה היטב על היבטי האיומים האמינים שנדרשים ממנה; היא מחייבת הערכות

מודיעינית שתפקח עד כמה האפקט ההרתעתי אכן מושג. כושר הרתעה, כמו כושר ההכרעה, אינו אבסולוטי, כי אם יחסי, ועומד בהשוואה לכושרו של היריב. גם אם הלך צה"ל והתעצם אבסולוטית ברכות השנים, השאלה הרלבנטית לדינו היא: האם התעצמות זו קיווה את התעצמותן של מדינות ערב ועלתה עליהן? זהו מהות מאזן הכוחות. אפשר שהבינוי והחימוש הצבאי המואץ במדינות ערב גורע כבר מיכולת ההכרעה של צה"ל, גם אם הצבא חוזק בהשוואה לשנים עברו. אם כך הדבר, כי אז גם בלא מדיניות הרתעה מפורשת עלולה זו להישחק.

חמור מזה: תחושת ההתעצמות הערבית הגוברת עלולה לתרום לתחושת הביטחון העצמי של מדינות ערב, ובכך תתכרסם עוד יותר ההרתעה הישראלית, אשר מותנית ככלות הכל בדימוי הכוח העצמיים של הצדדים בסכסוך ולא ביחסי הכוחות האובייקטיביים.

במגמה לשכלל ולחזק את ההרתעה הקונבנציונלית שהיא מקרינה, תוכל דאי ישראל להסתייע בהתפתחויות הטכנולוגיות של השנים האחרונות. התפתחויות אלה פותחות אפיקים חדשים אשר יכולים לשנות כליל את פני המערכות הצפויות ולתרום משמעותית ליכולת ההרתעה התת-גרעינית של צה"ל. ביסודו של דבר, בתנאי הזירה שלנו יש להשתית גם את ההרתעה התת-גרעינית על שילוב של יכולת פגיעה במטרות ערך ובמטרות כוח. השיפורים הטכנולוגיים במערכות הנשק, שעיקרם שיפור מדהים ביכולת הירי המדויק, יוסיפו לצה"ל יכולת "נגד ערך" חסכונית יחסית. רגישותן של מדינות ערב לפגיעות אפשריות בתשתיות הכלכלית ובמעצלי הפיתוח שהעמידו בשנים האחרונות עשויה להוות כר נוח למדיניות הרתעה תת-גרעינית ישראלית, שיש בה גם משום איום כלפי מטרות ערך ולא, כפי שהיה במרבית המקרים עד כה, איום שמוגבל למטרות הכוח שהאויב בעצמו מוכן היה לסכן בהטילו אותן למערכה.

אך באמצעים לא די. כדי להשיג הרתעה אפקטיבית על ישראל להקריץ עצמה מוחצת, כמו גם נכונות לממש עצמה זו אם תחויב בכך. יכולת הרתעה יש לפרנס בשקידה ובהתמדה; צריך יהיה שבדרכים גלויות וסמויות תומחש דרגת הענישה והפגיעה האפשרית שצה"ל מסוגל להגחית — לרבות על-ידי זרועו הארוכה; וזאת כדי ליצור מודעות מתמדת אצל מקבלי ההחלטות בארצות ערב, שמחיר ההתגרות בישראל והלוחמה בה עלול להיות בלתי נסבל מבחינתם, ולכל הפחות בלתי משתלם ביחס להישגים להם הם שואפים. הממד הסובייקטיבי הנו איפוא קרדינלי בחשיבותו. בד בבד עם פיתוח הכוחות הדרושים למגוון מצבי הרתעה, יש להבהיר לאויב מפני מה עליו להימנע. הדבר יצריך

קביעת "עילות מלחמה" או "קווים אדומים", תוך כיוול נכון בין בהירות לעמימות. כמרוץ צריך יהיה לקיים מאמץ מודיעיני שיעקוב ויעריך את התמורות במידת הרתעותם של הערבים.

משימות ההרתעה ומלאכת השגתן הנן קשות וסבוכות. אין לישראל שליטה על מרוץ החימוש האזורי או על השכלולים הטכנולוגיים במערכות הנשק. אך ביכולתה להיערך ולהפיק את המרב במצבים הנתונים. העובדה, לפיה החזקנו מעמד למרות כישלוננו בתחום ההרתעה, אינה יכולה לשמש ערובה לכך, שגם בעתיד נוכל לשאת בנטל מצטבר של מלחמות. חיוניות הצורך בהרתעה אפקטיבית עולה עם הזמן. על מדיניות הביטחון של ישראל לחתור להשיג את אשר נבצר מאתנו בעבר — אך חיוני עתה שבעתים, ונראה כי אין מטרה זו בהכרח מעבר להישג ידנו.

הערות

1. הטיפול היסודי ביותר, בשפה העברית, בסוגיות ההרתעה מצוי בספרו של יהושפט הרכבי: מלחמה גרעינית ושולם גרעיני, תל-אביב, מערכות, 1964.
2. מערכות, מס' 119-118, 1959.
3. הברים בטכס סיום מחזור י"ג של ביה"ס הביקורתי לפיקוד ולמטה של צה"ל, 19 יולי 1967.
4. מעריב, 16 מאי 1969.
5. "תוות דעת על נסיבות ההפתעה במלחמת יום הכיפורים", ערבים פלשתינאים וישראל, מוסד ואן ליר, 1975.
6. הברים לזכרו של סא"ל עודד ארו — מעריב, 4 מרס, 1977.
7. "השפעת הכנסתו של נשק גרעיני למורת התיכון", ישראל — דור ההתהוות בעריכת אשר אריאן (תל-אביב: זמורה, ביתן, מן, 1979).
8. ש. פלדמן "מאזן האימה במורת התיכון", מגן, מס' 51-50, אוג'-ספט' 1980, עמ' 10-13.
- Rosen, Steven J., "A Stable System of Mutual Nuclear Deterrence in the Arab-Israeli Conflict", American Political Science Review, 71 (December 1977), pp. 1367-83.

"תכנית מרכבה" *



הטנק איננו סתם עוד סוג נשק, הטנק הוא מערכת מרכזית גם מבחינה כלכלית, טכנולוגית, ואסטרטגית, והוא היסוד שמסביב לו נבנה הכוח הצבאי היבשתי. הטנק ממשיך להיות נשק ההכרעה הראשי ביבשה. אמנות המלחמה לא עומדת להשתנות בעתיד הקרוב והנראה לעין, אם כי אפשר לראות את הניצנים המבשרים שינוי זה בעתיד. אבל גם אם וכאשר יבוא השינוי הוא לא יוציא את הטנק מן הזירה, לכל היותר הוא יגרום לשינוי ייעודו. המחירים הריאליים של הטנקים כיום הם פי שלושה מבעבר. כלומר הטנק אינו רק נשק ההכרעה העיקרי ביבשה, אלא גם גורם כלכלי ממדרגה ראשונה, וההישענות על טנקים הפכה להיות נטל לאומי מרכזי בכל מדינה הבונה ומקיימת כוחות צבאיים מודרניים.

גם במלחמות צה"ל היה לטנק תפקיד מכריע. מלחמת השחרור הייתה אמנם מלחמת חי"ר בעיקרה, והעוצבות הרגליות נשאו בה את ההכרעה (למעט כמה מבצעים ניוחדים ומשוריינים שהתקיימו לקראת סיומה). הטנקים היו מעטים והיו להם תפקידים מסייעים. אולם כבר במבצע "קדש" התחיל העידן החדש במזרח התיכון. אז נפתח באזור עידן המלחמה המודרנית, כאשר הקרבות הם קרבות ניידיים ומשוריינים, והעוצבות המשוריינות הן שמביאות את ההכרעות במלחמה. כך היה במלחמת ששת הימים, ובמלחמת יום הכיפורים. מי שסיכן את קיומה של מדינת ישראל היו הטנקים של האויב, ומי שהציל אותה היו הטנקים שלה. כך היה במלחמות העבר וכך גם יהיה במלחמה הבאה, אם תפרוץ.

הופעתו הראשונה של הטנק בזירה הייתה כידוע במלחמת העולם הראשונה, ויחד עם המטוס הוא חולל מהפכה באמנות המלחמה. מאז הפכו המושגים "מלחמה מודרנית" ו"מלחמת שריון" מושגים נרדפים. אולם אחרי כל מלחמה כאשר מתברר כי טנקים נפגעים, מתפוצצים ונחבלים, קמים כאלה הסבורים שעבר זמנו של הטנק. תופעה זו נובעת מאי הבנת תפקידיו של הטנק בשדה הקרב המודרני, ומאי הבנת ההקשר בו הוא חולל את המהפכה באמנות המלחמה. לא כאן המקום להרחיב את הדיבור על כך, אולם די אם נזכיר כי הטנק הוא המאפשר את קיומה של העוצבה הניידת, הנושאת את יסוד התנועה והתמרון במלחמה.

* עובד על פי הרצאה שהתקיימה במסגרת החברה להיסטוריה צבאית ב-22.1.81.

משא ומתן עם בריטניה

מאז ומתמיד סירבו המדינות השונות למכור לישראל טנקים חדשים וחדשים מעולם, למעט טנקי M-60 שמכרה לנו ארה"ב ב-1971, לא נמכר לישראל טנק חדש הישר מבית החרושת. מצב זה אילץ את צה"ל להתמודד עם הבעיה של שכלול טנקים ישנים והסבתם. התמחינו בטכנולוגיה של טנקים ולמדנו לשכלל טנקים, עד כי לעתים, לבד מהמראה החיצוני, לא נותר בהם דבר מהמקור. יצא אפוא שקללת הסירוב למכור לנו טנקים חדשים הצמיחה בצדה ברכה: נאלצנו להקים תשתית לשיקום ולהסבה של טנקים, ולגרל דורות של אנשי חיל חימוש, שהתמחו בטכנולוגיה של טנקים.

במחצית השנייה של שנות השישים, היו הבריטים רחוקים מבחינה כלכלית. הם נאלצו לחדש את צי הטנקים שלהם, אך יכלו לעשות זאת רק בתנאי שימכרו את הטנקים הישנים, ובתמורה יפתחו וייצרו לעצמם טנקים חדשים. במסגרת מימוש אינטרסים אלה מכרו לנו הבריטים באותה עת טנקי סנטוריון, שהוסבו בארץ לדיוזלים, והורכבו עליהם תותחים טובים יותר.

ב-1966 ביקשו הבריטים למכור לישראל טנקי סנטוריון נוספים, ועל כן הם הציעו לנו עסקה מפתה: ישראל תרכוש את טנקי הסנטוריון, והבריטים ישלמו בחיוב אספקה של טנקי ציפטיין לישראל. הציפטיין היה באותה עת הטנק המודרני ביותר במערב, עדיין לא מבצעי, אך נמצא בשלבי הפיתוח שלו. זה היה פיתוי רציני וישראל הסכימה לעסקה, ואף לקחה חלק בפיתוח הציפטיין. שני טנקי ציפטיין הועברו לארץ בסודיות גמורה, ובמשך שלוש שנים עסקו חיל החימוש וחיל השריון, יחד עם מומחים בריטיים, בשיפורם ובהתאמתם לדרישות צה"ל. השיחות שנוהלו עם הבריטים היו רציניות, הפיתוח היה בשלבים מאוד מתקדמים ובריטניה נענתה למרבית דרישותינו. הוסכם עם הבריטים כי בשלב הראשון נקבל טנקים מתוצרת בריטניה, ובמקביל נקים בארץ קו להרכבת טנקים. נקבל מבריטניה מכללים וחלקים להרכבת הטנקים בארץ, במגמה להעמיק את הייצור, ובסופו של דבר לייצר את הטנקים לבד. המחויבות הבריטית הייתה ארוכת טווח, ומרחיקת לכת: גם אספקת טנקים וגם עזרה לישראל בהקמת תעשיית טנקים.

העסקה עם ישראל הייתה חשובה מאוד לבריטניה, ומשום כך דנו בה בקבינט שוב ושוב. במשך השנים דלפו ידיעות על מהלכים אלה למדינות ערב. נשק הנפט אמנם לא היה מוכר באותה עת במתכונת של הנוכחית, אבל הרזרבות הכספיות של מדינות ערב, שהוחזקו בבנקים באנגליה היו נשק מוכר היטב, והערבים התחילו לאיים בו על בריטניה. הדברים הגיעו אף לאימים ערביים על השגרירויות הבריטיות במדינות ערב, ושגרירים בריטיים במדינות אלה

דיווחו למשרד החוץ הבריטי, שעלולים לתקוף את שגרירויותיהם.

ההחלטה

הממשלה הבריטית באותה עת הייתה ממשלת לייבור, וכיהנו בה ידידים של מפלגת העבודה הישראלית. גולדה מאיר, יגאל אלון ואחרים נסעו ללונדון מפעם לפעם, ניהלו שיחות עם ידידיהם בקבינט הבריטי והובטח להם שהעסקה תצא לפועל. אלא שלא כאלה היו פני הברברים.

לפני מספר שנים פרסם ריצ'רד קרוסמן, שהיה באותה עת חבר הקבינט הבריטי, את זיכרונותיו, ומהם ניתן ללמוד על שהתרחש בקבינט הבריטי. בעיית אספקת הציפטיינים לישראל נדונה שם שוב ושוב, ובו במאי 1969 התקיימה ישיבה שהוקדשה לנושא זה. המצב בתעלת סואץ היה באותו זמן חמור לפי הערכת הבריטים. המצרים הפגזו את כוחות צה"ל, ואילו הישראלים תקפו תחנות כוח בעומק מצרים. שר ההגנה הבריטי ושר החוץ הבריטי הביעו חשש שישראל תפתח במלחמת מנע, במיוחד אם בריטניה תודיע, שהיא לא תספק לה את טנקי הציפטיין, וישראל תרגיש שמאון הכוחות משתנה לרעתה. מלחמה במזרח התיכון לא הייתה רצויה לבריטניה.

השרים בקבינט הבריטי נחלקו לשתי קבוצות: האחת ייצגה את האינטרס הכלכלי והשנייה את האינטרס המדיני. כדי להרגיע את הקבוצה הכלכלית, סיפר שר החוץ הבריטי לחברי הקבינט כי הוא הצליח לשכנע את האמריקנים שלא להסכים למכור לישראל טנקים אמריקניים במקום הציפטיינים, שבריטניה תסרב למכור, וכך לא תאבד בריטניה קונה פוטנציאלי מסורתי.

קרוסמן מתאר גם את ישיבת הקבינט הבריטי שהתקיימה ב-15 באוקטובר 1969. בגלל האיום הערבי היו הכל תמימי דעים, לרבות קרוסמן עצמו, שאסור לספק טנקים חדשים לישראל, אבל כדי למנוע מלחמת מנע ישראלית כתוצאה מכך אולי מוטב להמשיך ולהשלות את ישראל. הויכוח בישיבה זו בין ידידי ישראל בקבינט ובין האחרים נסב אפוא סביב השאלה האם לומר לישראלים את האמת, כלומר שהם לא יכולים לקבל את הציפטיינים, או להמשיך ולהשלות אותם.

זאת ועוד, בריטניה התחייבה לספק ללוב נשק ב-30 מיליון לירות שטרלינג, כולל מערכות להגנה אווירית וטנקי ציפטיין, ובין חברי הקבינט היו שגרוסו כי אין להפלות את ישראל לרעה. אך בינתיים ביטלה לוב את עסקת הנשק והבריטים החליטו, שלא להחליט לגבי ישראל ולהקפיא את המצב. כך נדחתה ההכרעה עד שלבסוף, ברצמבר 1969, הודיעו לנו הבריטים סופית על ביטול עסקת הציפטיינים.

עם ביטול עסקת הציפטיינים ביצענו הערכת מצב כוללת על עתיד צי הטנקים של ישראל, והגענו למסקנה שאין מנוס מפיתוח

ויוצור טנקים בישראל, מכיוון שאין אנו יכולים להסתמך על אחרים בתחום זה. הוחלט לערוך מחקר של היתכנות וכדאיות כלכלית, ולברוק האם אמנם אפשרי הרבר. המחקר נוהל על-ידי פרופ' פנחס זוסמן, שהיה באותה עת היועץ הכלכלי של מערכת הביטחון, ומסקנותיו היו חיוביות: אפשר ואף כדאי מבחינה כלכלית להקים תעשיית טנקים. ב-20 באוגוסט 1970 נערך דיון מסכם בהשתתפות שר הביטחון דאז, משה דיין, ושר האוצר, פנחס ספיר, הרמטכ"ל, קציני צה"ל, מומחי משרד הביטחון ומומחי משרד האוצר. ההחלטה הייתה לקבל את המלצות המחקר ככתבן וכלשונו, והיא נתקבלה פה אחד. חשוב להדגיש כי ההחלטה על ייצור טנק המרכבה נתקבלה על-ידי שר האוצר, והיא נבעה במידה מרובה משיקולים כלכליים. היה זה ביטוי לרצונו של שר הביטחון, כי השיקול הכלכלי יהיה השיקול שיכריע. השיקולים הנוספים היו הקטנת התלות במעצמות זרות, ופיתוח טנק התואם את הדרישות המבצעיות של צה"ל.

ייצור הטנק

כבר בתחילת תכנון הייצור היה ברור שלא בא בחשבון, מבחינה כלכלית, להשקיע בספים בהקמת תעשייה חדשה מן המסד ועד לטפחות. היה ברור שצריכים לנצל את הפוטנציאל הקיים בארץ ולהוסיף בהשקעות רק את המינימום ההכרחי. לכן התבססנו על התשתית הקיימת במדינה. הוחלט שמשרד הביטחון ינהל את כל הפרויקט ולשם כך הוקם במשרד גוף מטה מצומצם שנקרא מנת"ק – "מנהלת תכנית טנק", ושתפקידו לשאת באחריות כוללת לתכנית כולה, כלומר לפיתוח הטנק, להקמת התשתית התעשייתית ולייצור הטנק. שם הקוד של תכנית זו היה "תכנית מרכבה", וברבות הימים דבק שם התכנית בטנק עצמו – "מרכבה". בחיל החימוש הוקם גוף מקצועי של מהנדסים שנשא באחריות כלפי מנת"ק במשרד הביטחון. לתכנון ההנדסי-טכנולוגי של הטנק, על פי העיקרון של ניצול התשתית הקיימת נקבע, שמרכז השיקום והאחזקה של טנקים בצה"ל יהיה הקבלן הראשי לייצור הטנק וכל שאר התעשיות בארץ תשמשנה כקבלני משנה שלו.

בטנק 30,000 סוגים שונים של חלקים, ופרט למנוע ולתיבת ההילוכים כולם מיוצרים בארץ. מפתוח הטנק הושקעו 65 מיליון דולר, כחיתו שהוא נמוך בהרבה מההשקעה בפיתוח טנק חדש בחו"ל. סכום זה כלל את ניהול הפרויקט ואת כל עבודת ההנדסה. עבודת הפיתוח של הטנק כרוכה הייתה במספר עצום של שרטוטים שהכנתם מסתכמת בכיסוף אלף שעות עבודה, והיא כללה כמובן גם בניית כמה אבות-טיפוס של הטנק לבחינות ולניסויים.

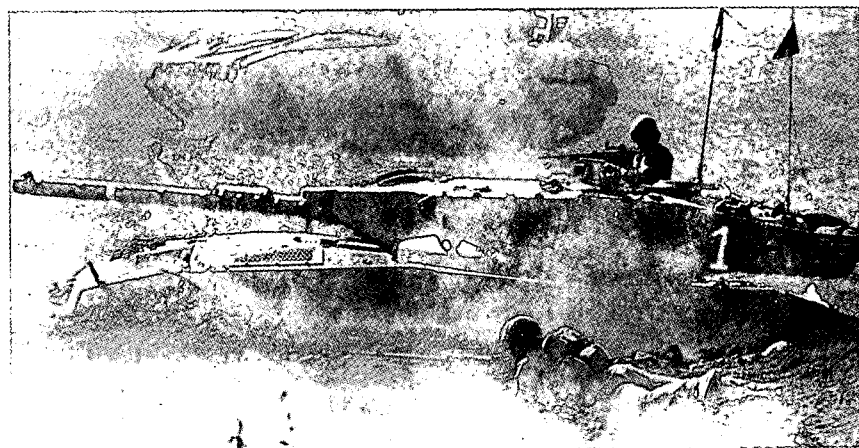
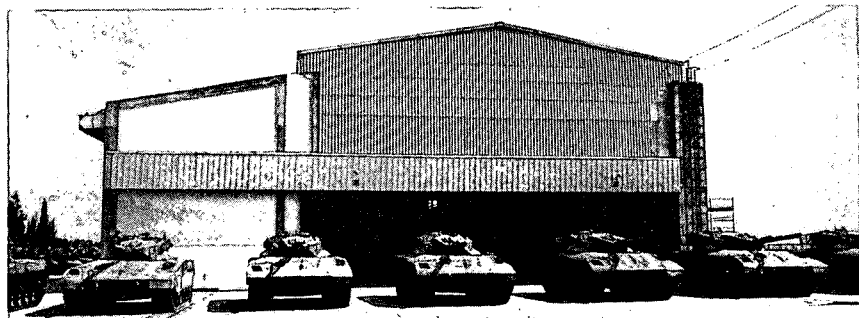
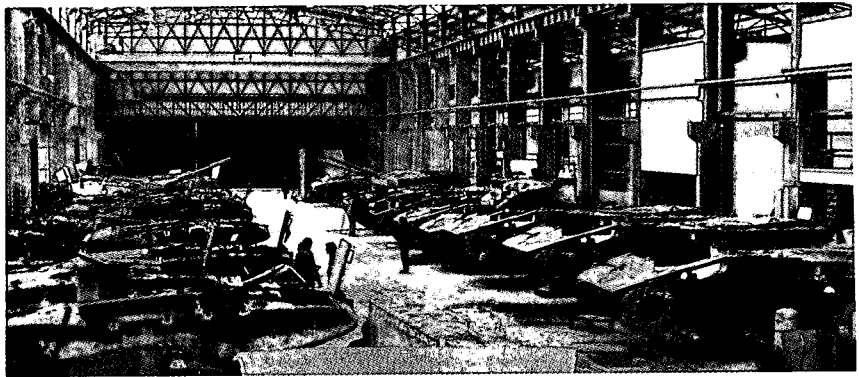
במשך כל השנים הושקעו 99 מיליון דולר בהקמת תעשייה. סכום זה כלל בניינים, מכונות וציוד. 35 מיליון דולר נוספים

הטנק. אמנם בטנקים שמתכננים מאז שגובשה תפיסה זו, יש הרבה מס שפתיים לעיקרון זה, אולם אנחנו החלטנו שהטנק שלנו יהיה באמת אופטימלי ויהיה "טנק קרב עיקרי", כי ההתבססות על סוגים שונים של טנקים למשימות שונות, הנה דרך יקרה וישראל אינה יכולה לעמוד בכך.

טנק המרכבה נבנה על פי הפילוסופיה הזאת. זהו טנק קרב עיקרי, המתאים לביצוע כל תפקידי הטנק בשדה הקרב, והוא בעל ניידות טקטית מועדפת על פני ניידות אסטרטגית. ניידות אסטרטגית נובעת מן הכושר להוביל טנקים במטוסים או באניות מיבשת ליבשת, לדוגמה, והיא באה על חשבון הניידות הטקטית. הניידות האסטרטגית מחייבת טנק קל ומשום כך לא משוריין במידה מספקת. התוצאה היא כושר שרירות קטן מאוד בשדה הקרב הטקטי. טנק המרכבה, כמו הטנקים המודרניים האחרים בעולם, הוא משוריין ובעל ניידות טקטית ללא פשרות. הבאה על חשבון הניידות האסטרטגית. הטנק יכול לשאת בתוכו ארבע אלונקות עם פצועים או כיתת חי"ר על חשבון חלק מהתחמושת. זהו טנק ורסטילי שניתן להתאימו למשימות ספציפיות. טנק מודרני עם מערכות חדישות של שנות ה-80 כמו לייזר, מחשב, אמצעי ראיית לילה ועוד והוא שייך לדרור של ה-T-72 הרוסי, הליאופרד 2 הגרמני וה-XM האמריקני.

שיטות פיתוח

קיימות בעולם שתי שיטות לפיתוח טנקים: האחת – הגורסת שאין לפתח כל פעם טנק חדש, אלא יש לבנותו מראש באופן שימשם בסיס לשכלולים, לשיפורים ולהרכבת מערכות מודרניות ככל שהטכנולוגיה מתפתחת. כלומר, זוהי משפחה: יש טנק ויש לו צאצאים, זוהי הדרך האבולוציונית. השיטה האחרת היא להתחיל כל פעם מחדש: מפתחים טנק ואחר כך מפתחים שוב טנק חדש. גישה זאת כרוכה בהשקעות גדולות וגם מאריכה את תהליכי ההצטיידות וההתעצמות. בצה"ל, כאשר ניגשנו לבניית טנק המרכבה, היינו מודעים לפרובלמטיקה הזאת והבנו שלא נוכל להרשות לעצמנו כל שנתיים, שלוש או חמש להתחיל מחדש, ואם מייצרים טנק עליו להיות לדורות, כלומר בסיס לפיתוח דגמים חדישים ומשור-כללים יותר. הטנק תוכנן על-ידינו מראש באופן כזה, ודרך זו הנה, לדעתנו, תנאי הכרחי למדינה קטנה. ואמנם טנק "מרכבה" סימן 2 עבר כבר את הבחינות והוא נמצא בשלבים של הנדסת ייצור, ובקרוב נתחיל להצטייד בטנקי "מרכבה" סימן 2 שהבי-צועים שלהם בתחומים מסוימים הם מהפכניים בהשוואה ל"מרכבה" סימן 1, זאת מבלי שהיינו צריכים לפתח טנק חדש. "מרכבה" סימן 3 נמצא כבר בניסויים והוא יהיה טנק מודרני ומצוין במושגי שנות התשעים.



טנק המרכבה מן הייצור ועד לפעילות מבצעית

ורדיפה; טנק בינוני – לצורכי קרב שריון נגר שריון; וטנק כבד – לצורכי הבקעה וסיוע. במשך כל השנים הייתה הבחנה זו קיימת, ועליה התבסס התכנון הקלאסי של טנקים. לא הייתה זו תוצאת אידיאולוגיה, שכך טוב, אלא תוצאה של אילוצים ושל מגבלות טכנולוגיות. הטכנולוגיה לא הייתה מפותחת באותה עת במידה, שתאפשר בניית מערכת נשק אחת, שתכלול את כל התכונות האופטימליות לכל התפקידים שפורטו כאן. הקושי נבע בעיקר מן העובדה שחלק מהתכונות הנדרשות לביצוע כל אחד מהתפקידים האלה עומד בסתירה לתכונה אחרת ואף בא על חשבונה.

בשנות השבעים אומצה בעולם, בעקבות התפתחות הטכנולוגיה, התפיסה של "טנק קרב עיקרי". תפיסה חדשה זו גורסת כי במערכת נשק אחת ניתן לגלם את כל מכלול התכונות הנדרשות לביצוע כל תפקידיה של

השקיעה התעשייה האזרחית עצמה (לא מתקציב הביטחון). בהקמת התשתית שלה. כלומר בפיתוח הטנק ובהקמת התעשייה הושקעו סה"כ 199 מיליון דולר (מתוכם כ-50% במטבע חוץ). כיום כבר מייצרים בארץ 85% מכלל החלקים של הטנק, הערך המוסף של הטנק הוא כיום 57% ויש לשער שבשנים הבאות הוא יגיע ל-70%. כיום עובדים בתעשיית טנק המרכבה בארץ כ-4,000 איש. כ-30 מפעלים במגזר הביטחוני והאזרחי משמשים כיום קבלנים ראשיים, ו-200 מפעלים נוספים עוסקים בייצור קבלני משנה. התעשייה האזרחית מספקת 60% מן הנרכש בארץ, והסקטור הביטחוני 40%.

"טנק קרב עיקרי"

בעבר נהגו להבחין בין שלושה סוגי טנקים: טנק קל לצורכי סיוע, אבטחת אגפים

"אידיאולוג" ו"ביצועיסט"

הכהן והנביא של צה"ל*

אל"מ (מיל') יעקב חסדאי

הבחנה זו בין אידיאולוג לביצועיסט היא תאורטית בלבד. במציאות מצויים שני דפוסי ההתנהגות בכל חברה ובכל מערכת, כשהם שלובים זה בזה. יתרה מזו, שילובם הנכון הוא סימן לחוסנה של החברה, ואילו העדפה של מגמה אחת מלמדת על חולי וסכנה.

כל חברה ומערכת זקוקה לאידיאולוגיה, כלומר למצפן המגדיר מהו הרצוי, ודבר זה נכון לצבא, לחיל ואפילו לחטיבה. לכל אחד מאלה צריך להיות מצפן המורה מהו דמות החברה, סוג הטנק או המטוס ואופי המשמעת הרצויים. מצד שני זקוק כל אחד מאלה גם לגישה ביצועיסטית, המאפשרת להסתגל לתנאים ולהעריך את המציאות בשלבים השונים של ההתקדמות.

כאשר מתכוננים אל תחומים שונים בחייו כיום מתברר, כי מגמות ביצועיסטיות פועלות בהם ביתר עוצמה מאשר מגמות אידיאולוגיות. אחד התחומים האלה הוא הצבא.

האידיאולוגיה הצבאית, כלומר הניסיון להגדיר את הרצוי במושגים של יעדים ארוכי טווח, שיטות ועקרונות התפתחה בצה"ל בשתי תקופות. לראשונה בשנים 1949-1950, כש הונחו היסודות של צבא המילואים, וגובשה הדוקטרינה ההתקפית במדיניות הביטחון; ובשלב שני בשנים 1956-1967, כשעוצבה האידיאולוגיה של גייסות השריון וחיל האוויר הן בראייה צבאית כוללת והן בראייה של בניין הכוחות עצמם.

לאחר מלחמת ששת הימים נוצרה מציאות צבאית ומדינית חדשה, ולכאורה גם נוצרו תנאים להגדרה של "הרצוי" בתנאים החדשים, אולם התפתחות כזו לא אירעה, וזאת משתי סיבות. האחת — הניצחון הצבאי היה כה גדול, עד שדחק מתודעתם של המפקדים את הצורך להתמודד עם הבעיות העקרוניות החדשות. הסיבה השנייה קשורה בכך שזמן קצר אחרי תום מלחמת ששת הימים החלה מלחמת ההתשה שהציבה בפני צה"ל שורת בעיות בווערות שחייבו פתרונות מידיים. כל המאמץ העיוני והפיזי של צה"ל הופנה לפתרון בעיות אלו.

אחרי מלחמת יום הכיפורים נוספו גורמים חשובים שעשויים היו לסייע בגיבוש אידיאולוגיה צבאית חדשה. התנאים נשתנו שוב, והפעם חדרו התמורות לתודעת המפקדים. גם עומס הבעיות השוטפות קטן משהיה בתקופת מלחמת ההתשה. אף על פי כן אי אפשר לומר, שאכן נתחזקו היסודות האידיאולוגיים בפתילות של צה"ל. ידן של המגמות הביצועיסטיות

מתוך הבחנות בסיסיות אלו שבין גישות אידיאולוגיות לגישות ביצועיסטיות אפשר לתאר עמדות ותגובות אפייניות של שני טיפוסים אלה.

ההצלחה היא מושג מפתח אצל הביצועיסט, והכישלון הרבה יותר חמור עבורו מאשר עבור האידיאולוג. לפיכך מאופיינת עבודתם של ביצועיסטים ברמה גבוהה של מתח, תחרות והישגיות, אך לא בנשימה ארוכה ובסבלנות. האידיאולוג, לעומת זאת, הרבה יותר מתון ואיטי בפעילותו, אך מסוגל לשאת יותר בכישלונות. מחזקת אותו התקווה שבמרוץ הארוך יוכיחו עקרונותיו את עצמם ויובילו לניצחונם.

דפוסי המנהיגות של האידיאולוג שונים אף הם. אצל האידיאולוג מהווה ההסכמה על עקרונות, שיטות ונוהלים — בסיס להפעלת המערכת שתחתיו. הביצועיסט, לעומת זאת, מדגיש יותר את האמון האישי שבינו לבין מפקדי המשנה, ובוחר במידת האפשר כעוזריו אנשים הנהנים מאמונו.

ניתן לצפות, שהביצועיסט ישאף בכל מחיר להיות "בפנים" ולהימנות כשותף עם אלה העושים במלאכה, אפילו אם אינו מסכים לכל עקרונותיה של פעילות זו. בין האידיאולוגים ימצאו, לעומת זאת, רבים המתפתרים על רקע עקרוני, פורשים מן הזירה, או נכנסים לעמדות "המתנה".

מבחינת ארגון ושיטות פעולה נוטה הביצועיסט להיות יסודי ותכליתי יותר. הוא מדגיש את נושא לוח הזמנים וחלוקת העבודה, ושואף לניצול מרבי של האמצעים שבידו. לעומתו מעדיף האידיאולוג להתרכז יותר בגיבוש אסטרטגיה וראייה ארוכת טווח, לעתים על חשבון ביצוע משימות שגרתיות.

ריכוז המאמץ היא דרך פעולה אפיינית לביצועיסט. הוא ישקיע את כל מה שאפשר מבחינת זמן ואמצעים בפתרון הבעיה הנוכחית שלפניו. לעומתו יצטיין האידיאולוג בחיסכון ובתכנון לטווח ארוך, וינסה לראות גם בעיות דחופות בפרספקטיבה ארוכת טווח ומאוזנת.

ההבדל בין האידיאולוג לביצועיסט יהיה ניכר ביותר, אם נעריך מהי הסטייה שלהם, מהי החריגה הקיצונית בהתנהגותם. אצל האידיאולוג הסטייה היא כאשר הוא נוחל כישלון אחר כישלון, ולמרות זאת הוא דבק בשיטותיו ובעקרונותיו, ממשיך לראותם נכונים ותקפים ומנסה לפעול לפיהם. הסטייה של הביצועיסט היא, כאשר ברור שהמצב מחייב שינוי יסודי וכללי במערכת, ואילו הוא ממשיך בניסיונות סרק לפעול בכל מחיר במערכת הקיימת.

"אידיאולוג" ו"ביצועיסט" הם כינויים בעלי מטען פולמוסי ניכר, בפרט כאשר מציגים אותם זה לעומת זה. האידיאולוג מביט על הביצועיסט כבז, ורואה בו איש עשייה חסר ערכים ועקרונות. הביצועיסט מחזיר לאידיאולוג כגמולו, ומתאר אותו כאיש רוח הוזה התלוש מן החיים.

מעבר להקנטות אלו, אכן מייצגים השניים דרכים שונות של התייחסות אל המציאות. האידיאולוגיה עוסקת בעיקר ב"רצוי", ואילו הביצועים מתמקד ב"מצוי". כלומר, האידיאולוג שואל עצמו באופן מתמיד: "כיצד הייתי רוצה שהעולם יראה?" ואילו הביצועיסט שואל: "מה לעשות כדי לשפר את העולם שבו אני חי?"

הביצועיסט והאידיאולוג הם הכהן והנביא של העולם המודרני (ראה מאמרו של אהרן העם "כהן ונביא"). ומתוך הבדלי הגישות שביניהם מתפתחים דפוסי התנהגות שונים בתחומים רבים של חייו.

ניגוד ראשון מסתמן, כאשר האידיאולוג והביצועיסט עומדים בפני מציאות קשה ובלתי נוחה. הביצועיסט מגלה, בדרך כלל, כושר הסתגלות רב יותר מאשר רעהו, ומחפש פתרונות שיקלו על חייו במציאות הקיימת. לעומתו מגלה האידיאולוג נטייה עזה יותר להתקומם כנגד המציאות הקשה ולשנותה מיסודה. במקרים קיצוניים אף יעדיף לצאת מן המסגרת או המערכת הפסולה בעיניו לדרך של גלות או מרד.

שוני אחר מתגלה כאשר האידיאולוג והביצועיסט מנסים לטפל בבעיה חדשה ומעיקה. האידיאולוג מגדיר שיטה ועיקרון, ואילו הביצועיסט פונה לדרך של פעולה ופתרון. השיטה והעיקרון מתאפיינים בכך, שהם מנסים לעצב מציאות כוללת ומתמדת; ואילו הפעולה והפתרון הם ניסיון להתרכז בבעיה עצמה, להשתמש באמצעים הקיימים, ולמצוא את התשובה הטובה ביותר באותו מקום ובאותה שעה.

השוני בין האידיאולוג לביצועיסט עשוי להתברר גם בעקבות כישלון. האידיאולוג עדיין יכול להניח, שהשיטה נכונה, ורק יישומה באותו עניין היה מוטעה; לכן ידבוק בשיטתו וינסה לחפש דרכים אחרות. לעומת זאת, כישלון של הביצועיסט יחייב אותו לעתים קרובות להערכת מצב חדשה ושונה באופן יסודי.

* על-פי הרצאה לפני קציני מפקדת חיל-הים במדרשה הצבאית בירושלים.

טיות עדיין על העליונה, ולעובדה זו משמעויות מדאגות הן במישור הערכי והן במישור המבצעי.

ביצועים וערכים

התגברות מגמות ביצועי-טיות בצבא עשויה להביא להגברת יסוד התחרות וההישגיות בחיי הצבא, אולם כמה קווים אפיינים של הביצועים עלולים לפגוע בערכים. העובדה כי במערכת ביצועי-טיות העקרונות מעטים והג' אמנות האישית ממלאת משקל מרכזי, הנטייה של הביצועי-טיות לראות בהצלחה ערך עליון וקוצר-הרוח הבסיסי שלו — כל אלה עלולים להביא לכמה התפתחויות שליליות במערכת הצבאית. התפתחות כזו אירעה אחרי מלחמת ששת הימים.

בשנים שקדמו לאותה מלחמה נעשה, כאמור, בחיל השריון ניסיון להניח יסודות אידיאולוגיים מובהקים בבניין החיל ובאופן פעילותו. ניסיון זה נעשה בשיטות צנטרליסטיות מובהקות, שמטרתן הייתה להטביע עקרונות אלה בחיל ואף בצבא כולו. אחרי מלחמת ששת הימים נשמרה המסורת של הצנטרליזם הנוקשה, אך צנטרליזם זה הפך למשרתן של מגמות ביצועי-טיות — נאמנויות אישיות ומרוץ אחר הצלחה — והחריף את משמעותן.

שיפוט לפי התוצאות

אחד הכללים החשובים של מנהל ומנהיגות הוא, שאין לשפוט רק לפי התוצאות הסופיות, אלא יש להעריך את שיקולי המפקד והחלטותיו בהתאם לנסיבות של שעת האירוע. והנה מסתבר, כי מערכות הלוקות ביתר ביצועים נוטות להעדיף כמעט בלעדית שיפוט לפי התוצאות, וזאת מכמה טעמים. ראשית, בהיעדר קני מידה קבועים ועקרונות מנחים קשה לבדוק, אם מערכת השיקולים של המפקד הייתה נכונה. שנית, מערכת ביצועי-טיות בדרך כלל איננה מצטיינת באורך רוח ובסבלנות, הדרושים לבדיקות מסוג זה. שיפוט לפי התוצאות הוא פתרון קל ונוח למערכת זו. "התרגיל הגרודי הצליח — סימן שיש לגדוד מג"ד טוב, ואפשר לקדם אותו." "היו בגרוד שלוש תאונות דרכים — המג"ד אחראי, וצריך להעניף אותו." אלה הן הגישות האפייניות במערכת הביצועי-טיות. כמובן שאין בסיס מספיק לקביעות כאלה. תרגיל גרודי עשוי להצליח, גם אם המג"ד גרוע; ותאונות דרכים עלולות להיגרם מעומס משימות, ושלא באשמת המג"ד. אך לך ונתח במערכת ביצועי-טיות את כל מרכיבי ההצלחה בתרגיל, או את הסיבות האמיתיות לתאונות הדרכים.

יש המכסים שיטה זאת באיצטלה מוסרית של "אחריות מפקדים", ועושים בנימוק זה שימוש לרע כדי להדיח מפקדים בסיטונות וללא בדיקה. דרך זו מכסה לעתים קרובות

למדי על חוסר יכולתה או חוסר נכונותה של המערכת לנתח באופן יסודי את הגורמים המכריעים לכישלונות.

הסכנה העיקרית של שיפוט לפי התוצאות היא בכך, שהערכת הקצינים וקידומם לא מתנהלים על-פי הערכת כישורים ומבחנים אובייקטיביים, אלא בתהליך מקרי וחסר שיטה. הצלחה מקרית עשויה לקדם קצין לטווח ארוך, ומפקדים טובים עלולים, לעומת זאת, להיעלם כתוצאה מחקלות שאין להם שליטה עליהן.

אופורטוניזם

אחד הגילויים הערכיים השליליים הנובעים מיתר ביצועים הוא הופעת דפוסי התנהגות אופורטוניסטית במערכת. כלומר, התנהגות חסרת עקרונות, המושפעת משיקולים של תועלת והצלחה. מי שמתבונן אל מערכת כזו בפעולתה, עלול ליחס כמה מחלשותיה לאופי השלילי של האנשים שבתוכה, ולא כן הדבר. ביצועים עלול להוביל לאופורטוניזם גם במקום שיש רצון טוב וערכים. אחד הקווים הבולטים והחיוביים ביותר בטבעו של הביצועי-טיות, הוא רצונו להיות שותף לעשייה וליצירה. אלה שנמצאים בחוץ ומבקרים הם בעיני הביצועי-טיות פטפטנים שמפריעים במקום לעזור. מכאן שלהיות "באופוזיציה", כפי שהדבר קרוי בפוליטיקה, או "בהמתנה", כפי שקוראים לכך לעתים בצבא, זה בעיני הביצועי-טיות סיטו אמיתי. הוא צריך להיות ככל מחיר "בפנים", לבנות וליצור. נכון הדבר, כי יש חיכוכים טבעיים ושגרהיים שפתרונם הוא בתוך המערכת, אך מן הדין שיהא לכל קצין לפתות עיקרון עליון אחד שעליו אין הוא מתפשר. מצב אשר בו מתגלה מידה רבה של אי שביעות רצון, ואף על פי כן אין איש מתפטר, מעיד כל כך, שהרצון להישאר בפנים ולהתקדם גובר על שיקולים עקרוניים לאורך כל הקו.

התוצאה השלילית הנובעת ממצב זה עשויה ללמד כיצד כוונות טובות של עשייה מוליכות לגילויים שליליים; מאחר שהציבור והחיליים אינם יכולים לבחון את כוונותיהם של המנהיגים או המפקדים אלא את מעשיהם, מצטיירת אפוא ההנהגה כחסרת ערכים ועקרונות.

סכנה נוספת הנובעת ממצב זה היא הרס האלטרנטיבות. כאשר מנהיגים ומפקדים מוכנים "ללכת למדבר" בשם השקפותיהם או עקרונותיהם, אפשר למצוא אותם כאשר המערכת נכשלת, ולתת בידיהם את המושכות. אך אם כולם נשארים בפנים, נעשים כולם שותפים לאחריות, ואין מי שיכול לטעון שדרכו נכונה.

הזכרנו, כי מערכת ביצועי-טיות נוטה לטפח נאמנויות אישיות יותר מאשר נאמנות לשיטה ולעיקרון. מצב זה עלול להביא לשתי תוצאות שליליות: האחת — מכיוון שאין המפקדים

יודעים מהו הדגם החיובי של התנהגות מפקד הרצויה לצבא, או אינם יודעים מהו סוג ההחלטות הנכון בבעיה מסוימת, נשאר "מצפן" מסוג אחר — לנסות למצוא חן בעיני המפקדים הממונים. אותם מכירים, הם קרובים, וגם יודעים מה דרישותיהם. כך נוצר בצבא המושג "סוס", כלומר קצין בכיר שאליו כדאי להיצמד כדי להבטיח את העתיד. התוצאה השלילית השנייה היא, שהמפקדים הממונים יסתגלו במשך הזמן לכך, שהם קנה המידה היחיד לטוב ורע במערכת שתחת פיקודם. ממילא יתגברו מגמות של שרירות לב, ויתפתחו בצמרת הפיקוד תפישות של "החוק זה אני".

תהליך זה מחמיר כאשר יש צורך להקצות משאבים. היסודות האידיאולוגיים של הצבא הם המכתיבים סדרי עדיפות במקום שיש התמודדות בין אינטרסים שונים. כאשר יש מאבק בין פיקודים או בין חילות על משאבים או משימות, באה הראייה הכוללת ומכריעה למי העדיפות. אולם כאשר אין ראייה כוללת כזו, מתחילה המערכת הצבאית להיראות כזירה של זאבים העטים על השלל. החזקים ובעלי הסמכות מתחילים להתנהג כבעלי אחוזות השולטים ללא מצרים באחוזותיהם ונאבקים עם שכניהם. מפקדים צעירים יותר מעריכים את מפקדיהם לפי העצמה וההשפעה שצברו, ולא לפי רמתם ואישיותם. משאבים, דרגות ומעמד הופכים לשאלות מחלוקת מרכזיות.

טיפול באדם

מנקודת ראותו של הביצועי-טיות הטיפול באדם, בחייל הוא בעייתי משתי בחינות. ראשית הטיפול באדם מחייב זמן ממושך, אי אפשר לבנות רוח צוות וגאונות יחידה בתקופה קצרה. זהו בדיק סוג הפעילות המחייב אורך רוח וסבלנות שבהן אין הביצועי-טיות מצטיין.

שנית, התוצאות של טיפול בחייל קשות למדידה. לפעמים הן ניכרות שנים לאחר מעשה. במלה טובה או טפיחה על השכם מחייל ותיק למפקדו. מה יעשה הביצועי-טיות בהישגים כאלה? הוא זקוק להצלחות ברורות, מידיות ומרשימות.

וכך נוטה הביצועי-טיות להזניח את הטיפול באדם ואת הפעולות הקטנות והאפורות הדרושות לשם כך — הראיין האישי, שיחת מחלקה ואחרות — ובמקום זאת הוא מרכז את מאמציו בתרגילים גדולים שבהם משתתפים חיילים רבים הנעים ויורים; והעיקר — לשם באים לביקור המפקדים הבכירים.

הביצועי-טיות גם אינו צריך לשרת זמן ממושך בתפקידי פיקוד, די לו להיות זמן קצר בתפקידים אלה, וש"ירשמו בפנקס". העיקר שבאותה תקופה יפקד בהצלחה על תרגיל גדול, ואם אפשר על מבצע צבאי מוצלח, בזה קנה את עתידו לאורך ימים.

וכך לעתים עוזרים חיילים בתקופת שירותם תחת ידם של מספר מג"דים ומח"טים, מבלי שאיש מהם יטביע עליהם חותם של חינוך ועיצוב לוחמים.

ביצועים ובניין הכוח

הביצועים נתן את אותותיו לא רק בערכים, אלא גם בנושאים מקצועיים וארגוניים. התבוננות אל פעילותו של צה"ל מלמדת, כי התייחסות בעלת אופי אידיאולוגי מצויה בדרך כלל בכל מה שקשור בהכנות למלחמה כוללת שעלולה לפרוץ. ההתמודדות עם בעיה זו מולידה לבטים רעיוניים על מטרות ויעדים לטווח ארוך, מביאה לגיבוש שיטות ועקרונות ותורמת לחיסכון ולזהירות בבניין הכוח והפעלתו.

לעומת זאת, התייחסות בעלת אופי ביצור עיסטי מאפיינת את הטיפול בבעיות הביטחון השוטף. שם מרכזים את המאמץ באמצעים, בכוח אדם ובתשומת לב של הפיקוד הבכיר ומנסים להשיג הצלחות מידיות ומרשימות. מכאן שההתמודדות בין בעיות הביטחון השוטף לבין ההכנות למלחמה בעתיד מייצגת במידה רבה את המתח שבין מגמות אידיאולוגיות למגמות ביצועיסטיות. בהתמודדות זו אפשר להצביע על שורה של נושאים שבהם ניכרת התגברותה של התייחסות הביצועיסטית.

אחדות הפיקוד

מקובל כי חייל היוצא לקרב עם חבריו ומכיר את מפקדיו יילחם טוב יותר. עקרונות אלה אנו מכנים בשם "אחדות הפיקוד" ו"אורגניות היחידה". והנה מסתבר, כי עקרונות אלה הופרו במלחמת יום הכיפורים במידה רבה ומשמעותית. במקרים רבים, בעיקר בשלב הראשון של המלחמה, אוגדו כוחות באופן מקרי, וחיילים ומפקדים לא הכירו את חבריהם לקרב.

מקובל להסביר, כי מצב הפתיחה הגרוע של המלחמה חייב אתוריים בהרכב הכוחות. אולם בדיקת תכניות המלחמה מלמדת, כי במקרים רבים תוכנן הדבר מראש כך. בדיקה נוספת אף מגלה, כי שבירת אחדות הפיקוד והמבנה האורגני של היחידות היא תופעה שנתמסדה שנים לפני המלחמה.

בתמורות אלו נתנסיתי אישית אחרי מלחמת ששת הימים. כקצין צעיר לפני אותה מלחמה ידעתי היטב, מי חברי ומי מפקד עלי. חברי היו מפקדי הפלוגות האחרות בצנחנים, ומפקדי היו המג"ד, המח"ט, אלוף הפיקוד והרמטכ"ל. אחרי מלחמת ששת הימים נתמנתי מג"ד, ובמלחמת ההתשה נדדתי מקו לקו. אך אז "איבדנו את הצפון" בשאלה: למי אנו שייכים, ומי מפקד עלינו? הגדוד היה שייך לחטיבת צנחנים, אבל רוב הזמן ישבנו בקוויים, פיקדו עלינו מח"טים אחרים, ושכנינו היו גדודים מחטיבות אחרות. לעתים קרובות הייתי מקבל

תחת פיקודי פלוגות זרות ושולח חלק מן הפלוגות שלי לפיקוד של מג"דים אחרים. בקיצור, המבנה האורגני של הצבא הלך ונתערער.

מה היו הסיבות לכך?

הסיבה האחת איננה קשורה לענינו, ונסכם אותה רק בקצרה: באותן שנים טופחה בשריון תפישה, שמטרתה הייתה להגדיל את הגמישות של הכוח. התפישה התבססה על שיפור מערכות הקשר, וגרסה כי אפשר להעביר פלוגה, גדוד או חטיבה ממסגרת פיקודית אחת לאחרת באמצעות פקודה בקשר.

הסיבה השנייה מעידה על המגמות הביצור עיסטיות, וקשורה בעובדה שנוהלים וסדרים שנוצקו בקוויים, לצורך הטיפול בבעיות ביטחון שוטף, עיצבו את דמותו של הצבא גם מעבר לצרכים אלה.

החשוב שבנוהלים אלה הוא הקמת מפקדות מיוחדות האחראיות לביטחון השוטף, ושחרור מפקדות החטיבות האורגניות מאחריות זו.

תעסוקה בקו הייתה חלק נכבד מתקופת השירות של המילואים, וחלק מכריע בפעילותן של היחידות הסדירות. כיוון שהצבא הסדיר הוא גם בית-הספר של צבא המילואים, נדעה למגמות שעוצבו בקוויים השפעה מרחיקת לכת על עיצובו של הצבא כולו. לזכותו של פיקוד הצבא צריך לומר, שמלכתחילה היו כוונותיו טובות. הקמת מפקדות-קו ושחרור מפקדות החטיבה הסדירות מאחזקת קו נבעו מתוך רצון להפריד בין תפקידים של ביטחון שוטף לבין ייעוד של הכנת כוחות למלחמה, אולם התוצאה בפועל הייתה — פגיעה במבנה האורגני של היחידות. פגיעה זו נגרמה בשל שתי סיבות: האחת, מלכתחילה אורגנו הקוויים ושיטות הפעילות בהם ללא קשר אל המבנה האורגני של היחידות. שנית, פריסת הכוחות בקו ושיטת פעולתם נקבעו בכל פיקוד לפי הצרכים המיוחדים שלו ולפי השקפות אלוף הפיקוד, ולא נוצקו דפוסיים קבועים כלל-יציבה לייים. התוצאה הייתה, שלא זאת בלבד שהיחידות שהוצבו בקו פעלו במבנה בלתי אורגני, אלא שעוד היה עליהן לשנות את ארגונן ושיטות פעולתן במעבר מגזרה לגזרה. המטות הועסקו בבעיות השוטפות, ולא נתפנו די הצורך לתכנון לקראת המלחמה.

ריכוז המאמץ

ריכוז המאמץ בבעיות בוערות הוא, כאמור, קו אפייני לביצועים. תכונה זו השפיעה על גיבוש דפוסי פעולה בכמה משוריים. תופעה מצויה למדי היא לראות מפקדים הדוהרים מאירוע אחד למשנהו, כשהם גוררים עמם את קציני המטה, כדי שאפשר יהיה לפתור כל בעיה מיד ובמקום. ייתכן שהרגלים אלה היו אחד הגורמים לכך, שהתכניות לקראת יום הכיפורים במפקדות אחדות לא היו מושלמות או שלא עמדו על רמה מספיקה.

העיקרון של ריכוז המאמץ השפיע גם על

מבנה המפקדות ושיטת פעולתן, ותוצאותיו ניכרו במלחמת יום הכיפורים. אם מנתחים את עבודת המטה ברמת הפיקוד והאוגדה בימים הראשונים של אותה מלחמה, אפשר להיווכח כי אפיינה אותה ראיית המלחמה כמבצע בוק — כולם עובדים ללא הפסק 24 שעות ביממה, עד שמנצחים, המלחמה נגמרת, והולכים לישון יחד... ראייה זו של המלחמה נולדה מתוך ניסיון המלחמות הקודמות, שהיו קצרות, וגובשה בתרגילים אין ספור, שבהם תרגלו מפקדים בכירים את מטותיהם לפעול בתנאי לחץ וללא שינה ימים אחדים. בנוקרים של יום הכיפורים למדו אותם מפקדים בדרך הקשה, שגם במלחמה צריך לישון ולאכול, והחלו לקבוע בחיפזון נוהלים מציאותיים יותר.

בזבזו

הנטייה לריכוז מאמץ המאפיינת בדרך כלל מערכות ביצועיסטיות, ודפוסי הביטחון השוטף שהתפתחו בצה"ל אחרי מלחמת ששת הימים, הביאו במקרים רבים לבזבזו, הן בכוח אדם, הן בזמן והן באמצעים.

יש לזכור, כי בתנאים של משאבים מוגבלים, כאשר הצרכים השוטפים מתחרים עם היעדים ארוכי הטווח, כל השקעת-יתר בצרכים השוטפים מעבר למינימום היא בגדר בזבזו.

בזבזו כזה בתחום כוח האדם והזמן קיים לעתים בשיטת הפעולה בקוויים. המפקדה האחראית על הקו אינה מוסרדת מהמלחמה העתידה. ייעודה העיקרי הוא לדאוג לביטחון השוטף.

מכאן אפשר לצפות, ואמנם כך הדבר, כי מפקדי הקו יפעילו את הכוח שברשותם ללא כל שיקולי חיסכון או דאגה לעתיד. הם יחזיקו כל איש שאפשר במוצב או במארבים, וכדי להיות בטוחים הם "יקפיצו" גדוד שלם למקום שדרושה פלוגה. אימונים, קורסים מקצועיים וחופשות לחיילים — הדרושים לטווח הארוך — לא יעניינו אותם. בדרכים אלו שוחקים ומבזבזים אמצעים, ומה שגרוע מכל — זמן וכוח אדם, שחסרים לצה"ל הרבה יותר מאשר כסף וציוד.

תופעה זו עלולה להחמיר, בשל תהליך נוסף שמאפיין בדרך כלל ארגונים. לעתים קרובות כמות הכוחות המוחזקים בקו מעידה בעקיפין על מעמדו והשיבותו של אותו מפקד מרחב. מכאן עלולה להתפתח בקרב מפקדי המרחבים נטייה לנסות ולהחזיק כוחות מרובים ככל האפשר תחת פיקודם, כדי לשמור על מעמדם, אף אם הצרכים הביטחוניים מאפשרים דילול הכוחות. מובן שבזבזו הכוחות והאמצעים הנובע מכך מחרף והולך.

דוגמה לבזבזו בתחום האמצעים, הנובע ממגמות ביצועיסטיות, נמצאת בתולדות מערכת המוצבים שבנה צה"ל בתעלה. מערכת זו לא נבנתה לפי תפישה כוללת ארוכת טווח, אלא הוותה תשובה מידית לבעיות חריפות. רק

לאחר שהתפתחו המוצבים נבנתה האידיאור לגייה שהצדיקה אותם. ותיקי מלחמת ההתשה ודאי זוכרים, כיצד היו המוצבים בתחילה בונקרים להגנה מפני הפגזות. אחר כך, כשהתחילו הפשיטות המצריות, נתעורר צורך לחפור עמדות בחוף ולסתום את חרכי הירי, וכשגברו הפגזות הוחלט להוסיף תעלות בתוך החצרות. הבעיה האמיתית איננה בהוצאות הכפולות והנוספות, זהו לעתים הכרח, הנוק העיקרי הוא בכך, שכתוצאה מתהליך זה לא נבחנו ההשקעות במוצבים בראייה כוללת, אל מול התועלת שיביאו. סכומים מופרזים הושקעו גם בקו בקעת הירדן, שם נבנו מוצבי ענק בגודל מוצבי סיני או הרמה, בנימוק שהם דרושים למנוע חדירת מחבלים. היה צורך בניסיון שנרכש בקו לבנון כדי להוכיח, שאפשר "לסגור" את הקו בלי מערכת מוצבים אפילו באזור קשה יותר. ייתכן שהנטייה להשקיע במוצבים מעל הצורך הושפעה גם מהרצון להבליט את חשיבות הגזרה.

התשה עצמית

הביצועים גורם לזנזן נוסף — התשה עצמית. ריכוז המאמץ מביא כמעט מאליה למצב זה. הביצועיט רוצה להיות בכל מקום, להחליט בכל נושא, ולהשקיע בכל עניין שהוא עוסק בו את המכסימום האפשרי. ממילא הוא מתיש במהירות רבה את עצמו ואת הסובבים אותו. כיוון שבדרך כלל אין הביצועיט קובע עקרונות לפתרון בעיות, אלא בוחר כל בעיה לגופה, מצריך כל עניין שמוכח לפניו ברור והחלטה, אשר אם אינם נעשים כלאחר יד, הריהם מחייבים מאמץ מתמיד ורצוף. זו הסיבה שבין הביצועיטים אפשר למצוא אחת גבוה יותר של מפקדים שהם חרוצים או שטחיים באופן קיצוני. אלה שתי אלטרנטיבות הנובעות מן הדרך הביצועיטית. ההתשה העצמית התפתחה לכלל תופעה מזיקה בקנה מידה רחב בתקופת מלחמת ההתשה בשנים 1968-1970. באותה עת הוטל על היחידות הסדירות עול כבד, ובעקבות זאת נוצרו דפוסי עבודה קשים ומאומצים. אלא שדפוסים אלה לא נשתנו, גם כשהוקלו התנאים: וזה שנים ארוכות ממשיכות היחידות הסדירות בצה"ל לנהל מלחמת התשה נגד עצמן אף בעת רגיעה. לרבים מכך ודאי זכורה התמונה האפיינית המפורסמת של חמ"ל בקו בשעת פעילות. יושבים המפקדים של כל הרמות הפועלות בקו עם כל קציני המטה שלהם, המונים עשרות קצינים, במשך כל הלילה. עשן סיגריות ממלא את החלל, וסנדריצים זורמים ללא הפסק. עם שחר מתפורים כל הקצינים למיטותיהם, ובשעות הבוקר המאוחרות הם זוחלים בהדרגה למשרדיהם מותשים ואדומי עיניים...

לאמיתו של דבר רוב הקצינים בחמ"ל היו מיותרים. הפעילות הלילית לא הייתה נפגעת אילו היו יושבים באותו לילה, אך עבודת יומם הייתה נשכרת. אינני מוצא דרך להסביר את

הבזבוז וחוסר התכלית באותם לילות ארוכים בחמ"ל, אלא בחינוך הביצועיטי, שמביא לכך, שכולם צריכים לעסוק בבעיה הנוכחית. ההתשה העצמית קשורה גם בפז"ם הקצר של מפקדי היחידות והקוויים. כל מפקד יודע, כי עליו להוכיח את עצמו בזמן קצר ככל האפשר, ובעקבות זאת הוא נוטה להכניס את היחידה למתח חריף של עבודה ואימונים. מתח זה מביא אמנם לתוצאות מיידיות, אך כותש את הפקודים. המג"ד יוצא מצטיין, והמ"פים לא חותמים קבע. הפז"ם הקצר וההתשה העצמית נעשו לשני תהליכים המעוררים זה את זה.

התאבנות

מקובל לחשוב, ויש בכך אמת, שגישות אידי-אולוגיות מוצקות ונוקשות עלולות להביא להתאבנות ולהתעלמות מן המציאות. אולם מסתבר, כי גם ביצועים מופרו עלול להביא לאותה תוצאה. לפני זמן מה סיפר לי מג"ד שגדדו עוסק בעיקר באימונים, כי ביקש מן האלוף שישבצו לזמן מה בקו, כדי לרכוש ניסיון מבעי. תשובת האלוף הייתה: "אם אתן לך לעלות פעם אחת — יפעילו אותך תמיד." במלים אלה ביטא האלוף את ניסיונו, המלמד כי פתרונות זמניים עלולים להיפתך לקבועים. כיצד מתפתחות עמדות כאלה? מסתבר, שאחת הבעיות המעיקות על מערכת הלוקה ביתר ביצועים, היא הצורך לדון בכל בעיה לגופה ללא קביעות עקרוניות כלליות. כיוון שמצב זה עלול ליצור עומס עבודה בלתי נסבל, מסתמנת לעתים מגמה לקדש פתרונות זמניים ולהנציחם, ובכך למנוע היווצרות בעיות חדשות. בדרך זו גורם הביצועים להתמסדות פתרונות זמניים ולקבלת החלטות בלתי ענייניות ובלתי מכובדות.

סיבות ודרכי פעולה

מה הסיבות לכך, שמשקלן של התייחסויות ביי-צועיטיות נעשה מכריע בצבא? באופן כללי אפשר לומר, כי במקום שקיימת שביעות רצון מן "המצוי" תגבר נטייה לביצועים; ואילו מצב של אי שביעות רצון והולך ומחריף יביא להדגשת החיפוש אחר "הרצוי", כלומר להתייחסות אידיאולוגית. נראה כי מבחינת התנאים הבסיסיים נתון צה"ל מאז מלחמת יום הכיפורים במצב נוח להתפתחות גישות אידיאולוגיות. כמה מהנחות היסוד של תורת הביטחון שלנו נתערערו באותה מלחמה. כמה תפישות מקובלות ביחס לבניין הכוח מחייבות הערכה חדשה; אולם למזלו או לחוסר מזלו של הצבא תמיד יש לקצינו אפיקי פעולה מקומיים או חלקיים, שנותנים להם תחושה של מוצא ופעילות. בנסיבות אלה צריך לבחון, אם אין דרכים מוסדיות וחינוכיות לטיפול גישות אידיאולוגיות.

נראה כי נוסף לתנאים הבסיסיים המביאים לפריחת גישות אידיאולוגיות יש תנאים נוספים, הקשורים במוסדות, בשגרת החיים

ובחינוך — ובאלה אפשר לטפל, אם מבקשים לאזן את היחס בין אידיאולוגיה לביצועים בפעילותו של צה"ל.

מוסדות

כאופן כללי אפשר לומר, כי בכל ארגון יש מוסדות שעל פי טיבם הנם בעלי תנאים טובים יותר לטיפוח אידיאולוגיה וגישות אידיאולוגיות, ואחרים — המעודדים דווקא ביצועים. מוסדות תכנון והדרכה בצה"ל הם מן הסוג הראשון, אגפי מבצעים וכוננות הם מן הסוג השני.

לא אחדש דבר אם אומר, שבכל הרמות בצה"ל עדיף מעמדן של מחלקות מבצעים על מעמדן של מחלקות הדרכה ותכנון. הדבר ניכר הן בבחירת המפקדים לתפקידים השונים, והן בנכונות הקצינים לשרת בהם.

במקביל לכך אפשר לראות, כיצד עדיף מעמדן של יחידות מבצעיות על מעמדן של בסיסי הדרכה. תפקיד של מפקד בית הספר לקצינים נחשב בדרך כלל כשלב מכין לתפקיד מח"ט, אף כי אין כל הצדקה למצב כזה, שהרי מפקד בית הספר לקצינים משפיע על הצבא ועל הכנתו למלחמה פי כמה יותר מאשר כל מח"ט.

יש להודות, כי מעמד הנחות של התכנון וההדרכה בצה"ל לא נתחדש אחרי מלחמת ששת הימים. למעשה קיים מצב זה מאז ראשיתו של צה"ל, והסיבה לכך ברורה. במשך רוב שנות קיומה של המדינה בוצעו פעולות צבאיות מוגבלות גם בימי רגיעה. הקסם והאתגר של פעולות אלה האפיל תמיד על החשיבות של תכנון והדרכה, שתוצאותיהן מורגשות רק בטווח הרחוק. בצה"ל נעשו ניסיונות רבים להתגבר על מצב זה. כבר בשנות החמישים חוזה מעמדה של מחלקת ההדרכה במטכ"ל, ובראשה הועמד אלוף. פעמים אחדות הוצאו פקודות, שחייבו מג"דים ומח"טים לעבור לתפקידי הדרכה בגמר תפקידם המבצעי, אך כל זה ללא הועיל; כוחן של הנטיות הביצועיטיות היה חזק יותר, ואת המפקדים הטובים ניסו לחלץ מן המטרד ששמו הדרכה.

האם ניתן לשנות מצב זה? אחת ההצעות החשובות בתחום זה היא התכנית להקים את מפקדת חילות השדה. מבלי להביע דעה לעצם התכנית, ותוך התעלמות משיקולים ויכווחים על חיסכון ויעילות, קשור בעיני הוויכוח האמיתי סביב מפקדה זו בהתמודדות בין מגמות ביצועיטיות ואידיאולוגיות. מפקדת חילות השדה עשויה על פי ייעודה לחזק את כוחם של יסודות אידיאולוגיים מרחיקי ראות בבניין הכוח, ואילו הפיקודים מייצגים לפי טבעם את המגמות הביצועיטיות, החוששות מהשלטת והעדרת שיקולים לטווח ארוך בתחום בניין הכוח והרמה המקצועית. אינני בא לקבוע שזו התכנית היחידה האפשרית, אבל

במאבק סביבה מתפלגים התומכים והיריבים לפי קו מבדיל בין שיקולים אידיאולוגיים וביצועיסטיים.

את בעיית מעמדן של מפקדות העוסקות בתכנון ובהדרכה ניתן לפתור ביתר קלות, אם במשך תקופה ארוכה יקפיד הצבא לשכין קצינים מעולים בתפקידי תכנון ובמחלקות הדרכה. אפשר לצפות כי בעקבות זאת תחול בקרב הקצונה הצעירה הערכה מתודשת של חשיבות תפקידים אלה.

בעיה מורכבת יותר היא העדיפות של היחידות המבצעיות על פני בסיסי ההדרכה. בעיני קצינים צעירים עדיף הקסם של הקרב האמיתי על כל סיפוק באימונים ובחינוך. ככל שהתקופה סוערת יותר מבחינה ביטחונית עולה כבודן של היחידות המבצעיות. לא מקרה נדיר הוא, שמג"ד או מח"ט יאמרו לקצינים הצעירים החוזרים מבה"ד 1 — "מה שלמדתם שם תשכחו, פה תעבדו בשיטות שלנו." כדי לפתור בעיה זו אפשר להמשיך בצעדים מקובלים שכבר הוכיחו את עצמם, ובהם שיתוף סגל בסיסי הדרכה בפעולות מבצעיות ומינוי מפקדים קרביים מנוסים לתפקידי הדרכה. הקפדה יתרה בתחום זה עשויה להיות לברכה. וכמובן, בתקופות של רגיעה יחסית צריך להטיל את מלוא המשקל על טיפוח מערך ההדרכה ובניית מעמדו על בסיס איכותי איתן.

פז"ם קצר

עניין אחר שקשור קשר הדוק למגמות ביצור-עיסטיות הוא פרק הזמן הקצר מדי שבו משמשים קצינים בתפקידי פיקוד, כגון: מפקדי פלוגות, גדודים או חטיבות. למשך כהונתו של קצין בתפקיד יש משמעות רבה מבחינת התייחסותו האידיאולוגית או הביצועיסטית. מי שמקבל תפקיד לזמן קצר ידע, שעליו להשיג תוצאות מרשימות בהקדם, וממילא הוא נוטה לרכז את מאמציו בפעולות ובנושאים שיש להם תוצאות מידיות. לעומת זאת ניתן לצפות, שקצין היודע שישרת שנתיים או שלוש כמג"ד ישקיע כבר מתחילת עבודתו יתר תשומת לב בנושאים כגון: חינוך מפקדים, יצירת רוח יחידה ותכנון שיטות אימונים יעילות — נושאים שיתרונותיהם ניכרים רק כעבור תקופה ארוכה.

בסוף שנות החמישים כבר הגיע צה"ל למצב, שבו שירתו מפקדים תקופות ארוכות בתפקידי פיקוד. אני עצמי שירתתי כמפקד פלוגה למעלה משלוש שנים, והרמטכ"ל הנוכחי היה מפקד החטיבה שלי במשך תקופה דומה. כיום, לעומת זאת, נחשבות שנתיים כתקופת שיא למ"פ וגם למח"ט.

נראה כי אם ישרתו מפקדים תקופה ארוכה בתפקידי פיקוד נצא נשכרים גם מבחינה אחרת; האפשרות לקיים מלחמת התשה עצמית תקטן, כי מפקד שידע שעליו לשרת תקופה ארוכה, ידאג לכך שהוא ופקודיו לא יתושו בראשית הדרך.

תקופות השירות הארוכות יתרמו באופן משמעותי לתשומת לב רבה יותר לטיפול בחייל וכיחידה, אך גם כתנאים כאלה אין לצפות כי ביחידות המבצעיות יוותר די פנאי לחשיבה עיונית. כדי לטפח צד זה של ההתייחסות האידיאולוגית, רצוי שמפקדים יקדישו זמן רב יותר ללימודים ולקורסים, וכי בחפקידי מטה, שהם ממלאים בתקופות שונות, תינתן אפשרות לפיתוח האישי וההשכלה של הקצין.

חינוך

בעיקרו של דבר מוקנות גישות אידיאולוגיות בדרך של חינוך במשמעותו הרחבה; כלומר כדוגמה אישית, כסדרי חיים ובנוהלים שהקצין גדל ומתחנך לאורם. מה אפשר לעשות בתחום זה? מוטב תחילה להגדיר מה אין לעשות. אחת מתרופות האליל שהולכות ונעשות נפוצות היא הקמת "צוותי חשיבה". מפקדים בכירים, המרגישים שהם עוסקים באופן מופרז בבעיות שוטפות, מקימים צוותי חשיבה, שתפקידם להכין הערכות לטווח ארוך ולנסח הצעות ועקרונות, ובדרך זו "להרביק" את הצד האידיאולוגי למערכת. זו גישה מוטעית, המלמדת על המחלה, יותר משהיא מרפאת אותה. היסוד האידיאולוגי, העקרונות והמבט מרחיק הראות הם חלק מהותי ואורגני בעבודת המערכת, והם צריכים להתבטא כסדרי העבודה היום-יומיים. קיומה של זיקת גומלין הדוקה בין העבודה השוטפת לבין היעדים ארוכי הטווח היא מעיקרי אומנות הפיקוד והניהול. שילובם של שני היסודות האמורים, ובכלל זה קביעת עקרונות ותכנית לטווח ארוך, חייבים להתבצע על-ידי כל מפקד ובכל מפקדה.

ההבדל בין גישה אידיאולוגית וגישה ביצועיסטית מתגלה במציאות הצבאית לעתים קרובות כהבדל שבין ראייה אסטרטגית לטקטית.

יש הבדל מהותי בין קביעת אסטרטגיה והפצתה לבין קביעתן של החלטות טקטיות וביצוען. טקטיקה נקבעת בהערכת מצב שעיקרה הוא התנאים הקיימים. אסטרטגיה נקבעת בעיקר לאור הערכת מגמות לטווח ארוך. החלטות טקטיות מופצות כפקודות, ואילו אסטרטגיה מוכתבת על-ידי הנחיות. שאלות שהן על-פי טבען בעלות אופי אידיאולוגי, כגון: משמעת, איכות מול כמות, מנהיגות וערכי לחימה, אי אפשר להקנות בדרך של פקודות, על-פי טבען הן קרובות יותר לדרך שבה נקבעת ומוסברת אסטרטגיה, כלומר בדרך של הסברת המדיניות וקביעת הנחיות.

אם נבחן את הנושא מנקודת ראות זו, נמצא שהחינוך וההכשרה הצבאית שלנו מקנים לתחום הטקטי עדיפות ברורה. הערכת המצב שאנו מלמדים ועובדים לפיה היא כלי טקטי מובהק, ואיננה בנויה לקביעת יעדים אסטרטגיים. נוהלי הקרב וסדרי קבוצת הפקודות מיועדים על-פי טבעם להגשמת תכניות

טקטיות ואופרטיביות. גם כיום אין מתכונת קבועה להפצת הנחיות לדיונים אסטרטגיים.

טבעי הדבר שמ"פ בוחר אסטרטגיה וקובע מדיניות פחות מאשר האלוף, אך אין זה פוטר אותנו מלהכשיר גם את המ"פ לחשיבה ולפעילות בעלות אופי אידיאולוגי. ראשית, משום שגם למ"פ יש נושאים המחייבים גיבוש מדיניות ומתן הנחיות; ושנית, משום שהמ"פ עשוי להיות באחד הימים אלוף.

כדי לחזק את היסוד האידיאולוגי בחינוך הצבאי רצוי לבנות את נושא עיצוב המדיניות והאסטרטגיה ואת הדיון העקרוני וההנחיות כחורה שיטתית וממוסדת, שמלמדים אותה בכל הרמות החל מקורס הקצינים. במקביל לפרק הערכת המצב על הקצין ללמוד פרק ב"עיצוב מדיניות"; וכפי שהוא לומד לנהל "קבוצת פקודות", כן עליו ללמוד לנהל ולהנחות דיון. כשם שיש מודל של "פקודות מבצע", כך צריך להכין מודל של "מסמך הנחיות". יש לגבש נוהל קבוע של דיוני מפקדים בשאלות עקרוניות, ולפרסם בעקבותיהם מסמכים שייקראו "מדיניות והנחיות", בדיוק באותה דרך שבה מפרסמים פקודות.

התחום השלישי שבו אפשר להשפיע על גיבוש אידיאולוגיה בצבא הוא טיפוחה של קבוצת קצינים שיצטיינו בגישה אידיאולוגית. אין צורך שקבוצה זו תהיה גוף פורמלי, עדיף שתהיה מאופיינת בכישוריה ובחינוכה. הדגשת הכישורים יכולה להיעשות על-ידי כך שמפקדים בכירים שמקיימים דיונים עקרוניים, יזמינו לדיונים אלה גם קצינים צעירים בדרגות נמוכות, שניכר בהם שיש להם יכולת חשיבה וניתוח. תהיה זו דרך יעילה להפיץ את מדיניות המפקד ברמות הנמוכות וגם לעודד מפקדים צעירים להתעניין בבעיות עקרוניות ולהבין את השיקולים המשפיעים על הפיקוד הבכיר.

נוסף לעידודם של קצינים בעלי כישורים ונטיות אידיאולוגיות, הגיעה השעה גם לבנות שכבה כזו בצבא, וזאת על-ידי הקמת אקדמיה צבאית. שני תהליכים סותרים מובילים לכך. מצד אחד מכתביה עליית רמת ההשכלה הממוצעת, כי בעתיד חייב להיות כל קצין בעל השכלה אקדמית. מצד שני מפריע העומס המוטל על הצבא לחינוך אינטלקטואלי של הקצין. מכאן שהפתרון המתבקש הוא הקמת אקדמיה צבאית — מוסד שיקנה לקצינים לעתיד חינוך תיכוני ואוניברסיטאי, ויבנה לצבא קבוצת קצינים משכילה עם יסודות של חשיבה מעמיקה בשאלות צבאיות.

לאלה החוששים מ"מילטריזציה" של הקצונה אפשר להזכיר בקצרה, כי אקדמיה כזו קיימת בכל מדינות העולם החופשי, ואין מציעים לפרקה. שאלת המילטריזציה של הקצונה תלויה יותר בחברה האזרחית מאשר בקצינים. מכל מקום, הקמת אקדמיה לקצינים שתצטיין ברמה גבוהה של לימודים וחינוך עשויה להרים תרומה מכרעת לעיצוב קצונה בעלת כישורים לחשיבה אידיאולוגית.

הבעיה הלאומית

עד עתה התבוננו אל האידיאולוגיה והביצועים מנקודת הראות של מוסדות או מערכות. עמדנו בעיקר על התוצאות של העדפת הביצועים בצבא, וכיצד ניתן לאזן מחדש את המצב. אולם להבחנה זו יש גם ממד היסטורי עמוק וחשוב, והיא מבטאת את אחת הבעיות היסודיות של החברה הישראלית כיום. בעיותיו של צה"ל בנושא זה נגזרות במידה ניכרת מן הבעיה הלאומית הכוללת, ולכן אי אפשר להבין את מצבו של צה"ל בלי להציג, ולו גם באופן כללי, את הבעיה הלאומית.

כיצד מתגלים האידיאולוגיה והביצועים בהיסטוריה של חברות ומדינות, כיצד הם מתפתחים, ומתי עולה אחד מהם לעמדת בכורה? אנסה לציין קווים כלליים אחדים ולהמחישם בפרקים מתולדותינו.

המנהיג הביצועי מתגלה בדרך כלל בהיסטוריה כשמרן. הוא נאמן למערכת הערכים המסורתית ודוגל בשינויים איטיים ומודרניים. תפקידו העיקרי הוא להגן על הסדר הקיים ולפתור בעיות המפריעות לקיומם של החיים התקינים.

לעומתו מתחיל האידיאולוג את דרכו לעתים קרובות כביצועיט מתוסכל. הוא מרגיש שהמערכת הקיימת אטומה ומאובנת; הוא מתייחס מן האפשרות לתקנה ולקדמה בדרכים המוסדיות המקובלות; ואז הוא יוצר ומנסח אידיאולוגיה, ובשמה הוא מופיע וקורא למהפכה. לאחר הגשמת המהפכה מתחילה האידיאולוגיה להתמסד, והמנהיג האידיאולוג מגדל סביבו ביצועיטים צעירים המסייעים בידו להגשים את תכניתו והופכים אחר כך ליורשיו.

איך בוחרת החברה בין הביצועיט לאידיאולוג?

חברה איתנה ובטוחה בעצמה נוטה להעדיף את הביצועיט. הוא מבטיח לה את היציבות וההמשכיות. אולם כאשר סולם הערכים מתערער, ובני אדם מאבדים את משמעות קיומם ומאבקייהם, הם פונים אל האידיאולוג. בשלב ההיסטורי שבו דרכו של האידיאולוג מצטלבת עם המשבר החברתי נולדת המהפכה. כך גם נולדה הציונות. הציונים הראשונים היו קבוצה קטנה של יהודים שאיבדו את האמונה באמנסיפציה, ובאפשרות להבטיח ולשקם את חייו של היהודי בגולה. כאשר נוספו על כך המשבר בחברה היהודית המסורתית, שינוי הערכים והמצוקה — נפתחה הדרך להופעתה של הציונות כאידיאולוגיה חברתית וכמהפכה.

הציונות הייתה אידיאולוגיה במובן העמוק ביותר, ומנהיגיה — אידיאולוגים אמיתיים. הם שאפו לעצב מחדש ומן היסוד את מקום מגוריו של היהודי, דפוסי חייו וערכיו. מאבקייהם הפכו את הדור האחרון של יהדות אירופה בגלות לדור אידיאולוגי. היישוב היהודי בארץ ישראל, לעומת זאת,

התגבש כתנאים אחרים. אמנם עמדו בפניו בעיות קשות ומסוכנות, אך תמיד נראו למנהיגיו ולבניו דרכי פעולה שאפשרו להמשיך ולהגשים את המטרות ולהישען על הערכים שנוצקו על-ידי הציונים בגלות. ההתיישבות, המתחרת, העלייה הבלתי לגלית היו דרכי פעולה שפתרו את המצוקה הקשה מבלי צורך באידיאולוגיה חדשה.

וכך נתגבש היישוב היהודי בדפוסים ביצועיטיים מובהקים, מבלי שנתפתחו האנשים והתנאים הדרושים ליצירת אידיאולוגיה.

דפוסים ביצועיטיים אלה של החברה הישראלית משפיעים על דמותה ודרכה במישורים רבים ושונים של חייו. כמה מן התופעות שהוכרנו בצבא הן למעשה הן לתופעות דומות בחייו החברתיים.

הוכרנו את המצב השלילי שמביא הביצועיט, כאשר קצינים שואפים להיות בכל מחיר "בפנים" בתפקיד ביצועי, ולא להיזרק לעמדת "המתנה" שאין עמה מעש. והנה, התבוננות אל החיים הפוליטיים שלנו מגלה לעתים קרובות התנהגות דומה — רצון להיות בכל מחיר בפנים, בין אלה העושים ויוצרים. שימו לב עד כמה מצויה אצלנו מזה שנים רבות התופעה של שר הנשאר בממשלה, למרות שהוא חולק על מדיניותה, או הצטרפות למפלגות שלטון כדי לקבל משרות. אינני סבור שתמיד מעיד הדבר על שחיתות או חוסר יושר. לעתים הביצועיט, הרצון להיות שותף לעשייה וליצירה הוא המנחה אישים אלה; אולם כלפי חוץ, מנקודת ראות ציבורית, התוצאה היא ירידת כבודה ומעמדה של המערכת הפוליטית כולה, ואבדן הסיכוי שיישאר לעם מנהיגים אלטרנטיביים שלא היו שותפים לכישלונות.

נוק נוסף הכרוך במצב זה הוא הרס מנגנוני הבקרה של החברה. כל מי שמתבונן אל תנועות ציוניות בעלות מסורת היסטורית מפוארת שנתנונו או הושחתו, אינו יכול שלא לתמוה, כיצד אנשים טובים וישרים שנמנו עמן לא קמו להתריע בשער, ולא התפטרו במחאה על ההסתאבות. שום מערכת חברתית פוליטית או צבאית איננה יכולה לשמור על רמתה וכנותה אם אין בתוכה אנשים — לא הרוב, אבל לפחות אחדים — שמוכנים למחות, להתפטר או למרוד. אנשים כאלה ממלאים את תפקיד מנגנון הבקרה בטיל מונחה: הם מזעיקים כשהטיל סוטה ממסלולו. נראה כי היסוד הביצועיטי שלאורו חונכו מנהיגינו שלל מהטובים שבהם את הכוח לבעוט ולמרוד בשעה המכרעת.

דוגמה אחרת להכרעות ביצועיטיות בחיינו הפוליטיים היא העובדה, שאין חוקה למדינת ישראל. אינני רוצה לדון בשאלה אם אכן זקוקים אנו לחוקה. הרבה יותר מעניינת השאלה מדוע זו לא נקבעה. יש התולים זאת

בהתנגדות חוגים דתיים או בחוסר אחדות רעיונית בחברה, אולם, לדעתי, נעוצים שורשי המצב עמוק יותר. הנהגת חוקה במדינה משקפת בדרך כלל ניסיון של כוחות אידיאולוגיים למסד ולהשליט את עקרונותיהם. לעומת זאת, מנקודת הראות של מגמות ביצועיטיות החוקה היא אבן נגף, היא עשויה להפריע בבחירת הפתרון הטוב והנוח בשעה מסוימת.

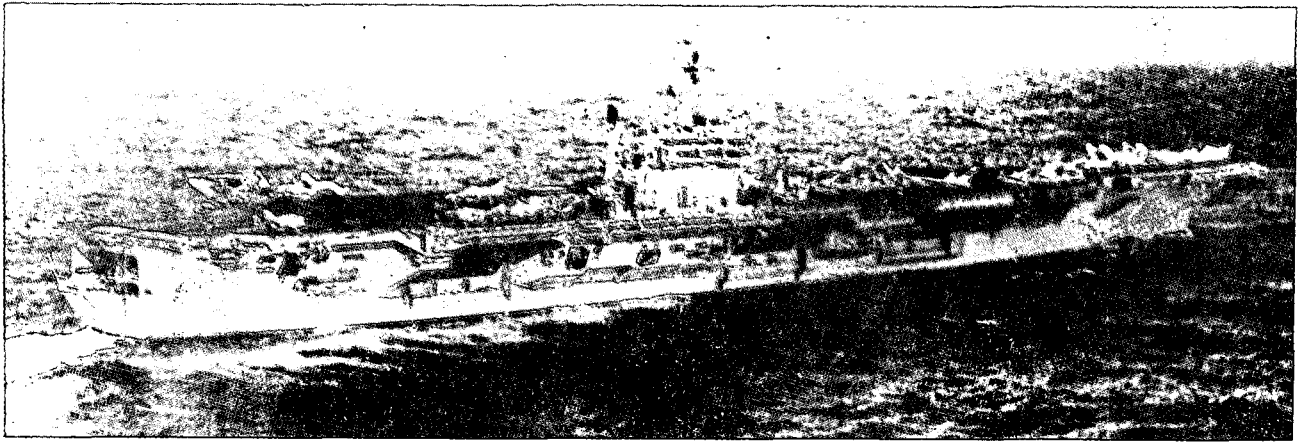
הכוחות הפוליטיים העיקריים במדינה, שהושפעו מנטיות ביצועיטיות כבר בשנותיה הראשונות, לא הצטערו על האפשרות לשמור לעצמם מרחב פעולה וגמישות מרביים, ולא השתדלו יתר על המידה להגביל את עצמם בחוקה.

אסיים במשל הלכות מתחום חיי הצבא, המלמד על המישור העמוק ביותר שבו משפיעות שאלות של אידיאולוגיה וביצועיט על חייו. ביחידה לסלילת דרכים בחיל הנדסה יש שתי מחלקות. תפקידה של האחת לסמן את הנתיבים, ושל השנייה — לפרוץ את הדרך. המחלקה הראשונה הנה צנועה, אנשיה מצוידים במפות ובתצלומים, ותפקידם העיקרי לבחור את התוואי הנכון ולסמנו בכתדות. בעקבותיהם באים פורצי הדרכים, מצוידים בטרקטורים ובולדוזרים, והם סוללים את הדרך לאורך היתדות.

הנמשל הוא המנהיגים הלאומיים. גם ביניהם יש מסמני נתיבים ופורצי דרכים. הראשונים הם האידיאולוגים, אנשי המחשבה, שמתבוננים הרחק קדימה, ומציבים לחברה את היתדות, את המגמות והעקרונות שינחו אותה בעתיד. פורצי הדרכים הם המנהיגים בעלי כושר הביצוע, הם באים ברעש ותנופה, ומובילים את העם קדימה במסלול שקבעו האידיאולוגים.

המנהיגים שהגיעו בימי העלייה השנייה והשלישית היו מסמני נתיבים. הם הניחו את היסודות הרעיוניים; אלה שקמו אחריהם, בני דור תש"ח, היו ביצועיטיים, אנשי פעולה ומעשה רבי-תנופה ועצמה, והם הובילו את ישראל בנתיבים האידיאולוגיים המסומנים אל הישגים רבים בחחומי כלכלה, חברה וצבא.

עברנו כברת דרך ארוכה, והיתדות שתקעו הראשונים כבר מאחורינו. הגענו לתקופה חדשה, למצב שבו השאלה העיקרית היא: לאן ממשיכים? בראשנו עומדים פורצי הדרכים, והם במבוכה. יש להם תנופה ומרץ, הם מפעילים את הכלים הכבדים, ומנסים לנוע בכיוונים שונים, אך כשמתבוננים היטב אל דרכם, מסתבר שאמנם יש הרבה רעש ותנועה, אבל בעצם זו דריכה במקום אחד. חסרים להם היתדות שיורו את הכיוון, ובלעדיהן העצמה הרבה ביותר — היא גוף בלי נשמה. היתדות אינן, ומסמני היתדות נעלמו — האידיאולוגיה יוצריה הם אלה שחסרים היום לחברה הישראלית.



חילות הים בשנות ה־80*

בינונית למדי. אך בסופו של דבר, הייתה ידו של חיל-הים על העליונה, והוחלט להרכיב כוחות משימה גרעיניים. מומחים לאסטרטגיה ימית מן השורה הראשונה רואים בהחלטה זו את הצעד ההגיגי, האחראי והחסכוני ביותר שיש לעשות. עם זאת, לא נואשו עדיין מנהיגים פוליטיים מסוימים מתכניתם, ומטעמי חיסכון החלו שוב לעשות נפשות לרעיון נושאות המטוסים הקונבנציונליות. נראה כי הללו לא הבינו כי העלות הראשונית של ספינות אלה אמנם נמוכה, אך הפעלתן כרוכה בהוצאות המסתכמות בהון עתק. למעשה, יחד עם עלויות המחקר והתכנון, יגיע מחיר האבטיפוס של נושאת המטוסים הקונבנציונלית החדשה, המיועדת להחליף את הדגמים הישנים יותר, וכן לשמש בעתיד כתחליף ל"פורסטאל" לסכום השווה למחירן של נושאות המטוסים מדגם "נימיץ". אך חמורה יותר מטעויות חישוב אלה היא העובדה כי אין ביכולתם של מספר פקידים ממשל וחברי קונגרס להבין כי אל לו לחיל-הים האמריקני להתחרות בחיל-הים הסובייטי באמצעות בניית נושאות מטוסים בעלות יכולת מוגבלת. ארה"ב זקוקה לנושאות מטוסים מהן יוכלו לפעול מטוסי ההווה ומטוסי העתיד כאחת. ה-F-18 "הורנט" ישמש כמטוס קרב רב תכליתי בנושאות המטוסים כל עוד יספקו מטוסי ה-F-14 את חגורת ההגנה. אך אין להעלות על הדעת מצב בו יוחלפו מטוסי ה-F-14 במטוס קרב זעיר, אשר ביצועיו נופלים משלהם. מטוס הקרב המתקדם אשר יחליף את ה-F-14 יהיה בעל משקל נמוך משלו (משקלו של ה-F-14 הוא עשרה טון) כך שהוא יוכל להמריא רק מסיפונה של נושאת מטוסים מתקדמת ביותר. ארבעה כוחות המשימה הגרעיניים העומדים כיום לרשות הצי האמריקני הם ללא אח ורע. עצמת האש שלהם אדירה ויש ביכולתם לצאת להתקפה בכל מקום על פני כדור הארץ. הסובייטים יודעים עובדה זו היטב. הם יודעים כי יוכלו להביא לחיסול כוח לחימה זה רק באמצעות מנגנון תרמו-גרעיני, בהנחה שהוא יוכל לחדור דרך מערכת ההגנה הבלתי חדירה

הים (החדי). הפתרון היחיד הוא לחזור למסורת הנושנה ולהציב שייטת ממוזרח לסואץ. אך הפעם לא יהיה זה עניינם של הבריטים בלבד. צרפת כבר הכירה בצורך לנקוט פעולה מסוג זה. ועתה מוטל על מדינות אירופה האחרות ועל יפן להוכיח מודעות גדולה יותר לנושא זה. הדברים שנאמרו עד כה נותנים תמונה תמציתית של המצב הגיאופוליטי בתחילת שנות השמונים, ושל התנאים בהם יפעלו חילות-הים שיידונו במאמר זה. עיקר הדברים יתרכזו בציי ארבע המעצמות הימיות הגדולות (ארה"ב, ברה"מ, בריטניה וצרפת), ומקצתם יביאו ניתוח של חילות-הים האחרים על פי אזוריהם.

חיל הים האמריקני

חיל הים האמריקני הוא אחד הנפגעים העיקריים מהוויכוח האידיאולוגי המתנהל בין בכירי הפוליטיקאים האמריקניים בדבר המדיניות הצבאית של ארה"ב. עיקר המחלוקת בתחום הרכש הימי היא בין אלה המצדדים בקיומם של כוחות משימה גרעיניים, אשר יתבססו על נושאות מטוסים מתקדמות ביותר לבין אלה הקוראים לחסוך את כספו של משלם המסים ולהתבסס על כוח של נושאות מטוסים קונבנציונליות. חילוקי דעות אלה מעכבים את תכניות הפיתוח של כלי הלחימה הימיים היעילים ביותר.

את המכשול הראשון הציבו מתכננים, אשר המכו ברעיון של הצבת יחידת מטוסים אשר תתבסס רובה ככולה על ספינת פיקוד נושאת מטוסים, שהיא כלי שיט בעל יכולת לחימה

אם נרצה לבחון את מאזן הכוחות בים בעשור הקרוב נמצא כי לפנינו מלאכה לא קלה, בשל אי הבהירות וחוסר הוודאות השוררים בתחום זה כיום. עד עתה הייתה השליטה בים נתונה בידי ציי המדינות המערביות או הפרו-מערביות אך לאחרונה מהווה הצי הסובייטי איום הולך וגובר על עליונות ימית זו: לאחר מספר צעדים הססניים, שעשתה ברה"מ להשגת עצמה ימית היא נמצאת עתה על סף שליטה מלאה בים. המדיניות הסובייטית לגבי בניית אניות משקפת אסטרטגיה חדשה זו. כלי השיט של שנות השישים, אותם אפיין סגנון "סוס המרוץ", הולכים וקפנים את מקומם לצי קרב מאוזנים יותר, אשר ניתן להשוותם רק לאניות המלחמה של כוחות המשימה הימיים של ארה"ב. יתרה מזאת, בפחח העשור הנוכחי ניצב המערב בפני בעיית הישרדות חמורה: בידי מי תהיה השליטה בנתיבי הים המובילים מהמפרץ הפרסי אל האוקיינוס האטלנטי, באוקיינוס האטלנטי עצמו, וכן בנתיבי הים היוצאים מהמפרץ הפרסי והעוברים דרך מצרי מאלאקה. על שני עורקי חיים אלה יש לשמור בכל מחיר. עיקרון זה חדר סוף סוף גם לתודעתם של היפנים ושל האירופאים, והם מתחילים עתה להבין, שגם הם, כחלק מן העולם המערבי, צריכים לקחת חלק בהגנה על אזור זה, וכי לא רק על ארה"ב לבדה נגור להגן על נתיבים אלה.

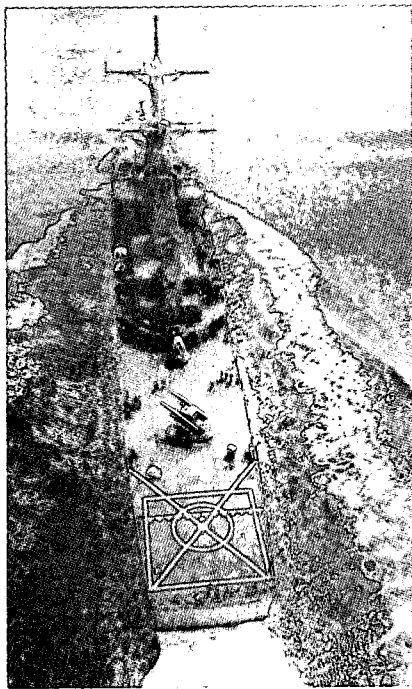
הבעיה בה מתחבטות עתה מדינות מערב אירופה היא כיצד לשלוט על עורקי התחבורה היוצאים מהמפרץ הפרסי והעוברים דרך האוקיינוס ההודי. האוקיינוס האטלנטי לעומת זאת, אינו מהווה מקור לדאגה חמורה, משום שניתן לראות בו כעין אגם של המערב, ולפחות בשלב זה, אין בידי המדינות האנטי-מערביות השוכנות לחופיו, כוח ימי המסוגל לעמד בהצלחה בהתמודדות עם חילות-הים של המערב. באזור המפרץ הפרסי, שונים מעט פני הדברים. את ההגנה על נתיבי הים שבאזור זה לא ניתן להפקיד בידי חיל-הים של אחת ממדינות האזור, (כגון השריידים שנתרו מחיל הים האירני לאחר נפילתו של השאח, או חיל-

* תורגם מכתב העת Aviation & Marine פברואר 1980

מכך להחליף את נחתות התובלה הקיימות בכלי שיט בעלי מהירות גבוהה יותר.

במרכז הסערה עומדות הצוללות הגרעיניות של חיל הים האמריקני, הן צוללות התקיפה (SSN) והן הצוללות הנושאות טילים בא-ליסטיים (SSBN). לאחרונה, הופצו שמועות בדבר איכותה הלקויה, כביכול, של תוצרת המספנות האמריקניות, ולמעשה, הוטל דופי בכל הדגמים שיוצרו. אך הביקורת החריפה ביותר הופנתה לעבר הצוללות מטיפוס "אוהיו" בעיקר בשל גדלן. הדעה הרווחת עתה היא כי יש לבנות צוללות תקיפה קטנות יותר, אך יש מי שמחזיקים עדיין בדעה כי אין כל היגיון בבניית צוללות נושאות טילים באליסטיים בעלות ממדים גדולים כל כך. מבקרי ה"אוהיו" מכנים אותה "לווייתן", אשר "ציידות הלווייתנים" הסובייטיות יוכלו לגלות ללא כל קושי. זאת ועוד, מסתבר כי טילי ה"טריידנט" במתכונתם הנוכחית אינם עונים על הציפיות, ואינם מגדילים את טווח הפעולה של צוללות אלה. ומשום כך יש לשקול במלוא כובד הראש את הרעיון להציב על סיפונן גירסה ימית של טילי השייט החדשים, בעיקר אם לא יהיה צורך להקצות לשם כך תקציבי מחקר גדולים. מכל מקום, הצוללות נושאות הטילים הבאליסטיים מטיפוס "פוסידון" עוברות עתה הסבה ל"טריידנט", ואין ספק שדבר זה יחזק את אמינות כוח ההרתעה הגרעיני של ארה"ב. בתחומים אחרים, ממשיך חיל-הים האמריקני במשימה הקשה של בניית אניות חדשות המיועדות להחליף את אניות מלחמת העולם השנייה. בנייה זו מתבצעת כמובן בהתאם למגבלות התקציב. כמו כן חל שיפור ניכר בתחום אניות העזר — במה שנוגע לאניות הסיוע והאחזקה. בתחום שולות המוקשים אין פני הדברים כה מזהירים. למעשה, גורמת המדיניות הנוכחית של שליית מוקשים באמצעות מסוק בלבד למחסור בשולות מוקשים ובכלי שיט המצוידים באמצעי לחימה נגד מוקשים, וקשה יהיה לגשר על פעור זה בשעת הצורך. אמנם, מספר שינויים הונהגו גם בתחום זה, אך הם יבואו לידי ביטוי בעתיד הרחוק יותר. לגבי כלי שיט קטנים יותר, הוכיח ניסיון העבר כי האניות מטיפוס "אשוויל" עולות על אלה מטיפוס "פגאסוס", אך עדיין לא ברור מהו התפקיד שיוטל עליהן. בכדי להשיג תוצאות יעילות, יהיה על חיל-הים האמריקני להפעילן בקבוצות של עשר, משום שלא יהיה די בזוג אניות כדי לבצע את המלאכה. אך לפי שעה קיימת תכנית לבנות רק שבע עד עשר אניות נוספות. ייתכן והפתרון הטוב ביותר יהיה להעבירן במהירות האפשרית לשירות במסגרת חיל הים של אחת מבעלות הברית.

לסיכום סקירת כוחה הימי של ארה"ב בפחת שנות ה-80, ניתן לומר כי המחלוקת הנוטשה בין הפוליטיקאים בדבר מקומו ועצמתו של הצי האמריקני לעומת חילות ים אחרים בעולם,



הסיירת הגרעינית האמריקנית "וירג'יניה" עם משטח הנחתה וציוד להפעלת מסוקים

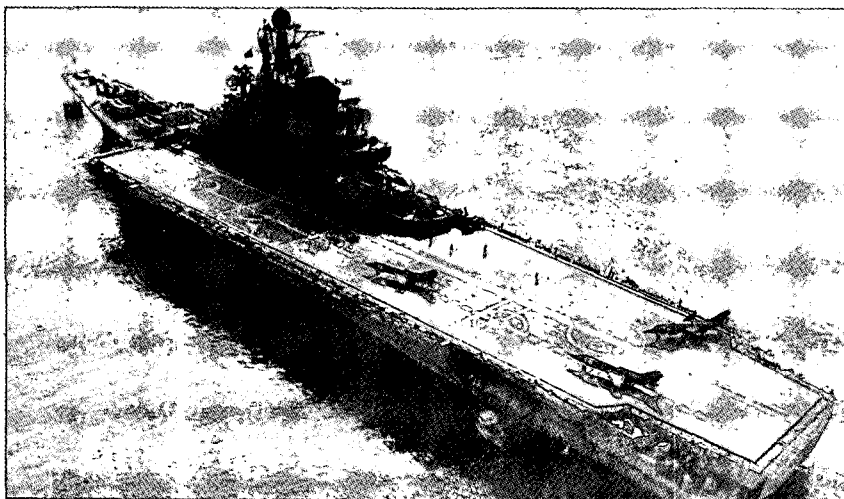
לפריגטות של חילות-הים האירופאיים, הוא בהחלט משיבוע רצון. פריגטות הטילים מטיפוס "אוליבר ה' פרי" מיועדות למלא את השורות במגור חשוב זה של חיל-הים. ספינות אלה תוכננו במיוחד כדי למלא תפקידים ספציפיים במסגרת חיל-הים האמריקני בלבד, אך הן זכו להצלחה גם כאשר נמכרו לחילות-ים של מדינות אחרות. את התוצאות הטובות ביותר השיגו ספינות אלה במסגרת חיל הים האמריקני, אשר ברשותו 70 פריגטות מסוג זה. ניתן רק לקוות כי חיל-הים האמריקני יצטייד במספר דומה של ספינות. כדי להשלים את התמונה עלינו לדון גם במשחתות הזעירות מטיפוס "נוקס" (זעירות-לפחות במושגי הצי האמריקני הזקוק כיום למשחתות בהדחק של יותר מ-7000 טון). מלכתחילה לא היה על משחתות זעירות אלה חימוש וזאת בהתאם לרוח התקופה, אך במשך הזמן החלו לציידן בכלי נשק מתוחכמים יותר ויותר. שינויים אלה היו מחויבי המציאות לאור העובדה כי פעולתן לא הצטמצמה רק לתפקידי הליווי להן הן נועדו אלא התרחבה גם לתפקידים מבצעיים, כאשר המשחתות מטיפוס "גירינג" נאלצו לסגת מאזורים "חמים" בשל גילן המופלג, ולא ניתן היה להחליפן מיד במשחתות מטיפוס "ספ-רואנס".

בתחום הנחתות, נהנית ארה"ב מיתרון ברור על כל מתחרותיה. נחתות ה"טאראווה" הן בעלות עצמה רבה, ויחד עם שאר הנחתות החדשות הנבנות כיום, הן יוסיפו נדבך חדש למערך הספינות, אשר במשך שנים רבות שימש כאבן הפינה של העצמה האמפיביית. מצב הציוד של חיל הנחתים אינו כה שפיר, ויהיה צורך לחדרו בעתיד הקרוב, אך חשוב

של כוח זה. אך נראה כי המגמה המסתמנת לפי שעה בארה"ב היא לזנוח את התכניות לבניית נושאות מטוסים בהדחק של 90,000 טון, ולחזור לבניית דגמים בהדחק של 60,000 טון. טיעונים דומים לאלה שהובאו כאן ניתן להעלות גם בדיון בדבר עתידן של אניות הליווי. לסיירות הגרעיניות יכולה מבצעת גבוהה, והן אוטונומיות לחלוטין, לא רק מבחינת טווח הפעולה הארוך שלהן, אלא גם מבחינת כמיות הנשק שהן מסוגלות לשאת. למרות כל זאת נתקבלה החלטה שלא להמשיך בפיתוח סיירות בנוסף לדגם "וירג'יניה" משום שהסיירות הקיימות משמשות כספינות ליווי הולמות לנושאות המטוסים הגרעיניות הנמצאות כיום בשימוש. מאליו מובן כי אם לא תיבנה נושאות מטוסים גרעיניות נוספות, לא יהיה צורך בבניית סיירות טילים גרעיניות מתקדמות יותר (CGN). מציאות זו חוזרת על עצמה שוב ושוב: מדיניות מפוכחת ומאוזנת לרכישת ציוד צבאי לא יוצאת אל הפועל בשל סיבות פוליטיות, ובסופו של דבר, נעשית הרכישה ללא אבחנה, ואין כל קשר בין הפרטים הנרכשים לפרטים הנדרשים. המצב בהחלט טוב יותר כאשר המדובר באניות ליווי קונבנציונליות. מסתבר כי רכישת המשחתות מדגם "ספרואנס", אשר עוררה בזמנה ביקורת חריפה ביותר, הוכיחה את עצמה כאחת הרכישות הטובות ביותר, שביצע חיל-הים האמריקני בשנים האחרונות. למעשה, התקשו מומחים צבאיים רבים להבין את מלוא המשמעות שבחפיסה המודולרית. אמנם נכון הדבר כי המשחתות הראשונות מדגם "ספ-רואנס" היו כמעט בלתי חמושות, אך הן תוגברו בהדרגה, ובמשך הזמן הן צוידו בחימוש רב יותר. כיום, נושאות משחתות אלה על סיפונן מערך אדיר של כלי נשק, ויכולתן המבצעת הגבוהה אינה מוטלת בספק. בעתיד הקרוב, יעברו כלי הנשק שכלול נוסף, ויוסר הצורך לתכננם או להתקינם מחדש. ברשות חיל הים האמריקני נמצא אפוא צי משחתות המסוגל לפעול בהתאם לדרישות המשתנות. ההחלטה, אשר התקבלה בדבר רכישת משחתות "ספרואנס" נוספת, אם כי בשינויים קלים, מעבר לרכש המתוכנן של 30 משחתות, היא דוגמה נדירה למחשבה צבאית מרחיקת ראות של הפוליטיקאים. אך הפוליטיקאים הם המחליטים בענייני התקציב.

צעד נוסף הראוי לציון הוא ההחלטה בדבר תכניות הבנייה של ה"ספרואנס איג'יס" (SPRUANCE AEGIS) החדשה. קרוב לוודאי כי לאחר בניית כלי השיט הראשונים מדגם זה, ייבנו ממנו עשרות כלי שיט נוספים כדי להחליף את המשחתות מטיפוס "צ'ארלס פ' אדאמס" הנמצאות עתה בשימוש.

ההחלטה המצערות שלא להכניס שכלולים נוספים במשחתות אלה, תביא למעשה להתדרדרות מהירה ביעילותן המבצעית. המצב בתחום אניות הליווי הקטנות יותר, המקבילות



נושאת המטוסים הסובייטית "קייב"

גרמה לעיכובים בתכניות בנייה והצטיידות אשר יענו על הצרכים. בשל כך, הם לא הצליחו להגיע לכלל החלטה לגבי סוגי האניות להם זקוק חיל-הים. עם זאת, קיימים עתה סימנים ברורים של שיבה למדיניות בנייה אקטיבית, ולמדיניות הדוגלת בהפגנת עצמתה הימית של ארה"ב ברחבי העולם.

הצי הסובייטי

מאמצים רבים משקיע עתה הצי הסובייטי במטרה להשיג יכולת מבצעית הדומה לזו של הצי האמריקני. מבחינה כמותית בלבד הצליח כבר הצי הסובייטי לעלות על הצי האמריקני אך הוא עדיין מפגר אחריה בפיתוח האניות עצמן וביכולת ההתערבות במצבים שאינם מגיעים לדרגת מלחמה של ממש. יש לציין לדוגמה כי האניות הראשונות של הצי הסובייטי החדש נועדו בראש ובראשונה להילחם בכוחות המשימה האמריקניים, אך סיכוייהן להישרד לאחר חילופי האש הראשונים קלושים למדי. מעשית, נדונו אניות אלה לכליה במהלך ביצוע משימתן הראשונה והיחידה.

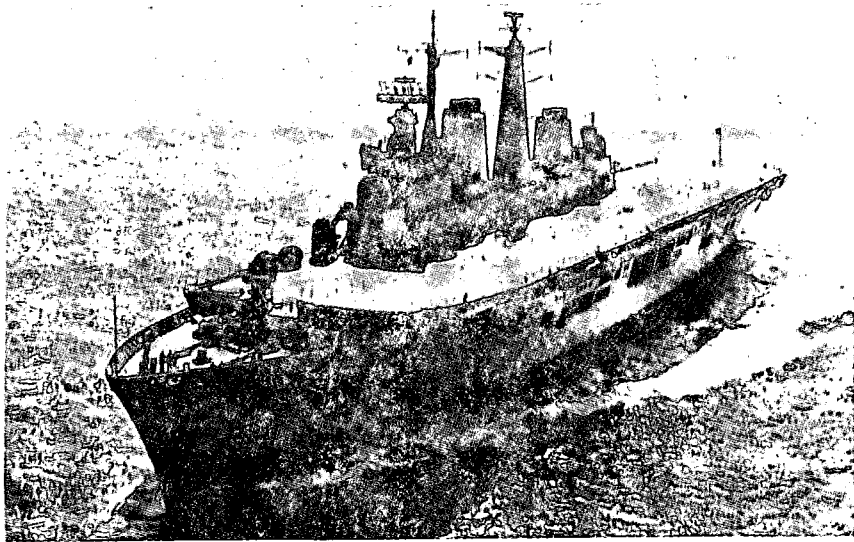
אולם, לאור המחויבות הסובייטית ברחבי העולם, השתכנעו המתכננים הסובייטים עד מהרה כי עליהם לבנות אניות שתהיינה מסוגלות להפגין נוכחות סובייטית ממשית במוקדי מתיחות שונים. לשם כך, הם היו זקוקים למערכות נשק חדישות בעלות יכולת מבצעית זהה לזו של ספינות התותחים הישנות. הדרך ההגיגית הייתה אם כן לפתח אניות הדומות לאלה שברשות המערב, אך בעלות תכונות מיוחדות, פרי תכנון סובייטי. בבניית נושאות מטוסים ומסוקים מטיפוס "קייב", לדוגמה, ניתן לראות את הצעד הראשון שנעשה לקראת בניית נושאות מטוסים על פי הדגם המסורתי. זהו, כמובן, רק שלב מעבר, לו זקוק הצי הסובייטי באופן דחוף ביותר. הסובייטים מכירים היטב בכך שהיכולת האווירית של ה-YAK-36 אינה מרשימה כלל ועיקר. עם זאת, מקצת ממדינות המערב הגיבו לאסטרטגיה זו (או הקדימו אותה) בכך שוויתרו על נושאות מטוסים קונבנציונליות חדשות לטובת אניות אשר ישמשו מטרה נוחה לאויב. אפשר גם כי האויב יתעלם מהן בסופו של דבר, בשל כוח התקיפה המוגבל שלהן ובשל התפקיד שהיה עליהן למלא ושלאור מגבלותיהן יהיה טקטי בלבד. בניית נושאות מטוסים הביאה לבניית צי שלם של אניות ליווי. הסיירות הקונבנציונליות לא יכלו למלא תפקיד זה, משום שנבנו לשמש ככוח גרעיני הולם, והסבתן לאניות ליווי רגילות הייתה הופכת למשימה בלתי אפשרית כמעט. כך שכיום, ממשות המשתחות מטיפוס "קאשיין" כאניות ליווי, לאחר שהותאמו לתפקיד זה, והוחל בבניית סיירות הליווי הראשונות, אשר יצוידו בחימוש המתאים. אניות אלה מיועדות להחליף את אלה מטיפוס ה"סןדרלוב" ואת

בתחום הצוללות, עושה עתה ברה"מ מאמצים בלתי מבוססים להחיש את קצב החלפת הצוללות הישנות שברשותה, הקונבנציונליות והגרעיניות כאחת. ניתן היה לצפות כי הסובייטים ידאגו להרכב הגיוני יותר של מערך כלי שיט בתחום זה, לאור הבעיות שנוצרו בעקבות הכנסתן לשירות של הספינות מטיפוס "אקו II" ולאור המגבלות השונות של הדגמים הקיימים ומספרם הגדול. צוללות התקיפה הסובייטיות הישנות הן בלתי מתוחכמות, ואחד מחסרונותיהן הבולטים הוא הרעש הרב שהן משמיעות תוך כדי פעולתן, דבר הפוגע ביכולתן להתחמק מספינות האויב. נראה כי בבניית הצוללות החדשות מטיפוס "אלפה" הוכנסו שיפורים אחדים. הן עשויות מסגסוגת טיטאניום ופעולתן שקטה ביותר. לפי שעה, ארה"ב היא עדיין המובילה בתחום זה, אך הרוסים עושים כל מאמץ להדביק פער זה במהירות. בתחום הצוללות המצוידות בטיילים באליסטיים, מכניסים הרוסים לשירות צוללות נוספות מטיפוס "דלתה", ואין כל סימן שהן באות במקום צוללות ישנות יותר; זאת, חרף ההסכמים הקיימים בדבר צמצום הפצת נשק מסוג זה. עם זאת, סביר להניח כי הרוסים ישמרו את הספינות הישנות ביותר בעתודה, ולו רק משום שירצו לשמור על אחדות במערך הקיים. כמו כן תסייע פעולה זו למנוע את אי הנעימות הנגרמת לרוסים כעטיין של תאונות המסתיימות, על פי רוב, באבדן צוללותיהם.

הרוסים משקיעים מאמצים נכבדים גם בשני תחומים אחרים: בתחום אניות העזר ובתחום יחידות הנחיתה האמפיביות. זוהי תוצאה טבעית הנובעת מנקיטת מדיניות הדוגלת בהפגנת נוכחות ימית. מדיניות זו מחייבת בניית צי שיוכל לשייט הרחק מנמל הבית, מבלי להיות תלוי בשירותי החוץ אותם יוכל לקבל מהמדינות השוכנות באותו אזור. ואין ספק כי הימצאותם של כוחות נחיתה רבים בהשג יד, רק תורמת להגברת כוח ההרתעה,

הגירסות הראשונות של ה"קסטה" שהן חדישות למדי. בתוך כך, לא נזחה ברה"מ את רעיין בניית סיירות תקיפה, שישמשו כתחליף מודרני לאניות המערכה הקטנות. סדרה של סיירות גרעיניות נמצאות כבר בשלבי בנייה, והן מהוות למעשה את הגירסה הסובייטית לסיירות התקיפה האמריקניות. עם זאת, סבורים מספר משקפים כי סיירות אלה הן בעצם צאצאיהן של סיירות הקרב הישנות או אפילו של אניות הקרב. אך החידוש העיקרי של הסובייטים בשנות ה-80 יהיה ודאי בניית נושאת מטוסים, קונבנציונלית או גרעינית. לא תהיה זו הפעם שסם סיירת עם סיפון המראה, אלא נושאת מטוסים ממשית, הדומה לאלה שברשות הצי האמריקני.

יש הטוענים כי החלק הראשון של שדרית הספינה כבר נבנה, אך אין לכך כל אישור ממקורות מוסמכים. ידוע רק כי במהלך העשור הנוכחי תיבנה מספר נושאות מטוסים. ובנייתם, נמשכת בניית אניות נוספות מדגם "קייב", והן אף נכנסות לשירות, כדי לשמור על האינטרסים הסובייטיים ברחבי העולם. מבחינת מספר המטוסים שעל סיפונן יכולות אניות אלה להיחשב כנושאות מטוסים, אך מבחינת צורתן והתפקידים המוגבלים אשר ניתן להטיל עליהן, הן בעצם סיירות הממלאות תפקיד של נושאות מטוסים. מכל מקום, ברור כי מטוסי ה-YAK-36 אינם יכולים לתח חיפוי אווירי לצי הסובייטי. לשם כך יש צורך במטוסים מסוג שונה לחלוטין, ואין ספק כי המתכננים הסובייטים יבנו מטוס קרב ימי על בסיס הדגמים החדשים הנמצאים עתה בשלבי פיתוח. גם אצל הסובייטים מסתמנת עתה מגמה של מתן עדיפות לכושר התמרון של מטוס הקרב על פני טיסה במהירות גבוהה, וכפי הנראה, לא תעלה מהירותו של מטוס הקרב החדש על 2.3 מאך. משמע, כי ביצועיו של מטוס הקרב הימי החדש של הסובייטים יהיו פחות או יותר זהים לאלה של מטוס הצי האמריקני F-18.



הסירת הבריטית שטוחת-הסיפון "אינווינסיבל"

צרפת אף ממשיכה בניית אניות ליווי מעולות, כגון אלה מטיפוס "זורז' ליג" (Georges Leygues), ומטיפוס "דיאטיין ד'ורב". כמו כן חורמת צרפת את חלקה בהגברת נוכחותם של כוחות ברית נאט"ו, בכך שהיא משגרת כלי שיט רבים לאזור האוקיינוס ההודי. אין ספק כי חיל הים הצרפתי נמנה עם חילות הים המעולים ביותר כיום, אם כי יתכן שגאוותו וביטחונו העצמי טרם שבו אליו, לאחר פעולתו הכושלת במלחמת העולם השנייה.

ציום אחרים של ברית נאט"ו
חילות ים נוספים עוברים עתה תהליכי בנייה והתחדשות. באיטליה הולכות ונבנות יחידות חדשות, בהתאם לחוק התקציב אשר חוקקו השלטונות האיטלקיים במיוחד למטרה זו. קבלת חוק זה אפשרה בניית אניות מתקדמות כדוגמת אלה מטיפוס "מאסט'לה", "ג'יו'פה גאריבאלדי", ו"לאריצי".

חיל-הים המלכותי ההולנדי מבצע שינוי מהפכני במערך אניות הליווי הן על-ידי בניית אניות מטיפוס "קורטנאר", והן על-ידי שיפור כלי השיט הקיימים, הדומים ל"לנדר" הבריטיים. גם חיל-הים של מערב גרמניה נמצא בתהליך דומה. דגש מיוחד מושם על פיתוח כלי שיט התקפי מהיר אשר יצויד בטילים, וכן על בניית צי צוללות חדש. ספינות הסיוור מדגם P-143 ו-P-148, החמושות בטילים, הן כלי שיט מעולים לביצוע משימות בים הבאלטי ובים הצפוני, ונראה כי צי הצוללות הוא ממש אידיאלי לביצוע מארבים במימיו הרדודים של הים הבאלטי. בקרוב יתוגבר אף צי אניות הליווי עם הכנסתן לשירות של הספינות מדגם 122, המיועדות להחליף את אלה הקיימות. בכך יזכו נתיבי הים המובילים לנמלי גרמניה להגנה יעילה יותר. גם

לנו להיחפו בהסקת מסקנות לאור האדישות אותה הפגינו בנוגע לכעיה זו המנהיגים הבריטים והעם הבריטי כאחת. הבריטים עלולים, בעתיד הקרוב, לשלם ביוקר עבור הודעתו של מפקד חיל-הים הבריטי כי טילים אלה יופעלו רק כאשר יהיה צורך להגן ישירות על האינטרסים העליונים של בריטניה (אשר ייתכן ולא יעלו בקנה אחד עם אלה של נאט"ו). אין לשכוח כי גרמניה המערבית עלולה שוב לנקוט פעולה צבאית אם מדינות אירופה האחרות לא יצליחו להבטיח לה הגנה נאותה. ניתן גם לפתח ראש נפץ גרעיני שיהיה פרי תכנון אירופאי, מבלי להסתייע בבריטים, אך לא כאן המקום לדון בשיקולים הפוליטיים אשר יכריעו בקבלת החלטה מסוג זה.

חיל-הים הצרפתי

חיל-הים הצרפתי נמצא עתה בעיצומו של תהליך בנייה שהוא המקיף ביותר מכל תהליכי הבנייה המתבצעים בחילות הים האירופאים, והוא עתיד להפוך לחיל הים המעולה ביותר באירופה. תכניות החימוש הגרעיני מתבצעות במהירות. הצוללת הגרעינית הששית מטיפוס "לה רוטאבל" נמצאת בשלבי בנייה מת-קדמים, ובמצב דומה נמצאות גם צוללות התקיפה מטיפוס "פרובאנס". כמו כן מור-שקעים מאמצים רבים בפיתוח נושאות מסוקים גרעיניות חדשות, המיועדות להשלים את מערך האניות הקיים מטיפוס "פוש". ברור כי יש להחליף בקרוב אניות אלה, אך לא בנושאות מסוקים או מטוסים הנ"ק. מכאן, ניתן להניח כי במהלך העשור הבא תשלים צרפת את תכנון נושאות המטוסים החדשות שלה, ואין ספק כי הן תהיינה מצוידות בנשק גרעיני.

הנ"ק — המראה נחיתה קצרים.

ועשויה למלא תפקיד של שסתום ביטחון במקרי התלקחות. בקצרה, הצי הסובייטי עומד בפתח שנות ה-80 בסימן חיזוק כוחו, בדומה לתהליך אותו עבר בשנות ה-60. במהלך העשור שהחל זה עתה, נהיה עדים לא רק לגידול במספר כלי השיט שברשות חיל-הים הסובייטי, אלא גם להעלאת רמתם של חיילי הצי. גיבוש מסורת ימית היא משימה קשה יותר לביצוע מאשר בניית אניות מלחמה חדשות, וייתכן כי הודות לאופי השלטון הסובייטי תחול האצה בתהליך זה. אך מכל מקום, זמן מה עוד יחלוף עד אשר ילמד הצי הסובייטי את המשימות המוטלות עליו.

חיל-הים הבריטי

בחיל-הים הבריטי, כמו בשאר חילות הים של צבאות אירופה, נעשים עתה מאמצים בלתי נלאים להביא לביצוע הכוח ולחימוש כלי השיט שברשותו. תכניות הפיתוח של הצי הבריטי אשר הוצאו לפועל בעשור האחרון גרמו למשקפים צבאיים רבים להטיל ספק בכושרו המבצעי, אם לנקוט לשון המעטה. אין בכוונתי לעורר מחדש את חילוקי הדעות בנושא זה, אך אין להתעלם מן העובדה שה"אינווינסיבל" לדוגמה, היא בעלת כושר לחימה מוגבל בהתחשב בגודלה, ובהשוואה לכושרם של כלי שיט מטיפוס דומה. אין חולקים על כך כי ה"אינווינסיבל" היא ספינה מעולה, אך חימושה דל, ומספר מטוסי ה"הארייר" שעל סיפונה מגיע לחמישה בלבד. המצב היה משתפר בהרבה לו היתה יכולה לשאת 15 או 18 מטוסי "הארייר" וכן מסוקים אחדים. מספר המטוסים שהיא מסוגלת לשאת קטן מזה שמסוגלת לשאת נושאת המטוסים האיטלקית "ג'ו'פה גאריבאלדי" או נושאת המטוסים הספרדית "אלמיראנטה קאררו בלאנקו".

עם זאת, לחיל הים הבריטי מערך חזק של אניות ליווי. מספר אניות מעולות עומדות להיכנס לשירות, מביניהן ראוי לציין את המשחתת מטיפוס 42 הסטנדרטית או הארוכה יותר. מערך הפריגטות בצי הבריטי חלש יותר. מסתבר כי הפריגטות מטיפוס 22, אשר החליפו את הפריגטות מטיפוס ה"אמאזונס", חומשו בטילים בלבד, ודבר זה עלול להטיל מגבלות חמורות על אפשרויות פעולתן. בפריגטות החדשות מטיפוס 24, אשר יירכשו כנראה על-ידי חיל-הים הבריטי ואף ימכרו לחילות-ים אחרים תוקן פגם זה, והן חומשו גם בתותחים. מכל מקום, צי אניות הליווי של חיל הים הבריטי הוא הגדול ביותר בחילות נאט"ו.

בתוך כך, הולכות ונבנות צוללות סוור חדשות. יש גם אישור לידיעות כי הצי הנוכחי הכולל ארבע צוללות נושאות טילים בא-ליסטיים יוחלף תוך מספר שנים על-ידי חמש צוללות חדשות המצוידות בטילי "טריידנט", עליהם הותקן ראש נפץ גרעיני פרי תכנון בריטי. פעולה זו תגביר את אמינות כוח ההרתעה של חילות הים האירופאים, אם כי אל

הציים האחרים של ברית נאט"ו דואגים להחלפת כלי השיט הישנים בחדשים, בעיקר בספינות תותחים המצוידות בטילים. לעומת זאת, בעיני הספרדי מסתמנת מגמה של חיקוי מבנה הצי האמריקני, אם כי בקנה מידה מצומצם יותר, וכלי השיט והחמרים בהם משתמשים הספרדים, דומים מאוד לאלה הנמצאים בשימוש אצל האמריקנים.

המזרח התיכון

ישראל היא המדינה היחידה במזרח התיכון שלה חיל-ים בעל עצמה כלשהי. סדרות הסטי"לים מטיפוס "רשף" ו"סער" כבר נכנסו לשירות, ובעקבותיהן עתידה לבוא סדרה חדשה של קורבטות רב-תכליתיות, אשר ישמשו בעיקר ללוחמה ימית. חיל-הים היחיד המנסה להתמודד עם זה של ישראל הוא חיל הים הלובי, אך יש יסוד איתן לסברה כי כלי השיט הלוביים הם אמנם בעלי רמה מתקבלת על הדעת, אך צוותיהם אינם מאומנים, ויעילותם המבצעית נמוכה יותר.

מצרים מנסה עתה לבנות מחדש את חיל הים שלה, אך היא טרם גיבשה סופית את תכנית ההצטיידות. בשלב זה, כלי השיט היחידים בעלי יכולת מבצעית כלשהי הם אניות התקיפה החמושות בטילים מטיפוס "אוקטובר", הנבנות עתה בברזיליה. כלי השיט האחרים מיושנים מאוד, וקיים מחסור חמור בחלקי חילוף עבורם. בשל כך, אין הם כשירים לפעילות מבצעית.

עם הקץ שבא על חלומות הגדולה של השאח, חזר הצי האירני למלא תפקידי הגנה על החופים, ואמצעי הלחימה היעילים ביותר אשר יעמדו לרשותו יהיו ספינות תותחים החמושות בטילים.

האוקיינוס ההודי

באזור זה מורגשת בכל עצמתה המתיחות ההולכת וגוברת שביחסי מזרח ומערב. מול הספינות הסובייטיות המשייטות באזור זה ניצב כוח ימי של נאט"ו, בו נוטלות חלק ספינות מברזיליה, צרפת וארה"ב, ולרשותו עומד בסיס בדייגו גארסיה. הודו (שהיא ניטראלית במקרה הטוב) מתגברת עתה את כוחה הימי, ותהליך זה יגיע לשיאו עם החלפתה של נושאת המטוסים מטיפוס "סיקראנט". כמו כן, מחפש עתה חיל הים ההודי בשוקי העולם אחר צוללות ופריגטות שיאפשרו לו להתמודד בהצלחה עם חיל הים הפאקיסטאני. חיל הים של דרום אפריקה נמצא עתה בתהליך התעצמות רב היקף, העולה על אלה בהם נמצאים חילות הים האחרים באזור זה. הספינות הבריטיות, שהיוו את הבסיס של חיל-ים זה, הולכות ומחלפות בספינות מתוצרת ישראל.

דרום אפריקה בחרה לבנות את חיל-הים שלה על פי הדגם הישראלי. בעזרת הספינות מטיפוס "רשף", ואולי אף בעזרת קורבטות

אחדות הדומות לדגמים הישראליים, הצליחה דרום אפריקה למצוא פתרון מבריק לבעיותיה, בעודה מסייעת בפתרון בעיות המערב בדבר השליטה בים באזור האוקיינוס ההודי. דרום אפריקה היא המדינה הפרו-מערבית היחידה השוכנת לחופי האוקיינוס ההודי עליה ניתן לסמוך.

האוקיינוס השקט

במהלך העשור הקרוב, יהיה חזוקו של חיל הים היפני התהליך החשוב ביותר שיתרחש בחילות הים של אזור זה, וזאת לאחר שהיפנים קיבלו סוף-סוף את ההחלטה בדבר בניית אניות מלחמה, אשר יצוידו בנושק כבד, כך שיוכלו לעמוד בהצלחה בדו-קרב ימי בין אניות שטח. בנוסף לכך, הכניסו היפנים לשירות משחתות חדשות, כדוגמת אלה מטיפוס "שיראן" ו"טאצ'יקאו", המסוגלות לתת את החיפוי, אשר היה חסר לצי היפני עד עתה. אך אין ספק, כי המתכננים היפנים צריכים לתת את דעתם, תוך זמן קצר ביותר, על רכישת סיירות מסוקים, בכדי להבטיח את שליטתם באזורי הים המקיפים את יפן.

אוסטרליה בוחנת עתה נושאות מטוסים שונות, במטרה להחליף את אלה הנמצאות כיום בשירות. כמו כן, מחדש חיל הים האוסטרלי את צי אניות הליווי שלו, ומכניס לשירות פריגטות חדשות המתבססות על הדגם האמריקני "אוליבר ה' פרי". חיל הים האוסטרלי אינו שוקט על שמריו גם בתחומים אחרים, והוא מתחיל עתה לבנות מערך של ספינות סיור, כוח תקיפה אמפיבי וכוח לוגיסטי גדול למדי.

סין שוקלת עתה את האפשרות לבנות חיל-ים של ממש. חרף מאמציה המרובים לסמוך בעניין זה רק על עצמה, ברור כי חיל הים הסיני יודקק בקרוב לסיוע נכבד ביותר ממדינות המערב בתחום הטכנולוגי. קרוב לוודאי שהאסטרטגיה של סין תהיה רכישת כלי שיט אירופאיים, במטרה ליצרם, לאחר מכן, ברשיון. חילות הים האחרים באזור האוקיינוס השקט רוכשים כלי שיט המוצעים למכירה על-ידי חיל-הים האמריקני או רוכשים כלי שיט קלים חדשים, אשר מקצתם חמושים בטילים.

דרום אמריקה

חילות הים של מדינות יבשת זו נמצאים בתהליך של חזוקו עצמתם הצבאית. ארגנטינה וברזיל פתחו במירוץ הצטיידות בפריגטות ובמשחתות, ובדרכן הולכות ונצואלה ופרו. עתה החלו מדינות אלה במירוץ הצטיידות בצוללות תקיפה קונבנציונליות. כמו כן ממשיכות מדינות היבשת לרכוש ספינות טילים. מדינות שאינן יכולות להרשות לעצמן לרכוש פריגטות, כדוגמת אקוודור, מסתפקות בקורבטות, אך קשה מאוד, עדיין, לחזות מה יהיו פני הדברים בעתיד.

שתי המדינות העיקריות המתמודדות על

הבכורה במירוץ החימוש הימי הן ארגנטינה וברזיל. כשנדע לברזיל כי ארגנטינה רוכשת פריגטות ממערב-גרמניה, יצאה בהכרזה על תכנית דומה, אשר כללה רכישת סדרה שלמה של פריגטות, קורבטות, וכלי שיט אחרים, לרבות נושאת מטוסים גרעינית.

יש להניח כי המירוץ בין שתי מדינות אלה יעורר גם את תיאבוןן של מדינות אחרות בדרום אמריקה, אשר ישאפו גם הן להגביר את עצמתן הימית. בעיקר אמורים הדברים לגבי צ'ילי ופרו, אשר יעשו, קרוב לוודאי, כל שביכלתן לרכוש כלי שיט חדשים. נודע כי חיל הים של פרו חותר לקראת בניית שיטת של נושאות מטוסים.

דרום אמריקה היא, אולי, השוק החדש והמבטיח ביותר לייצוא כלי שיט.

סיכום

מפאת קוצר היריעה ניסינו במאמר זה לבחון בתמציתיות את המגמות העיקריות המסתמנות בהתפתחות מאזן הכוחות בים לקראת שנות ה-80. ברור כי לא יכולנו להיכנס לניתוח מפורט של התכניות והעתיד של כל מדינה בתחום זה. תחת זאת, בחרנו להדגיש את התכונות והבעיות העיקריות המאפיינות את חילות הים באזורי מפתח בעולם.

מהניתוח שערכנו עולה כי בכל חילות-הים מתבצעים עתה שינויים, המצביעים על כך שמירוץ החימוש הימי יתחדש בשנות ה-80. העשור הקרוב יעמוד בסימן המאבק על השליטה בים. לפי שעה, ארה"ב וברה"מ הן הגיבורות הראשיות במאבק זה, אך פני הדברים עתידים להשתנות בזמן הקרוב. ליפן ולמדינות אירופה לא תהיה ברירה, והן יאלצו ליטול חלק בתחרות ההולכת וקרבה על השליטה בים.

F-16-המטוס הרב משימתי לשנות ה-80

סגן גדי



מייצרים בהגה הגובה עליו הפוך לעילוי הכללי של המטוס (ראה ציור) כדי לשמור על שיווי משקל. על מנת ליצור שינוי במצב המטוס, יש ליצור עילוי הפוך עוד יותר גדול – והדבר כמובן הפוך מהמגמה לעילוי מרבי. בשיווי משקל אדיש או שלילי יוצר הגה הגובה עליו חיובי ומתוסף לעילוי הכללי של המטוס. לשם שינוי מצב המטוס די בכוח מועט לזמן קצר (ורק לצורך יצירת הפרעה בשיווי המשקל) כשבמשך התמרון עוזר ההגה בעילוי הכללי. העומסים הקלים יותר על ההגה מאפשרים בניית הגה קטן וקל יותר.

ג. תמרון במהירות על-קולית. בעת מעבר למהירות על-קולית נע במטוסים רגילים מרכז הלחץ לאחור, גורם המגביל את יכולת התמרון של המטוס. ב-F-16 נמצא מרכז הלחץ יחסית קדימה, ולכן תמרון המטוס היטב גם במהירות על-קולית.

אופיו הבלתי יציב של ה-F-16 ונטייתו הבלתי פוסקת "להתברר" מונעת מהטייס את האפשרות להטיסו באופן ישיר על-ידי פקודות, תוך ביצוע השינויים הרצויים במהירות המתבקשת. כדי לאפשר את הטסתו תוך ניצול מכלול תכונותיו הוכנסה בו מערכת היגוי ממוחשבת. המחשב מקבל פקודות מהטייס, נתוני טיסה ומצב המטוס העכשווי, ומעביר פקודות להגאים השונים במגמה לשמור בכל עת על המצב שאותו דורש הטייס.

לאחר שזכה ה-F-16 שונו הכותרות והדרישות שלו, והחברה המיוצרת הסבה אותו ללא שינויים גדולים למטוס בעל יכולת אוויר-רקע טובה; כמטוס רב-משימתי ניצח ה-F-16 גם בעסקת המאה על השוק באירופה.

בזכות מה קנה לו אפוא ה-F-16 את מקומו?

יציבות סטטית שלילית

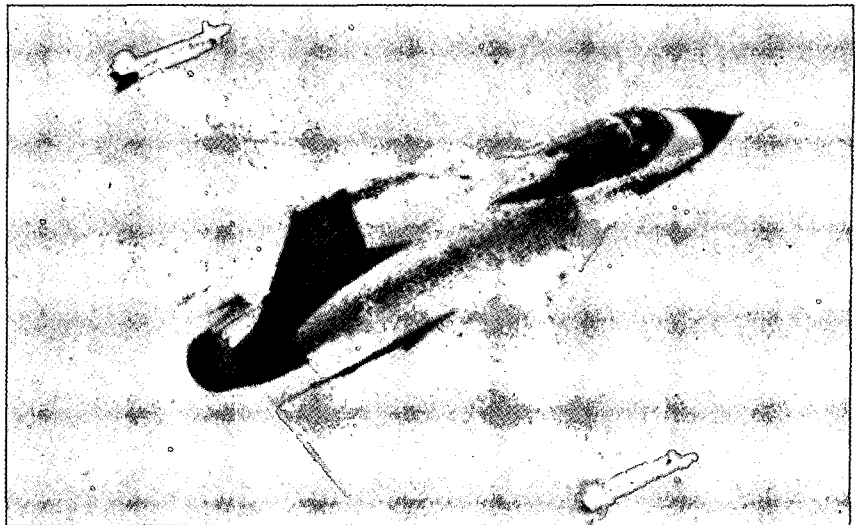
לעומת כל המטוסים האחרים, שיציבותם האורכית חיובית, וכל תנועה שלהם מת-רסנת מעצמה – בגלל מיקום מרכז הכובד לפני מרכז הלחץ – אין ה-F-16 מתרסן מעצמו, וזאת בשל מיקום מרכז הכובד מאחורי מרכז הלחץ. במקום בדרך אווירי דינמית מיוצב ה-F-16 על-ידי מערכת היגוי פעילה, אשר עקרוניתה יוסברו בהמשך. מימושה של החתירה המתמדת לבנייתו של מטוס "לא יציב" נתאפשר בזכות טכנולוגיות חדישות, ותכונה זו של יציבות סטטית שלילית מקנה יתרונות אחדים:

א. זריזות גבוהה בתחום העלרוד (בו מתבצע רוב התמרון, כמו פנייה, שכירה, הבאת האף לירי ולשיגור), עקב רצון המטוס "להתברר" – ומכאן תגובה מהירה לכל פקודת שינוי.
ב. ניצול עילוי הגה הגובה: במטוס רגיל

בעל קווים אווירודינמיים מובהקים, חופת בועה גדולה, קטן, צר, זריז, חד-מושבי, חד-מנועי, כולל טכנולוגיות מתקדמות ונועזות – כזהו ה-F-16, חלומו של כל טייס, יציר חברת "ג'נרל-דיינמיקס" האמריקנית, שהפך למטוס הקו הראשון בחילות האוויר של ארה"ב, מדינות נאטו, ישראל ובקרוב גם מצרים.

הפנטום הנו למעשה אחרון המ-טוסים הרב-משימתיים, כשאחריו באה הדרישה למטוס המתמחה בירוט ובקרבות אוויר. ה-F-14 וה-F-15, שפותחו בעקבות צורך זה, הוכיחו את עליונותם בתמרון ובמערבות נשק, אך עד מהרה נתגלה חסרונם – מחירים הגבוה, גורם שבעטיו מעטות המדינות היכולות להרשות לעצמן לרכשם, וודאי שלא בכמויות גדולות; ובקרבות אוויר כמות היא גם איכות. על רקע דרישה זו, למטוס קרב אוויר-אוויר קל וזול שהוגדר כ-Light Weight Fighter, פותחו על-ידי חמש חברות מספר מטוסים, שמתוכם התחרו שני אבי-טיפוס של YF-16 ו-YF-17.

עד לאזור האף. משטחים אלה – הפועלים בדומה ל"קאנארדים" של הכפיר – יוצרים מערבולות על גבי הכנף, גורם המגביר את העילוי המעשי שלה ויוצר טיסה חלקה וללא רעידות.



מערבולות העילוי על גבי הכנף הנוצרות בזווית התקפה גבוהות ובתמרון חריף

תא טייס "עתיר G"

בגלל ביצועיו הטובים של המטוס עומד הטייס בעומסים גבוהים. תא הטייס נבנה בהתאם לכך. כסא הטייס מוטה ב-30°, כשהרגלים נמצאות גבוה יחסית למניעת ערפול הראייה בתמרון חריף (Black Out). הראות מהתא כמעט בלתי מוגבלת, שכן הטייס יושב גבוה מאוד, והחופה חסרת מחיצות וחיזוקים.

בזכות מערכת היגוי חשמלית אין צורך כמוט היגוי נע במרכז התא. מוט קטן ונוח מותקן בצד (שהוא המקום היותר טבעי) והתא ניתן אפוא לניצול באורח יעיל יותר. למעשה מפעיל הטייס על הסטיק לחצים ולא תנועה, דבר המאפשר טיסה מדויקת יותר.

מנוע מניפה F-100

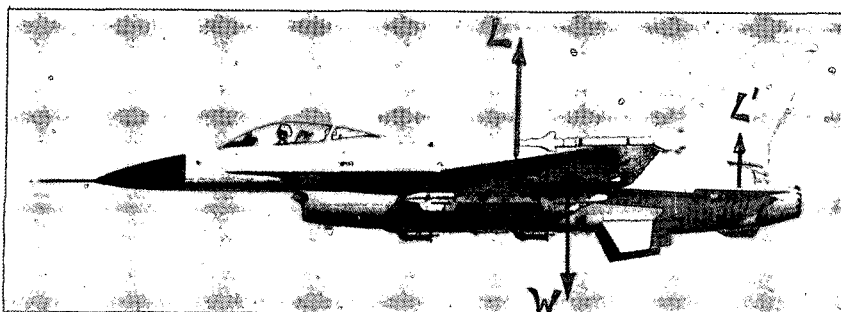
במטוס מותקן מנוע רב עצמה הנותן למטוס את היחס הגבוה של דחף למשקל. המנוע בנוי בטכנולוגיה מתקדמת ביותר. הוא בעל יחס דחיסה, טמפרטורות עבודה ומידת נצילות גבוהים. נוסף לכך, יתרונו הגדול הוא בכך שבשיטת הוא חסכוני מאוד ומאפשר טווח כמעט כפול ממנועים רגילים שאינם מנועי מניפה. יש לציין, כי מנוע זה הוכנס ל-F-16 לאחר שהוכיח את אמינותו משך מספר שנים בגוף ה-F-15.

כונס אוויר

כדי לנצל את המנוע בכל תחומי הטיסה נבנה כונס פרבולי תחת, שאינו מושפע כמעט מהחלקות ומתמרונים חריפים של המטוס. כדי להזייל את המחיר ולהפחית מהמשקל הוחלט על כונס קבוע (ללא חתך משתנה). הגורע אמנם מביצועי המטוס מעל מאך 1.6, אך בתחום זה כמעט ולא טסים בקרבות ובתקיפות, בה בשעה שבתחומי הטיסה המרכזיים מהווה הכונס הישג אווירודינמי רציני.

שילובם של כל היתרונות האמורים הפך את ה-F-16 למטוס קרב בעל יכולת תמרון מעולה, זריזות ואנרגטיות רבה, המקנה לו

יעיבות סטטית שלילית: $L =$ עילוי כללי, $L' =$ עילוי הגה גובה, $W =$ משקל.



מערכת ההיגוי

מערכת ההיגוי, הנקראת היגוי אקטיבי, מת-בססת על מחשב אנלוגי מתקדם, הנותן פקודות רצופות לכל הגאי המטוס, ומבטיח טיסה עדינה, מדויקת ומחואמת, בהתאם להוראות הטייס, המועברות למחשב דרך מוט ההיגוי. המחשב מתחבר להגאים בשיטת "טוס על חוט" (Fly by Wire) המפורסמת, כלומר – הפקודות עוברות בחוט חשמלי בלבד לאורך כל המטוס והפכות להפעלה הידראולית רק באזור ההגה.

מערכת ההיגוי רגישה מאוד, והפסקת פעולתה או הפעלתה באורח בלתי נכון עלולות לגרום "להתברדות" המטוס, לאבדן השליטה מצד הטייס ואף להתפרקות באוויר. לפיכך נבנתה מערכת זו עם ביטחונות רבים: כל רכיביה מוכפלים פי-4, כולל יחידות המחשב, חיוט, פקודות טייס וכוח להגאים. מקורות המתח למערכת ההיגוי מוכפלים אף הם פי ארבעה ומערכת ההידראוליקה הנה כפולה ובעלת יחידת כוח בחירום.

- לשיטת "טוס על חוט" יתרונות אחדים:
- משקל נמוך, חיוט חשמלי ולא מכניקה והידראוליקה.
- אפשרויות לשנות את תכונות ההסטה על-ידי שינוי במחשב בלבד.
- אפשרות להגבלת תמרון המטוס כרצון המתכנן, כדי למנוע מעבר מגבלות הבטיחות והחזוק.
- שרירות, על-ידי העברת פקודות במקביל בכמה חוטים בגוף.
- ריסון תנודות המטוס במזג אוויר סוער.

שילוב גוף-כנף

שלא כבמטוסים רגילים אין כנפי ה-F-16 מתחברות לגוף במקום ברור, אלא הופכות לגוף בהדרגה. למבנה זה מספר יתרונות.

- מבנה חזק וקל לכנף, העבה במקום בו

- מערכת ל"דיכוי" פיצוץ הדלק על-ידי גאון Halon.
- ואולי החשוב מכל: היות המטוס קטן, זריז ובעל שטח מכ"ם קטן.

אחזקה

אחזקתו של ה-F-16 קלה ונוחה, העבודה בדרג הראשוני מעטה מאוד, ורוב התיקונים נעשים במעבדות ללא צורך בעיכוב המטוס. רוב שטח הגוף בעל דלתות גישה, הרכיבים ניתנים להחלפה מהירה, וכל המטוס בנוי בצורה מודולרית. לצורך הטיפול השוטף במטוס לא נדרשים אלא מספר קטן של כלים. ההתנעה בו עצמאית, ואין הוא זקוק ליחידת כוח חיצונית.

כמטוס מבצעי

טייס המקבל לידו F-16, לאחר שהטיס קודם לכן מטוס כמו פנטום, חש באורח בולט ביתרונו של ה-F-16, התפור כאילו למענו ומהווה חלק מגופו. בתמרון חריף קל להטיסו, ואין צורך להשתולל בתא כדי לכוונו למקום הנכון. מערכת החימוש מותאמת לטייס בודד, המסוגל לתפעלה כשראשו בחוץ וידייו על המצערת ומוט ההיגוי. גילוי מטרה, הינעלות עליה והפלתה הם תהליך נוח ומהיר – כמו כן אם היריב אינו גם כן F-16, כי אז "נאנקים" שני הטייסים בעומסים שמסוגל המטוס לפתח למשך זמן רב.

ואם מדובר בגיחת אוויר-קרקע – הניווט מדויק, והמטוס טס בצורה חלקה, במקום שמטוסים אחרים היו מקפצים באלימות בגלל הרוחות המשתנות. לחיצת כפתור אחת מעבירה את כל המערכות למשימת ההפצה, ובעת גילוי איום אויב די בלחיצת כפתור אחת כדי להעבירן לחפוד אוויר-אוויר, ללא כל המפסקים שהיו דרושים במטוסי העבר.

גם בעת סיום המשימה, כשהפנים כבר מועדות הביתה, בא המחשב לעזרת הטייס ומראה לו מהו "הפרופיל" הנכון לחיסכון בדלק, וכמה דלק יהיה לו בעת הנחיתה. על בעיות מזג אוויר יכול המטוס להתגבר באמצעות מספר אמצעים חדישים ביותר, כמו Tacan, IIs, ביות על-ידי מכ"ם ומערכת ניווט – כשכל הנתונים מרוכזים בתצוגה העלית לנוחיות הטייס.

לסיכום: למרות שאין ה-F-16 מצטיין בכל משימה ומשימה – בולט הוא בייחודו כמטוס רב-תכליתי זול יחסית, גורם המ-אפשר להצטייד בו אף בכמויות גדולות. כיום עוסקים בפיתוחם של מנוע בעל דחף רב יותר ובמחיר מוזל, שיטות היגוי חדשות המאפשרות תמרון בשישה ממדים, ומערך-כות נשק חדשות. כל אלה נועדים להבטיח את התאמתו אף לאיומי המחר.

יכולת להגיע לביצועים כפולים כמעט בכל התחומים בהשוואה למטוסי הדור הקודם. כמטוס תקיפה ה-F-16 הנו יציב ומדויק, בעל יכולת לטוס נמוך ומהר, בזכות מערכת ההיגוי (המרסנת את רעידת המטוס בגובה נמוך). בעל טווחים גדולים מאוד, ובעל כושר מרשים בתחום נשיאת חימוש. כן יכול הוא להגן על עצמו בצורה יעילה.

חימוש

כדי לנצל את תכונותיו הטובות שולבו ב-F-16 מערכות חדישות וחימוש מתקדם. **לאוויר-אוויר** – עד 6 טילים אינפרא-אדום ותותח וולקן 20 מ"מ, עם אופציה לטילים מונחי מכ"ם. **לאוויר-קרקע** – מגוון פצצות, פצצות מונחות וטילי "מייבריק" נגד טנקים. (נשיאת טילי אוויר-אוויר אינה על חשבון נשיאת הפצצות של המטוס). **ללוחמה אלקטרונית** – אמצעי התראה והתגוננות אינטגרליים וחיצוניים שונים.

אויניקה

אולם המרשים ביותר הוא השילוב של מערכות רבות וחכמות, במחיר נמוך יחסית, במטוס שתוכנן במקורו לאוויר-אוויר בלבד. **מכ"ם פולס דופלר** – למטרות יירוט וקרבות אוויר וכן למיפוי ולהפצה. המכ"ם מצטיין ביכולת הסתכלות מטה, ביכולת גילוי מטרות ללא הפרעות מהקרקע, וביכולת הפרדה טובה בין מטרות וביצוע יירוט עצמאי עליהן. כל זאת על אף מחירו הנמוך של המכ"ם וממדיו הקטנים.

מערכת כינון חימוש – בעלת דיוק כפול ממטוסי הדור הקודם, המתבססת על מערכת אינרציאלית תוך שילוב מכ"ם ותצוגה עלית לטייס.

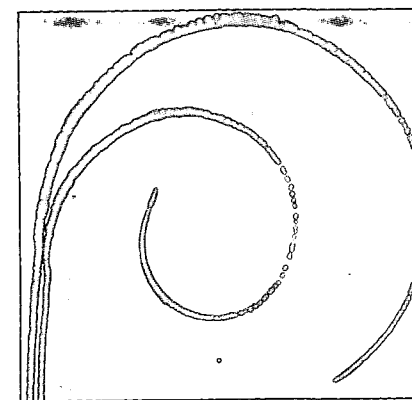
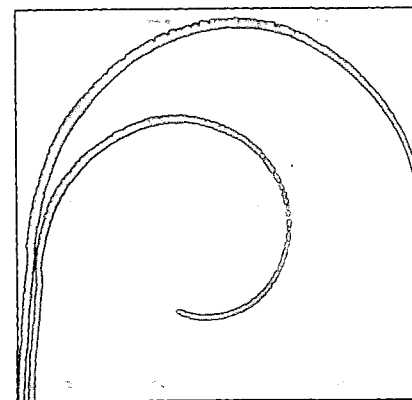
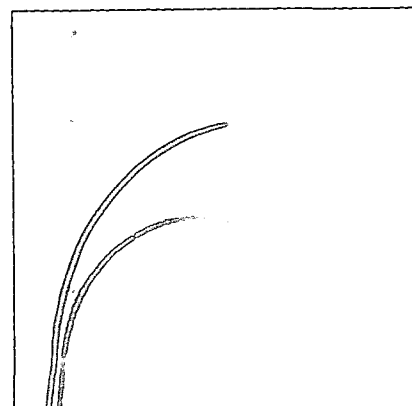
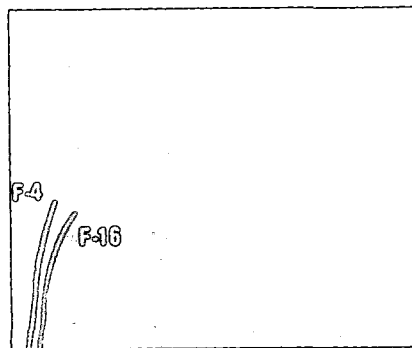
מחשב ניהול מטענים – אחראי על כל החימוש במטוס – שחרורו, בחירתו והצגתו לטייס בצורה פשוטה.

מחשב ניווט ואיתור תקלות – מערכת אינרציאלית מתקדמת לניווט והפצה המאפשרת ניווט אוטומטי, מציאת המטרות לפי התצוגה העלית והפצתן גם ללא קשר עין. במסוף המחשב משולבת גם מערכת לאיתור ולזיהוי תקלות במערכות המטוס. שילוב כל המערכות הללו בתהליך "מחש" בה"אחר יוצר מטוס "בוגר" מבחינת מערכתיו.

שרידות

לכאורה ה-F-16 הנו מטוס פגיע מאוד, בגלל מנוע בודד ומערכת היגוי רגישה, אולם למעשה הוא מצטיין ברמת שרידות גבוהה יחסית, וזאת הודות למאפיינים הבאים:

- כפילות בכל המערכות, במיוחד אלה הקשורות בהיגוי.
- חוזק מבנה, המאפשר תאוצות עד 9 ג"י וכן סבילות לפגיעות.



השוואת פרופיל ביצועים של ה-F-16 ושל ה"פנטום F-4"

משמעויות צבאיות - ביטחוניות לרמת הגולן

אל"מ אלי

לפתחי הצירים היורדים מערבה - ומשם התנועה הנה ב"מהלך סרק". במלחמת יום הכפורים הצליח אמנם הצבא הסורי לפרוץ ולהיאחז בצירים, למרות העומק האסטרטגי, אולם ספק אם יכול היה צה"ל להשיב מלחמה שעה, לבלום את הכוח הפורץ ולהבקיע מזרחה, לולא ישיבתו על הקו הנוכחי.

היערכות להגנה

קרב הגנה יכול להתפתח בהתאם לשתי אפ"שרויות בסיסיות: כאשר קו העצירה (אותו קו שנקבע על-ידי המתגונן כקו שאחזקתו הנה ערובה ותנאי לביצוע קרב ההגנה) ממוקם מאחורי הקו הראשון ומתבסס על פרטי נוף שולטים בשטח; וכאשר קו החזית מהווה אף קו עצירה, וקרב ההגנה מתקיים בהתאם לכך בשטחו של האויב.

רוחבה של רמת הגולן צר מכדי לאפשר פיתוח לחימה בעומק אסטרטגי, גורם המצמצם את אפשרויות תמרון העתודות לשטח שבין הקו הסגול, קו התלים, לפתחי הצירים היורדים אל עמק החולה ועמק הירדן. אולם שטח זה עדיין מאפשר ריכוז כוחות ואף העתקתם בצירי רוחב מאזור לחימה אחד למשנהו, בתנאי שכוחות משוריינים אחרים נמצאים במגע עם האויב וכולמים את תנועתו מערבה. ישיבת הסורים באזור התלים מבטלת אפשרות זאת.

אצבע הגליל - ללא איום

עיון בחתכים מלמד, שהמרחק האווירי בין שיפולי רמת הגולן ליישובי עמק החולה הנו בטווח אש תולת מסלול.

התבססות סורית בדרך כלשהי בלבנון מעמידה את צל האיום בכיתור, הן בטווחי כלי נשק והן בתנועה. כל ויתור על שטח מקדם את הסורים ומצמצם את השטח עליו הם חייבים להילחם, זאת אם נקח בחישוב את הטווחים הקצרים אף במצב הנוכחי: 13 ק"מ מהקו הסגול לעין גב, 23 ק"מ מהקו הסגול לגדות. ויתור על שני ק"מ מהקו משנה אף הוא את התמונה מן הקצה אל הקצה: הר חרמונית, שני ק"מ מהקו הסגול, מאפשר שליטה וחיפוי באש על אזור צפון רמת הגולן והצירים היורדים מערבה. תל אביטל, שני ק"מ מהקו הסגול, ממוקם בקרבה יתרה לכל הצירים המרכזיים ברמה ומהווה בסיס שליטה בלעדי לשטח שממערב לו (ראה חתך מרום הגולן). אזור רמת מגשימים, ברוחב מרבי של 7-6 ק"מ בין מצוקי ואדי הרוקד לבין המורדות התלולים מערבה, הנו שטח מפתח, שהאוחז בו מאפשר הזרמת כוחות דרומה לעבר עמק הירדן.

פירוז השטח - חזרה לאחור

פירוזו של השטח מעמיד את צה"ל בפני הצורך להשתלט על השטחים החיוניים בעת לחימה. הרצון להשתלט על השטחים הנו

ויתור על 100% שליטה. חשיבותו של שטח חיוני הנו בתל, בראש גבעה, בשיאו של הר. ויתור על שטח, גם אם הוא מצומצם במטרים ספורים, הנו ויתור מוחלט על השליטה הצבאית, ומכיוון שצה"ל ערוך בקו ההגנה המזערי - פוגע כל ויתור, ולו הקטן ביותר, בעצמת הביטחון וביכולת הצבאית.

למנוע הפתעה ולהגביר את ההתראה

כדי למנוע הפתעה טקטית יש הכרח לשבת מול האויב הסורי עם יד על הדופק, ולבחון את פעולותיו על כל צעד ושעל. ניתן אמנם להשיג התראה בעזרת אמצעים טכנולוגיים רבים, אך אין בהם תחליף לאמצעים קונבנציונליים - תצפית הכוח.

גם מכ"מים משוכללים, אמצעי תצפית אלקטרוניים ואמצעי האזנה פועלים ביעילות ובמינימום מגבלות, כאשר קיים קו ראייה מנקודת התצפית אל עבר המטרה. ניתן אמנם לעשות שימוש תחליפי בלווינים ובמטוסים, הנושאים ציוד מתאים, אולם מלבד מחירם הגבוה של אמצעים אלה מוגבלים הם במשקל הציוד הניתן להעמסה, כאמצעי ההגנה נ"מ ועוד. אפילו מעצמות כארה"ב וברח"מ מנסות להשיג כל שטח אפשרי, המקרבם לאזור הלחימה, לצורך הצבת מכשירי התראה.

מיקום כוחות צה"ל בקו התלים מקנה להם עצמה כפולה. מצד אחד מאפשר הדבר שליטה בתצפית לקיום מערך התראה, ומצד שני מהווה השטח אחיזה איתנה ובסיס לשליטה באש לגבי כוחות העשויים להפ"ת. לא זו בלבד שהיתרון הנו בידי צה"ל, אלא שעצם ישיבתו מקשה על הסורים לקבל מידע ולשלוט באש לכיוון מערב.

החתכים הטופוגרפיים הבאים מצביעים בכירור על משמעותה של התצפית והשליטה לשני הכיוונים גם יחד.

להכניס ל"ניוטרל" ולנסוע

גם צבאות מנוסים יתקשו לערוך לסגירה הרמטית של גבולם מול מתקפת מחץ של אויב, לפחות בשלבים הראשוניים של הלחימה. די לסורים בהשגת יעדים מוגבלים עם פתיחתה של המלחמה כדי לקבוע עובדות בשטח; ולכן לא מן הנמנע, שבהשקעת כוחות מרביים במספר צירים יצליח כוח סורי להסתגל מערבה.

עומק אסטרטגי, גם אם הוא מוגבל, מאפשר פיתוח התקפת נגד. אי תפיסתו של הקו הנוכחי על ידי צה"ל, יקרב את הסורים

רמת הגולן - שטח חיוני

"שטח חיוני" מבחינה צבאית, הנו שטח אשר החזקתו מהווה תנאי לביצועה של משימה. במשמעות זו מהווה רמת הגולן שטח חיוני מאין כמוהו, הן בראייה אסטרטגית-לאומית והן בראייה טקטית-אופרטיבית, שכן המבנה הטופוגרפי של רמת הגולן, כשטח מוגבה השולט לכיוון מזרח ומערב כאחד, מכתוב את החזקתו הן לצורכי הגנה והן לצורכי ההתקפה.

טכנולוגיה מתקדמת לעומת שטח

בין ה"עוסקים" בביטחון בראייה כוללת יש המקלים ראש בחשיבותו של שטח שולט, כאשר מול "פיסת" הקרקע מעמידים אלה את התפתחותם המרשימה של האמצעים הטכנולוגיים, אשר באמצעותם "ניתן לשגר בהינף כפתור תחמושת לכל כתובת". אולם, אין טעות גדולה מזו. דווקא בעידן זה ניתן לצמצם פערים טכנולוגיים על-ידי רכישת אמצעי לחימה לכל המרבה במחיר. יישום היתרון הצבאי מתמקד בניצול נכון של האמצעים, ובאופן מיוחד בתמרון נבון בשטח. האמצעים הטכנולוגיים והאלקטרוניים החדשים מאפשרים כיום לפגוע במטרות הנמצאות בטווחים מרוחקים ביותר, אלא שהמגבלה העיקרית הנה - קו ראייה לעבר המטרה; לקרקע אין אפוא תחליף מבחינת תצפיות ושליטה באש.

השטח כמרכיב צבאי

כוחות וקרקע אינם יסודות תחליפיים, אלא מרכיבים המשלימים זה את זה לצורך בניין העצמה. צה"ל העושה את מלחמתו כצבא של מעטים מול רבים, אינו רשאי שלא לנצל את כל המרכיבים האחרים של שדה הקרב, אשר אינם מתבטאים דווקא ביחסי הכוחות. ניסיון מלחמת יום הכפורים הראה בעליל, שכוח אשר התמקם באזור הר חרמונית מנע (למרות המספר המועט של לוחמים) פריצת כוחות סוריים, והפך את אזור הפרצה לשטח השמדה - "עמק הבכא". אין להמעיט מגבורתם של הלוחמים, אולם המצב הטופוגרפי ועליונות קרקעית מקומית אפשרה להביא לביטוי את יתרונו האיכותי של הלוחם הישראלי.

דיספרופורציה בין ויתור על שטח לויתור על שליטה

מבחינה צבאית קשה לעכל פשרה טריטורי-ריאלית כלשהי ברמת הגולן, שכן משמעותו הצבאית של ויתור על 2% משטח זה הנה -

דו־צדדי, והמצליח במרוץ — ידו על העליונה. ויתור על שטח תוך כוונה לחזור אליו הנו מעשה חלם, שהרי אם הוא מהווה תנאי להגנה אין סיבה לנוטשו, ולעמוד לאחר מכן בפני הצורך לשוב ולהיאחז בו.

אבטחת מקורות המים — אבטחה צמודה למתקן חיוני

מקורות המים של מדינת ישראל מתרכזים בתחומה הצפוני של רמת הגולן. אבטחת מקורות המים טעונה אבטחה פיזית צמודה. לא תיתכן אבטחה צמודה בנחיתות קרקעית כוללת. ולכן, כדי לאפשר אבטחתם, אי אפשר בלא כתף החרמון, אשר לא זו בלבד שהגו ה"עיניים" וה"אוזניים" של המדינה, אלא אף "ראשה".

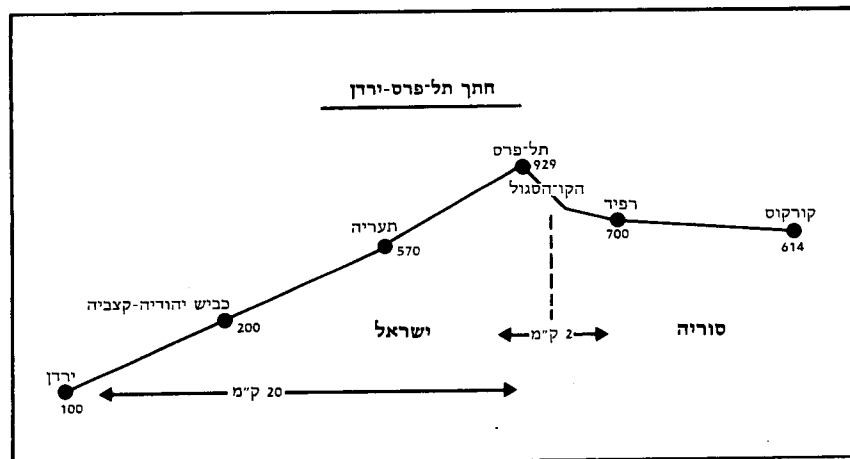
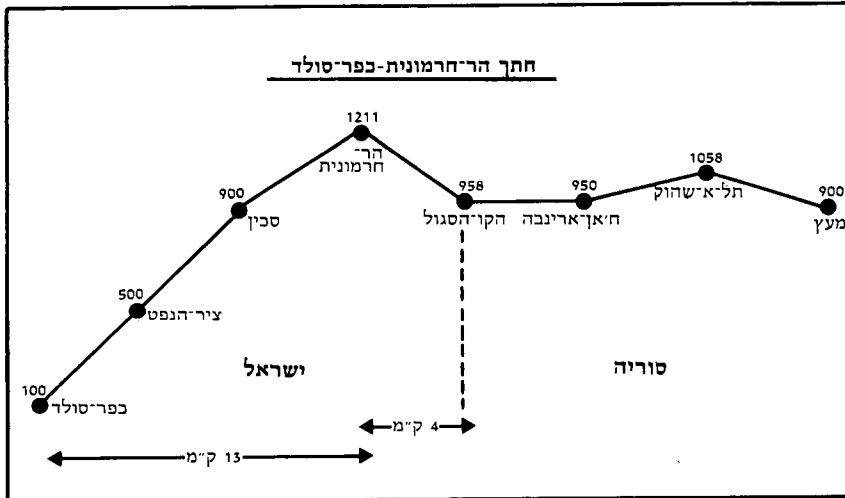
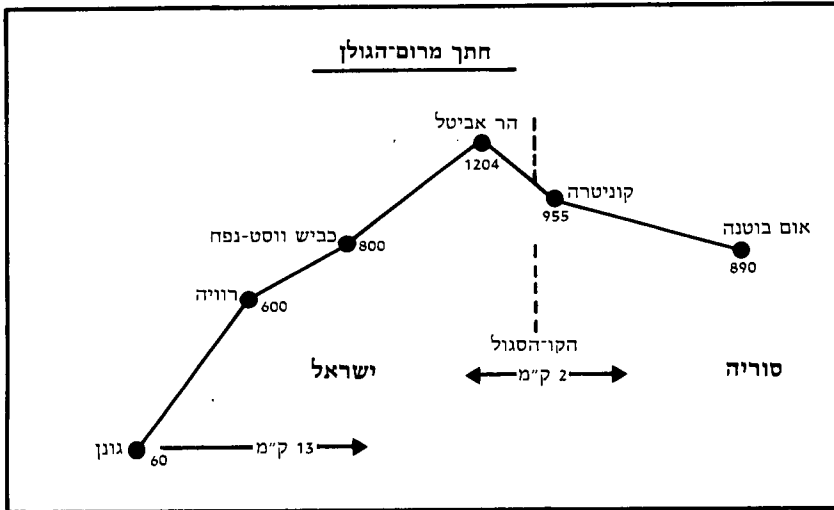
הגורם הפסיכולוגי

אין להתעלם מהגורם הפסיכולוגי. ביושכם בנקודות הצופות על יישובי הצפון, רואים הסורים עין בעין את מטרותיהם, כשהן ניתנות, כביכול, להישג יד. ריכוז של יישובים פורחים למרגלותיהם עלול לגרותם ולדרבן אותם לפתוח באש או בפעולות לחימה אחרות.

הסכמה או הסלמה

דומה כי למרות מעורבותם בלבנון נוהרים הסורים מעימות ישיר עם ישראל — עדות לכך, ששיבתם בקו הנוכחי נתפסת על ידם כמצב בו הם נתונים לאיום צבאי מצדנו, שאם לא כן לא היו מונעים מגורמי אש"ף הנתמכים על ידם לפעול משטחם, דבר אותו יזמו ועודדו בעת שישבו בקו הקודם. הפסקת האש מכוססת על כך, שלצדדים לא כדאי לפתוח באש, ולכן כל תמורה בהסכם או בקו הפסקת האש עשויה להתברר כמטען של חומר נפץ אשר ישוב ויעורר ביתר חומרה את פעולות האיבה. קו הביצורים של הסורים ברמת הגולן עד 1967 מצביע על חשיבותה של הרמה בעיניהם, כשהכל פרוס על כף ידם.

צבא סוריה הנו משוכלל, מתקדם ובעל ניסיון עשיר יותר מכפי שהיה אי פעם — צבא המתכוון לפעולות תקיפה; נוכח זאת שומא על צה"ל להתמיד בניצול היתרונות, שבהם הוא זוכה בעצם ישיבתו בקו הנוכחי.



ההתיישבות, כצורת חיים, קודמת לביטחון העשוי אמנם להשפיע על צורת ההתיישבות.

סדר קדימויות זה איננו נקבע רק על ידי ההגיון המופשט. אין זה קשה להראות, באופן אמפירי, כי אנשים בוחרים בצורת ההתיישבות שלהם — התיישבות כפרית או עירונית — לדוגמה — על פי דפוסי התנהגות מוכרים למדי, שבהם משמשים, זה בצד זה, נטיות הלב, אינרציה, מוסכמות חברתיות, חיובי מסורת או ציוויים אידיאולוגיים. שיקולים בעלי אופי תרבותי (אקולוגי), חברתי או כלכלי הם השיקולים השכיחים כאן. ואחרי ככלות הכל, בני אדם הולכים להתיישבות כדי לממש את עצמם. הם עתידים לבלות בה את כל חייהם ולהקדיש לה את מיטב כישרונותיהם ומאמצייהם. התיישבות היא יצירתם העצמית, התרבותית, החברתית או הכלכלית. אין הם הולכים להתיישבות כדי למלא פונקציה ביטחונית, בראש ובראשונה, אלא אם כן מדובר בהתיישבות זמנית, במסגרת שירות צבאי בדרך כלל.

ההיסטוריה הציונית עצמה מספקת לנו שפע דוגמות בדבר היחס שבין התיישבות לביטחון, שהרי זו היסטוריה שבה שלושה היסודות הבולטים הם: עלייה, התיישבות וביטחון.

ברור למדי מהו הנושא המרכזי מקרב שלושה יסודות אלה, שכן, לתולדות הציונות, בהקשר הארצי-ישראלי, אנו קוראים לפעמים גם "תולדות ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל". איש אינו מציע את "תולדות הביטחון היהודי בארץ-ישראל" ככותרת חלופית לתולדות המפעל הציוני בארץ. אכן, מן ההיסטוריה הציונית יכולים אנו ללמוד את רוב האמתות הבסיסיות בנושאי ההתיישבות והביטחון, ואף להפיק את מרבית הלקחים החשובים. ומכיוון שמושגינו הסטריאוטיפיים על התיישבות ועל ביטחון כיום, שאובים מן ההיסטוריה הציונית — בוודאי יש טעם לבדוק את המקור.



התיישבות וביטחון

יגאל עילם

מצורות הקיום האנושי. הביטחון מיועד להבטיח קיום זה. הביטחון ממלא פונקציה ביחס להתיישבות. אי אפשר לומר אותו דבר על ההתיישבות ביחס לביטחון. ההתיישבות איננה פונקציונלית. היא צורת חיים.

אפשר אמנם לתאר מצבים, שבהם שיקולים ביטחוניים קובעים במידה זו או אחרת את צורת ההתיישבות. יתר על כן, אפשר לומר ללא הסתכנות בהפרזה, כי כל צורת התיישבות מושפעת, במידה זו או אחרת, משיקולים ביטחוניים. אך

"ההתיישבות" ו"ביטחון" הן שתי מלים עמוסות מאוד במילון הציוני והישראלי שלנו. לעתים דומה שהקשרן ההגיוני והמעשי כבר נעלם מאתנו. נשארה רק המאגיה. במאמר זה אנסה להחזיר מלים אלה להקשרן ההגיוני ההיסטורי ולעמוד גם על משמעותן האקטואלית.

מן הראוי לזכור כי משתי ה"חינות" — המושגית והמעשית — קיים סדר קדימויות בין "התיישבות" ו"ביטחון". ההתיישבות קודמת לביטחון, כשם שהקיום קודם לביטחון. התיישבות היא אחת

למן ימי העלייה הראשונה, היו מניעה ודחפיה של ההתיישבות היהודית החדשה בארץ-ישראל לאומיים ואידיאולוגיים. אפשר אולי לומר, בהפשטה מסוימת, כי הם נובעים בחלקם (לפחות מנקודת הראות של הציונות המדינית, מיסודם של פינסקר והרצל) משיקולים ביטחוניים הקשורים במצבו של העם היהודי בגולה בתוך סביבה אנטישמית. אך בולטת לעין התשובה הציונית, שאיננה מציעה התיישבות חדשה בגולה, שתענה על בעיות הביטחון היהודי בגולה, כי אם להיפק, עקירה מלאה של ההווה היהודית הגלותית והעתקה למקום אחר, שם יש לבנות יישוב חדש, מן המסד ועד הטפחות. כלומר, הפתרון הציוני איננו מאמין בשום צירוף של התיישבות-ביטחון בתנאי הגולה, אלא מציע ביטול של הישות היהודית בגולה ובנייתה מחדש במקום אחר, שהוא אולי בטוח יותר.

והנה המקום האחר אינו מקום נייטרלי, שנבחר כאילו לאחר שיקולים מדוקדקים של ריאליזם כלכלי וביטחוני, לאחר שכאילו נבדקו כמה מקומות אלטרנטיביים ובסופו של דבר נפלה הבחירה על ארץ-ישראל. מלכתחילה ברור כי ארץ-ישראל כשלעצמה איננה מהווה מקום בטוח יותר ממקומות אחרים. אדרבא, הדעת נותנת, כי בתנאי המשטר העותומני אין ארץ-ישראל מקום בטוח להתחלות של עלייה והתיישבות יהודית. והניסיון ההיסטורי יראה, תוך זמן קצר, כי האוכלוסייה הערבית בארץ-ישראל ובמרחב, אינה מוכנה לקבל בכרחה את ההתיישבות היהודית בתוכה. ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל פותרת אולי את שאלת הביטחון היהודי בגולה; אך היא יוצרת בעיית ביטחון חדשה, המאיימת על הקיום היהודי החדש באותה חומרה, שבה איימה הסביבה האנטישמית על הקיום היהודי בגולה.

אבל הנה מיד מזדקר לעין ההבדל המכריע: בארץ-ישראל מוכנה הציונות להיכנס למאבק לחיים ולמות על הקיום היהודי במקום, להגן עד הסוף ובלא שום הרהור של בררה אחרת על ההתיישבות היהודית החדשה, בעוד שבגולה ייתרה הציונות מראש על המאבק, לא רק משום שלא האמינה בסיכוי — שכן, גם בארץ-ישראל לא תמיד נראו הסיכויים ורודים — כי אם בראש ובראשונה משום שלא האמינה שיש שחר למאבק הזה, משום שלא האמינה בהימצאות קרקע מתחת לרגלי העם היהודי בגולה, ומשום שהסכימה מראש כי זה מאבק בטריטוריה שאינה שייכת לעם היהודי. וכמו אותו יצור מיתולוגי, אנטיאוס שבאגדה היוונית, שכוחו היה עמו רק כל עוד היו רגליו נטועות בקרקע, כך העם היהודי — ככל העמים, על פי תורת הלאומיות המודרנית — יוכל לחדש את כוחו ולהילחם על חייו רק בהיותו נטוע על קרקע המולדת.

יש להבין מיד, כי אין אני מדברים במונחים

אובייקטיביים. לאומיות היא עניין שבתודעה סובייקטיבית, בייחוד כשהיא כרוכה בצורך להילחם על הקיום הלאומי ועל הנכסים הלאומיים. רק תודעה עצמית לוחטת עשויה להזין את המאבק הלאומי, ולגייס את הכוחות הלאומיים. ובכלל הגורמים הקובעים את העצמה הלאומית, עצמת מאבקו של עם על קיומו, שום גורם אינו שקול לגורם התודעה העצמית, הגורם שאנו קוראים לו מוטיבציה. כל שאר הדברים, אף אלה שיש להם כדי לשפר במידה ניכרת את מצבו האסטרטגי של עם במלחמה, אינם יכולים אפילו להגיע לכלל יישום אם לא הופחה בהם רוח הנכונות למאבק.

☆ ☆ ☆

אפשר על כן לומר כי ההבדל המכריע בין ארץ-ישראל לבין הגולה, מבחינת הביטחון הלאומי, קשור במוטיבציה ולא בתנאים אובייקטיביים, פסיים, כלשהם המייחדים לטובה את ארץ-ישראל. אלמלא הבדל זה שבמוטיבציה, לא הייתה ההתיישבות היהודית בארץ מצליחה יותר מההתיישבות היהודית החדשה בארגנטינה או בכירוביג'אן.

המוטיבציה החדשה, הציונית, הולידה שתי החלטות מכריעות: האחת — ארץ-ישראל היא מקומו הטבעי היחיד של העם היהודי, שממנו לא יעקרו אותו ללא מאבק עד האיש האחרון; השנייה — בארץ-ישראל יש להתארגן במתכונת לאומית, טבעית, מדינית וריבונית.

שתי החלטות חיוניות אלה נעדרו מן ההווייה היהודית בגולה. בהעדרן לא היה אפילו שמץ סיכוי לפיתוחה של עצמה יהודית בת-קיימא, אף ללא קשר עם הנתונים האובייקטיביים בארץ או בגולה. לא השאלה אם יש או אין התנגדות לקיום היהודי קבעה את ההבדל המכריע. שכן ההבדל האובייקטיבי בין אנטישמיות בגולה לבין אנטיציונות בארץ-ישראל אולי לא היה כה מכריע. אבל העצמה היהודית שפוחתה בארץ-ישראל הייתה שונה לחלוטין, כיוון שנתבססה על החלטות עצמיות שונות לחלוטין. כיוון שכן גם הביטחון היהודי בארץ-ישראל היה שונה לחלוטין מן הביטחון היהודי בגולה.

סיפור התחלוחתיה של העלייה השנייה מדגים יפה עניין זה. לא במקרה היו ראשוני העולים בעלייה זו אנשי ההגנה העצמית מהומל, שהגיעו ארצה בשלהי 1903. אלה היו צעירים אמיצים, בני דור יהודי חדש, שהפגינו עמידת גבורה כנגד הפורעים האנטישמיים. עם זאת, הדות לחינוכם הציוני הגיעו למסקנה כי בנסיבות הגלותיות אין כל סיכוי למלחמת הקיום היהודית, ודווקא הם קמו והלכו לארץ-ישראל, שבה לפחות יש שחר ליוזמה היהודית להתארגן במתכונת לאומית תוך זיקה ישירה

אל הארץ כארץ מולדת. בראש הקבוצה הזאת עמד יחזקאל חנקין, שתוך שנים אחדות מצא עצמו בתבורה המייסדת של "בר-ג'ורא" ושל "השומר".

מתיאור עלייתו של ברל כצלנסון לארץ יכולים אנו ללמוד על טיבה של אותה החלטה שליוותה את אנשי העליות החלוציות. ברל מתאר בצורה פלסטית את החווייה המייאשת של ההיתקלות במציאות הארצישראלית כבר ביום הנחיתה בנמל יפו: "כל מה שהתרחש באותו יום כאילו בא לומר לי: 'בן-אדם אסוף כל תקוה! — — — אינני מדבר כבר על הירידה ביפו — המהומה, הרעש והצעקות — עם גמלים, עם ערבים, שורקו אותי ואת חפצי... זו צריכה הייתה להיות הפגישה הראשונה שלי עם ארץ-ישראל. מיד נפלתי לא גלות, לדבר הרבה יותר נורא — לעבדות. יהודים שאינם יהודים כלל — כל אחד רוצה להרוויח ממך, לסחוב ממך דבר מה... יכולתי לקבל באהבה את העמל ואת הדרך, אבל זה היה משהו שאי אפשר היה לי לקבל מצד יהודים בארץ-ישראל — — — באותו יום, גם התהלכתי קצת מחוץ לעיר, על חוף הים, ובעצם ברגע עלייתי על החוף היה בשבילי ברור, שזהו חוף אחרון. כל מה שהיה קודם — נגמר אצלי. — — — אני יודע שבשבילי עניין ארץ-ישראל נגמר ביום הראשון לבואי ידעתי: חוף אחר לא יהיה לי."

כאן היינו מתבקשים אולי לברר קצת לעצמנו מהו אותו דבר שאנו קוראים בשם "מוטיבציה" ומהם מקורותיו; אך בירור זה יסיט אותנו מנושא הדיון המרכזי. לצורך הדיון שלנו די אם נסתפק ברמיזה, כי גם כשמדובר ב"מוטיבציה" אין מדובר בתכשיר קסמים, המצוי לכל דורש ואשר אותו אפשר לנפק בשפע מאיזה אוצר השמור לנו, ללא תנאי. המוטיבציה שהניעה את חלוצי העליות הראשונות, את לוחמי היישוב והמדינה וביניהם, הייתה עלולה להתנוון, להישחק, להתפוגג ולהיעלם, משנשתנו התנאים שהזינו אותה בעבר. מוטיבציה, היא כידוע, תופעה מותנית עד מאוד. קשה מאוד, למשל, לתאר מוטיבציה חזקה, שאיננה יונקת מתחושה לוחטת של צדק (קרי: תחושה לוחטת של קיפוח הנובעת מן המושגים האלמנטריים של הצדק). בני אדם יכולים, כמובן, לטפח תחושה כזאת גם באופן מוטעה או מלאכותי, ללא בסיס אמיתי; אך לא לאורך זמן ולא כל בני האדם. בכל חברה אנושית — בכלל זה גם חברה לאומית — נמצא שרק על בסיס של קיפוח אמיתי ניתן ללכד את רוב חלקי העם ולהפעילו במוטיבציה אחידה. או אז מתנקזת העצמה הלאומית באפיק אחד והופכת לכוח אדיר. ואולם בהעדר בסיס אמיתי או כשהבסיס הוא מופקפק ואינו עומד במבחן המושגים האלמנטריים שלנו בדבר אמת וצדק — או אז

נהיה עדים להתפלגות במוטיבציה הלאומית, לפולמוס פנימי, לשחיקת כוח הלחימה ורצון המאבק ואבדן תוקפו המוסרי.

☆ ☆ ☆

שום דיון בנושא התיישבות וביטחון איננו יכול להתעלם, על כן, מאזכור הגורם הראשוני, האידיאולוגי-מוטיבציוני, שרק בהקשרו ועל בסיסו נקבעות העובדות הראשונות גם של התיישבות וגם של הביטחון. ולא היינו נזקקים לאזכור זה כאן אלמלא ידענו, כי במחשבה הציונית והישראלית כבר התעטפו מושגי התיישבות וביטחון בהילה של מיתוס-קדומים מוצק שלפיו כל נקודת התיישבות יהודית היא נקודת עוז ביטחונית, וההתיישבות היהודית והביטחון היהודי הם כשני חצאי הכדור המגדבורגי, ששום כוח שבעולם אינו יכול להפריד ביניהם. ובכן, מן ההיסטוריה היהודית והציונית שלנו אנו למדים כי התיישבות יהודית כשלעצמה עדיין איננה מהווה נושא אוטומטי של ביטחון יותר משהיה הגיוני היהודי בשעתו.

בהקשר היסטורי מסוים יכול היה גם הגיוני היהודי לשמש נקודת עוז יהודית — ובהקשר אחר נקודת תורפה ומשענת קנה רצון.

אבל בהקשר הציוני הארצישראלי, אין כל ספק בדבר הזיקה הטבעית שהתפתחה בין נושא הביטחון לבין נושא התיישבות, קדם כל על בסיס האידיאולוגיה הציונית. ולאחר שהבהרנו לעצמנו עניין זה, הבה ניגש לבחינת זיקה זו תוך התייחסות לצדדיה המעשיים וללקחייה האופרטיביים.

אחת ההבחנות הראשונות הבולטות לעין בהקשר זה היא, שהתפרסותה של התיישבות היהודית בארץ, בתקופה הישובית, מן העלייה הראשונה ועד לעלייה החמישית איננה נעשית על פי חכנון אסטרטגי (קרי: שיקולים מדיניים-ביטחוניים). רכישת הקרקעות והקמת נקודות התיישבות נעשות כמעט על דרך ההתנגדות הקלה, שהיא דרך ההתפתחות הטבעית — כלומר, משונקות הזדמנויות רכישה, בשטחי המישור של החוף, השפלה והעמקים, שאינם מיושבים בצפיפות על ידי אוכלוסייה ערבית כמו שטחי ההר, ואשר הטופוגרפיה שלהם מזכירה את תוואי הקרקע החקלאית של מורח אירופה. רק עם פרוץ המרד הערבי והעלאת התכנית לחלוקת הארץ בין מדינה יהודית למדינה ערבית, הופכת התיישבות לנושא תכנון אסטרטגי ומתפתח מירון נגד מחוגי השעון במגמה להשפיע על עיצוב גבולות המדינה היהודית העתידה, שמדרך הטבע יהיו קרובים לתחומי ההתיישבות היהודית. הגישה האסטרטגית, החדשה, מקבלת ביטוי גם בצורת התיישבות, המחבצת על פי הדגם הצבאי למחצה של "חומה ומגדל". דגם זה, לא רק האיום הערבי

כשלעצמו, כופה אותו, כי אם עצם ההחלטה הציונית להרחיב את תחומי רצף התיישבות היהודית ולחדור לאזורים מבודדים יחסית, שעד לאותה שעה נמנעה התיישבות היהודית מכניסה אליהם, אף שאדמותיהם היו רכוש יהודי מזה זמן.

כמה מנהיגים ציוניים שאוסישקין הבולט שבהם — התלוננו בשעתו על מחדל ציוני, שבשלו נמנעה התיישבות היהודית באזורי ההר: כאילו ניתן היה לנצל את שעת הכושר ההיסטורית, שקדמה להתלקחות הסכסוך היהודי-ערבי ולהשיג אחיזה מוצקה גם בגב ההר הערבי. לטענה זו הצטרפו אחר כך גם היסטוריונים ופובליציסטים ציוניים. אך ניתוח מפוכח של הנתונים והתנאים ההיסטוריים בתקופת המנדט איננו מחזק טענה זו. טענה דומה הועלתה גם בהקשר לעליות היהודית לארץ ולקצב פיתוחן של הבית הלאומי היהודי בשנים הראשונות למנדט. והנה, ניסיון העלייה השלישית והרביעית הראה, כי בתנאים ההתחלתיים, ששררו בארץ ובאמצעים הכוללים שעמדו לרשותה של התנועה הציונית, ובהתחשב בדחפים ובצרכים הטבעיים של כל התיישבות חדשה, בומנים כתיקונם, (כך עדיין נראו הזמנים באירופה בתחילת שנות העשרים), אי אפשר היה לחולל את נס קפיצת הדרך. המפעל הציוני בארץ נאלץ להתחשב בכושר הקליטה הכלכלי והפוליטי של הארץ, גם אם נעלם מן ההגבלות החוקיות של הממשל הבריטי.

ההתנגדות הערבית להתיישבות יהודית בלב האזור הערבי הכפרי (יהודה ושומרון) ויוקר יחסי של האדמות הערביות באזורים אלה קבעו גם הם את תחומי ההתפשטות של התיישבות היהודית. תיחום הגבולות בין שטח יישוב ערבי לבין שטח התיישבות יהודית היה כמעט "טבעי", בשים לב לנתונים הטופוגרפיים, הדמוגרפיים, הכלכליים והמדיניים ששררו בארץ בתקופת המנדט עד לפרוץ המרד הערבי. יתר על כן, אותם איים טריטוריאליים שחרגו יתר על המידה מן הרצף הטבעי, דוגמת אדמות הברון בגולן, לא הגיעו לכלל מימוש מבחינה התיישבותית. ועל כך ניתן לומר כי גם תנאים לוגיסטיים הכתיבו את גבול ההתפשטות של התיישבות היהודית. אילו הייתה התיישבות יהודית רצופה וצפופה יחסית בגליל העליון, קרוב לוודאי שהיינו רואים התיישבות יהודית גם בגולן. אך התיישבות היהודית באצבע הגליל הייתה בעצמה בחינת אי מנותק ומרוחק מן הרצף התיישבותי היהודי, בשרון ובמעמק יזרעאל, והוותה בעיה מבחינה לוגיסטית.*

☆ ☆ ☆

כשאנו מדברים על רצף התיישבותי ועל שיקולים לוגיסטיים המותנים ברצף, אנו מדברים בעיקר על תקופת המנדט. בתקופה

העותומנית, בהתחלות התיישבות היהודית בארץ-ישראל קשה לדבר במונחים של רצף התיישבותי. התיישבות כולה מיוצגת על ידי כמה איים מנותקים זה מזה — בגליל, בשיפולי הכרמל, בשרון ובשפלה. איים אלה עצמם מיוצגים על ידי נקודות בודדות. ואפשר לומר כי התחלות התיישבות היהודית הן התחלות נקודה, וכי על כן זכה אצלנו הביטוי "נקודת התיישבות", בצדק, למשמעות מיוחדת. הפילוסופיה התיישבותית הציונית הבסיסית הייתה של יצירת נקודות התיישבות בארץ-ישראל: יצירת עובדות קטנות בשטח, "דונם פה ודונם שם", העתידות להצטרף ברבות הימים למפת התיישבות יהודית גדולה, יישוב יהודי גדול. אין ספק שמגבלותיו המיוחדות של המשטר העותומני, שאילץ את העולים והמתיישבים הראשונים להסתגר לארץ, כמו גם קשייה הפיסיים של ארץ-ישראל, שפעלו אף הם לסינון העלייה וההתיישבות, אלה השפיעו על עיצובה של הפילוסופיה הציונית התיישבותית. במסגרת זו עוצבו גם המושגים הראשונים של הביטחון היישובי.

למען האמת קשה לדבר על "ביטחון היישוב" בתקופה העותומנית; משום שקשה אף לדבר על "יישוב" במשמעות המוכרת לנו בתקופה המנדטורית. אבל אפשר לדבר על ביטחונה של נקודת התיישבות היהודית. וכשם שהתחלות התיישבות הן התחלות נקודה, כן גם התחלות הביטחון הן התחלות נקודה. בכך נקבעה הזיקה הטבעית הבסיסית בין עובדות היסוד התיישבותיות בארץ-ישראל לבין עובדות היסוד הביטחוניות. זיקה זו נשתרשה כה עמוק בתודעה הציונית, עד שגם במעבר לעידן הממלכתי, לאחר קום המדינה, לא השתחררה התודעה הישראלית מראיית הביטחון בהקשר התיישבותי, ולהיפך. זיקה טבעית זו אפיינה הרי לכל היסטוריה התיישבותית שהתפתחה בקווים דומים להתפתחותו של היישוב היהודי החדש בארץ. הוזה אומר: בכל מבצעי התיישבות (קולוניזציה) המוכרים לנו מן ההיסטוריה אנו מוצאים כי הפעילות הביטחונית מתפתחת בעקבות הפ-

* בהקשר זה ראוי להזכיר את האפיונה המעניינת הקשורה בהצעתו של עבדאללה, אמיר עבר-הירדן, בתחילת שנות השלושים, למכור אדמות התיישבות יהודית בבקעת הירדן המזרחית (אדמות העיר — כ-70,000 דונם). ההנהלה הציונית הגיבה במהירות ובחיוב על הצעה זו וקנתה לה אופציה לרכישת האדמות, אותה חידשה במשך כמה שנים, עד שירד העניין כולו מעל הפרק, בשל ההתנגדות הערבית הכללית להכנית ונטייתו של עבדאללה מן התכנית. אפשר לשאול: באיזו מידה הייתה ההנהגה הציונית מסוגלת לממש את האופציה גם אלמלא התנגדו הערבים — והתשובה על כך היא ספקנית עד מאד. "ההתפשטות מזרחית" יכלה להתגשם, כנראה, רק לאחר תהוות לחץ תיישבותי מספיק במערב ארץ-ישראל.

לממדים של סכסוך לאומי בין יהודים וערבים על ארץ-ישראל. לפי שעה אין הערבים רואים איום כזה בהתחלות הצנועות של העלייה וההתיישבות היהודית. אילו נתקלה ההתיישבות היהודית, מלכתחילה, באוכלוסייה מאורגנת בעלת תודעה לאומית מפותחת, אין כמעט ספק שלא הייתה מצליחה לתקוע את יתדותיה הראשונות בארץ-ישראל. בסוגיה זו התבטא פעם דוד בן-גוריון ואמר: "הפתרון הציוני כשם שהוא נובע מהמציאות המיוחדת במינה של שאלת העם היהודי, כך הוא קשור עם מציאות מיוחדת במינה של ארץ-ישראל. אילו הייתה שאלת העם היהודי כמות שהיא, אבל ארץ-ישראל לא הייתה כמות שהיא, אלא הייתה מיושבת, נגיד כמו בלגיה, היו בה 8 מיליון תושבים ו-8 מיליון תושבים מפותחים, והארץ הייתה בנויה לכל הפחות כמו שבליגיה בנויה — אזי גם עם קיום שאלת העם היהודי, גם עם קיום העבר לפני 2,000 שנה, חוששני שהציונות לא הייתה אפשרית." (דברים במושב ה-21 של מועצת מפא"י, ינואר, 1944).



הקמת היאחזות חדשה

☆☆☆

כידוע, התנגד הרצל להתחלות העלייה וההתיישבות היהודית בארץ-ישראל, שלא על בסיס הסכם מדיני מוקדם. הוא הגדיר אותן כ"הסתננות" וטען כי הסתננות כזאת, שאיננה נעשית על דעת השלטון המדיני בארץ סופה להסתיים בכי רע, ומכל מקום יש גבול שמעבר לו לא יוכל היישוב היהודי לגדול בדרכי הסתננות, וכאשר יגיע היישוב עד לגבול הזה יראו בו השלטונות איום ומטרה ויפעלו להגביל אותו או אף לבטל אותו. הרצל, בראייתו המדינית המובהקת, התייחס בראש וראשונה לשלטון העות'ומני, לממשל הריבוני והחוקי בארץ. הוא לא התייחס אל האוכלוסייה הערבית, שבה ראה גורם משני בהשוואה לשלטון המדיני. הוויכוח בין "הציונות המדינית" לבין "הציונות המעשית", שימיו כימי הציונות, נסב על השאלה אם ניתן להקדים את מעשה ההתיישבות להסדר המדיני. ההיסטוריה הציונית השיבה תשובה מורכבת לשאלה זו. ללא התחלות ההתיישבות היהודית החדשה, קשה לתאר את ההישג המדיני של הצהרת בלפור; עם זאת, אין כל ספק כי ללא הצהרת בלפור הייתה ההתיישבות היהודית נידונה לחנק והיישוב היהודי לא היה מגיע לעולם לממדים שאליהם הגיע תחת משטר המנדט.

ההסדר המדיני היה חיוני כדי להבטיח שלא יושם מחסום חוקי בפני הגירה והתיישבות יהודית בארץ. ואולם שום הסדר מדיני עדיין לא היה בו כדי לפתור את שאלת יחסה של האוכלוסייה המקומית להשתרשותם של היהודים בארץ-ישראל. אחד העם, שהיה

הערבית הם הניכרים בשטח, ובין גילוייהם הבולטים — שגם זכו לגינוי מנקודת ההשקפה הציונית-לאומית — אנו מוצאים את העבודה הערבית והשמירה במושבות. אך אפייני הדבר שהגיוניים הראשונים המוטחים כלפי גילויי העבודה והשמירה הערבית במושבות באים ממקורותיה החיצוניים של התנועה הציונית (אחד-העם!). מאנשים שטרם עלו ארצה וטרם התיישבו אך הם מייצגים את הרוח הלאומית בטהרה ואת האידיאלים הצרופים של הציונות עוד בטרם התנסו במגע עם המציאות הארצישראלית. אך מכיוון שהתנועה הציונית בימי חיבת ציון ואף בימי הרצל היא תנועה חלשה, מחוסרת משאבים ואמצעים, ואין בכוחה גם לתמוך חמיכה של ממש במושבות הראשונות (הברון רוטשילד הוא שמציל את התחלות ההתיישבות היהודית מהתמוטטות כלכלית), אין היא מסוגלת גם להציע הגנה כלשהי למושבות מפני הסביבה הערבית, ובסך הכל אין היא מסוגלת להתערב באופן ממשי בעיצוב החיים היהודיים החדשים בארץ. מצב זה עתיד להשתנות עם גידולה והתחזקותה של התנועה הציונית, ובעיקר עם הפיכתה לגורם מדיני בעל משקל בורה המקומית והבינלאומית, כתוצאה מהתקשרותה של הציונות עם בריטניה. ואולם לפי שעה כושר הישרדותן של נקודות ההתיישבות היהודיות הראשונות תלוי במידה רבה בכושר הסתגלותן לתנאים הסביבתיים. מצד שני, הסביבה הערבית איננה מגלה אותו יחס אנטגוניסטי שאותו תגלה לכשיפתח הניגוד

עילות ההתיישבותית. זהו סדר הקדימויות הטבעי, ולו רק בשל העובדה כי כל נקודת התיישבות, בעיקר כשהיא מבודדת ומוקפת סביבה זרה או אף עוינת, נזקקת עד מהרה להוכיח כושר הגנה עצמית כדי להתקיים בסביבה העלולה לגלות התנגדות כלפיה. כושר ההישרדות של נקודה מבודדת נמדד כמובן על פי יכולתה להתגבר על הנוגדים שמפעילה הסביבה הזרה. ואולם כוחה של נקודה הוא תמיד מוגבל, ועל כן סיכוייה תלויים גם בעצמת ההתנגדות של הסביבה הזרה. כשסביבה זו מגלה מלכתחילה התנגדות עזה — קלושים סיכוייה של הנקודה להתחזק מעמד או אף לתקוע יתד ראשונה בסביבה החדשה. אלא אם כן, תוכל נקודה זו לתגבר עצמה ממקורות חוץ, ממערך לגויסטי הרואה בה אולי שלוחה קדומנית שלו.

נקודות ההתיישבות היהודיות בתקופה העות'ומנית, בימי העלייה הראשונה והשנייה, נשחלו בסביבה ערבית זרה ונאלצו להתמודד מיד עם בעיות וחוככים הנובעים מן המתח הטבעי שבינן לבין הסביבה הזרה. ואולם הניגוד שנוצר בין הנקודות היהודיות לבין הסביבה הערבית לא הגיע לממדים של סכסוך לאומי כולל, ועל כן ההתנגדות שגילתה הסביבה הערבית לא הייתה נחרצת. הסכסוכים המתגלעים לפרקים הם סכסוכי שכנים, לרוב פרי אי-הבנה או מבחני כוח בעלי אופי מקומי, כדי לקבוע מיהו הגורם הדומיננטי בסביבה. אפשר כמעט לומר כי תהליכי הסימביוזה בין המושבות היהודיות הראשונות לבין הסביבה

ממתנגדיה החריפים של הציונות המדינית ההרצליאנית, לא במקרה היה גם בין הראשונים להבחין בבעיה הערבית ובאיום הגלום בה: "רגילים אנו להאמין בחו"ל כי הערבים הם כולם פראי מדבר, עם הדומה לחמור ואינם רואים ואינם מבינים את הנעשה מסביב להם. אבל שגיאה גדולה היא. — — — רואים ומבינים הערבים, וכיחוד יושבי הערים, את מעשינו וחפצנו בארץ, אבל הם מחשים ועושים עצמם כלא יודעים, לפי שאינם רואים במעשינו עתה שום סכנה לעתידותיהם, והם משתדלים אפוא לנצל גם אותנו, להוציא תועלת מן האורחים החדשים בהיות לא-ידם, ועם זה שוחקים לנו בלבם, — — — לפי שאנו משלמים להם בעד אבן וחול מחיר רב, אשר לא ראו לפנים גם בחלום, ואולם אם תבוא עת, אשר חיי בני עמנו בארץ-ישראל יתפתחו כל כך, עד שידחקו מעט או הרבה רגלי עם הארץ, אז לא על נקלה יניח זה את מקומו..."

אחד-העם הקדים אפוא לראות לא רק את הנוכחות הערבית, כי אם גם את היחס הישר בין גדולו של הבית היהודי לבין התגברות ההתנגדות הערבית. בסוגיה זו גילה אחד-העם יתר תבונה מבעלי הלכה רבים בקרב המחנה הציוני, ביניהם כאלה שהוחזקו מומחים לענייני הערבים, שהיו סבורים כי ככל שתרכינה העובדות הציוניות בשטח, ככל שירבה ויפוך הישוב היהודי, כן ימהרו הערבים להשלים עם העובדות הנחרצות.

הסכסוך היהודי-ערבי, כסכסוך לאומי, מתחיל מן הרגע בו הופכת הציונות לגורם מדיני דומיננטי בארץ-ישראל, בזכות הצהרת בלפור וכתב המנדט. סכסוך זה מסלים והולך, ככל שגדל היישוב היהודי. מבחינה ביטחונית טהורה, אפשר לומר כי האיום שבפניו עמד היישוב היהודי, למחרת הצהרת בלפור (או תיכף לאחר סיום המלחמה), נוכח התפרצות ערבית אפשרית, היה גדול כגודל ההישג המדיני של הציונות. איום זה חמור במיוחד בשים לב למצבו ולממדיו הזעירים של היישוב היהודי, עם סיום המלחמה. אין בכוחו של היישוב היהודי הקטן לעמוד בפני התקפה ערבית כוללת, והוא נזקק בעצם לחופת הביטחון של הצבא הבריטי. פרשת תל-חי, מאורעות אפריל 1920 ומאורעות מאי 1921 הוכיחו עניין זה בצורה מכאיבה למדי.

☆☆☆

שני לקחים בולטים לעין בשלב המעבר לשלטון המנדטורי הבריטי: א) ההתיישבות היהודית איננה מספיקה לשם קביעת גבולותיה המדיניים של ארץ-ישראל היהודית לעתיד לבוא; ב) ההתיישבות היהודית עדיין איננה מסוגלת לעמוד בפני האיום הביטחוני החדש שנוצר עם הופעת התנועה הלאומית הערבית במרחב.

במשא ומתן הציוני-בריטי על עיצוב גבולות המנדט יש כמובן חשיבות מוסרית ומעשית חיונית לעובדה, שקיימות מושבות יהודיות בארץ-ישראל; אך ההנהגה הציונית כמובן איננה מעוניינת להתוות את גבולות ארץ-ישראל שבה עתיד לקום הבית הלאומי על פי התפשטות ההתיישבות היהודית באותה שעה. הגבולות נקבעים על פי תפיסה לאומית היסטורית, וגיאוגרפית כוללת, תפיסה המתייחסת אל ארץ-ישראל כאל ישות קיימת ואל הבית הלאומי היהודי כיישות העתידה לקום על פני מרחב מספיק בארץ-ישראל (התפיסה איננה מוציאה מכלל אפשרות שגבולות הבית הלאומי או המדינה היהודית שלעתיד לבוא יהיו חופפים לגבולות ארץ-ישראל). גבולותיה הצפוניים, המזרחיים והדרומיים של הארץ אינם נקבעים על פי עובדות ההתיישבות הציונית, כי אם על פי שיקולים מדיניים טהורים. נתוני ההתיישבות היהודית בפתח תקופת המנדט דלים מדי, מכדי שניתן יהיה לבסס עליהם דרישה כלשהי לגבולות המדינה היהודית בעתיד.

וכך הוסכם בינינו ובין הבריטים כי הגבול הצפוני צריך להקיף את מקורות המים של ארץ ישראל, שהם החרמון והליטני; הוסכם כי הגבול המזרחי לא יעבור את מסילת הברזל החגיגאזית; והגבול הדרומי יהא זהה פחות או יותר לגבול שהותווה כבר ב-1906, בהסכם שכפו הבריטים על התורכים.

גם השינויים שחלו בגבולות אלה, בשנים 1920-1922, היו פרי אילוצים מדיניים וצבאיים, שמקורם בסכסוך הצרפתי-ערבי בסוריה. למציאותם של יישובים יהודיים באצבע הגליל הייתה בלי ספק השפעה על עיצוב הפשרה שהושגה לבסוף בגבול הצפוני; אך האמת היא שהשפעה זו באה לידי ביטוי רק לאחר שהיה ברור לצרפתים כי עליהם להציע לבריטים פשרה נוספת על זו שהושגה בהסכם דוביל, בסוף 1919. התרככותם של הצרפתים באה על רקע רצונם להשיג הסכמה שבשתיקה בריטית לסילוקו של פייסל מדמשק, ואילו הענקת עבר-הירדן לעבדאללה, אחיו הבכור של פייסל, הייתה כרוכה במאמץ הבריטי להרגיע את המשפחה האאשמית ולפצותה על סיכול שאיפתיה בסוריה.

הגורמים המדיניים והצבאיים בשטח — בריטיים, צרפתיים וערביים, ועליהם יש להוסיף גם את הציונים הם הדומיננטיים בשטח. לאוכלוסייה המקומית בארץ-ישראל וליישוב היהודי הקטן בכלל זה לא היה משקל מכריע בשעה הרת-עולם זו, שבה נקבע גורלו המדיני של האזור, כתוצאה משידוד המערכות שהביאה מלחמת העולם הראשונה. כשאנו כוללים את ההסתדרות הציונית בין הגורמים המדיניים החשובים המשתתפים בעיצוב הגבולות באזור, עלינו לזכור כי היא מופיעה

ברגע זה כגורם מדיני בינלאומי, כמי שמייצג בעיה מדינית בסדר גודל עולמי, בעיית העם היהודי, ולא דווקא בעייתו של יישוב יהודי קטן בארץ-ישראל הכטל בעשרה לעומת היישוב הערבי המקומי.

מן הבחינה המדינית הגוף שייצג את הגורם הציוני בארץ-ישראל בתקופת הממשל הצבאי הבריטי, היה ועד הצירים (או "המשלחת הציונית") שבראשו עמד וייצמן. ועד הצירים לא ייצג את היישוב היהודי הקטן כי אם את התנועה הציונית העולמית ובעצם את יהדות העולם. סמכותו ומעמדו של ועד הצירים עלו לאין ערוך על סמכותו של הוועד הזמני, שייצג את היישוב. במונחים אסטרטגיים ניתן לומר, כי ועד הצירים ייצג את המערך הלוגיסטי העולמי של העם היהודי ואת אשר ניתן היה להשיג מן המערך הזה באמצעים מדיניים. באותם מונחים ממש ניתן לומר, כי הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה ייצגו את המערך היהודי העולמי מן הבחינה הצבאית. ואמנם, זו הייתה תפיסתו המקורית של ז'בוטינסקי, יוזם הגדודים; באמצעות הגדודים ביקש ז'בוטינסקי להפוך את הגורם היהודי בבת אחת לדומיננטי בארץ-ישראל, גם מבחינה צבאית, כחסות בריטית, כמובן.

והנה, השוואה מעניינת זו בין הזרוע המדינית והזרוע הצבאית של הציונות בפתח תקופת המנדט מלמדת אותנו קודם כל היכן היה מיקומו העיקרי של המערך הלוגיסטי הציוני באותה שעה. הוא לא היה בארץ-ישראל. יתר על כן, טיבו של המערך היהודי העולמי היה כזה שהוא הזין את הזרוע המדינית ביתר רצון וביתר הצלחה מאשר את הזרוע הצבאית. הגדודים העבריים היו במידה רבה פיקציה, שניתן היה לברוא אותה, כמעט יש מאין, רק בנסיבות החירום של מלחמת העולם הראשונה; אך לאחר המלחמה שוב לא ניתן היה לקיים את הגדודים העבריים, אלא על מתנדבים ארצי-ישראליים. וכאן גברו מגבלות המקום על אפשרויות הפעולה של הגדוד העברי.

בעוד שהזרוע המדינית של הציונות הייתה יכולה לקיים את עצמאותה ואי-תלותה במערכת הבריטית גם בתנאי משטר המנדט וגם כשברור היה כי ללא שיתוף פעולה עם ממשלת המנדט אין כל סיכוי להגשמת הבית הלאומי היהודי; הנה לא ניתן היה לקיים צבא יהודי בארץ-ישראל, בצורה לגלית גלויה, אלא תוך כפיפות מוחלטת לצבא הבריטי. המשמעות המעשית של מגבלה זו הייתה, שלא ניתן היה להפעיל צבא יהודי סדיר במסגרת משטר המנדט. הגדודים העבריים נידונו להיעלם ולפנות מקום לארגון ההגנה, הבלתי-לגלי.

ואולם כאן מצטיירת אפשרות מעניינת: אילו ניתן היה לקיים את הגדודים העבריים, היה נוצר בארץ מצב שהיה מפיקע מלכתחילה

את יכולת ההתנגדות הערבית; אפשר היה להפעיל כוח שהיה עולה לאין ערוך על כוחה של האוכלוסיה הערבית המקומית, קודם כל בשל העובדה שזו הייתה אוכלוסיה שברמת הארגון החברתי-מדיני שלה לא הייתה מסוגלת כלל להעמיד צבא (גם הצבא היהודי שאנו מדברים עליו היה אפשרי רק הודות למקורות הלוגיסטיים שמחוץ למערך היישובי הארצי-ראלי).

נוכחותו של צבא יהודי בארץ הייתה עשויה להפקיע את עליונותה של הסביבה הערבית על נקודות ההתיישבות היהודיות המבודדות ול-העניק חופת ביטחון לכל מעשה ההתיישבות היהודית. זה, בעצם, צריך היה להיות תפקידו של הצבא היהודי. הצורך היה כמעט אובייקטיבי לאור יחסי הכוחות בארץ. היישוב היהודי, כמות שהוא, לא היה מסוגל לעמוד בפני היישוב הערבי. נקודת התיישבות יהודית לא הייתה מסוגלת לעמוד בפני התנפלות הסביבה הערבית הנוזקת עליה. זו האמת הביטחונית הנשקפת לנו בעשור הראשון של תקופת המנדט, למן קרב תל-חי (מאורעות הגליל, 1920) ועד קרב חולדה (מאורעות 1929).

☆ ☆ ☆

מניתוח פרשת תל-חי אפשר להגיע להבנת שתי המגבלות הביטחוניות היסודיות של נקודת ההתיישבות. המגבלה הראשונה היא לוגיסטית. הנקודה איננה מסוגלת להחזיק כוח מגן המספיק, לאורך ימים, גם כשהוא מגיע אליה כתגבורת מן החוץ. אחת הטענות שקנו להן אחיזה בתודעה היישובית לאחר נפילת תל-חי הייתה, שהיישוב גילה אדישות ולא הורים תגבורת מספיקה להגנת תל-חי בעוד מועד. טענה זו איננה מדויקת כל צרכה והיא מכילה הטעיה אפיינית. היישוב בוודאי היה יכול לגלות מידה גדולה יותר של התגייסות להגנת הגליל; אך האמת היא שמספר המתנדבים שעלו בכל זאת לתגבר את תל-חי במשך השבועות שקדמו לנפילתה, היה גדול מכפי יכולת הקיבול של נקודות ההתיישבות הבודדות באזור. הבעיה האמתית של תל-חי הייתה תחלופה מסודרת של מגינים ולא הורמה של כוחות נוספים. בשעת הקרב על תל-חי נמצאו בתחום ארבע הנקודות העבריות (תל-חי-חמרה-כפר-גלעדי ומטולה) מספר מספיק של מגינים (למעלה מ-100), שאילו רוכזו במקום אחד, היו מסוגלים להדוף כל התקפה ערבית. אך הכוח הזה פוצל, גם כדי להחזיק בכל המרחב וגם משום שלא ניתן להחזיק את כל המגינים במקום אחד (תל-חי או כפר-גלעדי), משך שבועות ארוכים.

כאשר נכח הצבא הבריטי באזור, הוא נהנה ממערך לוגיסטי עצמאי, שלא היה תלוי ביישוב היהודי או הערבי במקום. הבריטים יכלו

להחזיק באזור זה, כמו גם בכל אזור אחר בארץ, כוח צבאי מותאם לצרכים הביטחוניים וללא תלות בתנאים ההתיישבותיים. היישוב היהודי דאז לא היה מסוגל לספק מערך לוגיסטי כזה — לא באמצעים "מלאכותיים" (על ידי בניית בסיס צבאי בקרבת מקום) ולא באמצעים "טבעיים" (על ידי עיבוי ההתיישבות היהודית במקום). לא רק תנאים מדיניים מנעו זאת בעדו; גם התנאים הפיסיים לא היו מספיקים. משאביו הכוללים של היישוב היהודי, בפתח תקופת המנדט, בכוח אדם ובאמצעים חומריים לא אפשרו כמובן התיישבות יהודית צפופה ובוודאי לא הקמת בסיסים צבאיים.

המגבלה השנייה של נקודת ההתיישבות חמורה לא פחות. היא קשורה בפילוסופיה של המגננה ההתיישבותית. פילוסופיה זו מתחילה בעיקרון שנקודת התיישבות אין מפקירים. עיקרון זה מבטיח אמנם קרב הגנה על כל נקודת התיישבות; אך אין הוא מבטיח עדיין ניהול נכון של הקרב על פי שיקולים צבאיים טהורים. בייחוד אין הוא מבטיח תיאום קרב הגנה במתחם המורכב משתי נקודות התיישבות או יותר, הסמוכות זו לזו. נקודת ההתיישבות, על פי פילוסופיה זו, אינה איזה מוצב קדמי או אחורי במערך הגנה צבאי, שעל פי שיקולים טקטיים ניתן להקריב אותו או לנטוש אותו במהלך קרב הגנה מתוכנן. נקודת התיישבות היא תכלית לעצמה. אנשיה הם מגיניה. זו אדמתם. זה ביתם. זה עולמם. על כן נמצא שנקודת התיישבות אף כשהיא בנויה תוך התחשבות בצרכים טקטיים של הגנה (על תוואי שולט עם ביצורים וקווי הגנה), הרי היא מהווה יחידה לעצמה, לא רק בשל המרחקים הטבעיים בינה לבין נקודות התיישבות סמוכות, אלא קודם כל בשל השיקול הדומיננטי אצל המתיישבים, שעל נקודתם יש להגן בכל מחיר. נקודת התיישבות הופכת על כן נקודת עוז שמגיניה הם בעלי מוטיבציה עילאית; אך כוחה מוגבל למה שמצוי בה. אין היא חלק ממשי ממערך הגנה.

מצב זה הודק לעין כבר בקרב תל-חי. כפר-גלעדי הייתה סמוכה לתל-חי במידה שאין למעלה ממנה. ואף-על-פי-כן לא הייתה כפר גלעדי מעורבת באופן ממשי בקרב תל-חי. אפשר כמובן לומר כי העדר תכנון מוקדם מנע סיוע הדדי פעיל בין שתי הנקודות, שעה שפרץ הקרב; אך ליקוי זה הוא כבר חלק מן המגבלות הטבעיות של נקודות ההתיישבות. העדר התכנון נבע מצד אחד מניגודים פוליטיים וחברתיים מסוימים בין אנשי כפר גלעדי לאנשי תל-חי; * מצד שני, מהכוחות המצור מצמים עד מאוד שיכלה כל נקודה להחזיק, אי אפשר היה להפריש תגבורת רצינית או לבצע איוז גיחה מאיימת בשטח, בלי לחשוף את הנקודה עצמה לסכנה של כיבוש. אנשי כפר-

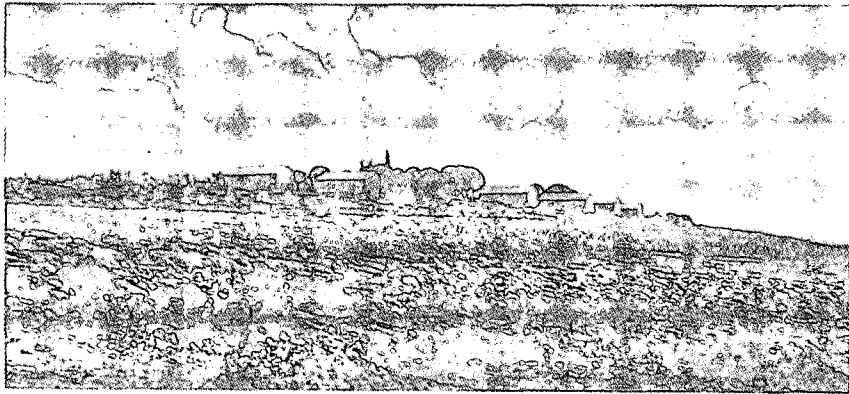
גלעדי ערכו עצמם בעמדות הגנה על נקודתם, עם שהם צופים על המתרחש סביב תל-חי ודרוכים לקראת התקפה צפויה על נקודתם שלהם. רק כשון הקרב ועם רדת החשכה ירד כוח קטן מכפר גלעדי לבדוק מה התרחש בתל-חי.

מגבלותיו של מתחם הגנה הבנוי על נקודות התיישבות סמוכות התגלו בצורה מכאיבה פי כמה בתקופה מאוחרת יותר, ערב הקמת המדינה, בקרב על גוש עציון. מבחינת האמצעים וכוח האדם, האימון, התכנון והניסיון המצטבר, אין להשוות כלל בין גוש עציון 1948 לבין תל-חי-כפר-גלעדי-מטולה, 1920. כ-500 לוחמים היו בגוש ערב נפילתו. הם היו מצוידים יפה, יחסית לכל מתחם הגנה דומה אחר בארץ. אף על פי כן כרע הגוש מול התקפתו של הלגיון הערבי. ניתן לומר כי הסיבה העיקרית לנפילתו של גוש-עציון הייתה נעוצה בתכנון לקוי של המגננה. אך מה עמד ביסוד הליקוי הזה? דומה כי על כך יש רק תשובה אחת: אילו ציה של הפילוסופיה ההתיישבותית הגורסת כי אין להפקיר נקודת התיישבות וגזרת את תכנון המגננה של המתחם בהתאם. הגנת הגוש הייתה אקסטנסיבית ומועדת לפיצול מלכתחילה, בהתחשב במציאותן של ארבע הנקודות שהרכיבו את הגוש. לאמתו של דבר לא היווה הגוש מתחם הגנה של ממש. הקרב על הגוש הוכרע במהירות משהשתלטו הערבים על השטח הגבוה של מרכז הגוש, שהפריד בין שתי הנקודות הצפוניות לשתי הדרומיות. מש-הוכרעה נקודה אחת — כפר עציון — הוכרע הגוש כולו (אפשר כמעט לומר שההכרעה נפלה כבר משהוכרעה העמדה הקדומנית של המנזר הרוסי, שבה נפלו מיטב לוחמי הגוש ומפקדיו).

☆ ☆ ☆

כמעט אפשר לומר, כי אילו רוכזו כל לוחמי גוש עציון בנקודה אחת, היה גורל הקרב שונה במקצת. דבר מעין זה אפשר לומר גם על קרב תל-חי. ההבדל החשוב האחד בין האירועים הוא, שבעד הנקודות הבחורות בגליל העליון ב-1920 לא היו מסוגלות לעמוד בפני הסביבה הערבית, הגיע גוש עציון ליכולת עמידה כזאת. הסביבה הערבית — כשלעצמה — לא הייתה מסוגלת להכריע את הגוש. מאז מאורעות 1936 שוב אין הסביבה הערבית מסוגלת להכריע נקודת התיישבות יהודית, אפילו

* מתיחות שררה בין אנשי כפר-גלעדי, שנמנו על "פועלי-ציון" לבין אנשי תל-חי שנמנו על "הפועל הצעיר"; יתר על כן, בכפר-גלעדי התרכזו אנשי "השומר" הגאים ואלה לא היו מוכנים לקבל את מנהיגותו הביטחונית של טרומפלדור ללא עוררין; הם בקושי הכירו בקיומה העצמאי של תל-חי בשכנותם הקרובה.



כפר עציזון בשנת 1946

הקרויה מדינת ישראל. קיומה, שגשוגה וביטחונה של ההתיישבות תלויים במקורות העצמה הממלכתיים. היישות הממלכתית ולא היישות ההתיישבותית היא היום מוקד העצמה וההכרעה. מקורות העצמה הממלכתית הם רבים, מגוונים ומורכבים הרבה יותר מכל מה שיכולה ההתיישבות לבדה להציע. מן הבחינה הביטחונית, שהיא הבחינה הפשטנית ביותר, אין כלל ספק בכך, שכוחו של צה"ל הוא הערובה לקיומה של ההתיישבות היהודית כאשר היא, וכוח זה יונק ממקורות מגוונים ומורכבים הרבה יותר ממה שיכולה ההתיישבות לבדה להציע. (גם אם ההתיישבות היא אחד המקורות החשובים של כוחו המדיני והצבאי.) על כן, על פי סדר הדברים ומשקלם, נראה לי שיש יותר סיכוי לעובדות של כוח צבאי ומדיני לבטל עובדות של כוח התיישבותי, מאשר להיפך. ואפילו ההיסטוריה של הסכסוך שלנו עם הערבים בארץ-ישראל תוכיח, ומכיוון שזהו היחס בין הדברים, הרי השאלה מה יהיו גבולותיה המדיניים של ישראל בעתיד הקרוב או הרחוק תיחתך בראש ובראשונה לא על פי עובדות ההתנחלות היהודית מעבר לקו זה או אחר, כי אם על פי מגבלותיה המדיניות והצבאיות של ישראל, כמדינה.*

* כדי להבהיר את הדברים עד תום, נסיף הערה זו: בסדר ההופעה ההיסטורי קודמת ההתיישבות למדינה; אך מדינה היא ישות שבמהותה, בסמכותה ובכוחה כוחה חורגת מכל מה שמצוי בפועל בהתיישבות קדם-מדינית (קדם-ריבונית). על כן מרגע שמופיעה המדינה בטלה ההתיישבות — כנורם עצמאי — והופכת לאחד משנים בתוכה. יתר על כן, ההתיישבות (היישוב) כל עוד לא הפכה למדינה ריבונית, תמצא תמיד בעמדת נחיתות — מדינית וצבאית, כלומר, ביטחונית — כלפי גופים מדיניים ריבוניים חיצוניים (מדינות) שיש להם מעמד בין-לאומי מוכר ויכולת לקיים צבאות סדירים. וכדרך כלל שוט התיישבות איננה שרוייה בחלל ריק מבחינה מדינית, ואם אין היא עצמה נושא ריבונית, הרי היא נאלצת להסתופף בכפיפתה של רשות ריבונית חיצונית, שבידה מצוי ריכוז הכוח והסמכות. כזה היה מעמדו של היישוב היהודי ביחס לממשל העות'מאני או לממשלת המנדט. בשעתם.

הבאות: "עמידת גוש עציזון, באביב תש"ח מעלה בזיכרוננו את עמידתה של תל-חי. שניהם יישובים יהודיים מבודדים באזורים חדשים של ההתיישבות העברית; בשניהם כרוך הניסיון להרחיב את גבולותינו המדיניים; בשניהם נסתיימה העמידה בקורבנות אדם ובחורבן; ושניהם הצדיקו עצמם בפרספקטיבה היסטורית."

אם נתכוון ספר "תולדות ההגנה" להשמיע אמת בנלית וחשובה זו, שללא נכונות הלחימה שהודגמה בתל-חי ובגוש עציזון, לא הייתה יכולה להיות לנו שום אחיזה בארץ-ישראל — הרי הוא צודק בקביעתו ההיסטורית. ואולם אם נתכוון ליותר מזה — וכך אמנם נראים פני הדברים בספר "תולדות ההגנה", כמו ברוב הספרים והמאמרים העוסקים אצלנו בהתיישבות וביטחון — לאמור: כאילו היה בכוחן של עובדות ההתיישבות היהודית, כשלעצמן, וללא תלות במערך הלוגיסטי שעליו נשענו, לקבוע את עובדות הריבוניות והביטחון בארץ — הרי אלה הם דברים בלתי מבוססים.

כדי להעמיד דברים על בסיסם ואולי גם כדי לסגור את מעגל הדיון בו התחלנו, מן הראוי שנוכיר לעצמנו, כי כל מה שאנו אומרים על ההתיישבות יהודית, יכול לחול במידה זו או אחרת גם על ההתיישבות ערבית. היו עובדות ההתיישבות ערבית בארץ, והן היו מרובות מעובדות ההתיישבות היהודית לכל אורך התקופה המנדטורית, ואי אפשר לומר על הפלח הערבי שהוא לא היה מעורה באדמתו ובעל שורשים. ואף על פי כן, לא הספיקו עובדות ההתיישבות הערבית לקיים את ריבונותם ואת ביטחונם של ערביי ארץ-ישראל.

דברים מעין אלה אפשר לומר גם על עובדות ההתיישבות היהודית כיום, כאשר הן, בין אם זו ההתיישבות הוותיקה בעמק יזרעאל או בעמק חפר ובין אם זו ההתיישבות בגולן או ביהודה ובשומרון או בפתחת רפיח. ההתיישבות היהודית היום — ולא רק מן הבחינה הביטחונית — תלויה לחלוטין במערכת

מבודדת. זוהי עדות מכרעת לכוח שהצטבר ביישוב היהודי, בהשוואה ליישוב הערבי, והגיע לכלל ביטוי ומיצוי אפילו בנקודה מבודדת, החדות לריכוז ולשיפור באמצעי הלחימה וההתגוננות שהועמדו לרשותה של כל נקודה יהודית, והיה בו כדי להרתיע אחר כל התקפה ערבית מקומית. ואולם הקרב בגוש עציזון הוכרע על ידי אלמנט חדש שנכנס לזירה — צבא סדיר, מצויד בשריון ובארטילריה. הופעתו של גורם חדש זה הדפה את נקודת ההתיישבות אל מצב הנחיתות ההתחלתי. אך מינוח זה טעון תיקון. יש לומר, כי הופעתו של צבא סדיר מחזירה אותנו אל הדפוס הקלסי המוכר לנו היטב מן ההיסטוריה: נקודות התיישבות בודדות אינן מסוגלות להתזקק מעמד כנגד ריכוז כוחות צבאי בעל כושר ניידות ואמצעי לחימה, המסוגל לפרוץ אליהן או להטיל עליהן מצור יעיל. רק ריכוז יישובי רצוף ומאסיבי — יישוב עירוני גדול, לדוגמה — יש לו סיכוי לנהל קרב הגנה ממושך כנגד צבא סדיר, ואף זאת בתנאי שהאמצעים הלוגיסטיים העומדים לרשותו מספיקים לניהול קרב הגנה כזה, כלומר, אינם נופלים מן האמצעים הלוגיסטיים שבידי האויב, כלומר, מגיעים עד כדי יכולת הפעלתו של צבא נגדי או לפחות הפעלת כוחות גרילה המסוגלים לשבש את הלוגיסטיקה של צבא האויב.

נקודות התיישבות, כשהן מהוות חלק ממערך לוגיסטי מורכב, שבו שמורה לזרוע הצבאית העצמאית יכולת הבלימה וההכרעה העיקרית, יש להן כמובן חשיבות לא מבוטלת בתוך מערך זה. ואולם מן הבחינה האסטרטגית הטורה, זהו תפקיד משני, והן יכולות למלא אותו רק אם מתקיים התנאי של קשר אל המערך הלוגיסטי העיקרי, שפירושו, בין השאר, השתלבות במהלכיו העיקריים של הכוח הצבאי הנייד.

אפשר לומר, על דרך ההכללה, כי סיכויי עמידתה של נקודת התיישבות במלחמת העצמאות היו תלויים בראש ובראשונה בקשר הלוגיסטי עם המערך הצבאי היישובי. אין לתאר את עמידתן של הדגניות, של נגבה, של יחיעם, של רמת נפתלי, ללא קשר זה. אפילו עמידתה של ירושלים הייתה תלויה בנתיב התחבורה בינה ובין השפלה.

☆☆☆

הבחנה זו נראית אמנם טריוויאלית למדי; כמעט אמת בנלית. למרבה הפלא אמתות בנליות הן אלה שצריך לגונן עליהן מעת לעת בהיסטוריה, מכיוון שדווקא מהן נוטים אנו להתעלם, בהשפעתן של קונספציות אידיאולוגיות או של מיתוסים מקודשים.

בספר "תולדות ההגנה", בתחילת הפרק המוקדש למלחמת גוש עציזון (תס"ה, כרך ג', חלק שני, עמ' 1429) אנו קוראים את השרות

אפשרויות למעורבות צבאית סובייטית במזה"ת המודל הסורי

דומה כי כאן המקום להניח מספר הנחות יסוד אשר יסייעו לדעתי למקד את הדיון ולתחום את גבולותיו.

ראשית, המלחמה תתנהל בחזית המזרחית בלבד, ובראש ובראשונה עם סוריה. לאור המצב המדיני השורר כיום באזור (מלחמת איראן-עיראק והקיטוב בעולם הערבי) לא ברור אם ניתן להניח קיומה של חזית מזרחית מגובשת כנגד ישראל. מכל מקום, גם אם תתקיים חזית מזרחית מעין זו, הרי שמעורבות צבאית סובייטית תהיה בזירה הסורית בלבד (ולא בירדן לדוגמה).

שנית, תהליך השלום בין ישראל למצרים יימשך כנראה לפחות עד השלמת נסיגת כוחות צה"ל לגבולות 1967 (מרס 1982). לפיכך סבירות מעורבותה של מצרים במלחמה זו נמוכה. יחד עם זאת, גם אם תתערב מצרים במלחמה במידה זו או אחרת, הרי שיש להניח כי כל עוד סאדאת נמצא בשלטון (או אף אם יוחלף על-ידי יורשיו הצפויים), לא צפויה פריצת דרך כלשהי ביחסי ברה"מ-מצרים, ומכאן שלא צפויה גם כל מעורבות צבאית סובייטית בזירה המצרית.

שלישית, לגבי אופיה של המלחמה, הרי דומה כי מדובר במלחמה קצרה יחסית (שבוע עד שלושה שבועות) ואין זה חשוב מי פתח בה. מעורבות צבאית סובייטית תעמוד על הפרק אם צה"ל יכה את הצבא הסורי, יתקדם לעומק סוריה, ובמיוחד אם ייווצר איום על דמשק. תנאי השטח בו תתנהל הלחימה (ואשר מהווה את זירת המעורבות הצפויה), קרי, אזור רמת הגולן, והשטח בינו לבין דמשק, מאפשרים הפעלת כוחות משוריינים וממוכנים בקנה מידה נרחב.

ולבסוף, אין בכוונת הדברים לעסוק בסוגי עימותים מזוינים אחרים בין ישראל לסוריה (כמלחמת התשה ממושכת), אלא רק במלחמה מהסוג שצוין לעיל. דפוסי מעורבות סובייטית במלחמת התשה יהיו שונים בחלק ממרכיביהם מאלה שבמלחמה קצרה יחסית, וזאת הן עקב צרכיו של הצבא המקומי במלחמה מעין זו, והן עקב העובדה שאילו צי הזמן הקיימים במלחמה קצרה לא יהיו רלוונטיים למלחמת התשה. עם זאת דומה כי דפוסי המעורבות, אשר אציג בהמשך, יהיו רלוונטיים ברובם המכריע אף לגבי מלחמת התשה.

הגורמים המכתיבים את המעורבות הצבאית הסובייטית

המעורבות הצבאית הסובייטית במלחמה הנדונה תהיה פועל יוצא של שלושה משתנים מרכזיים:

- צרכיה של סוריה ומידת מחויבותה של ברה"מ לקיום המשטר בה — ההנחה היא שכלל שמידת המחויבות גדולה יותר וככל שהסכנה לעתיד המשטר (עקב חבוסה צבאית)



בהתבטאויות סובייטיות הודגש כי הסכם זה מעלה את היחסים בין שתי המדינות "לרמה איכותית גבוהה יותר".

הדברים הבאים ינסו להתמודד עם שאלה זו ולבחון את דפוסי של המעורבות הצבאית הסובייטית במקרה של עימות מזוין נוסף בין ישראל לסוריה (או בינה לבין שכנותיה האחרות) בשנה-שנתיים הבאות, היינו בשנים 1981-1982.

מצבו הקשה של משטר אסד ובעיות הפנים החמורות מולן הוא ניצב מחד גיסא, והסכם הידידות ושיתוף הפעולה אשר נחתם באוקטובר 1980 בין סוריה לברה"מ מאידך גיסא, מקנים ממד חדש ואקטואלי לשאלה — מה יהיה אופיה של מעורבות צבאית סובייטית במלחמה אפשרית בין ישראל לסוריה.

שאלה זו מתחדדת לאור העובדה כי הן בהתבטאויות סוריות והן

רבה יותר — כן תגדל הנכונות לסיוע.
• יכולת ההתערבות לאור ההערכה הסובייטית
את יחסי הכוחות הצפויים בזירת ההתערבות:
דומה כי הסובייטים יימנעו במידת האפשר
מעימות ישיר עם צה"ל. מכל מקום —
גם אם יחליטו על עימות מעין זה, אין
הסובייטים יכולים להרשות לעצמם לבצע
מהלכים צבאיים בלתי מוצלחים ו/או לנחול
חבוסה מידי צה"ל.

• התגובה האמריקנית הצפויה: זו תלויה
במידה רבה במצב היחסים הבינעצמיים באותה
עת וביחסי הכוחות הבינעצמיים —
במיוחד במישור האסטרטגי. נראה כי המערכת
הבינלאומית עתידה לעמוד בסיוען החרפה
ויריבות בינעצמיים גוברים והולכים. יריבות
גוברת זו עשויה להביא לדעתי דווקא לנכונות
גוברת מצד ברה"מ למעורבות צבאית בעת
מלחמה בין ישראל לסוריה, וזאת מהסיבות
הבאות:

□ ביחסי הכוחות הקיימים כיום, אין למעשה
בידי ארה"ב יכולת איום אפקטיבית בהסלמה
גרעינית, זאת, להבדיל משנת 1973, כאשר
עמד הפיקוד האסטרטגי של חיל האוויר
האמריקני בכוננות להתרעת הסובייטים.
במישור הקונבנציונלי בולטת הנחיתות האמ-
ריקנית הרבה יותר, במיוחד לאור ההתקדמות
הרבה בשיפור איכות אמצעי הלחימה המצויים
בידי הצבא הסובייטי.

□ הנוכחות הצבאית האמריקנית ההולכת
וגוברת במזרח התיכון עלולה להיתפס על-ידי
הסובייטים כגורם אשר מחד גיסא מקנה להם
לגיטימציה למעורבות מסיבית יותר בסוריה,
ומאידך גיסא — אינו בקנה-מידה המסכנם
באורח משמעותי. זאת במיוחד לאור העובדה
ש"כוח הפריסה המהירה" (RDF) שעל
הקמתו החליט הנשיא קרטז נמצא עדיין "על
הנייר" בלבד.

□ המשך התפתחותם של היחסים המיוחדים
האמריקניים-מצריים, עשוי להערכתי להית-
פס ע"י הסובייטים כאילוץ שימנע תמיכה
אמריקנית חד-משמעית בישראל בעת המ-
לחמה.

□ חילופין בהנהגה הסובייטית בתקופה הנדונה
יגדילו לדעתי אף הם את מידת נכונות ההנהגה
החדשה לנטילת סיכונים. קונקרטית נראה כי
המעורבות הסובייטית הצפויה במקרה של
מלחמה בין סוריה לישראל עשויה להתבטא
באחד (או בשילוב של כמה) מהמאפיינים
הבאים:

- הספקת נשק וציוד צבאי.
- מעורבות פיסית בקרבות באמצעות מערך
הייעוץ הסובייטי הפרוס בצבא הסורי.
- שיגור יחידות סובייטיות עצמאיות בתחומי
הגנה-אווירית, ל"א ומודיעין.
- שיגור עוצבות לחמוות לסוריה.
- מעורבות השייטת היס-תיכונית במלחמה.

• איום ו/או הפעלת נשק בלתי קונבנציונלי.
לפני בחינת כל אחד מהתסריטים הללו
במלחמה הנדונה, מן הראוי לעמוד בקצרה על
מהותם של חלק ממרכיבים אלה, אשר לגביהם
קיים חוסר בהירות בספרות המקצועית בנושא.
זאת תוך בחינת האופן בו הם באו לידי ביטוי
כשני עימותים מוזינים באזור — מלחמת
ההתשה הישראלית מצרית (70-1969) ומ-
לחמת יום הכיפורים.

מערכי ייעוץ סובייטיים בצבאות מקומיים

דפוס מקובל של מעורבות צבאית סובייטית
במדינות ידידותיות בעתות שלום הוא קיומו
של מערך ייעוץ סובייטי הפרוס בקרב זרועות
הצבא של המדינה הלקוחה, לצד המפקדים
המקומיים. עומק חדירתם של היועצים
הסובייטיים בצבאות השונים הנו פועל יוצא של
מידת הקרבה בין ברה"מ למדינה הלקוחה.
קשת התפקידים אותם ממלא מערך הייעוץ
רחבה ביותר וכוללת את כל תחומי פעילותו של
הצבא המקומי: סיוע והדרכה בקליטת מערכות
נשק חדשות; סיוע בתחזוקה שוטפת של
הציוד הצבאי אותו מתפעל הצבא המקומי;
ייעוץ והדרכה בפעילות השוטפת של הצבא
ובמיוחד בתחום ההדרכה (קורסים, תמרונים
ותרגילים וכיו"ב) והתכנון המבצעי.

נוכחות יחידות סובייטיות עצמאיות במדינה לקוחה

הכוונה כאן היא להימצאותן של יחידות צב-
איות סובייטיות עצמאיות במדינה ידידותית
מסוימת, המיועדות לשרת בראש ובראשונה
את האינטרסים הצבאיים-אסטרטגיים של
ברה"מ עצמה. יחידות מעין אלה אינן מקיימות
למעשה כל מגע עם הצבא המקומי ואינן
מסייעות לצבא המקומי בפעילותו השוטפת.

הנוכחות העצמאית מתבטאת בעיקר בתחום
הסיוע למערך הלחימה העיקרי החל במישור
הימי (אמצעי תחזוקה בנמלים המקומיים וקיום
נוכחות קבע או מזדמנת בהם) דרך המישור
האווירי (יחידות חיל אוויר והגנה אווירית)
וכלה במישור כוחות היבשה (יחידות מודיעין
ול"א). למרות שהיחידות העצמאיות נועדו
בראש ובראשונה לשרת צרכים סובייטיים
ישירים, הרי שבנסיונות מסוימות הן עשויות
לסייע לצבא המקומי.

הדוגמה הבולטת ביותר לנוכחות סובייטית
עצמאית במזרח התיכון הייתה במצרים
בתקופת מלחמת ההתשה.

השייטת הסובייטית היס-תיכונית

הצי הסובייטי תופס מקום מרכזי בתפיסה הא-
סטרטגית הסובייטית: עליו לקיים נוכחות
פיסית באזורי משר, ובדרך זו לתת גיבוי
למדינות לקוחות, להגביל את מרחב הפעולה

של ציי המערב ולשרת את האינטרסים
הפוליטיים של מוסקבה.

במסגרת זו מקיימת ברה"מ מאז אמצע
שנות ה-60 נוכחות קבע של יחידות צי בים
התיכון. עד 1967 הייתה נוכחות זו מצומצמת
ביותר וכללה כ-10-12 כלי שיט. לאחר
מלחמת ששת הימים גדלה הנוכחות הימית
הסובייטית במידה ניכרת והגיעה לכ-35-40
כלי שיט מהם: בין 10-15 ספינות קרב
(סיירות, משחתות, פריגטות ולעתים נושאות
מסוקים), 3-2 נחתות, 8-9 צוללות (מהן
גרעיניות) וכ-10-15 ספינות עזר.

מאז 1967 נהנים הסובייטים מזכויות עגינה
ותחזוקה במספר נמלים יס-תיכוניים: עד 1976
הייתה מצרים (פורט סעיד ואלכסנדריה)
המאחו הימי הסובייטי העיקרי בים התיכון.
בעקבות ביטולו החד-צדדי של הסכם הידידות
הסובייטי-מצרי על-ידי הנשיא סאדאת (מרס
1976) וחסול הנוכחות הימית הסובייטית
במצרים, ניסתה ברה"מ למצוא תחליפים
לאבדן בסיסה במצרים על-ידי שימוש במתקני
נמל בסוריה (טרטוס ולטקיה) וביוגוסלביה
(טיכאט). כן קיימות ידיעות על פיתוח מתקני
נמל בלוב לצרכים סובייטיים.

כוחות התערבות סובייטיים

מאז ראשית שנות ה-70 מהווה נושא המ-
עורבות הצבאית הסובייטית במוקדי מתחוח
בעולם (ובכלל זה המזה"ת) מרכיב אורגני
בדוקטרינה הצבאית הסובייטית. זו מבחינה גם
בכירור בין מלחמה עולמית כוללת (שתחייב גם
הפעלת נשק גרעיני) לבין מלחמות מקומיות
בעלות היקף מוגבל המתנהלות על טהרת הנשק
הקונבנציונלי. תפקידו של הצבא הסובייטי שוב
אינו מצטמצם בהגנת המולדת ומדינות הגוש
הסובייטי, אלא במתן סיוע צבאי ל"עמים
הנלחמים על חירותם ועצמאותם כנגד
האימפריאליזם ככל חלקי תבל". לשם מימוש
מדיניות זו נדרשת ברה"מ לקיים כוחות ניידים,
מצוידים כהלכה ומאומנים היטב, ובמקביל
להעמיק ולפתח את הנוכחות הצבאית ואת
הסיוע הביטחוני למדינות ידידות בעולם
השלישי.

היחידות הנחשבות בקרב כל החוקרים ככוח
שעלול להתערב במלחמה במזה"ת הם הכוחות
המוטסים הסובייטיים (VDV). כהוכחה לה-
נחתם זו מזכירים החוקרים את האיום
הסובייטי לשיגור יחידות אלה למזה"ת בשלהי
מלחמת יום הכיפורים.

בסד"כ הצבא הסובייטי מצויות כיום שמונה
דיביויות מוטסות (אחת מהן דיביוית אימונים)
שבכל אחת מהן כ-7,500 חיילים. כל דיביויה
מוטסת כוללת שלוש חטיבות צנתנים ואל-
מנטים של סיוע ותחזוקה. בכל דיביויה 90
נגמ"שים BMD וכ-20 נגמ"שים BRDM
למטרות סיור. כוח האש האורגני של הדיביויה



סוללות SA-3 ומספר לא ידוע של סוללות SA-6 וכן מספר טייסות קרב מיג-21. כן שוגרו למצרים יחידות מחדיעין ול"א: גף מטוסי מיג 25 למטרות סיור-צילום, וכן יחידות ל"א בסדר גדול לא ידוע לשיבוש מערכות הנחיה של טילי קרקע-אוויר הוק שברשות ישראל ומערכות ניווט במטוסיה. סה"כ כוח האדם הסובייטי ביחידות אלה היה בסביבות 10,500. יחידות עצמאיות אלה התפרסו באזורים שונים במצרים כגוף אורגני להגנת המרחב האווירי של מצרים: סוללות טילי קרקע-אוויר נפרסו במספר אתרים מוגדרים ב"הרטלנד" המצרי — קהיר, אלכסנדריה, סכר אסואן, ואילו טייסות המיג-21 מוקמו במספר שדות תעופה לאורך הנילוס — ג'ינכליס, אינשאץ, קהיר-מערב, בני-סואף, אלפיוס.

• במקביל לנוכחות הסובייטית העצמאית במצרים, היה קיים אף מערך ייעוץ סובייטי בצבא המצרי שמנה כ-5,000 אנשי צבא סובייטים, אשר היו פרוסים בכל זרועות הצבא המצרי. ככל הידוע היה רובו של מערך ייעוץ זה מרוכז אף הוא ביחידות חיל האוויר וההגנה-האווירית, אך ידוע שמערך זה היה פרוס בכל עוצבות היבשה המצריות, שם הגיע עומק החדירה לרמת גדוד ביחידות השריון והארטילריה.

שרק לחלק מהם יכולת משא וטווה המאפשרים העברת ציוד צבאי למזרח התיכון. בכלל זה כ-645 מטוסי AN-12 (יכולת נשיאה עד 20 טון ציוד), 50 מטוסי AN-22 (עד 80 טון ציוד) וכ-35 מטוסי IL-76 (עד 40 טון ציוד).

המעורבות הצבאית הסובייטית במלחמת ההתשה

המעורבות הצבאית הסובייטית-הנרחבת ביותר במזרח התיכון עד כה הייתה במצרים בשנים 1970-1972. מעבר להספקה שוטפת של ציוד צבאי מצאה מעורבות זו את ביטוייה בשלושה מהמישורים שהזכירו כאן: מעורבות יחידות סובייטיות עצמאיות בתחומי ההגנה האווירית, ל"א ומודיעין, קיום מערך ייעוץ בצבא המצרי ונוכחות השייטת היס-תיכונת בנמלי מצרים.

• בתחום הנוכחות העצמאית, הרי שבין פברואר 1970 ליולי 1972 ובעקבות פנייה מצרית ורצון סובייטי למנוע התמוטטותו של מערך ההגנה האווירית המצרי נוכח תקיפות חיל האוויר הישראלי, העבירה ברה"מ למצרים יחידות עצמאיות, רובן המכריע בתחום ההגנה האווירית, אשר נועדו לסייע לצבא המצרי בבלימת התקפות חיל האוויר הישראלי.

במסגרת זאת הועברו למצרים כ-25 עד 30

כולל 45 תותחי סער מתנייעים ASU-57/85, 24 מטל"רים 140 מ"מ, מרגמות כבדות 82 ו-120 מ"מ, ו-18 תותחים הוביצר 122 מ"מ. מערכת ההגנה נ"מ של הדיביזיה כוללת תומ"תים נ"מ ZSU-23x4 (18 כלים) וככל הנראה אף טילי קרקע-אוויר SA-4 ו-SA-7. היחידות המוטסות מהוות חלק מכוחות היבשה הסובייטיים, ולמרות שיש להן מפקדה נפרדת ומבצעית, הן כפופות ישירות למטכ"ל. על-פי תורת הלחימה הסובייטית, משימתם העיקרית של הכוחות המוטסים היא לסייע לכוחות היבשה על-ידי "פתרון בעיות אופרטיביות-טקטיות בעורף האויב ועל-ידי הבטחת פעולה מתמשכת בעומק הגנת האויב". על הכוחות המוטסים "לבצע באופן עצמאי משימות של תפיסה והשמדה של בסיסי טילים גרעיניים, בסיסי חיל אוויר וחיל ים, ויעדים חשובים אחרים בעומק זירת המערכה".

הזרוע המבצעית שעליה יוטל קרוב לוודאי להעביר כוחות אלה למזרח התיכון היא אווירית התובלה הצבאית (VTA) של חיל האוויר הסובייטי. אוויריה זו, אשר ביצעה את הרכבת האווירית במלחמת יום הכיפורים וכן רכבות אוויר גדולות אחרות (כגון ב-1975-1976 לאנגולה, לאתיופיה — סוף 1977 — תחילת 1978, ולאפגניסטן — דצמבר 1979), מפעילה כ-1,500 מטוסי תובלה

• המעורבות הימית הסובייטית במצרים, מצאה את ביטויה (מאז סוף שנת 1967) בנוכחות ימית סדירה בנמלי פורט סעיד ואלכסנדריה. נוכחות זו גדלה בתקופת מלחמת ההתשה, וכללה בין היתר אף טייסת מטוסי TU-16 ומספר מטוסי IL-38 למטרות סיוור ול"א.

כאשר למעורבות בפועל בקרבות נגד ישראל, הרי שידועים הפרטים הבאים: בתחום הנוכחות העצמאית – ניסו הסובייטים להימנע מלהיכנס לקרבות אוויר עם צה"ל והגבילו את נוכחותם האווירית לטיסות לאורך הנילוס. עם זאת ידוע על מספר קטן של קרבות-אוויר: כך למשל תקפו מטוסי מיג-21 סובייטיים ב-25 ביולי 1970 שני מטוסי סקיהוק ישראלים שהיו במשימת הפצצה באזור התעלה, אך המטוסים הישראליים הצליחו להתחמק. בעקבות תקרית זו טמנו מטוסים ישראלים מארב למטוסים סובייטיים ובקרב האוויר שהתפתח הופלו ארבעה מטוסי מיג-21 סובייטיים על טייסהם.

בכל הנוגע ליחידות טילי קרקע-אוויר הרי שסביר להניח שהן ירו על מטוסים ישראלים שביצעו הפצצות באזורים בהם הן היו ממוקמות. כן קידמו הסובייטים מספר סוללות SA-3 לאזור התעלה ביולי 1970.

כאשר למעורבות סובייטית בקרבות בארצות מערב הייעוץ, הרי שכלל הידוע השתתפו היועצים שהיו פרוסים ביחידות טילי הקרקע-אוויר של הצבא המצרי (SA-2) בפעילות מבצעית כנגד ישראל. כך ידוע כי בליל 29-30 ביוני 1970 הפילו צוותים מעורבים מצריים-סובייטיים שקדמו לאזור התעלה שני מטוסי פנטום ישראלים. שלושה מטוסי פנטום נוספים הופלו בחדשים יולי-תחילת אוגוסט.

מעורבות השייטת במלחמת ההתשה הייתה הרחענית במהותה והתבטאה כאמור בנוכחות קבע של כלי שיט סובייטיים בנמלי מצרים, על מנת להפריע לפעילות מטוסי חיל האוויר הישראלי בנמלים אלה.

המעורבות הסובייטית במלחמת יום הכיפורים

במלחמת יום הכיפורים שמרו הסובייטים על פרופיל נמוך של מעורבות צבאית, ועיקר מעורבותם במלחמה זו התבטאה באספקה מוגברת ומואצת לצבאות מצרים וסוריה באמצעות רכבת אווירית וימית.

לזירה המצרית לא שגרו הסובייטים כוחות כלשהם במהלך הלחימה. עם זאת, לאחר הפסקת האש של ה-23 באוקטובר ובעקבות הניסיונות הישראליים לכיתור הארמייה השלישית, איימו הסובייטים במשלוח כוחות מוטסים לזירה אולם בפועל, מאז סילוקם של היועצים הסובייטים ממצרים (יולי 1972) ידוע

רק על מקרה בודד בו היו יועצים סובייטיים מעורבים בירי טילי קרקע-קרקע סקאד על כוחות צה"ל ב-22 לאוקטובר.

בזירה הסורית הייתה המעורבות הצבאית הסובייטית בעלת היקף רחב יותר והתבטאה במספר תחומים:

□ **מעורבות השייטת היס-תיכונית:** בעקבות התקפת חיל הים הישראלי על נמלי טרטוס ולטקיה (10-12 באוקטובר) שבמהלכה נפגעו מספר ספינות סובייטיות ואחת טובעה, הופיעו ספינות מלחמה סובייטיות בנמלי סוריה לשם הרתעת כוחות צה"ל ולאבטחת פריקת הרכש בנמלים אלה. כן אבטחו הסובייטים את רכבות האוויר והים באמצעות מספר משחתות חמושות בטיילי ים-אוויר ששיטו מזרחית לקפריסין.

□ **שיגור יחידות עצמאיות לסוריה:** במהלך הלחימה שוגרו לסוריה יחידות הגנה אווירית סובייטיות, והן מוקמו במרחב של לטקיה דמשק. יצוין כי פעילות זו הייתה מצומצמת בהיקפה והתמקדה אף היא באבטחת הרכבת האווירית והימית.

בנוסף לכך קיימות ידיעות בלתי מאומתות לפיהן מוקם ב-13 באוקטובר חפ"ק של דיביזיה מוטסת סובייטית בקטנא הסמוכה לדמשק. עם זאת אין כל עדויות על מעורבות פעילה של מערך הייעוץ הסובייטי במהלך הלחימה של הצבא הסורי.

דפוסי המעורבות הסובייטית במלחמה בין ישראל לסוריה בעתיד

לאחר הבהרת מאפייניה השונים של המעורבות הצבאית הסובייטית במזה"ת והאופן בו באו לידי ביטוי במלחמות באזור, אנסה להלן לבחון מה יהיו דפוסי המעורבות הסובייטית במלחמה עתידית בין ישראל לסוריה.

בתחום אספקת נשק וציוד צבאי סביר להניח כי המעורבות הסובייטית תהיה פחות או יותר במתכונת המוכרת ממלחמת יום הכיפורים ותתבטא באספקה מואצת ומסיבית של נשק וציוד צבאי לצבא הסורי באמצעות רכבת אווירית וימית.

מערך הייעוץ בלחימה שמקיימים הסובייטים בצבא הסורי מונה ככל הידוע בין 2,000-2,500 יועצים הפרוסים בכל זרועות הצבא. ייתכן אף כי מערך זה יגדל בעקבות ההסכם לידידות ולשיתוף פעולה שנחתם בין שני הצדדים באוקטובר 1980. מערך ייעוץ זה צפוי כנראה להשתתף בלחימה באופן פעיל יותר מעבר: במסגרת זו צפוי כי היועצים ביחידות חיל האוויר וההגנה האווירית ימשיכו לסייע ליחידותיהם בפעילות מבצעית שוטפת, ואילו היועצים בעוצבות הלוחמות יפעלו ברמה הדיביזיונית ומעליה (כלומר, נכונות להסתכן בנפגעים – פחות מזה בנפילה בשבי). דוגמה לנכונות הסובייטית להסתכן במעורבות

במישור זה ניתן לראות בתקופת המחיתות האחרונה בין סוריה לירדן (נובמבר-דצמבר 1980), כאשר היועצים הסובייטים התלוו לדיביזיות הסוריות שנעו לחזית.

ככל הידוע לא מעורבות כיום יחידות סובייטיות עצמאיות בצבא הסורי, להוציא שהיית קבע של ספינות סובייטיות בנמלי סוריה למטרות תחזוקה. יחד עם זאת, ובהסתמך על ניסיון העבר, קיימת סבירות גבוהה כי עם פרוץ מלחמה (או אף קודם לכן, ייתכן אף כתוצאה לוואי להסכם הידידות בין שתי המדינות) תשוגרנה לסוריה יחידות סובייטיות עצמאיות בתחומי ההגנה האווירית (יחידות טילי קרקע-אוויר ואולי גם מטוסי קרב), המודיעין והל"א. יחידות עצמאיות של הגנה-אווירית כבר שוגרו לסוריה במהלך מלחמת יום הכיפורים, ואילו בתחום הל"א סייעה ברה"מ מספר פעמים בעבר לצבא מקומי, כגון הפעלת יחידות מודיעין ול"א במצרים במלחמת ההתשה או במהלך מלחמת מצרים-לוב (יולי 1977) כאשר ברה"מ ביצעה חסימות ל"א נגד המצרים באמצעות מסוקים שהמריאו מספינות באזור.

מעורבות השייטת היס-תיכונית במלחמה: זו עשויה כנראה להתבטא בפרמטרים הבאים:

□ אבטחת נתיבי שיט מן הים השחור לנמלי סוריה.

□ אבטחת נמלים בחוף הסורי בהם נפרקים משלוחי ציוד צבאי מברה"מ.

במסגרת זו תקיים נוכחות פיסיית באזורי הנמלים או בנמלים עצמם לשם הרתעת כוחות צה"ל; יופעלו אמצעים נ"מ של הכלים (בעיקר טילי ים-אוויר) במקרה של ניסיונות ישראלים לשבש פריקת הציוד בנמלים אלה; ייערכו מבצעי החפה מוגבלים להגנה פיסיית ולמטרת "הפגנת דגל" באזורי חוף ונמלים סוריים (לאפשרות פעולה זו כנראה סבירות נמוכה בעיקר עקב אילוצי זמן ותובלה).

□ הפגנת נוכחות מוגברת באזור החוף הסורי-לבנוני לשם הגבלת חופש הפעולה של חיל הים הישראלי בגזרה זאת. נוכחות של נושאת מטוסים או נושאת מסוקים תגביר במידה בלתי מבוטלת את יעילותה של דרך פעולה זו.

□ מאמץ מודיעיני מוגבר ע"י ספינות בין ומטוסי בין סובייטיים מול חופי ישראל.

□ ניסיון להטלת הסגר ימי על ישראל (גם לאפשרות זו סבירות נמוכה בשל עלותה הגבוהה עבור הסובייטים, אפשרות התגובה של הצי השישי וחשש מתגובה ישראלית קיצונית והסתבכות בלתי רצויה מבחינת החוק הבינלאומי).

כפי שראינו עד כה נמנעה ברה"מ ממשלוח עוצבות לזירת הלחימה במזה"ת, למרות שאימה בנקיטת צעד זה בשלהי מלחמת יום הכיפורים. עם זאת המחישה המעורבות הצבאית הסובייטית במלחמת אוגון ויותר

מכך, באפגניסטן כי ברה"מ אינה נרתעת ממעורבות צבאית מסיבית אף באזורים בהם נמנעה ממעורבות מעין זאת בעבר, ואשר נמצאים מחוץ לתחום ההשפעה הישיר שלה. יחד עם זאת, קיימים מספר אילוצים המקטינים את הסבירות של שליחת עוצבות לחמוות בקנה מידה נרחב למוזה"ת, והמרכזי שבהם נעוץ ביחסיה של ברה"מ עם בעלות בריתה במזרח-אירופה, וסימנים ראשונים לכך ניתן לראות במאורעות הנוכחיים בפולין: בין אם תהיה פלישה סובייטית לפולין (דבר שיחייב ריתוק כוחות סובייטיים בסדר גדול משמעותי למשימה זו — ובכלל זאת אף מספר דיביזיות מוטסות) ובין אם לאו, ברה"מ תצטרך לקיים פיקוח הדוק על המתרחש במדינה זו ובשאר מדינות מזרח אירופה לשם מניעת התרחבותה של ה"תסמונת הפולנית", ודבר זה יטיל עליה אילוצים גם במישור הצבאי.

אך מעבר לאילוצים המדיניים, דומה כי ההחלטה הסובייטית בדבר שיגור עוצבות לחמוות למוזה"ת (לאור ההנחה המוקדמת כי אכן תהיה נכונות סובייטית גדולה מבעבר לנקיטת צעד זה) תושפע בראש וראשונה (אם כי לא באורח בלבדי) משיקולי רווח ועלות במישור הצבאי גרידא; קרי — גדל ההישג הצבאי הצפוי ומידת השפעתו על מהלך המלחמה, לעומת עלותו הצפויה.

יש להניח כי הכוחות המוטסים, אשר אותם איימו הסובייטים לשגר למוזה"ת ב-1973 ואשר בהם רואים כל החוקרים את זרוע ההתערבות הפוטנציאלית במוזה"ת, אינם מתאימים לזירת לחימה זו, הן מבחינה דוקטרינרית והן מבחינה אופרטיבית. מבחינה דוקטרינרית אמורים הכוחות המוטסים להיות מופעלים לביצוע משימות אופרטיביות וטקטיות בעורף האויב, ולפיכך קשה להניח כי בשדה הקרב הרלבנטי, ובמצב בו תהנה ישראל מעליונות אווירית מוחלטת (לפחות מעל שטחה שלה), תהיה אפשרות להפעלת עוצבות אלה להשתלטות על מתקנים או על יעדים בעומק ישראל, מה גם שלו הייתה קיימת אפשרות כזאת, לא מצויים במרחב כוחות שיכולים לחבור אליהן.

ומבחינה אופרטיבית, גם אם תרצה ברה"מ לשלב עוצבות אלה בלחימה בחזית, למרות שיעדם המקורי אינו כזה, הרי שכוחות אלה יתקלו בקשיים ניכרים בהתמודדות עם עוצבות ממוכנות ומשוריינות בשל נחיתותם הניכרת בחימושם ובכוח האש שלהם, וכנובע — לא יוכלו להוות יריב שקול לצה"ל.

לאור כל זאת, אם אכן יחליטו הסובייטים לשלוח עוצבות לחמוות לסוריה מתוך כוונה

לערכם בלחימה עם צה"ל ולהשיג הישג צבאי משמעותי כלשהו, הרי שאין המדובר בדיכוי זיות המוטסות, אלא בעוצבות משוריינות או ממוכנות (אפשרי בשילוב עם כוחות מוטסים) בסדר גדול של ארמיה לפחות. משלוח כוחות בהיקף כזה יצריך מאמץ תובלתי אדיר מצד הסובייטים. אם ניקח בחשבון שהסובייטים יעבירו באותה עת ציוד צבאי בכמויות גדולות לסוריה; את התשתית המוגבלת בסוריה (מבחינת כמות שדות תעופה והנמלים וגדלים) לקליטת גייסות אלה; הזמן הדרוש לכוחות אלה לשם התארגנות מבצעית בסוריה והעובדה שצה"ל עלול לנסות ולשבש את תהליך העברת הכוחות האלה למוזה"ת, הרי שלהערכת יודקו הסובייטים לפחות לחודשיים להעברת עוצבות אלה לסוריה. היות שעל פי ההנחה המוקדמת לא תאורך המלחמה פרק זמן כזה, הרי שסבירות שיגור עוצבות לחמוות לסוריה נמוכה ביותר. אפשרי כמובן שיגור כוח סובייטי סמלי למטרת "הפגנת דגל" (כדיביזיה מוטסת), אולם כוח מעין זה לא ישולב בקרבות, אלא ייפרס בנקודות אסטרטגיות חשובות במיוחד (כגון סביב דמשק) לשם הרתעת צה"ל מכיבושן.

בעקבות חתימת הסכם הידידות הסורי-סובייטי הועלו במספר עיתונים ערביים הערכות לפיהן ביקשה דמשק, וייתכן שאף קיבלה, ערבויות מברה"מ ל"מטרייה" גרעינית במקרה שישראל תאיים עליה בהפעלת נשק גרעיני. אין להוציא אפוא מכלל אפשרות כי מלחמה בין ישראל לסוריה שתתנהל במצב בו יימצא נשק גרעיני בידי מספר מדינות במזרח התיכון עלולה להביא להצהרה סובייטית רשמית וחד-משמעית כנגד הפעלת נשק מעין זה, או איום סובייטי בשימוש בנשק גרעיני (או נשק טוטלי אחר) לטובת מדינות הנתונות ל"סחטנות" גרעינית מצד ישראל. היות ובטוחות הקצר בו עוסק מאמר זה, סבירות כניסתו של נשק גרעיני למוזה"ת נמוכה (וללא קיום נשק גרעיני בזירה — אין להערכת סכנת איום סובייטי בהפעלת נשק בלתי קונבנציונלי), הרי שתסריט זה הנו היפותטי בלבד.

סיכום

מכל האמור לעיל עולה כי למרות קיומה הצפוי של נכונות עקרונית גוברת מצד ברה"מ ליתר מעורבות צבאית בעימות מוזן במוזה"ת, הרי שבפועל אין בידה למעשה יכולת להשפיע על מהלכה ועל תוצאותיה של מלחמה בין ישראל לסוריה ע"י שיגור עוצבות לחמוות לשדה הקרב: בניגוד לדעה הרווחת, הדיביזיות

המוטסות, אשר חלק מהן לפחות עשוי להגיע לאזור הלחימה ב"זמן אמיתי", אינן מיועדות ואינן מסוגלות להתמודד עם צבא מודרני המתבסס על כוחות גדולים של שריון וחי"ר ממוכן. שיגור כוחות המוטסולים להתמודד בהצלחה עם צה"ל, הן מבחינת הרכב והן מבחינת סדר גודל, יארך הרבה מעבר למלחמה הצפויה.

אם בכל זאת תחליט ברה"מ על שיגור כוח מוטס בסדר גדול זה או אחר לסוריה, הרי שקרוב לוודאי שהוא לא יגיע לשדה הקרב אלא ייפרס במספר נקודות אסטרטגיות קריטיות, אשר פגיעה בהן מצד ישראל תהווה סיכון חמור למשטר בסוריה. תהיה זו פעולה למטרת "הפגנת דגל" בלבד, ולא תהיה לה השפעה כלשהי על ניהול המלחמה.

לפיכך, דומה כי יש לראות באיום סובייטי בשיגור כוחות מוטסים למוזה"ת (והדבר אף אמור לגבי האיום שהועלה ב-1973) בבחינת איתות לישראל כי היא עומדת לחצות את "הקו האדום" מבחינתה של מוסקבה, ללא כל כוונה לשגר כוחות אלה בפועל. ברה"מ משולה במקרה זה לשחקן קלפים המהמר על סכומים גבוהים, למרות מודעותו לחולשת הקלפים שבידו.

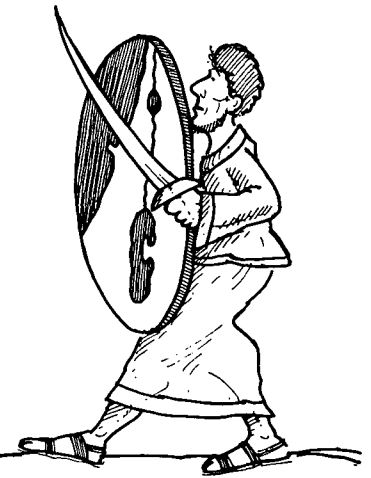
אם אכן תרצה ברה"מ להכניס לסוריה עוצבות לחמוות בסדר גדול שיוכל להתמודד עם צה"ל, יהיה עליה להתחיל בתהליך זה זמן ניכר לפני פרוץ מלחמה. תהליך מתמשך מעין זה, סביר שיאותר ע"י ישראל או ארה"ב ויצור מצב פוליטי חדש בזירה.

המעורבות הסובייטית בפועל בלחימה נגד ישראל, תמצא כנראה ביטוי במאפיינים הבאים:

- שיגור נשק וציוד לצבא הסורי.
- מעורבות מערך הייעוץ הסובייטי (אשר כאמור ייתכן ויגדל בעקבות הסכם הידידות הסורי-סובייטי) בלחימה מרמת הדיביזיה ומעלה.
- שיגור יחידות עצמאיות בתחומי ההגנה האווירית, ה"א" והמודיעין לסוריה. ייתכן כי במסגרת זו ינסו הסובייטים לבדוק את יעילותן המבצעית של מערכות נשק חדשות.
- פעילות מוגברת של השייטת היס-תיכונית, בעיקר בתחום אבטחת נמלים ופריקת רכבות הנשק, מניעת פעילות בלתי מופרעת של צה"ל באזור החוף הסורי ואיסוף מודיעיני מוגבר.
- למרות שבמהותה אין פעילות זו חורגת ממה שהיה מוכר בעבר, הרי שעקב היקפה הגדול הרבה יותר היא עלולה להעמיד קשיים בלתי מבוטלים בפני צה"ל, ומכל מקום על ישראל לקחתה בחשבון במערכת השיקולים הכוללת שלה.

האסטרטגיה במלחמות היהודים

סיכום משווה



אלוף (מילי) פרופ' י' הרכבי

למרות שבקרבות עיקריים הייתה ידם של הסלואקים על העליונה, הם לא היו מסוגלים לקיים את המאבק לאורך זמן, ונאלצו להגיע לפשרה. מלחמת החשמונאים היא דוגמה לכך, שהניצחון במוכן הבסת היריב אינו מטרה הכרחית במלחמה, ואינו תנאי להישגים מדיניים. החשמונאים לא ניצחו במלחמה, ואף על פי כן השיגו הכרה מצד הסלואקים ועצמאות. קיצורו של דבר, הלחימה היהודית במלחמת החשמונאים הייתה מעורבת: לוחמה סדירה, קונבנציונאלית לפי אותם הימים, וגרילה.

הכוח הסלואקי היה שונה מהלגיון הרומאי, וגם לכך הייתה השפעה, שייחודה את מלחמת החשמונאים. במרכזו עמד הפלנקס ההלני נושא ה"סאריסות", רמחים באורך מספר מטרים, אשר במבנה צפוף יצרו מעין קיפוד של שיפודים, שהיה מבנה יעיל והילך אימים על הרומאים במפגשם עמו בקרב פידנה, שהתנהל באותו פרק זמן (168 לספירה) נגד ממלכת מוקדון. אף-על-פי-כן, גברו הרומאים בקרב זה. אולם הפלנקס ההלני היה יעיל רק בלוחמה קיבוצית צפופה, שכן ביחידות קטנות הסאריסה הכבירה, וניתן היה לדוחפה הצידה ולהתקדם ולפגוע בנושאה, ששתי ידיו היו תפוסות בנשיאתה. נושאי סאריסות לא יכלו לכן לשמש חיל מצב מפורז. משום כך, וכדי למלא משימות שונות ולעמוד במצבי קרב משתנים, נאלץ הצבא הסלואקי לקיים יחידות מגוונות בחימושן. אולם גיוון זה היה בבחינת עושר השמור לרעת בעליו והכביד על השליטה בצבא ועל הפעלתו. הלגיון הרומאי לעומת זאת הצטיין בוורסטיליות של הכוח הלוחם, שהתאים לצורות הקרב השונות, בלחימה מקובצת וביחידות קטנות כאחת. הלגיון הרומאי גם נתייחד באותם הימים בכך שעיקר הלחימה, ואפילו כשהופעל הלגיון כולו, הייתה במסגרת הקוהורטים (הגדודים) מהם נבנה הלגיון. ואם אמנם הוקם הלגיון כדי למצות את המחץ שבריכוז הלוחמים, הרי כל חייל בו נלחם בחרבו כנשקו העיקרי, והרווחים שנשמרו בין חייל לחייל נועדו לאפשר לחימה לפרט. הסאריסה נועדה לעצור את האויב ולפגוע בו לפני שהגיע ממש למגע. ואילו הלחימה הרומאית חתרה למגע תוקפני בתרב הדקירה, שהייתה נשקו העיקרי של החי"ר. אפשר להניח שהבדל זה באמצעי הלחימה השתקף ברוח הלחימה, בגישה תוקפנית יותר בצבא הרומאי.

היכולת הצבאית היחסית של החשמונאים התבטאה גם בכך שבתקופת יונתן ושמעון כשרו צבאותיהם ללחום מחוץ לגבולות הארץ ואף לנהל מסעות מלחמה למקומות מרוחקים, כולל קרבות מצור. ואכן במסגרת הכוחות במורח-התיכון היו החשמונאים, וזה הישג נכבד שלהם, כוח שיכול היה להתמודד עם

נערכה משום כך כלוחמה זעירה. הכוח היהודי גם לא נקט במלחמה זו מגננה ברמה האסטרטגית המלווה בטקטיקה של התקפות הטרדה כבמלחמת הגרילה, והסלואקים לא פשטו על פני הארץ ואפשרו בכך מלחמת גרילה, אלא לרוב החזיקו את חיל המשלוח שלהם במרוכז. יהודה המקבי לא הפעיל אפוא את כוחו ביחידות גרילה מפורזות, שנמנעו מלהתנגש עם הכוח העיקרי של האויב, ומשום כך תקפו משמרות מבודדים וינבו בהם, אלא להיפך — הכוח היהודי הגיע לרמת העצמה שאפשרה לו עימות חזיתי עם מחנה האויב הראשי. (פשיטה יכולה להיות פעולת לחימה סדירה, ולא רק פעולה במסגרת גרילה. יש גם סימטריה כאשר שני הצדדים נקטו פעולות מקבילות: גורגיאס יצא לפשוט על מצפה, ויהודה המקבי פשט על המחנה הסלואקי באמאוס.) האסטרטגיה הנקוטה על-ידי שני הצדדים לא הייתה אפוא של התשה, אלא דווקא של קרבות במגמה של הכרעה. היהודים גם לא עברו במלחמה זו למגננה במעוזים ובערים בצורות כפי שהיה במרד הגדול, ולכן גם המצור לא היה צורת הקרב הבולטת בלחימה הסלואקית. המאפיין מלחמה זו, לפחות בחלקה, הם אפוא קרבות שדה כגילוי הנותן למלחמה זו סימטריה בפעולת שני הצדדים. סימטריה זו נעדרת כליל משתי המלחמות האחרות.

ראוי לשים לב, שהסלואקים יצאו למלחמה במערכתם הצבאית הרגילה כולל נשקם הכבד כגון פילים. גם בכך ראייה שלא ראו במלחמה מלחמת גרילה שבה נדרשות יחידות קלות לקרבות תנועה ולמרדפים.

הכוח היהודי זכה למעמד שקירבו להיות שקול כנגד הכוח הסלואקי. העובדה, שמלכות הסלואקים הייתה אכולת תככים ומריבות מבפנים ומטורדת בנחלותיה, מנעה מהשלטונות את האפשרות לחגבר את חיל המשלוח שלהם בארץ או לקיימו לתקופה ארוכה. וכך

מאז חורבן בית ראשון ועד תחילתו המחודשת לחמו היהודים שלוש מלחמות גדולות לעצמאותם: מלחמת החשמונאים (167-161 לפה"ס), המרד הגדול (66-70 לספירה) ומלחמת בר כוכבא (132-135 לספירה). הדברים הבאים הנם ניסיון לאבחן בקווים כוללים כמה נתי אפיינה האסטרטגיה בכל אחת ממלחמות אלה על-ידי השוואתה לאסטרטגיות בשתי המלחמות האחרות, ועל-ידי בחינת הסימטריה והאסימטריה, ההקבלה והשוני, בפר עולות הצדדים הלוחמים במסגרת כל מלחמה לעצמה. בניתוח זה אשתמש במושגים המקובלים בת-קופתנו ואשר מילולית לא היו בשימוש באותם הימים, מבלי שיש בכך משום אנכרוניזם. כך למשל, נוכל, להשתמש בהבחנות ובמונחים כגון: "אסטרטגיה" ו"טקטיקה" או "גרילה", שלא היו שגורים בפי החשמונאים או בר-כוכבא. אכן סכנת אנכרוניזם אורבת לנו לא בשימוש בקטגוריות ניתוח מודרניות, אלא בתיאור שהקדמונים לחמו בהתאם לדוקטרינות מפורזות מודרניות.

מלחמת החשמונאים

בשלה הראשון הייתה מלחמה זו מלחמת גרילה של איכרים יהודים נגד השלטון הסלואקי, אולם ייחודה של מלחמה זו היה בכך, שבהמשכה התנהלו קרבות שדה, בהם התנגשו שני גופי הצבאות העיקריים בקרבות שהיו פחות או יותר סדורים. אכן כוחותיהם של שני הצדדים לא היו מרוכבים, אולם המלחמה לא

הכוחות האחרים באזור, כולל הממלכה הסלווקית, שהייתה מעצמה, אולם במסגרת אזורית. הדבר נשתנה כליל משהטילה רומא, המעצמה העולמית, את שלטונה על המזרח-התיכון.

המלחמות ברומאים

התפשטותה של רומא נעצרה כאשר צבאה נחל תבוסות מידי הגרמנים והפרתים בקצוות האימפריה, אולם בתוך תחום האימפריה שלטה רומא ביד רמה ודיכאה כל מרד. מדינת הפרתים לא הייתה מעצמה כרומא, שכן לא יכלה להשתלט על ארצות רחוקות, פרט לגיחה קצרה למזרח-התיכון בשנת 40 לפני הספירה, עליה ביקש להישען להוותו אחרון החשמונאים — מתתיהו אנטגונוס. גם היום סימנה של מעצמה הוא ביכולת להטיל כוח למרחקים. הקרויה Projecting Power. הפרתים היו נחשבים למעצמה ברמת רומא, לו ההתנגשות ביניהם לבין רומא הייתה בבלקנים לדוגמה. רומא הייתה מעצמה אוניברסאלית יחידה, שיכלה להפעיל בהתמדה כוח הרחק מהמטרר-פולין שלה. דיכוי כל מרד בתחומה היה תנאי הכרחי לקיום שלטונה, כדי להרתיע מורדים פוטנציאליים וכדי למנוע התפשטות מרידות, שכן ההצלחת מרד אחד עלולה הייתה להיות השפעה של התהליך הקרוי כיום "פעולת הדומינו". הצלחה כזאת עלולה הייתה אף להביא להתמוטטות האימפריה. שלטונה של רומא היה שנוא למדי, והכל היו מועדים למרד ואת כולם היה על רומא להרתיע. לכן הייתה רומא נכונה לתגבר את כוחה ששוגר לרצא כל מרד, ולהשקיע בכך כל מאמץ שיידרש. יכולתה זו הוגבלה רק על ידי ריתוק כוחות לגזרה אחרת, אם פרץ גם בה מרד, או בגין מלחמת אזרחים מבית.

לרוע המזל לא הגיעו גילויי אי השקט באימפריה בזמן שתי המרידות היהודיות לכלל מרידות של ממש, ורומא לא הוגבלה לכן בגודל הכוחות שיכולה הייתה לשגר לארץ, גם מעל ומעבר לכוחות ששגרה, שהיו בסך הכל רק חלק לא גדול מכלל סדר הכוחות שלה. כך ניצחון בקרב של כוח מורד על הצבא הרומאי נעשה כמעט בלתי משמעותי, כל עוד יכלה רומא להמשיך במלחמה ולהפריש לה כוחות נוספים. לשון אחר, ניצחון של גורם מורד על רומא לא היה אפשרי במסגרת מקומית, אלא רק על ידי מיטוט האימפריה. נזכור כי חניבעל פלש לאיטליה ושהה בה כחמש-עשרה שנים כשהוא מנחיל תבוסות קשות לצבא הרומאי, ואולם מכיוון שלא היה יכול לכבוש את רומא, התאושה האחרונה והמשיכה בלחימה עד שהביסה אותו.

ייתכן שהיהודים אכן קיוו, שמרידותיהם יביאו להשתחררותם מהשיעבוד לרומא כתוצאה מהתפשטות המרידות. ר' ארון הבחין

בין שתי אסטרטגיות ראשיות: "לנצח" ו"לא להפסיד". היפנים, לדוגמה, ידעו שאין הם יכולים לנצח את ארצות-הברית, שכן כדי לנצח היו צריכים לפלוש ליבשת האמריקנית ולכבוש את וושינגטון, והיפנים ידעו שהדבר נבצר מהם. הם קיוו שעל-ידי "אי הפסדתם" במתקפות הנגד האמריקניות לאחר פרל הרבור, יביאו לכך שהאמריקנים יתעייפו, וסופם שישלימו עם כיבושי היפנים ויגיעו עמם לפשרה. ייתכן שגם היהודים קיוו שהרומאים יותשו וירפו מישאל. אולם מרכזיות ארץ ישראל עבור הרומאים כארץ מעבר וקשר, שפירושו הוויתור עליה היה ויתור על טוריה ועל מצרים ואולי גם יותר מכך, הביאם לנכונות להשקיע מאמץ ניכר בהבטחת שליטתם בארץ ישראל.

גורם תיאורטי המשפיע על מאמצי היריבים בלחימתם הוא "מאזן החיזיונות" — היינו החשיבות היחסית שיש להשגת מטרת המל-חמה עבורם, שכן ככל שמטרה זו חיונית לצד מסוים הוא יהיה נכון להילחם עבורה בכל מאודו. כך, לדוגמה נטה מאזן זה במלחמת ויאט-נאם לצד הוויאט-קונג וויאט-נאם הצ-פונית, שכן בשבילם היו תוצאות המלחמה גורליות יותר מלארצות-הברית. במלחמת העצמאות נטה "מאזן החיזיונות" לצדנו, שכן היה יותר חשוב לנו להבטיח את קיום המדינה מאשר לערבים לחסלה. דומה שאפשר להעריך כי במלחמות היהודים ברומאים היה מאזן זה במידה מסוימת מאוזן — התוצאות היו חשובות וגורליות לשני הצדדים, גם אם על כפות המאזנים היו מוטלות מטרות שונות: לחימה לעצמאות מצד היהודים, לעומת שמירת הגדולה שבקיום אימפריה מצד הרומאים.

המרד הגדול

המרד הגדול לא תוכנן, והוא התפתח כתוצאה מההצלחה נגד כוחו של קסטיוס גאלוס והסלמה של התחרות בין קבוצות הקנאים. בחלקו הראשון היו הכוחות היהודיים במתקפה, ואפילו לא היוו צבא מאורגן ומאוחד. המאורע העיקרי בשלב זה היה השמדת צבאו של קסטיוס גאלוס, הנציב הרומאי בסוריה, שכא בראש חיל משלוח להשיב את הסדר על כנו לאחר התמוטטות השלטון הרומאי בירושלים. סיבת נסיגתו של גאלוס מירושלים ותבוסתו במעלה בית חורון אינה ברורה, וייתכן שבנוסף לתעוזה היהודית הייתה זו השתלשלות של אירועים, שנבעו גם מסיבות מקריות, שקשה להסבירן, אותה מקריות שהשפיעה רבות על תוצאות קרבות. ההישג היהודי היה עצום, וככל שהיה בלתי צפוי, שימש דחף עיקרי להמשיך במרד והרחיב את מעגל התומכים בו, אלא שההצלחה הטקטית בטווח הקרוב הביאה לאסון בטווח הרחוק. (זו דוגמה ל"אי המעבריות" בין הרמה

הטקטית לרמה האסטרטגית, שכן הישג טקטי אינו הופך בהכרח ותמיד להישג אסטרטגי ומדיני).

עם התחלת הפעולות הצבאיות בפיקדו של אספסיאנוס בגליל נשתנה המצב באורח קיצוני. הכוחות היהודיים חסרי האימון והניסיון לא היו מסוגלים להתמודד עם הרומאים. קל היה באותם ימים לאמן חייל בודד, אף בסגנון "עשה זאת בעצמך", אולם האימון הטקטי היחידתי דרש תרגול רב ומסורת צבאית ארוכה. אפילו לחם הלוחם היהודי בנשק דומה לזה שהיה בידי החייל הרומאי, הרי שכלול טקטי יחידתי נבצר היה שיהיה לו. הכוחות היהודיים ניסו לפצות על חולשתם על-ידי פנייתם למגננה כצורת הקרב החזקה, שבה חלש יכול לעמוד בפני חזק, והתגוננו במספר מרכזים מבוצרים כידפת, גמלא וירושלים. הפעולה העיקרית במלחמה מן הצד הרומאי היא לכן המצור — הלחימה ההנדסית שבה התמחו הרומאים, והגיעו בה ממש לרמה של אמנות, ופעולות השתלטות ועונשין, שבהן הצטרפו יחידו הרצון ללמד לקח ליהודים וזדוניות לב. בהמשך התקדמו הרומאים ליהודה בכעין מלקחים לאורך הירדן ובשפלה, ופעולתם הייתה השתלטות וכיבוש שלא נתקלו בהתנגדות רצינית. הם התרכזו שוב במצור על ירושלים שנמשך כחמישה חודשים עד הכניעתה ושרפת המקדש.

מבצעי הרומאים במרד הגדול התנהלו במסעי מלחמה, ממצור למצור, מכיבוש לכיבוש, ולכן ניתן לצייר את צירי התקדמותם במפה, מה שאין כן במרד בר-כוכבא. ההרס שנגרם היה בסביבת צירי התנועה ובסביבת העיר עליה צרו, כשיטתם בלוחמת מצור. לא היה כאן מאמץ מכון להכחדת מרחב כבמלחמת בר-כוכבא. הנוקים היו גדולים בהרואים, הרס רכוש, חורבן החקלאות, גולת מזון לצרכי הצבא, שלל, ושבויים שנמכרו כעבדים. אולם אף-על-פי-כן, הארץ נשארה יהודית במרבית אוכלוסייתה והנוקים שוקמו, גם בסיוע הרומאים, במהירות מפליאה.

קיצורו של דבר, המלחמה במרד הגדול מאופיינת באסימטריה: התגוננות במספר מרכזים מבוצרים — מצד היהודים; מבצעי מצור, השתלטות ועונשין מצד הרומאים. הלוחמים הם כוח רומאי צבאי סדיר, לעומת כוחות יהודיים שארגונם מאולתר, כשהם מפולגים, ופלגנות זו סייעה, אם כי לא גרמה, לתבוסתם. הפלגנות שאכלה בכל פה את הממלכה הסלווקית ואשר אבותיהם החש-מונאים הפיקו ממנה תועלת רבה לא הייתה ללקח ליהודים כעבור מאתיים שנה, והם עצמם נדבקו בה.

מרד בר-כוכבא

למרות חשיבותו המכרעת של מרד בר-כוכבא

תולדותינו, מקורותינו עליו דלים. אף-על-פי-כן, מבלי שאנו יודעים פרטים, ניתן להתוות תמונה כללית. איננו יודעים את פרטי ארגונו של המרד, לכן איאלץ לעשות "פרסוני-פיקציה" למרד באישיותו של בר-כוכבא, כאילו הוא יזמן, החליט על מהלכו והנהיגו. נראה שעל סמך ניסיון המרד הקודם, שבו התרכזה הפעולה הרומאית נגד מספר ריכוזים מבוצרים, הגיע בר-כוכבא למסקנה, שמוטב לשטוח את ההתנגדות על פני כל הארץ ולהפוך כל יישוב למעוז מבוצר, ולשם כך חפרו היהודים מחילות, לאגור בהן מזון ולעשותן מקלט, ומהן הגיחו לוחמים מקומיים לפגוע ברומאים. ההתנגיטות העממית הכללית למרד גם היא תמכה במגמה זו של פיתוח של גרילה כוללת במלחמה עממית. הייתה זו גרילה במגמה הגנתית בדומה לניחוחו של קלאוביך את הגרילה — "מלחמת העם" כצורה של הגנה, ניתוח המצוי לכן בספרו במסגרת פרק ההגנה. הבחירה בלוחמת הגרילה באה אל נכון גם משום הכרתו של בר-כוכבא בעובדה שנבצר מצבאו העממי להתמודד בקרבות שדה עם הצבא הרומאי הסדיר. אכן התמדת התנגדות עממית בכל המרחב הייתה מסכלת אפשרות של קיום שלטון רומאי בארץ. אולי ציפה בר-כוכבא שככל שמלחמה כזו, שקצבה איטי — תתמיד, ישמש מרד היהודים מופת ומאיץ למרידות אחרות ברחבי האימפריה. בשיפוט היסטורי, שהוא תמיד בדיעבד, יכולים אנו לקבוע שציפייה זו הייתה מוטעית, וכי סיכנה את קיומם הלאומי של היהודים.

למרות דלות מקורותינו יש בתיאור הקצר של דיו קסיוס, כמקור רומאי עיקרי למלחמה זו, אפיון מאיר עיניים של פעולת הצדדים בה. דיו קסיוס היה בעצמו בעל ניסיון צבאי ושימש בתפקידי פיקוד. הוא כתב את דבריו כ-60-70 שנה לאחר מרד בר-כוכבא, ויש מקום להנחה שהתבסס על עדויות של הצבא הרומאי שהיו בכתובים ברומא. איכות ההבנה הצבאית המשתקפת מתיאורו יכולה לתמוך במהימנותו כמקור. לדבריו: "היהודים לא העזו להסתכן במערכה חזיתית עם הרומאים. הם תפסו את המקומות הנוחים של הארץ וחזקו אותם במחילות וחומות, כדי שישמשו להם כמקלטים בעת מצוקה וגם כדי שיוכלו לנוע בחשאי, אלה לקראת אלה, מתחת לפני הקרקע. הם קדחו פירים אל הדרכים התת קרקעיות כדי שייקלטו בהן אוויר ואור" (ואכן המבקר בשרידיים אלה, למשל, בקרבת כפר אמציה בחבל לכיש, יוכל לאמת את תיאורו של קסיוס)... "יוליוס סוורוס (המפקד הרומאי) לא העז בשום פנים להתמודד איתם פנים אל פנים משום שראה את מספרם הגדול ואת נואשותם. החרות למספר הגדול של חייליו ושל מפקדי המשנה שלו, הוא לכד אותם יחידות יחידות, וכיתר את קווי האספקה ומנע אותה. עלידי כך הוא היה מסוגל לאט לאט

ובהסתכנות מעטה, להחלישם ולהשמידם".¹ שיטת הפעולה הרומאית של בידוד אזור מסוים לטיהורו נרמזת גם במקורותינו. הרומאים בודדו את שטחי פעולתם למנוע עזרה או הימלטות של פליטים. הכתובים מוסרים על "משמרות שהושיב אדריאנוס" במטרה ש"מי שיברח מכאן יהא ניצוד כאן, ומי שיברח מכאן יהא ניצוד כאן".² שני הצדדים נקטו אפוא אסטרטגיה של התשה ולוחמה זעירה, אולם ממניעים שונים: רצון של הרומאים לחסוך באבדות מתוך שהכירו ביכולת הלחימה ובנועזות של היהודים, והעדר יכולת של היהודים להתמודד במישורין בקרבות סדורים. אולם אסטרטגיות אלה, חרף דמיוןן, היו בעלות אופי הפוך: מגמה מתקפתית מצד הרומאים; מגמה מגנתית מצד היהודים. שוב בלטה אסימטריה. למלחמה ריכוז הרומאים צבא ניכר. מדיניות רומאית תקיפה נבעה כאמור מהכרת החשיבות האסטרטגית של הארץ והמשמעות החמורה שהייתה להתנתקותה של הארץ מהאימפריה. ואולי אף נתחייבה תקיפות זו ממדיניותו החדשה של אדריאנוס, אשר משעלה לכס הקיסרות בשנת 117, החליט לוותר על כיבושי קדמו טריאנוס ממזרח לפרת, ולצמצם את אזורי החיכוך בגבולות האימפריה, אולם במקביל חיזק וביצר את גבולותיה. דווקא מדיניותו ההגנתית כלפי חוץ חייבה את ביסוס השליטה הרומאית כלפי פנים, בפרובינציות, והנוחות כלפי חוץ נתקשרה באיתנות כלפי פנים.

מבנהו של הצבא הרומאי אפשר לו להתפעל כנדרש למלחמת דיכוי זעירה שדרשה התפרסות על פני האזור המורד. אולם בעוד שהכוח היהודי העממי היה פרוס במגננה כללית, יכלו הרומאים לרכז כוחות ולהגיע לעליונות מקומית, לעבור ולהרוס כפר אחר כפר. וחדאי מצאו אמצעי לחימה נגד הלוחמה ממחילות של היהודים: הם סתמו אותן, הגיחו מארבים בפתחים, או השליכו חומרים בוערים פנימה כדי לאלץ את תושביהן לצאת. "היו יוצאים וניצודים" כתוב במקורותינו.

שלטון הבא לדכא לוחמת גרילה יעמוד בפני קשיים, אם יש לו עכבות לפגוע בבסיס העממי של הגרילה, ולחסל את הכפרים בהם מוצאים לוחמי הגרילה מסתור ותמיכה. בקשיים אלה נתקלו האמריקנים בוויאט-נאם והצרפתים באלג'יר. עכבות אלה לא היו לרומאים. יתר על כן, ההבחנה בין לוחמים לאזרחים לא הייתה מקובלת אף בצד היהודי. מכיוון שכל כפר הפך למעוז, נהגו הרומאים בכפרים כפי שנהגו בערים בצורות בלחימה עד חורמה, אשר אחר

שנכבשו, היו תושביהן ורכושם הפקר לצבא הפורץ והם חוסלו או נשבו כעבדים. יותר מכך, הם נהגו בכל ארץ יהודה כאילו הייתה עיר בצורה אחת כנוהגם האכזרי בלחימת המצור. (לוחמת המצור במקרה שהתושבים סירבו להיכנע משנקראו לכך נכללה במה שבימי הביניים נקרא *Guerre Mortelle*). הלחימה הייתה אכזרית ללא רחם גם מצד היהודים, ואולי לכך רומז הכתוב: "שני אחים היו בכפר חרובא ולא היו מניחים רומאי שעבר שם שלא היו הורגים אותו".

דלות המקורות מאלצת לראות סיפורים שהם כאפיודות כאילו מסמלים תופעות בעלות משמעות כללית.

ייתכן שגם נתחוללו מספר קרבות מרוכזים, שכן לבר-כוכבא היה, כמסופר במקורותינו, גם צבא, שלמגוייסיו נקבעו מבחני קבלה קשים. ייתכן שבקרבות אלה נשחקו כוחות הלגיון ה-22 "דיוטריאנה", ששמו אינו נזכר עוד במצבת הלגיונות, ומשום כך הועלתה הסברה שהושמד במלחמה זו. המאורע הצבאי המכריע במלחמה, שעליו יש לנו עדויות בכתב ובשרידיים ארכיאולוגיים, הוא המצור על ביתר והחרבתה. חשיבות הקרב על ביתר כמצור העיקרי במלחמה התבטאה גם בכך שביתר הפכה לשם ולסמל למלחמה.

באופן כללי לא הייתה מטרת הרומאים לחסל פרובינציה, אלא לשעבדה כדי לנצלה. גם במקרה זה דומה שהמטרה הרומאית לא הייתה מלכתחילה השמדת היהודים, שכן הריכוז היהודי בגליל שלא נצטרף למרד, שרד, למרות שגם הוא נפגע מנחת זרועם של הרומאים. יש לציין כי הלחימה נגד יהודי הגליל הייתה קלה יותר לרומאים משום שהיישוב היהודי בגליל היה מעורב יותר ביישובי נוכרים, ואולי גם מסיבה זו עמדו יהודי הגליל מנגד.

אם במרד הגדול אפשר היה לסמן מסעות מלחמה רומאיים, הרי שמבצעי הטיהור והדיכוי לא הצריכו מסעות כאלה. ההרס לכן לא רוכז סביב צירי התנועה, אלא התפשט על פני כל שטחי יהודה. תוצאות המלחמה היו חמורות בהרבה ממלחמת המרד הגדול בהרס ובהרג — שהגיעו להכחדת היישוב היהודי ביהודה. נותרו לפלטה רק שרידים בפאתי יהודה. בארץ בכללה נעשו היהודים מיעוט. פעולות הדיכוי עלו לרומאים באבדות כבדות מן הרגיל, אל נכון, כתוצאה מהתנפלויות של לוחמים יהודים שחירפו נפשם למוות.

מספר הנשבים שנמכרו לעבדות היה גדול מאוד. ספרי ההיסטוריה מציינים שכתוצאה ירד מחיר העבדים באימפריה הרומאית. אולם רק היצע עצום של עבדים יכול היה להשפיע על שוק עבדים גדול כל כך, כאשר הדרישה אליהם גדלה באותה תקופה, משעברה החקלאות הרומאית להיות מבוססת על חוות

1. אהרן אופנהיימר (עורך), מרד בר-כוכבא, מרכז שז"ר, עמ' 12 ו-17.
2. ספר האגדה, ספר א', עמ' רס"ג.

ביטחון-שדה

משמעות ומשמעת

אל"מ י"ל

שממוג באישיותו שני יסודות: תכונות טבעיות עמן נולד (כגון: ביטחון עצמי, כושר אנליטי וכושר אלתור), ומרכיבים נרכשים, הנקנים על-ידי לימוד וניסיון (כגון: מוסריות, ידע מקצועי וראייה כוללת).

בכלל המרכיבים האמורים נודעת לטוהר-המידות של הקב"ט (הנובעת מהמוסריות ומהיושר האישי) חשיבות ראשונה במעלה. אצל הקב"ט חייב טוהר-המידות להיות ערך מוחלט, בבחינת נס ודגל. סמכותו המוסרית של הקב"ט להשפיע על גורלם של חיילים וקצינים, לדון אותם ולהוכיחם-בשער נובעת מהיותו אות ומופת בטוהר מידותיו, ומכאן שכל פגם זעיר ביושרו ובאישיותו עלולים לשמש אצבע מאשייה מה כלפיו וכלפי המערכת אותה הוא מייצג, ולכרות לא רק את הענף עליו הוא יושב, אלא את כל המנגנון אשר עומד מאחוריו. הצו "והיה מחנכם טהור" מופנה בראש ובראשונה אל ציבור הקב"טים, שכן אי מילוי של צו זה על ידם משמיט את הבסיס המוסרי לכל דרישותיהם.

היבט נוסף הראוי לתשומת לב מיוחדת (ואשר בשל קוצר המצע יוזכר כאן רק ברמז), הוא השימוש בו עושה הקב"ט ב"עצמה" הנתונה בידו, עצמה הנובעת מצד אחד מן המידע שהוא צובר וממערבותו בנושאים שונים, ביניהם אישיים, ומצד שני מיחודו ומריחוקו מן השאר (אפשר אף ממסד תוריותו). מכל מקום, אין זה מתפקידו של הקב"ט להפעיל "סנקציות", מלאכה זו עליו להניח למפקד. על הקב"ט להבהיר למפקד, מדוע צריך להפעיל את הסנקציה, איך, מתי ובאיוז מידה. אם תרצו באופן יותר ציורי: "שיניו" של הקב"ט אינן בפיו אלא בפי המפקד, ועל הקב"ט מוטל התפקיד לעורר את המפקד וללמדו כיצד לנשוק ומתי.

על הצד הטוב ביותר. התרכזותו הבלתי פרופורציונלית של הקב"ט בתחום הטלת משמעת — סופה שהיא פוגמת במאמציו המקצועיים, שכן הזמן הממור-שך המוקדש על ידו במאמץ לכפות את השגת המטרה, באמצעות הטלת משמעת שסממניה חיצוניים בעיקרם, בא על חשבון התמסרות יסודית להחזרה מעמיקה ומתוחכמת של ביטחון-שדה ביחידה.

יתרה מזאת, ביטחון-שדה המושג בדרך כפייתית מוליד צייתנות שלילית ועשייה מאונס, שמקורן אינו בהבנת חשיבות הנושא אלא ביראה מעונש. קב"ט הפועל כהלכה יודע, שהמשמעת הנה רק אחד האמצעים להשגתו המושלמת של ביטחון-שדה, וכי אין הוא יכול להסתפק בהשגת המשמעת, שתוחלת החיים שלה בדרך כלל קצרה. כדי לוודא קיומו של ביטחון שדה לאורך ימים נדרשים מהקב"ט אף יזמה, מקוריות, כושר מחשבה ואלתור, ויכולת לשכנע בחשיבות נושא ביטחון-שדה ובהיבטים השליליים של אי שמירתו. בדרך זו ניתן להשיג ציות הנובע מהבנה ומהסכמה, ובכך להבטיח את מילויין הסדיר של הוראות ביטחון-שדה מתוך הזדהות עמן.

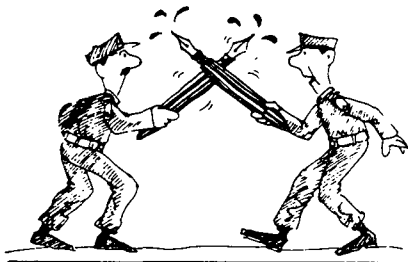
קב"ט ייבחן ביכולתו למצוא את "שביל הזהב" שבין העמדת כל נושא ביטחון-שדה על רגלה האחת של המשמעת, לבין פעילות שבמרכזה מחשבה, תחכום, תושיה ואלתור, ובעקבות זאת יכולת להגיע לחלוקת זמן אופטימלית ולהקצאת משאבים נכונה על פי התנאים המשתנים. דומה כי זו הדרך בה יוכל הקב"ט להבטיח, כי פקודיו אכן ישמרו על הוראותיו בדקדקנות, וזאת לא מתוך חשש מנקמנות "כוחות החושך" (קרי: ביטחון-שדה), אלא מתוך הכרת חשיבותו של הנושא ומתוך הזדהות מלאה עם תכניו. קצין ביטחון טוב עשוי להיות מי

שני מובנים ל"ביטחון-שדה". מצד אחד מבטא מושג זה את סך-הכל המאמצים הננקטים בצה"ל כדי לשמור על נושאים מסווגים ולמנוע את הגעתם לאלה שאינם מוסמכים להיכנס בסודם. מצד שני "ביטחון-שדה" הוא הגוף המופקד (בין יתר תפקידיו) על מתן הנחיות מקצועיות ופקודות, הנועדות לשמור על סודות הצבא, והמפקח על יישומן, תוך החזרת תודעת ביטחון-שדה לכל הרמות בצה"ל.

האבחנה בין שתי המשמעויות אינה סמנטית בלבד, אלא מהותית, לפחות בכל הקשור למבחן האחריות. בעוד שהאחריות לשמירה על ביטחון-שדה במובנו הרחב מוטלת על המפקד באשר הוא, מוטלת האחריות לפעילותה-הקינה של מערכת ביטחון-שדה על קצין המטה המקצועי הנוגע בדבר. מכאן שאין לדון את הקב"ט על-פי התוצאה הסופית של מצב היחידה מבחינת ביטחון-שדה, אלא על-פי מכלול הייעוץ המקצועי, הכלים המתאימים, הנתונים הנדרשים, הפתרונות ודרכי הפיקוח אותם מציע הקב"ט למפקד כדרכים להבטחת ביטחון-שדה ביחידה.

דרישה לקיומה של משמעת היא אחת הדרכים המקובלות על מפקדים, ובתוכם קב"טים, כאמצעי להשגת ייעור-דם. אך יש המרחיקים לכת וטוענים, כי ביטחון-שדה מתחיל בעצם במשמעת ומסתיים בה, ומכאן ההערכה לפיה יכול להיחשב כושר הטלת המשמעת מדד לרמתו של הקב"ט וליכולתו לקיים ביטחון-שדה כדת וכדין.

בלא להפחית מערכה של המשמעת או לערער על חשיבותה ונחיצותה ברצוני להדגיש, כי שימוש בנשק המשמעת מאפיין דווקא את הקב"ט אשר אינו מבצע מלאכה שלמה. הלה מזהה ביטחון-שדה עם משמעת, וכשזו מושגת על ידו, הריהו מדמה לעצמו, בטעות, כי ביצע את חובתו המקצועית



שריון מול מסוקים — פיתוח ורכישת אמצעי מגן

אל"מ (מיל') ד"ר זאב איתן

נראה כי הכלי הבודד, הטנק, הנגמ"ש, או להבדיל, מטוס הקרב אינו מסוגל לפתור לבדו את כל הבעיות. עיקר הסיוע הארטילרי המקובל כיום אינו ניתן מתוך הכלי הבודד אלא ברמת היחידה. ההסתייעות בחרמ"ש אינה הובלת חרמ"ש בטנק עצמו; שילוב ההנדסה, מעבר למספר סידורים בטנק עצמו, נעשה ברמת היחידה. גם ההגנה נ"מ — נעשית בעיקרה ברמת היחידה. (אמנם הותקנו מקלעים נ"מ לרוב הטנקים הקיימים, אך ברמת היחידה או העוצבה קיימות יחידות מיוחדות לפעור לה נגר מטוסים).

הצעת פתרון לבעיית המסוקים נ"ט ברמת הטנק הבודד, מחייבת לשקול אם אין השכר יוצא בהפסד: אם נאמץ פתרון כזה נטיל מטלה נוספת על מפקד הטנק שממילא מוזמנות לו מטלות רבות בשדה הקרב המודרני, וממילא עליו להתאמן לבצע כל אחת מהן. זאת ועוד, אם נוסף לפגזים הקיימים בטנק עוד סוג פגזים ייעשה הדבר לא בנוסף לפגזים הקיימים בו אלא על חשבונם. אינני פוסל פתרון לבעיה חדשה בכלל, ולבעיית המסוק נ"ט בפרט, ברמת הטנק הבודד, אולם יש לציין כי להישג שיושג יהיה מחיר. ואם אנו יוצאים מתוך ההנחה, שהטנקים בשדה הקרב יפעלו ביחידות ולא כבודדים, ייתכן כי פתרון ברמת היחידה עדיף על פתרון ברמת הטנק הבודד.

מכלול הפתרונות האפשריים

לבעיית לחימה נגד מסוקי תקיפה
הפתרון שמציע ד"ר עמירב — הכללת פגזים נפיצים עם מרעום חליפה והתקנת כוונות חיצוניות לשימוש מפקד הטנק — הוא אחד הפתרונות ברמת

במצאת פתרון לבעיה מבצעית, כגון חישוב מחיר, הזמן שיש להקדיש לפיתוח אמצעי חדש, או הנוק שיכול להיגרם למפקד הטנק או לצוות כתוצאה מהכנסתו של אמצעי חדש זה.

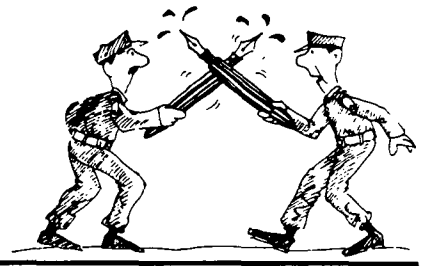
פתרון ברמת הטנק הבודד או ברמת היחידה?

לפני הופעת המסוק נ"ט הופיעו בשדה הקרב אויבים רבים לטנק. מאז הופיע הטנק בזירה ב-1916, התעוררה מפעם לפעם השאלה, האם הטנק עצמו יפתור את כל הבעיות, או שמא תיפתרנה חלק מן הבעיות ברמת היחידה. ראוי להזכיר כי קיימות בעיות של סיוע ארטילרי לטנק; של חי"ר הפועל עם הטנק, וחי"ר הפועל נגדו; בעיות מיקוש ומכשולים; בעיית מטוסי תקיפה; בעיית טנקי אויב; טילים נ"ט על הקרקע או על רק"מ אויב ובעיות נוספות. בעבר נעשו מספר ניסיונות לכלול בטנק אחד את התשורבות ל"כל הבעיות", וטנק "גינרל גרנט", שהופיע בזירה בתחילת מלחמת העולם השנייה, הוא דוגמה לכך. טנק זה היה חמוש בשני תותחים שונים; האחד מוקם בצריח, היה בעל מהירות לוע גבוהה, ונועד ללחימה נגד טנקי אויב, והשני היה בעל קליבר גדול יותר, פגזים כבדים יותר ומהירות הלוע שלו נמוכה יותר, ונועד ללחימה נגד חי"ר אויב ותותחים נ"ט. גם בימינו, ניסו לשלב בנגמ"שים כמו B.M.P-1 הסובייטי, טי, והקדרר הגרמני כושר הובלת חרמ"ש ושק נ"ט יעיל. לשם כך כללו בהם כיתת חרמ"ש, טיל נ"ט וגם תותח (אף כי קטן יחסית). גם טנק המרכבה מאפשר שילוב כזה, ובמקום כמות מסוימת של פגזים יכול הטנק לשאת כמה לוחמי חרמ"ש. אולם בדרך כלל

כל אימת שמתעוררת בעיה מבצעית חדשה, כגון כלי נשק חדש המופיע בזירה, נוצר צורך למצוא לבעיה פתרון. השלב הראשון בתהליך מציאת הפתרון הוא להכיר בקיומה של הבעיה המבצעית, בשלב השני יש לבדוק מהם הפתרונות, שניתן למצוא לבעיה. בשלב הבא יש לערוך בדיקת היתכנות: האם ניתן לבצע פתרונות אלה, מה מחירם, ומהו משך ביצועם? מהו הפתרון היעיל ביותר? איזה נזקים אחרים ייגרמו עקב הגשמת כל אחד מן הפתרונות המוצעים? ועוד — האי"ום המבצעי עצמו, מה יקרה לו בזמן שיפתחו אמצעים נגדו? האם הוא יישאר כפי שהנו כרגע, או שמא ישתנה?

בעשור האחרון השתכללו הטיל המונחה נגד טנקים ומסוקי התקיפה. במאמרו "על שרידות הטנק בשדה הקרב — הצעות לשיפור" צעד ד"ר אביב עמירב את הצעד הראשון, החיוני, בכך שהבחין בקיומה של בעיה דחופה, שיש למצוא לה מענה. מכאן ואילך, איני מסכים למסקנתו.

לדעתי מציע ד"ר עמירב דרך אחת ויחידה לפתור את בעיית שרידות הטנק מול המסוקים נ"ט. אך הוא לא בדק את כלל האפשרויות על יתרונותיהן ומגביותיהן, ולא בחר מתוכן את הפתרון היעיל ביותר. ייתכן כי במקרה בחר ד"ר עמירב את הפתרון הטוב ביותר, אולם ההסתברות למקרה זה היא 10:1 (אם ישנם עשרה פתרונות אפשריים) או 4:1 (אם ישנם ארבעה) וכו'. כמו כן מתעלם ד"ר עמירב ממספר בעיות הכרוכות



בפגז בעל מרעום החליפה ובכוונת הפתוחה, אינם מבוססים די הצורך ואינם עומדים במבחן כאמצעי היעיל ביותר נגד מטוס תקיפה. תותח נ"מ 23 מ"מ או תותח "וולקן", טיל "סטרלה" (סאם 7), טיל "רדאיי", "רולנד", או "צ'פרל" — ישיגו, להערכתנו, תוצאות טובות יותר משישג פגז 105 מ"מ הנורה מטנק.

שימוש במרעום חליפה כנגד משגר טילים נ"ט על הקרקע מחייב גם הוא בדיקה: האם הפגז יתפוצץ בדיוק מעל למטרה? מה יקרה כאשר נווט הטיל נמצא בשוחה בשטח מישורי? מה יקרה כאשר נווט הטיל מרוחק ממקום השיגור? מה יקרה בטווח 4000 מטרים? כיצד "מתחרה" מרעום החליפה עם אמצעים אחרים נגד טילים כמו כיסוי שטח באש ארטילרית או אף מרגמות, או נטרול משגרי הטילים ע"י חי"ר או חרמ"ש.

סיכום

הרעיון של ד"ר עמירב בדבר מרעום החליפה ראוי ש"יכנס לתחרות" עם האמצעים האחרים, אך לאור משך הזמן הנדרש להכנסתו למערך, לאור מחירו, ומינותו וסיכווי הפגיעה שלו ולאור השפעתו על פעילות צוות הטנק — כלל לא ברור אם אמצעי זה הוא בר תחרות לטיל נ"מ, לתותח נ"מ מהיר הירי ולסיוע האווירי.

הצבאות השונים בעולם מצוידים בתותחים מהירי ירי, בטילי נ"מ, ובמערך כות סיוע אווירי. נראה כי מוטב להישען על מערכות אלה אולי בתוספת כלים חדישים יותר, שימשו גם להגנה נגד מסוקים נ"ט — מאשר לבסס את ההגנה נגד מסוקים נ"ט על הטנק הכבוד, אשר יהיה מצויד בכמה פגזים נגד מסוקים. אולם קיימת בעיה וצריך לפתור אותה מהר, ביעילות ובזול.

משך הזמן הנדרש להתקין את האמצעי הנבחר במערך צבאי כלשהו? אין טעם לבחור אמצעי שייכנס לשימוש בעוד מספר שנים, כאשר גם האיום יהיה שונה לחלוטין. בעוד כמה שנים יהיו בשימוש טילים נ"ט חדישים — עם טווח ארוך ודיוק רב מאלה של הטילים הקיימים כיום.

ה"שימוש המשני" בפגז בעל מרעום החליפה ובכוונת הנ"מ

ד"ר עמירב סבור, כי מרעום החליפה יחד עם כוונת היצונית 1 ל-1 (ללא הגדלה) ישפרו את יעילות הטנק הכבוד ואת עמידתו נגד מטוסים ונגד טילים נ"ט על הקרקע, וכן ישפרו את כושר ההפעלה של הטנק בשעת דמדומים. לענין הפעלת הטנק בשעת דמדומים אני חולק על השקפה זו, והיא אף חורגת מן הבעיה המרכזית שבדיון: לחימה נגד מסוקים.

מטוס מודרני אינו תוקף מטווח 800 מטרים ולא מטווח 1000 מטרים, אלא נעזר בחימוש "חכם" המשוגר מחוץ לטווחים אלה, ולא תוקף בזווית של 20°. די אם נזכיר את הטיל "מבריק" ואת הפצצה "וולאיי". גם הטיל נ"ט הקרקעי משוגר כיום מטווח 4000 מטרים, וחלק ניכר מן הטילים אינו מחייב הימצאות הנווט באותה נקודה בדיוק בה "מופיע" הטיל. טילי הדור הבא יהיו טילי "שגר ושכח", וכאשר מפקד הטנק יבחין בטיל, כבר לא יבחין בנווט.

לגבי יעילות כוונת פתוחה בשעת דמדומים, ראוי לציין, כי כיום מצויים כבר בעולם מכשירים יעילים לראיית לילה. הנימוקים בדבר "שימוש משני"

מרעום חליפה (pass-by fuze) מרעום הגורם לפיצוץ הפגז או הטיל שבו הוא מותקן ברגע שהפגז/הטיל חולף על-פני המטרה המיועדת. המרעום מכונן לגרום לפיצוץ בנקודה, שבה מסלול התעופה הוא הקרוב ביותר למטרה. מרעום החליפה, המיועד לראשי-נפץ, מונע את הצורך ברמה גבוהה של דיוק מסלול.

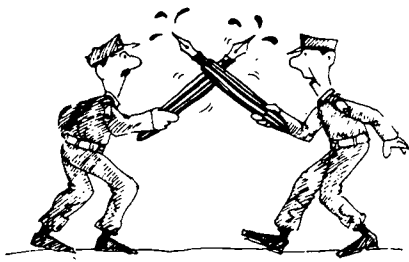
הטנק הכבוד. פתרון אחר ברמת הטנק הכבוד הוא ירי ח"ש דרך הכוונת הרגילה. פתרון זה ניתן לביצוע משום שהכוונת הרגילה מגדילה, ומשום שבע-תיד יהיו הטנקים מצוידים במדי טווח מדויקים, וחלק מן הטנקים מצוידים בהם כבר היום.

אולם קיימים בעולם גם פתרונות ברמת היחידה: תותחים נ"מ מהירי ירי, כגון התותח הסובייטי 23 מ"מ בעל ארבעה קנים (מתנייע ומכוון מכ"ם), או כלים מערביים מקבילים, כגון ה"גפא-רד" הגרמני; וכן תותחים נ"מ דו קניים נגררים 23 מ"מ, תותחים נ"מ 30 מ"מ או התותחים נ"מ 20 מ"מ (בין אלה האחרונים נכלל גם ה"וולקן"), או תותח נגד טילים 30 מ"מ (כגון ה"פלנקס"). פתרון נוסף הוא בתחום הטילים — החל בטיל "רד איי" האמריקני, דרך ה"סטינגר" העומד להיכנס לשימוש בארה"ב, ה"צ'פרל" וה"רולנד", ובצד הרוסי — סאם 7, 8, 9.

פתרון נוסף ברמת היחידה הוא ירי של חרמ"ש מצויד בטילים על מסוקים נ"ט. כלל אינו בטוח שהזכרתי את כל האמצעים האפשריים, אולם ראוי להזכיר כי כל האמצעים ברמת היחידה (תוספת טילים נ"מ או תוספת תותח מהיר ירי נ"מ ברמת היחידה) אינם מסבכים את פעולת הטנק ברמת הכלי הכבוד.

שלב ההשוואה

לאחר שנבדק מכלול האמצעים האפשריים, הגיע זמנה של ההשוואה. להשווה אה יש כמה ממדים: מהו מחירו המדויק של כל אמצעי, מהו מחיר הכמויות שלהן נזקק צבא, ולאיוזה מן האמצעים הבאים — לפגז חליפה, לטיל "רולנד" או לתותח 20 מ"מ סיכוויים גבוהים להשמיר מסוק? מהו יקשה פחות על צוות הטנק למלא את תפקידו? מהו



האם הטנק נגד כולם?

אל"מ שאול

בקרב היבשה. אם יהיו לטנק כישורים לעשות הכל, תהיה רמת הביצוע כלפי כל ייעוד נמוכה מהרמה המושגת ע"י התמחות במספר קטן של יעדים מרכזיים שאין להם תחליף זולת הטנק.

ב. העומס המוטל היום על צוות הטנק מבחינה תורתית ותפעולית הוא רב מאוד, ואין זה כה פשוט לאמן אותו בנוסף גם בתקיפת מטוסים/מסוקים.

ג. הוספת תחמושת ייעודית בטנק תבוא על חשבון תחמושת אחרת. כמות הברזים בטנק היא מסוימת וחלוקתם נעשית בקפדנות יתרה, מתוך מגמה לאפשר לטנק לבצע את הלחימה העיקרית.

ד. קיימות שאלות נוספות לגבי יכולת המימוש הטכנית, המשמעותית התקציבית ולוח הזמנים של פעילות זו, אך אלו אינן רלוונטיות כל עוד לא נמצא הצדקה ברורה של הצורך המבצעי לכך. בשאלה זו חשוב רק לציין כי הטיעונים שכנגד אינם מושפעים מהשאלה הטכנית והם נכונים גם בהנחה שיש פתרון טכני של פגז/מרעום/כוונת.

ללחימה נ"ט, הרי גם הרכב מחסן התחמושת מוכתב על-ידי כך. יתרה מזו, אימון הצוות ממושך ומורכב ואף יקר במכפלות של צי הטנקים.

הטנק אכן, מהווה מטרה לתקיפה לגורמים רבים, והשאלה היא האם נכון להקנות לטנק יכולת אישית כנגד כל סוג של תוקף הקיים כיום, או שיכול לצוץ מחר. שאלה זו לא הובהרה ריה במאמר וחוששני שהמענה עליה לא יהיה חד משמעי:

א. הטנק הוא יסוד אחד מתוך כמה יסודות של קרב היבשה. הוא בפירוש אינו יכול לעשות הכל לבדו והוא נזקק לתשלובת של כוחות ושל מערך לוגיסטי התומך בו. אמנם נכון כי כמערכת נשק יחידה יש לטנק הממוצע הגבוה ביותר של כישורים להשיג יעדים שונים, אך הוא אינו הטוב ביותר בכל נושא. כשם שמפקד נזקק לקציני מטה לצורך מילוי משימתו, כך הטנק זקוק לכוחות נוספים היוצרים יחד תשלובת המסוגלת לטפל במגוון המטרות והמשימות הקיים

במאמרו "על שרידות הטנק בשדה הקרב – הצעות לשיפור" (מערכות 278) מביא ד"ר אביב עמירב דיון רחב יחסית על היכולת למצוא פתרון טכני יעיל לתקיפת טנקים ע"י מטוסים ומסוקים נ"ט. אולם המחבר אינו מکرר עד תום את השאלה האם יש צורך מבצעי בהוספת כשרים אלה לטנק.

ייעודו של הטנק הוא להיות נושא ההסתערות היבשתית יחד עם חילות היבשה האחרים כגון הנדסה וארטילריה. הסתערות זו אינה בגדר הטחת ראש בקיר. אלה מהלכים מתוחכמים ומשולבים של תנועה ואש שמטרתם למנוע קיפאון, לערער את כוחו של המתגונן, למוטט את שיווי המשקל שלו ולנסות להכריעו, עד כמה שהדבר ניתן שלא בדרך של התכתשות חזיתית השוחקת את שני הצדדים. מבנהו של הטנק, ציודו, חימושו ואימון הצוות שלו מכוונים בהתאם לייעוד זה. ומכיוון שמשיר מה מרכזית זו מחייבת להקדיש כמעט את כל הפוטנציאל של מערכת הירי של הטנק

על בריאות הגוף, בריאות הנפש ובריאות הצבא

רס"נ משה ישראלשווילי

ביות מתחמים שונים. כוונת היוזמים הייתה, כנראה, להוציא את חיילי צה"ל מהכורסה שלפני הטלוויזיה אל מתקני הספורט ואל מסלולי האימונים והתרגול של כושר גופני.

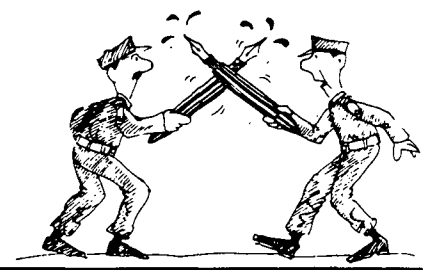
המשפט "נפש בריאה בגוף בריא" ידוע ומוכר לכל. ואף כי רופא אמריקני מסוים טען, כי עשר דקות של צחוק בריא מפתחות את הראות כמו ריצה של קילומטרים אחרים, לצורך המאמר הנוכחי מוכן אני להניח, כי אכן יש הוכחות מספיקות לכך,

הנמנה עם חכ"ל, קבוצת הסג"מים כללה לוחמים משורות הצנחנים והסיירת, והמקום היה – מבחני הכושר הגופני למועמדים לעלייה בדרגה. הם ואני היינו באותה קבוצה שעברה ביחד את המבדקים.

בימים אלו ברור לכל קצין המועמד לעלייה בדרגה, כי עליו להשתתף במבחני הכושר הגופני. ההשלכות החיוביות המיוערות מתמקדות בעיקרן סביב ההנחה, שפעולה זו תגביר את המודעות והמעורבות הפעילה של קציני צה"ל בפעולות ספורטי-

הסרן, שגילו התקרב לשנות השלושים, חיך בעגמומיות מסוימת, כאשר חלפה על פניו קבוצת הסג"מים. שגילם התקרב לשנות העשרים. הם מצדם החזירו לו צחוק רחב ומצטלצל, שהלם היטב את אופי הקצינים, שכולנו היינו רוצים לראות משרתים ביחידה בה שירתו סג"מים אלה – הצנחנים.

בנסיבות אחרות היה עשוי המצב המ- תואר לעיל להיות חיובי, אבל במקרה זה זה היה עצוב. הסרן היה כותב שורות אלו,



שפעילות ספורטיבית אכן מובילה להשל-
כות חיוביות מסוג זה או אחר. עם זאת,
דימני כי המצב כיום הנו מסוג אותם מקרים
שתחילתם ברצון כן ואמיתי, אך סופם
בהיווצרות מצב שניזקו רב מתועלתו.
הבעיות מתחילה כאשר עוברים מן
העקרונות המוצהרים למעשים בפועל.
כנגד ההשלכות החיוביות המשוערות
שהצגנו קודם, ניתן להעמיד שורה של
נימוקים נגד הפעילות האמורה, כפי שהיא
נוהגת כיום:

- כלל בסיסי באימון גופני הוא: פיתוח הדרגתי המתאים למבנה גופו ומצבו הכללי של האדם המסוים, ולא פעילות ספורטיבית מואצת ללא הבחנה. בתחום הספורט (כמו בתחום הדיאטות) מה שבא מהר, הולך מהר. זאת ועוד, לא רק שפעילות ספורטיבית מואצת עלולה להיות חסרת ערך לטווח ארוך, ייתכן ויהיו לה אף השלכות גופניות שליליות על מצב בריאותו של האדם המסוים. המצב שנוצר כיום, דוחף קצינים לפעילות גופנית מואצת – ללא אבחנה או פיקוח – מספר שבועות (במקרה הטוב!) לפני המבחן, ומיד לאחריו חלה ירידה משמעותית או הפסקה מוחלטת של כל פעילות גופנית ספורטיבית (עד למועד הדרגה הבאה...).

- גם אם קצין הקבע מעוניין לשמור על כושר גופני נאות, במרבית המקרים אין לו אפשרות להגיע או להשתמש במתקני ספורט ואימונים. עליו להיות בדרגה מסוימת ומעלה או לגור באזורים מסוימים ביותר בארץ, כדי להנות ממתקני ספורט ברמה סבירה. כל עוד לא יספקו לכל אנשי הקבע אפשרויות לממש את הרצון לפעילות גופנית, לא יתעורר רצון זה.

- המבחנים מועברים בקבוצות של כעשרה קצינים. במקרה שלי, כמו גם במקרים רבים אחרים, לא היוו הקצינים שנבחנו עמי קבוצה שיש טעם להתמודד עם הישגיה. כל מי שרץ פעם בקבוצה יודע, עד כמה משפיעים הרצים האחרים על קצב ההתקדמות ורמת ההישגים של היחיד (ולא רק בריצה). אולם כאשר כל, או רוב, הרצים

האחרים ברמה גבוהה או נמוכה בהרבה מן היחיד, אין לו טעם לנסות להתמודד אתם; ואז אין הוא מממש אף את מה שטמון בו. תחושת האכזבה של היחיד לנוכח הפער העצום שבין הישגיו להישגי האחרים מסלקת ממנו (מידית) כל רצון לנסות ולהתמיד באימונים, שלא לדבר על תחושת העלבון (ואף ההשפלה) שהוא חש לנוכח תגובותיהם או אי תגובותיהם להישגיו.

- יש לזכור, כי הקצינים בקבע של מחר הם החיילים בחובה של היום. בהווה לא נעשית פעילות משמעותית בקרב חיילי החובה, לצורך הגברת מודעותם ומעורבותם בפעילות גופנית. ההוכחה הניצחת לטענה זו הנה – שאין כיום שום חובה להשתתף או לעבור מבחני כושר גופני כדי לעלות מדרגת טר"ש לדרגת רב"ט. שינוי הרגלי אנשי הצבא צריך להתחיל כבר מיום גיוסם בבקו"ם, ולא כאשר הם נכנסים לקבע. כל עוד לא תתבצע פעילות תשתית יסודית להגברת הפעילות הגופנית בקרב חיילי החובה, אין סיכוי משמעותי להצלחת פעולות מוגבלות, שיכוונו לאוכלוסיית המשרתים בקבע.

- פורחות שמועות, לפיהן בעתיד יהווה מעבר מוצלח במבחנים אלו (ולא רק עצם ההשתתפות) – תנאי לעלייה בדרגה. ייתכן ושמעות אלו אינן עורבא פרח. אולם אפילו יש בהן אלפית האחוז של אמיתות, מעביר בי הדבר חלחלה: האם פירושו של דבר הנו, שכאשר מתפנה תפקיד או תקן ייבחרו המועמדים לאיישו רק מקרב אותם שעברו את מבחני הכושר הגופני? (גם אם אופי התפקיד כלל אינו קשור לפעילות גופנית!)? האם אין אנו עלולים למצוא עצמנו משרתים בצבא, בו לכל הקצינים יש כושר גופני טוב, אך הם נעדרים מגוון של כישורים בסיסיים אחרים, הנדרשים לצורך תפקוד טוב במקצועם? אפשרות זו תיתכן בהחלט, מכיוון שאנשי מקצוע טובים יודעים, שבשוק האזרחי אינם צריכים להוכיח, שהם יודעים לרוץ או לקפוץ כדי לקבל תפקיד המתאים לכישוריהם והשכלתם, והם פשוט יעזבו את הצבא.

שני מושגים מרכזיים בתורות הרפואה והפסיכולוגיה הנם – סומאפסיכי ופסיכוסומאטי. בעוד שסומאפסיכי מתייחס להשפעת עות הגוף על הנפש, הרי שפסיכוסומאטי מתייחס להשפעות הנפש על הגוף. בדרך כלל נוטים לראות בכותרת "פסיכוסומאטי" משום ביטוי לסוגים שונים של מחלות. אך אם נחשוב ברמה מופשטת יותר – נפש עשירה ומלאה, הניזונה מחומר מגוון למחשבה ולהערכה, עשויה לשפר את תפקודו הנפשי והגופני של האדם.

אם נבחן לרגע את מה שקורה כיום בצה"ל ניווכח, שבשירות החובה יש דגש על פעילות חינוכית מוגברת במישורים של השכלה, הקניית השפה העברית, העשרה תרבותית וערכית וכדומה, ואילו הפעילות הגופנית נשמרת בפרופיל נמוך. בשירות הקבע, לעומת זאת, מושם דגש על מבחני כושר גופני כתנאי להעלאה בדרגה, ואילו לימודים או העשרה רוחנית אחרת נתפסים כפרס או כתגמול, שרק מתי מספר (יחסית) זוכים לו. המצב הוא אפוא שצה"ל, באופן ממוסד, דוחף את אנשי הקבע להתמקד בפיתוח גופם יותר מאשר בפיתוח נפשם. על הבעיות שבמצב זה אין צורך להרחיב.

לסיכום, טענותי הנם בשלושת המישורים הבאים:

א. האופן בו מנסים כיום להחדיר את תודעת הפעילות הגופנית הנו חסר כל ערך מעשי, ובמידה שימוסד כתנאי לקידום, עלול להיות בעל השלכות הרסניות על הרכבה של אוכלוסיית משרתי הקבע.

ב. אוכלוסיית המטרה למסע תעמולה ולשינוי הרגלים, מסוג זה שנעשה כיום בקרב חיילי הקבע, הנה בראש ובראשונה חיילי החובה, ורק אח"כ חיילי הקבע.

ג. כיום, אין הטיפוח של הרמה הגופנית מלווה בטיפוח של הרמה השכלתנית והנפשית, ועל כך עתידים אנו להצטער בעתיד הקרוב ביותר.

מן הדין לתת את הדעת על האופן בו מתממשות כוונות טובות, כאשר יודעים אנו, לאן עלולות הן לעיתים להוביל.

הצליפה הצבאית



סא"ל (מיל') אלכס אלירז

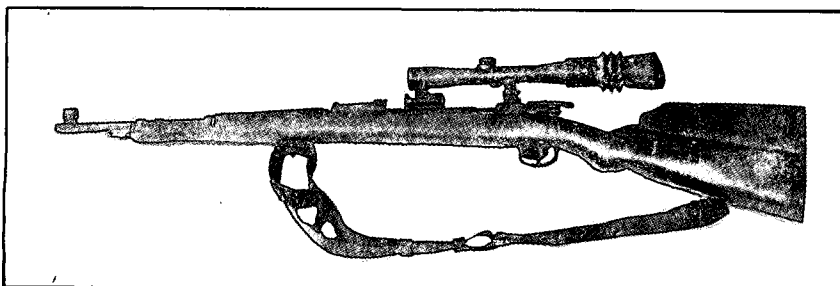
תורת ההפעלה של הצלפים ויישומה דומה אמנם ברוב צבאות העולם, אך יחד עם זאת נבדלים הצבאות בנושא זה אלה מאלה, כתוצאה מהמבנה הארגוני השונה של יחידות הצלפים, מספרם ושייכותם הפיקודית, סוג הנשק העומד לרשותם (רובה, תחמושת, טלסקופ) ותורת הקרב הנקוטה בידם. קובעי המדיניות בנושא מערכות הנשק לצליפה נקלעים לא אחת למצר שבין הרצוי למצוי, בין מה שהצבא מבקש לרכוש לבין מה שידו משגת. ההכרעה לטובת מערכת זו או אחרת נעשית בדרך כלל בעצה אחת עם אנשי מקצוע המתמחים בציד הצלף ובהכשרתו.

בין מומחים אלה נמצאים קלעים מעולים העוסקים גם בקליעה ספורטיבית או בציד, גורם העשוי אמנם להוסיף למקצועיותם של אלה, אך פעילותם זו עלולה מצד שני להשכיח מתודעתם את תנאי פעילותו המיוחדים של הצלף, את ייעורו ואת תנאי הזירה בה הוא פועל. מאחר שניסיונם האישי בקליעה ספורטיבית רב מניסיונם כצלפים, נוטים אלה להעתיק בעיוורון את תורת הקליעה מהמישור הספורטיבי למישור הצליפה. על רקע זה עלולות לצמוח הצעות לרובים שלא יפעלו בתנאי שדה, והצעות לטלסקופ-כיוון שכוחו יפה לתחרות "ירי שולחן", אך אינו מתאים ולא יחזיק מעמד בידיו של צלף הרכוב על נגמ"ש, צלף הנאלץ לא אחת לקפץ, לדלג, להתגנב לאורך דרך טרשית אל עמדה בשטח ההפקר, ולהשתתף בכיבוש יעד בקרבה

והצלף נעשה מבוקש מאוד. אמנם גם בתקופות שהתורה הצבאית גרסה, כי כמות האש היא המכריעה בקרב, ולא הקליעה המדויקת, לא תמו צלפים מן הצבא, אך אלה נותרו בקרן זווית. ואז, כשמטיבות המצב חייבו את הפעלתם, לא היו אלה תמיד בנמצא במספר הדרוש, וכן לא עמד לרשותם הציוד המתאים, אשר הכנתו אינה מלאכה העשויה להיעשות מהיום למחר. הזנחת הצליפה, שטיפוחה ופיתוח אמצעיה אורכים זמן ממושך מונעת את האפשרויות להחיותה בכל עת ככמטה קסמים.

את נושא הצליפה יש להחזיר בראש ובראשונה לתודעת המפקדים המפעילים את הצלפים. אין תועלת באימון צלפים ובציודם, כאשר המפקדים בכל דרגותיהם אינם מכירים את סגולות הצליפה ואורח ניצולה. מ"כ או מ"מ אשר לא ראו צלפים בתרגילים שבהם השתתפו או בקורסים שבהם למדו, יתקשו מאוד להשתמש בנשק הצלף. ככל אמצעי לחימה כן אף את הצליפה יש להחזיר לתודעת המפקדים לא רק על-ידי ההסבר, על-ידי המלה הכתובה, אלא בעיקר על-ידי "הצגת תכלית". אם לא ייכללו בקורס קצינים "צלפי אויב" שיירו כדורים לכיוון המתורגלים (במרחק הבטיחות הדרוש, כמובן), ואם לא יחוו המתורגלים על בשרם את צליפת הקליע המפיל מטרה קרובה, תיוותר הצליפה בבחינת "תורת אנשים מלומדה", בלא שאיש יזכור כי זו נמנית עם אמצעי הלחימה היעילים.

"מאוזר" 7.62 עם טלסקופ "וילד" 30 x 4



בשנים האחרונות אנו עדים לנטייה הולכת וגוברת להרכיב ברובי החי"ר כוונות אופטיות. כמה צבאות וכמה יצרני נשק כבר צעדו בכיוון זה עד כדי הכללת כוונת אופטית קבועה לרובי הסער. המגמה המסתמנת היא — צליפה בדרגות שונות של מיומנות על-ידי מרב הלוחמים. מאמר זה דן בכמה מהיבטיה המקצועיים של הצליפה ובמקומה במסגרת שדה הקרב המודרני והביטחון השוטף כאחד.

הצלף הנו חייל חי"ר מאומן היטב, מצוין בכישורים מיוחדים, המצויד ברובה אשר באמצעותו הוא נועד לירות בדיוקנות למטרות נבחרות, אשר עקב הטווח הארוך אליהן, ממדיהן הקטנים, מיקומן, תנועתן, הסוואתן, או תנאי הראות הגרועים נבצר מרובאי רגיל לפגוע בהן. חשיבות הצליפה אינה נמדדת רק בשיעור האכזרות שהיא גורמת. עצם הידיעה על הימצאות צלפים משפיעה על שיקולי האויב ועל התנהגותו. תפקידו העיקרי של הצלף בקרב הוא, לסייע לפעולה הקרבית על-ידי מתן אש מדויקת מעמדות מוסתרות (קבועות או חפוזות) למטרות נבחרות של האויב. הצלפים מגבירים את כוח האש של היחידה, אשר במסגרתה הם פועלים, ומגבירים את היכולת להרוג באויב. צירוף הצלפים ליחידה מוסיף לה גורם סיוע ומאריך את זרועה. העסקת הצלפים הנה יעילה ביותר אף במסגרת ההגנה המרחבית, כחלק מכוח המגן של יישובי הקבע, וכן בלחימה נגרטר, כפרט כשמחבלים שוהים בחברת בני ערובה, ונדרשת צליפה סלקטיבית מדויקת. הצליפה, כמקצוע צבאי, ידעה תקופות שפל ועלייה. יש ונרחקה לתחתית הסולם של צורכי הצבא, ויש שבאה לה עדנה

• נקודות עקרוניות בתורת הצליפה הצבאית — מתוך ספרי בנושא, העתיד לראות אור ב"מערכות".

מידת לבוח המסמער. עצותיהם של בעלי מקצוע אלה יכולות אפוא לסייע למתחרה הספורטיבי או לצייר, אך עלולות לגרום נזק במידה שתאומצנה על-ידי הצלף הצבאי.

הפעלת צלפים במלחמה מודרנית

בעשור האחרון קיימת בקרב הצבאות נטייה לכלול במסגרות הלחימה הקטנות (כיתה ומחלקה) קלעים עם טלסקופים. הכוונת הטלסקופית מאפשרת לקלעים להעסיק מטרה קשה ורחוקה יותר מו שניתן להעסיק בכוונת המתכת הרגילות של הרובה. מכאן שאלה יכולים למלא לפחות חלק ממשמיות הצלפים, וככל שיגדל מספרם של "קלעי הכיתות" כן יוכלו הצלפים להתפנות למשימות מיוחדות יותר, שלצורך ביצוען יש להיזקק לצלף המאומן ולציודו המתאים. מכאן שיש לראות את יסודות הקליעה או הצליפה המדויקת בשדה הקרב כמכלול אחד. ואמנם, בעקבות לקחי קרבות שנערכו בעשרים השנים האחרונות חל מפנה בגישה לאש המדויקת, אשר זכתה להכרה כמפתח להצלחה בקרב.

רובה השירות החדש הרווח כיום הוא לרוב רובה סער בעל קוטר 5.56 מ"מ. קליע זה יעיל בצליפה לטווחים שאינם עולים על 300 מ' ואף זאת רק בתנאי מזג אוויר טובים. עובדה זו מחייבת את הצלפים להצטייד בקליע יעיל יותר לטווחים ארוכים; ואכן, קוטרם של רוב רובי הצלפים הוא 7.62 מ"מ, גורם המאריך את זרועה הארוכה של הצליפה. בתנאי הלחימה הניידת והמהירה של ימינו נדרש מהצלף הרבה יותר משנדרש ממנו במלחמות העולם הראשונה והשנייה, אשר בהן באה הצלפות לידי ביטוי רחב. על הצלף להיות לוחם ח"ר מעולה המצויד ברובה מטען (אוטומטי למחצה) עם מחסנית וטלסקופ-כיוון המאפשר מכוון מדויק והמסייע למדידת טווח. על הצלף להכיר היטב את מערכת הנשק שבידו ולהעסיק מטרות נבחרות רבות, כשהוא פועל במהירות הראויה ובתבונה לצד היחידה הלוחמת שאליה הוא משתייך.

תורת ההעסקה של צלפים משתנה ממלחמה למלחמה, מאזור לאזור ומצורת לחימה אחת לאחרת. עקרונות הפעלת הצלפים נותרים לעומת זאת בעינם, ואינם משתנים עקב שינוי בצורת הקרב והמקום. עקרונות אלה דומים לעקרונות השימוש בנשק מסייע, ויישום נכון של עקרונות אלה עשוי לתרום לחיסכון בכוח אדם וליעילות השימוש בצלפים. ככלל אין להעסיק צלף במשימה אותה יכול לבצע רובאי מן השורה. יש לשתף את הצלף, לעומת זאת, במבצעים אשר בהם עשוי כדורו להכריע את הכף בכיוצו הפעולה.

לכל סוג מבצע אופי משלו, אשר מכתוב בין היתר את אופן הפעלת הצלפים, אולם בעיקרון ניתן להפעיל צלפים בהצלחה בצורות הקרב השונות: התקפה, הגנה, השהייה, נסיגה, פשיטה ומשימות מיוחדות.

כן ניתן להפעיל צלפים בלחימת חי"ר רגלי, בלחימת חי"ר נייד ובלוחמה משולבת. הצלפים עשויים להשתלב אף בלחימה בשטח פתוח, בשטח בנוי, ביעדים מבוצרים ומוגנים ובשטחים עירוניים מובהקים.

הפעלת צלפים במסגרת ביטחון שוטף וביושבים

במדינות רבות מהווים כיום הצלפים חלק אינטגרלי ממערך הכוחות המופקר על ביטחון הפנים של המדינה. הצלפים מור פעלים כחלק מכוח שתפקידו לפעול בעת תפיסת בני-ערובה על-ידי הריגת היריב או ניטרולו. לא תמיד פועלים הצלפים כיחידים. בהיתקלויות עם טרוריסטים מופעלים הם בצוותים גדולים, כך שכל אחד מהטרוריסטים מוחזק על הכוונת של מספר צלפים. בדרך זו ניתן לצמצם את אפשרות ההסתאה עם הינתן פקודת האש.

במסגרת ביטחון פנים יורים הצלפים לטווחים קצרים יותר מאשר צלפי חי"ר, כך שרבות מהיחידות המיוחדות לביטחון פנים מעמידות לרשות צלפיהן נשק היורה קליע לטווח קצר יותר (5.56 מ"מ, לדוגמה במקום 7.62). צורות הפעלת הצלפים בלחימה נגד טרור במסגרת ביטחון פנים הן מגוונות מאוד. מבחינת נוהל ארגון למשימות אלה קיימות שתי דרכים עיקריות: כאשר הצלפים שייכים ליחידה קבועה ומשרתים לבקע, וכאשר אלה משרתים כאנשי מ"לואים או כמתנדבי המשמר האזרחי. כשאין הביטחון השוטף מהווה את עיסוקם הקבוע.

במסגרת ההגנה המרחבית מהווים הצלפים חלק מכוח המגן של יישובי הקבע, ולהם תפקידים מוגדרים של צליפה, דוגמת אלה של הצלפים במוצב או מתחם מוגן (בהתאם למבנה היישוב ותכנית הגנתו). צלפים אלה, המכירים היטב את נשקם ואת השטח שבתחומו הם פועלים, מהווים "כוח" חשוב בידי מפקד היישוב. בתכנית ההגנה של היישוב יש להקצות לצלפים גורות, אשר במסגרתן יוכנו עמדות רבות (עיקריות, חליפין ודמה) אשר מתוכנן יוכלו לכונן אש קטלנית בעת הצורך. יתרון רב נודע לצלף שכרטיס הטווחים שלו מוכן מראש, כשבו מצוינים בדייקנות הטווחים השונים שמסביב ליישוב. בעת מזג אוויר נוח מסוגל צלף כזה לפגוע בכדור ראשון ברמות אף בטווח של 600-700 מ'. יתרה מזאת, הצלף ביישוב מסוגל להכיר את עצמות הרוחות וכיוניהן בטווחים השונים, ללמוד על השפעתן בעת ירי, ולרשום כל זאת ב"כרטיס רישום לצלף". דרך זו מגבירה את סיכווי הפגיעה גם בעת שהרוח נושבת.

התחמושת לצליפה

הקליע הנו הגורם החשוב והראשוני בירייה מדויקת. מתכנני התחמושת ויצרניה מכינים את התחמושת לפי מפרט טכני המוכתב להם, או על-פי קביעתם את ייעודה של התחמושת. הרובה ואבזריו בנויים באורח

המאפשר שיגור קליעים בדיוק מרכי ובט" ווחים מתאימים. אולם טיב התחמושת אינו הגורם הבלעדי הקובע את תוצאות הקליעה (כלומר את ממדי המקבץ). שילוב סוג התחמושת עם הקנה המתאים תורם באורח ניכר לשיפור התוצאות.

כשאנו דנים ביכולת קביצה שאינה מושפעת מהגורם האנושי, כוונתנו לכך שנשק ותחמושת מסוימים בטווח כלשהו מקבצים את הקליעים בעיגול בעל קוטר מסוים או במלבן שסכום צלעותיו $X + Y$. זה המקבץ ה"טבעי" של אותו שילוב. שיפור המקבץ האמור לא ניתן להיעשות על-ידי היורה, שכן מדובר ב"פיזור טבעי" של הקליעים בתנאים הנתונים. מכאן שהצבא יחפש תמיד את התחמושת הטובה ביותר הרובה הצלפים; זו בשילובה עם הנשק תאפשר השגת מקבץ קטן מקוטר המטרה בטווח המסוים, שאם לא כן לא יהיה לצלף סיכוי להבטיח פגיעה ביריית הכדור הבודד אף בירי המעולה ביותר. יתרה מזאת, רבים הם סוגי התחמושת בקוטר ומשקל קליע שווים היכולים להיירות באותו הרובה. לצלף בוחרים נוסף לתחמושת ה"רגילה" לצליפה קליעים לתפקידים מיוחדים. בעת שקובעי תורת הצליפה מזמינים תחמושת הריהם מכוונים אפוא לסוג אשר יבטיח את מיטב הקביצה ויעילות הפגיעה, כולל בטווחים ארוכים ובעת שנושבת רוח. בהתאם לכך חייב הצלף הצבאי לוודא שהסדרה המסוימת מסוג התחמושת שבידו אכן מתאימה לרובהו האישי. (על סוגים שונים של כדורים – ראה בטבלה שלהלן).

הבנת טיב התחמושת ואופיה כרוכה בביאור המונחים "פיזור בליסטי" ו"מקדם בליסטי". כתוצאה מאי אחידות התחמושת ומאי אחידות מוחלטת במהירות הקליע בין כדור לכדור נוצר סביב הנפ"ם (נקודת פגיעה ממוצעת) פיזור המכונה – פיזור בליסטי. המקדם הבליסטי (המצויין באות "C") הנו מרד המציין את מידת התנגדות האוויר לקליע, גורם המשפיע על האטת המעוף ועל נפילת הקליע (עקומת מסלול המעוף). יותר מאשר משפיעה משיכת הארמה. נוסחת המקדם הבליסטי הנה:

$$C = \frac{\text{מסה}}{\text{מקדם הצורה} \cdot \text{של הקליע} \times \text{קוטר הקליע}}$$

הצורה מתייחסת הן לצורת עיצובו של הקליע (חוד משופד, חלול או רך, ונב"סירה או בסיס שטוח) והן לחומר ממנו הוא עשוי. ככל שקליע כבד יותר גדל המקדם הבליסטי שלו, ומקדם בליסטי גדול יותר הנו עדיף הן לגבי האנרגיה הקינטית, הן לגבי היסט הרוח והן לגבי מתינות "נפילתו" של הקליע.

רובה הצלפים

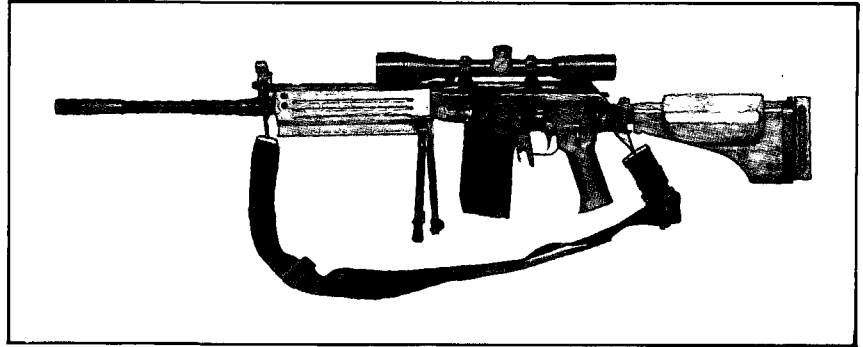
השוק העולמי מוצף במאות דגמים של רובים עם טלסקופים המיועדים לציד

לעומת זאת אין להכביד במשקל הרובה המיועד לצלף החי"ר, הנאלץ לעתים לשאת את רובהו למרחקים ארוכים; משאלתנו שההדק של הרובה יהיה "קל" לשם הוצאת כדור מדויק ללא מאמץ של האצבע הלוחצת על ההדק, אך עלינו לזכור שבתנאי שדה, בעת התרגשות הקרב, בעת ציפייה "על", עלול מצב זה להגביר את הסיכוי לפליטת כדור. שיקולים אלה ורבים אחרים מוליכים אפוא לפשרות.

טלסקופ הכיוון

טלסקופ הכיוון הנו הכוונת התקנית של הצלף וסימנו המובהק של רובה הצליפה. במדינות שונות תכננו היצרנים את הטלסקופ והמתאם כמקשה אחת, שעם הסרתה אין מתאם או תושכות למתאם העשויות להצביע שמדובר ברובה צלפים. כך בנוי לדוגמה, המתאם לרובה הצלפים הגרמני G3SG1. הטלסקופ שלו יורד עם המתאם, והרכבתו נעשית באמצעות רגלי הצבת של המתאם, הנתפשות בפסים מקוריים שבגוף הרובה. יצרן טלסקופ זה אמר לי, כי זו הייתה דרישת הצבא הגרמני, כדי ש"אם יעמוד הצלף ליפול בשבי, ויכל להשמיד את הטלסקופ או להעלימו, כשהוא נותר עם רובה רגיל". טלסקופ הכיוון הוא אמנם תוספת לרובה, הבאה במקום כוונות המתכת הרגילות, אך ברוב רובי הצלפים קבועות אף כוונות מתכת, המיועדות למקרה חירום. השימוש בטלסקופ הכיוון עשוי לצמצם את "טעות הכיוון", המהווה גורם בסיכויי הפגיעה, אך אין הטלסקופ הופך את היורה לצלף. בראש וראשונה יש לדעת לקלוע.

טלסקופ הכיוון מכיל בתוכו צלב, חץ, או צורה אחרת המשמשים ככוונת, וניתן לאפסו למגבה ולצידוד. רבים סוגי הטלסקופים, החל במתקן פשוט שאינו אלא צינור ובו עדשות בלתי משוכללות, וכלה בטי-טלסקופ בעל הגדלה משתנה, עינית מתכת וזונת, עקומה מתכווננת לטווח ועוד. רוב רובם של הטלסקופים הנפוצים כרחבי העולם אינם מיוצרים לפי מפרט צבאי, ואינם עומדים בדרישות של טלסקופ צבאי. רצוי להגדיר בכמה מלים את ההבדלים שבין טלסקופ המיוצר לשימוש אזרחי (לקליעה



"גליל צלפים" 7.62 עם טלסקופ כיוון "נמרוד" 40 x 6

לצורך בחירת רובה צלפים תקני לצבא האמריקני. נבחנו שישה רובים, ביניהם ה-M-21 (שהוא M-14 משופר) וה"רמינגטון" M40A1, רובה בריחי שנבחר אשתקד לשמש כרובה הצלפים של ה"מריונס". לצוות המחקר היה ברור, שהרובה שייבחר לא יהיה בהכרח מערכת הנשק היעילה ביותר או האינדאלית, אלא הטובה ביותר שניתן להשיג במאמץ פיתוח קטן יחסית; מערכת היורה תחמושת תקנית שניתן להשיגה בצינורות האפסנאות הרגילים.

התאמת הרובה ליעודו והאילווצים בכחירה

על בחירת רובה הצלפים להיעשות לאחר החלטה לגבי סוג התחמושת הנורית ולגבי אופי המבצעים בהם מיועד כלי זה לפעול. זהו הצעד הראשון בבחירה. אינו דומה רובה היורה תחמושת 7.62 מ"מ; כשם שאינו דומה בהכרח רובה צלפים לחי"ר לרובה צלפים לתפקידים מיוחדים. על משקל הרובה ומבנהו לעמוד ביחס לתחמושת הנורית ממנו. עם זאת אנו מוצאים רובים מסחריים (לא צבאיים) המיוצרים בקטרים שונים, מבלי שהמבנה הכללי שלהם ישתנה. בעת תכנון רובה צלפים או בבחירתו יש לשקול את התכונות השונות הנדרשות ממנו ולמצוא את שביל הזהב בין משאלות, אשר מגמותיהן סותרות במידה מסוימת זו את זו. היינו רוצים שהרובה יהיה בעל קנה כבד כשל רובה תחרות, כדי להשיג יתר דיוק, אך

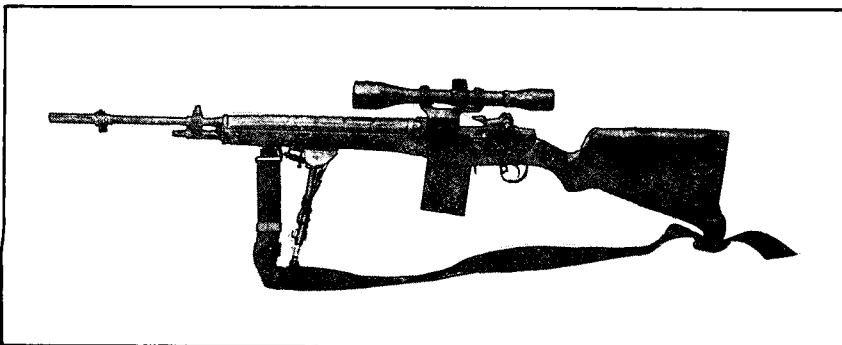
ולקליעה במטרה, המכונים אך בטעות "רובי צלפים". בכלל מבחר זה כמעט ואין למצוא רובה צלפים צבאי, שכן רובי הצלפים לצבאות מיוצרים או מותאמים לפי הזמנת הצבא הנוגע בכך, ונדיר למצוא בפרסומים מסחריים. צלף הממלא תפקידים מיוחדים, או צלף שאינו משתייך למסגרת צבאית תקנית, יכולים למצוא מבחר לא מבוטל של רובים עם טלסקופים היפים לצליפה, אך יש הבדל בין הטיב הנדרש מרובה העשוי לירות עשרות או מאות כדורים והמטופל בידי "משוגע" לקליעה, לטיב הנדרש מרובה הנועד לירות אלפי כדורים, דוגמת הרובה הצבאי, אשר ממנו נדרשת אף עמידה בתנאי סביבה.

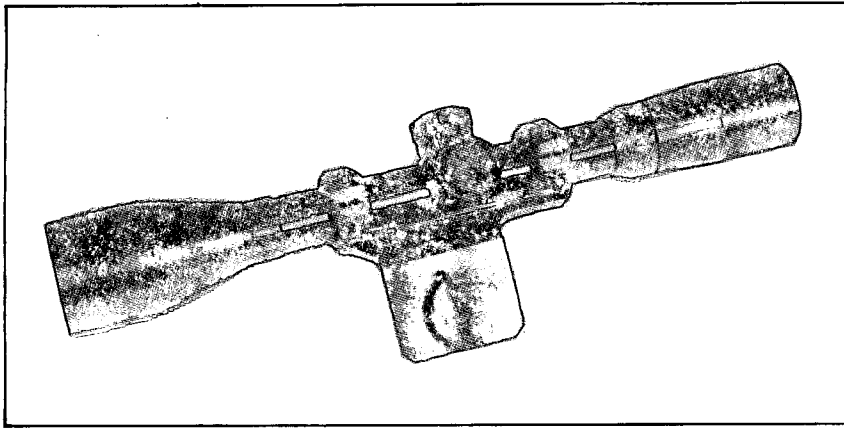
צלף חי"ר זקוק לרובה החייב לענות על דרישות הגבוהות בהרבה מאלה של רובה הנועד לציד או לספורט, בכללן דרישות חימושות, שלא לדבר על נתונים מבצעיים תפקודיים של הרובה. לו נדרשתי להביע משאלה, כיצד הייתי רוצה לראות רובה צלפים לחי"ר, הייתה תשובתי: "נוח וקל כמו רוס-ר"קל, מדויק עד 1,000 מטר כמו רובה לתחרויות שולחן, ועונה לדרישות חימושות מבחינת אמינות התפעול ותנאי סביבה". אולם במציאות אין משאלה זו ניתנת להגשמה בנקל.

ייצורו של רובה צלפים שיאוחזו בו כל המעלות ולא יימצאו בו חסרונות, הנו כמובן אידיאל שלא ניתן להגשמה; כך שבסופו של דבר מוכתב אפיון הרובה על-פי רצונות מנוגדים אשר נמצאת ביניהם פשרה. בשנים האחרונות לובש רובה הצלפים צורה של מערכת נשק מורכבת הכוללת בין היתר: תחמושת מסוגים שונים, טלסקופ, כוונת מגבר אור כוכבים, הכנה לדורגל, הכנה לעמעם לתפקידים מיוחדים ועוד, כשפ-ריטים אלה מרוכזים בנרתיק נשיאה.

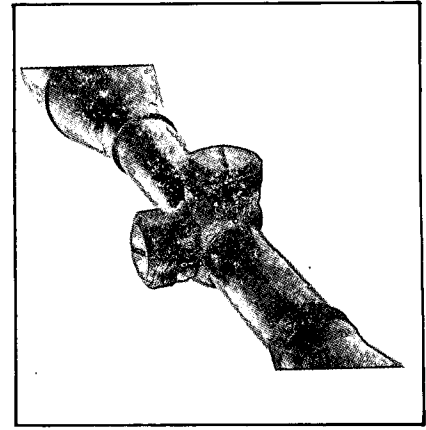
לא רבים הם סוגי רובי הצליפה הצבאיים, ואף אלה אינם מהווים אלא דגמים משופרים של רובים צבאיים, אשר הוגדל שיעור דיוקם, הורכב עליהם טלסקופ, ונערכו בהם שיפורים אחדים. מעטים הרובים שפותחו מיסודם כרובי צליפה דוגמת ה"דרגנוב" הרוסי, (ראה במסגרת נפרדת, עמ' 81). בסוף שנת 1979 נערך בארה"ב מחקר

רובה צלפים "M-14" משופר עם טלסקופ "נמרוד" 40 x 6





טלסקופ כיוון "נמרוד" 6 x 40



פרטי תוף הטווחים ותוף הצידוד

הבליסטית", ואי אפשר להגדיל יותר מן הררוש לטווח האמור.

בחלק מהטלסקופים בעלי ההגדלה המ- שתנה נראות נימות הצלב דקות יותר בהגדלה בשיעור גבוה, ועבות יותר בהגדלה נמוכה. לטווחים ארוכים חשוב שהצלב יהיה דק, כדי שלא יסתיר את המטרה. באור דל ובלילה יש לעומת זאת לצמצם את ההגדלה, כדי שכמות האור הנכנסת תגדל, ושהצלב ייראה "עבה יותר" על רקע המטרה.

לקליעה למטרה או לציד מעדיפים רבים טלסקופ בעל הגדלה משתנה, אך לצלפים בצבא (בעיקר בחי"ר) עדיף להשתמש בטלסקופ בעל הגדלה קבועה, אשר בו אף נעשה שימוש מוצלח במלחמת העולם השנייה ובמלחמת וייטנאם. שום טלסקופ בעל הגדלה משתנה אינו עומד בתנאי סביבה כמותה מידה כמו טלסקופ בעל הגדלה קבועה. בטלסקופ בעל הגדלה משתנה יש יותר חלקים נעים, והטבעות המסתובבות סביב גוף הטלסקופ נשחקות, גורם הפוגע במשך הזמן באטימות הטלסקופ כנגד לחות ואבק. נוסף לכך יש לזכור, שלא תמיד מציב הצלף את ההגדלה הנכונה לתנאי האור, המרחק וסוג המבצע, ואז יוצא השכר שבשימוש בטלסקופ זה בהפסד. בארה"ב פותח טלסקופ מתכוונן לטווח - A.R.T. הוא תוכנן כך, ששינוי ההגדלה, מדידת הטווח והטיית הטלסקופ לצורך ההגבה (הטייה חיצונית במתאם) נעשים בו זמנית. טלסקופ זה נמצא בשימוש בצבא ארה"ב. בניסויים שערך ה"מרנס" האמי ריקני בשנים האחרונות לשם בחירת טלסקופ תקני נפסל ה-A.R.T., ותחת זאת הועדף פיתוחו של טלסקופ בעל הגדלה קבועה עם תוף טווחים ותוף צידוד.

מתאמים לטלסקופים

המתאם הנו החלק המחבר את הטלסקופ אל הרובה. טלסקופ כיוון לצלף, ויהיה טיבו מעולה ככל שיהיה, הנו חסר ערך, אם לא

לטעות במיקוד וגורמים לקלקול הטלסקופ. מוטב לכוון את העינית במפעל בעת הייצור, ולאפשר באמצעות סידור מכני כיוון מחדש רק על-ידי טכנאי מיומן בדרג חימושי בכיר.

סוגי הטלסקופים

לרובי צליפה בעלי קליבר 7.62 מ"מ עומדים לבחירה טלסקופים מן הסוגים העיקריים הבאים: טלסקופ בעל הגדלה קבועה, טלסקופ בעל הגדלה משתנה וטלסקופ מתכוונן לטווח.

הטלסקופ בעל ההגדלה הקבועה מורכב במתאם אל הרובה. שיעור הגדלתו הנו: 3x, 4x או 6x (ואפשר יותר) והוא בעל לוח שנתות (מכוון) לכיוון למטרה, המצויד לעתים בסימנים למדידת טווח ולהיסטרוח ותנועה. כן כולל הטלסקופ תוף טווחים ותוף צידוד הניתנים לאיפוס.

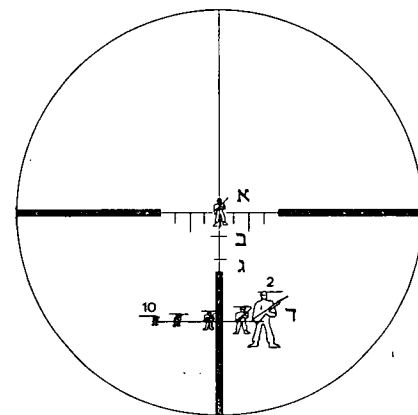
לתצפית על שטח רחב ולא עמוק במיוחד נוחה יותר הגדלה נמוכה, לעומת זאת עדיפה הגדלה בשיעור גבוה לצורך זיהוי עצם מסוים או עצמים מסויים הנמצאים בתוך צמחייה. יש לציין שככל שמתעצמת ההגדלה, קטן שדה הראייה, ולהיפך.

לכיוון ולירייה עדיפה הגדלה בשיעור גבוה, אלא אם מדובר ב"טלסקופ מתכוונן לטווח", שבו ההגדלה קשורה ב"עקומה

ולציד) לבין טלסקופ המיועד לשימוש צבאי. נוסף לדרישות האג"מיות (צורת לוח השנתות, אופי התופים, אפשרות למדידת טווח) חייב הטלסקופ הצבאי לעמוד בס"בילות של ירייה בקליבר גדול של כ-7.62 מ"מ ושל יריית אלפי כדורים. רבים הטלסקופים המסחריים אשר כוחם יפה רק ליריית קליבר זעיר (0.22 - טוטו), אחרים לא ינזקו אמנם בירייה מרובה M-16 בקוטר 5.56 מ"מ בעל רתיעה קלה, אך מעטים מהם יעמדו ביריית אלפי כדורים 7.62 מ"מ בלא להינזק. נוסף לכך נדרשת מהטלסקופ הצבאי עמידה בתנאי סביבה, כגון לחות, חום גבוה, קור עז, טלטול ואף נפילה מגבהים מסוימים. ייצורו של טלסקופ מעין זה הוא יקר לאין ערוך בהשוואה לטלסקופים הרבים הרווחים בשוק, אשר אינם עונים לדרישות אלה.

כשהצבא נזקק לטלסקופ עבור רובי הצלפים שלו, אין לו אפוא בררה אלא להזמין טלסקופ "תפור" לפי דרישה, וכאן נפתח תהליך ממושך מאוד. מתחילת גיבוש המפרט הטכני של הטלסקופ ועד בניסתו של זה לשירות עשויות לחלוף 3-5 שנים ויותר. תהליך ממושך זה מחייב את קובעי מדיניות הצליפה לחזות הרבה קדימה ולצפות לעשור הבא, שאם לא כן יישארו הרובים המיועדים לצלפים ללא טלסקופים צבאיים.

התאמת הטלסקופ לעין הצלף: ברוב הטלסקופים הצבאיים אין התאמה אישית לעין; הם מכוונים מראש לראייתו של אדם צעיר, ומכאן שעל הקלע הקשיש להיוקק למשקפים כדי לראות בעדם ברור. כותב רשימה זו גורס, שברובי צלפים חייבת העינית להיות קבועה, בלתי ניתנת לסיבוב, שכן הסיבובים פוגמים באטימות, מוליכים



לוח השנתות ומדידת הטווח בטלסקופ "נמרוד" (א) המכוון הנכון 200-800 מ' (ב) מכוון לטווח 1,000 מ', כאשר תוף הטווחים מתואם ל-800 מ' (ג) מכוון לטווחים ארוכים בתחמושת בעלת מהירות לוע נמוכה (ד) מדידת טווח לפי דמות אדם עד המפסעה (1 מ')

ראה ספרי "חזור ולמד לקלוע", הוצאת "מעריב", עמ' 64.

הותקן עבורו מתאם אמין. אמנם כל חובב קליעה או ציד יכול לפנות לבית מלאכה ולהתקין לרובהו טלסקופ, או לרכוש לעצמו באחד מבתי המסחר לנשק את אחד המתאמים המסחריים העולים בסך הכל כמה עשרות דולרים. אך הצלף בצבא או באחת השלוחות של מערכת הביטחון אינו רשאי להרכיב בעצמו טלסקופ על רובהו. משימה זו מוטלת על אלה שאמונים על בחירת רובה הצלפים וכל אביזריו, הן מן הבחינה המבצעית והן מן הבחינה החימושית-טכנית.

הירי

התורה הנוגעת לפעולת הצלף כוללת את העקרונות היסודיים של הקליעה והשראות בתוספת המיומנות המיוחדת לצלף. שטחי ההתמחות שהצלף צריך לשלוט בהם בצורה מושלמת הם: מיכוון, לחיצת הרק, נשימה, הערכת טווחים וקריאה נכונה של הרוח והשפעותיה. כמו-כן חייב הצלף לשלוט היטב בתפעול הרובה והטלסקופ, להבחין בין סוגי התחמושת השונים, ולרעת לפעול כשדה בצמוד ליחידה, בעמדה עם בן זוג ובחייל בודד. להלן אתייחס למרכיבים אחדים המציינים את ירי הצלף.

בחירת טווח הירייה: הצלף חייב לדעת לבחור את הטווח הנכון לירייה, על מנת להבטיח פגיעה. בחירת הטווח מותנית ביכולת הקביצה של הצלף וצידו, ובהשפעתם של גורמים אטמוספריים על יכולת המקבץ. מכל מקום, על הצלף לחפש תמיד דרך להתקרב ככל האפשר אל מטרותיו.

בצבאות רבים מקובל להגדיר את יכולת הצלף היורה כדור 7.62 (או דומהו) כדלהלן: פגיעה בכדור ראשון במטרת ראש מ-300 מ', במטרת חצי דמות - מ-600 מ' ובמטרת דמות שלמה או במטרה מקובצת (צוות מקלע) - מ-800-900 מ'. הערכה זו יפה לתנאי מזג אוויר טובים, יש לזכור, כי בקרב נופלים הישגיו של הצלף לעומת הישגיו באימונים.

תנוחת הירייה: תנוחת הירייה הנה גורם חשוב המשפיע על דייקנות הצליפה. להלן תנוחת הירייה הכלליות לצלף: שכיבה על הקרקע, כריעה, קריסה, ישיבה, עמידה (בצדי מחסה או מעליו), ירי שולחן. לכל אחת מתנוחות אלה הסתעפויות המושפעות מגורמי השטח ומתנאים נוספים.

יריית חתף וירייה למטרה נעה: הצלף חייב לסגל לעצמו יכולת לירות ולפגוע במטרה חוצה (נעה לרוחב החזית) בטווח שעד 200-300 מ'. עליו ללמוד את שיטת המעקב והירייה, ולעמוד על שיעור ההיסט הנובע כתוצאה מהתנועה. יריית חתף הנה "לחם חוקן" של הצלף; יכול הצלף לשכב שעות ולארום למטרתו, אך היא תופיע רק לשניות מעטות, וזו ההזדמנות הנקרית לו. מיכוון ממושך אינו תורם לצליפה מדויקת, ההפך הוא הנכון.

הצלף כצופה: כאמור שואף הצלף להגיע

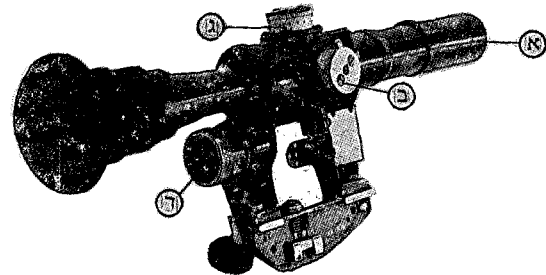
טלסקופ P.S.O.1 לרובה הצלפים "דרגנוב"

הגדלה - פי שלושה; קוטר עצמית - 25 מ"מ; משקל עם מתאם - 520 גרם; שינוי תוף טווחים - 0-1,000 מ'; נקישות: 0-300 מ' - נקישיה לכל מאה, 1,000-300 מ' - נקישיה לכל חצי מאה.

לוח שנתות: מכוון עיקרי - חץ דק פתוח, לשימוש עד 1,000 מטר תוך הגבהה בתוף הטווחים. מתחת למכוון העיקרי שלושה חצים ("מכווני עור") לכיוון 1,000, 1,200, 1,300 מטר. כאשר התוף מיוצב ל-1,000 מ'. משני צדי המכוון העיקרי שנתות של חצי אלפית להיסט הנגרים מרוח. (כשאינן זמן להשתמש בתוף הצידוד). בהמשך לשנתות ההיסט - מאזנות.

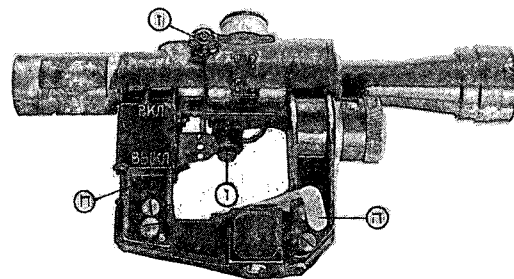
משפך טווחים - מבוסס על 1.7 מ' (גובה אדם) מ-200-1,000 מ'; תוף הצידוד - בנקישות של 0.5 אלפית. תאורת לילה ללוח השנתות - כמו ב-R.P.G., נורית וסוללה. גילוי אור אינפרא-אדום: הטלסקופ מצויד בלוח פלורוסנט לגילוי אור אינפרא-אדום, המוצב בצורה אנכית ומופעל על-ידי מתג הנמצא בצדו השמאלי של הטלסקופ. אם יש ממול אור א"א הריהו נראה כנקודה אדומה. לשם ירייה למקור האור א"א על הכוונת להיות מיוצבת ל"400", חץ הכיוון מואר ומכוון לנקודה האדומה.

המתאם: במרכזו מהווה המתאם מקשה אחת יצוקה עם גוף הטלסקופ. חלקו התחתון של המתאם זהה לזה של טלסקופ R.P.G., והוא מחובר בברגים לחלק העליון של המתאם. הטלסקופ אמין בפירוק ובהרכבה.

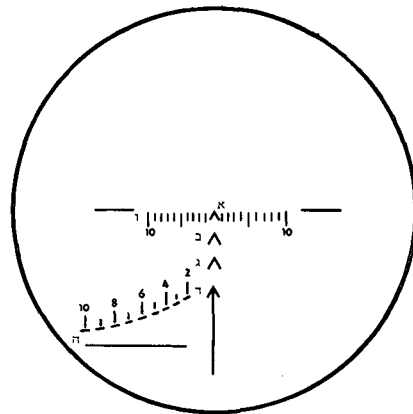


מבט מימין

(א) מיצל עוצמית פתוח (ב) תוף צידוד (ג) תוף טווחים (ד) סוללה חשמלית (ה) מגוף סגר - המתאם (ו) בית הנורית (ז) מתג לגילוי אור א"א (ח) מתג תאורת לוח שנתות.



מבט משמאל



לוח שנתות ומדידת הטווח בטלסקופ P.S.O.1

(א) מכוון עיקרי (ב)ג(ד) מכוונים ל-1,000, 1,200, 1,300 מ' כאשר תוף הטווחים מתואם ל-1,000 מ' (ה) משפך טווחים מבוסס על גובה אדם 1.7 מ' (ו) שנתות להיסט בשל רוח ותנועה.

מס' סדר	הכרז והארץ הייצור	הקוטר	צורת הקליע	אורך הקליע במ"מ	משקל הקליע בגרמים	מהירות לוע ממוצעת מ/ש'	הערות
1	תחמושת רגילה ישראל	7.62x51	משופר, זנב-סירה	29.5	9.3 9.4	840	
2	תחמושת צלפים מיוחדת, ישראל	7.62x51	משופר, זנב-סירה	29.5	9.3	840	תחמושת בעלת כושר קביצה משופר במיוחד
3	F.N.M. פורטוגל	7.62x51	משופר, זנב-סירה	30	9.5	840	תחמושת מסדרות רגילות בעלת מקבץ משופר
4	MATCH M-118 ארה"ב	7.62x51	משופר, זנב-סירה	33	11.2	780	תחמושת הצלפים התקנית בארה"ב
5	F.N. MATCH 1978	7.62x51	משופר עם חוד חלול קטן, זנב-סירה	31.5	10.9	815	כדור בעל קליע: 308 INTERNATIONAL 168 GRAN HOLLOW POINT הנחשב למעולה בדיוקו
6	M-21 אמריקני-ארוך	7.62x63	משופר, זנב-סירה	26.5	9.7	850	הכדור של רובה הצלפים "גרנד" MID סימנו בארה"ב: 30-06
7	רוסי לצליפה	7.62x54R 54	משופר, זנב-סירה	32	11.7	כ"800	מתאים לרובה הרוסי "מייסינג-נגאנט" ולרובה הצלפים "דרגונוב"

מיוחדים בלבד, ואין לראות בו חלק בלתי נפרד של רובה הצלפים בחייר. להבהרה נוספת: "משתיק קול" יהיה עמעם המורכב על רובה שבו יורים תחמושת תת-קולית שמהירות הלוע שלה אינה עוברת את ה-330-340 מ/ש, כלומר מהירות הקול. השפעות מזג האוויר על הצליפה: התי-עלמות מהשפעת תנאי מזג האוויר על הירי גורמת להחטאות. על הקליעה המדויקת משפיעים מכלול גורמים אטמוספריים. מבנה הקרקע משפיע על כיוון הרוח ועצמתה, ואילו הרוח ורחסות האוויר גורמים להתנגדות שונה לקליע במעופו. כן משפיעים על הצליפה מידת החום, הלחות, החזרת החום מהקרקע ושכירת קרני אור עקב שינויים במידת החום (הן הסביבתי והן זה העולה מן הקנה לפני הטלסקופ).

סיכויי הפגיעה

כאשר דנים בסיכויי פגיעה של הצלף בכדור ראשון, יש להכיר את הגורמים המשפיעים על הסיכויים, לראות בעיניים פקוחות את המגבלות, ולהשתדל לשפר את הניתן, כדי להעלות את אחוזי הפגיעה.

שתי קבוצות גורמים משפיעות על סיכויי הפגיעה - פיזור המקבץ ונדירות הנפ"ם:

פיזור המקבץ כולל: פיזור בליסטי (הפיזור של התחמושת בעת הירייה), פיזור מערכת הנשק (הרובה והטלסקופ) ופיזור הכרוך בגורם האנושי של הצלף, כגון: שינוי מכוון, שינוי קיצוני באחיות הנשק ובהשענתו, וכל

עם עמעם יירי בלעדיו. נקודת הפגיעה הממוצעת עשויה להישמר רק עם עמעם "קבוע". הוספת העמעם גורמת קשיים בעת נסיעה ברכב ובעת הליכה כאחד, שכן הרובה "מתארך" מלפנים ומקבל משקל (של ק"ג בערך). שינויים נזק בעת תנוחת הירייה השונות. במצב שכבה, כאשר הרובה מוצב על הדרוגל או נשען על שק מלפנים, נותר מצב הירייה יציב. כמעבים אחרים, לעומת זאת, כאשר יד שמאל חייבת לאחוז במתפש (בעת כריעה, ישיבה וקריסה) מערער העמעם במשקלו את היציבות, עד שקשה לאחוז את הרובה זמן ניכר לשם הוצאת כדור טוב, או להישאר לאורך זמן במצב "על".

תופעה נוספת בעת ירייה עם עמעם היא, שכירייה ברובה מיטען ניתנים על פני היורה ועל עיניו חלקיקי אבק שרפה וגזים, גורם המאלץ את הצלף להרכיב משקפי מגן. המפריעים למכוון של צלף החייר ומהווים מחזיר אור לכיוון היריב. נוסף לכך, גורמת התחממות העמעם "למיראז'י" לפני הטי-לסקופ ומעוותת את המכוון. שיירי גזים המתנפלים מקצה העמעם (או ממפנה הגזים אם יש כזה) מפריעים אף הם למכוון חוזר בירייה מהירה, הם מסתירים את הראות למטרה, ויש לחכות מספר שניות עד התנדפותם. בנשוב רוח הם מתנפלים מהר, אך בלעדיו יש להמתין לעתים 10-15 שניות. לרעתי יש לפעול עם עמעם בתפקידים

לטווח ירייה ופגיעה וודאית בלא להתגלות. כדי להגיע לעמדה הדרושה עליו לצפות, לברור דרך ולהתקדם. כאשר הצלף אינו יורה (וזה רוב הזמן) הריוה אוסף ידיעות בעזרת כלי התצפית שלו: משקפת, טלסקופ-תצפית, וכמובן טלסקופ הכיוון של הרובה שלו. התצפית הנה אפוא חלק מתפקידו של הצלף, ואת הדיווח על הנעשה הריוה מעביר למפקדיו.

ירייה בדמדומים וכחשכה: מי שאינו מכיר את רובה הצלפים וטלסקופ הכיוון, אינו משער לעצמו באיזה דיוק ניתן לכוון ולירות עם שחר, אחרי שקיעת החמה וכאשר כבר נופל החושך (בעיקר בלילות בהירים), וכל זאת בעזרת טלסקופ הכיוון הרגיל, שאינו מצויד בשום תאורת לילה לשנתות.

אמצעי ראיית לילה וכוונת מגבר אור כוכבים (מא"ך S.L.S.). ברוב הצבאות ניתן עתה להרכיב לרובה הצלפים כוונת לילה בעלת הגדלה של פי 4-6, המאפשרת לפגוע בדמות אדם בטווח 200-300 מ'. למעשה הפכה כוונת המא"ך לחלק קבוע במכלול הנשק של הצלף.

העמעם: מטרת העמעם להקטין את קול הנפץ ברובה, ולהקשות על היריב את גילוי מקור הירי. יש גורסים שהרכבת עמעם מקטינה את קפיצת הקנה אחרי הירייה ומאפשרת חזרה מהירה למכוון שני, אך זאת ניתן להשיג גם באמצעות קנה כבר יותר, ובעיקר בעזרת מפצה סטייה (צורת סתר-שף). יש לזכור שיש שוני רב בנפ"ם בין ירי

סטייה מהציר הנלמד, ובחירת ציר חדש תוך תנועה (לעתים חפוזה).

• בהכנה עצמה קיימת היצמדות לציר, כאשר אמצעי העזר העיקרי הוא טבלת האזימוטים והמרחקים, גורם המקשה על יכולת התמרון ומחייב היצמדות חסרת גמישות לציר.

• הלימוד מבוסס על שינון ולעתים על ספירת תוואי שטח ללא קשר הגיוני ביניהם.
 • לא תמיד שותף הסייר להכרעות בבחירת הציר ובאפשרויות האחרות.
 • קיימת נטייה להיצמד לדרכים וצמתים מרכזיים.

עיקרי השיטה המוצעת

אמצעי החישה הרבים, הצורך במודיעין רצוף ומעודכן, יכולת תמרון וביטחון בזמן התנועה בשטח – כל אלה מחייבים פיתוח שיטת ניווט מתאימה, אשר תיתן מענה אף לאילוצים המתרחשים במפתיע, תוך כדי תנועה, ושתוכל להתמודד עם המציאות המסוכנת של שדה הקרב העתידי. להלן יסודות שיטה זו וסדר ניהולה.

ככלל – אין להכתיב בשלבים הראשונים ציר מוכן מראש, גם אם בסופו של דבר מחייב הדרג הפוקד תנועה בציר מסוים. הסייר חייב לבצע את כל ההכנות הדרושות בלימוד השטח לפני קבלת המשימה.

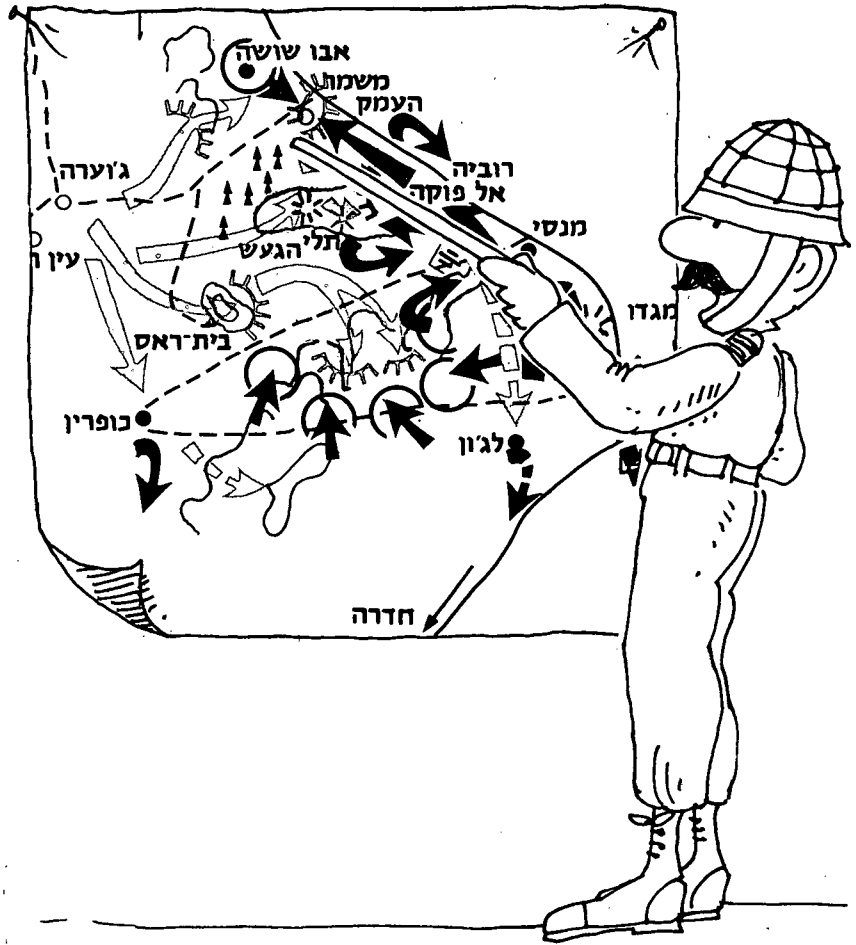
א. תיחום הגזרה בה מתבצעת הפעולה.
 ב. סימון קווי הרכס בגזרה כולה, על-פי שיטת שחר שפירא.
 ג. ניתוח מבנהו של השטח ואופיו, דיון ותחקיר.

ד. קבלת המשימה והנתונים הדרושים.
 ה. בדיקת דרכי תנועה אפשריות לביצוע המשימה.
 ו. סימון כל התוואים הברורים והעיקריים שישמשו כעזר בניווט.
 ז. בחירת ציר תנועה כללי.
 ח. הכנסת טעויות מכוונות בציר כעזר לניווט.

ט. הכנת מרשמי עזר.
 י. תחקיר ודיון.

תיחום: על התיחום להיעשות בגזרה רחבה של אזור הפעולה, במגמה לקבוע מסגרת לאזור הפעילות. גבולות הגזרה יהיו תוואי שטח ברורים מאוד, ואין להעביר גבול גזרה החותך ערוצים או רכסים. התיחום ייעשה על תוואי שטח בלבד ולא על תכנית, דרכים או יישובים.

סימון קווי רכס: שיטת שחר שפירא הנה בעיקרה שיטה טכנית לסימון כל קווי הרכס בשטח התיחום. מתחילים בשלוחות הנמוכות, ולאט לאט מתקדמים עד הגבוהות, כאשר מדגישים את החיבורים ביניהן לפי מספר השלוחות המתחברות. את הסימון רצוי לעשות על גבי מפה לבנה (ללא קורדים וסימונים אחרים), כששניים או שלושה



סרן עמוס בשן

ניווט והתמצאות

שיטת הסיור הנלמדת כיום ברוב היחידות בנויה על-פי השלבים הבאים:

- א. בחירת ציר התנועה וסימונו על גבי המפה.
- ב. חלוקה למגמות ביניים.
- ג. הכנת טבלת אזימוטים ומרחקים.
- ד. לימוד הציר ותוואי השטח בו הוא עובר.
- ה. תחקיר ולימוד בעל-פה.

שיטה זו, המחייבת דיוק רב בהכנה ובביצוע, מבוססת על ציר נתון או מתוכנן, כאשר הניווט מתרכז בעיקר בלימוד הציר ותוואי השטח בו הוא עובר. יתרונות שיטה זו נובעים מפשטות הלימוד, מהטכניקה הברורה ומחוסר הצורך להתבסס על אינטואיציה או יכולת אבחנה, אך זו לוקה בחסרונות אחדים:

• קיימת אפשרות להיתקלות במכשול מלאכותי או בכוחות אויב בלתי נצפים מראש לאורך הציר, גורם העלול לחייב

שדה הקרב של שנות ה-80 צופן בחובו שינויים רבים. עם מאפייניו ניתן למנות שלושה מרכיבים עיקריים: אזור לחימה רווי כוחות וכלים, תנועות מהירות יותר בשטח ואמצעי תצפית וחישה משוכללים עד מאוד. על רקע זה תעמודנה בפני הסיור בעיות ודרישות מורכבות ביותר. החידושים באמצעי הניווט ובעזרים (כמו מפות מפורטות) מס' יועים אמנם, אך לימוד הניווט ממשוך להוות אמצעי עיקרי להבטחת ביצוע המשימה. להלן נבדוק את שיטת הניווט הנהוגה כיום, תוך ניסיון להצביע על שיטת ניווט אשר תתאים למורכבותו של שדה הקרב העתידי.

אנשים עובדים על אותה מפה. יש להקפיד על הדיוק ועדינות הקווים.

ניתוח השטח: ייעשה לאחר סימון כל הרכסים העיקריים והמשניים. בניתוח יש לאתר את אגני הניקוז, המוקפים על-ידי הרכסים השייכים לכל ואדי. כמובן יש לאפיין את מבנה השטח לפי האגנים, לבדוק כיווני זרימה וכיווני רכסים, לאתר פתחות, מצרים וצורות שטח מיוחדות, ובמיוחד לעמוד על הקשר בין האגנים ובין הרכסים. על הניתוח להתבצע בנפרד או בקבוצות דיון ולימוד, כדי שאפשר יהיה לדלות את מרב הפרטים שניתן להשיג. יש לשים דגש על המבנה הטופוגרפי ולא על התכנית, ולהתעלם בשלב זה מדרכים וצירים העוברים בגורה. רק לאחר ניתוח השטח, יש למקם את הדרכים והצירים העיקריים ואת פרטי התכנית.

קבלת משימה: בהנחה שעם קביעת גבולות הגורה ניתנת התראה לגבי המשימה ואופיה, ניתן בשלב זה לקבל פרטים יותר מדויקים על אופן ביצועה. על הפירוט לכלול נתונים, ידיעות ומגמות הקשורים במשימה או בדרך אליה. בשלב זה אין להכתוב עדיין ציר תנועה, כדי לאפשר בדיקת ררכי פעולה אפשריות.

בחירת אזור התנועה: בשלב זה תעלינה האפשרויות השונות לנוע לקראת המשימה. אפשרויות אלה תהיינה מכל הכיוונים, ולא דווקא מכיוון מסוים, ומתוכן ייבחר אזור התנועה העיקרי.

בחירת תוואי עזר לניווט: יש לסמן את כל התוואים הברורים שניתן להיעזר בהם בניווט. תוואים אלה ניתן לזהות בקלות יחסית בשטח בלילה (כמו: רכס מתמשך, ואדי עיקרי בכיוון מסוים, קטעי ואדי המשנים כיוון באופן חד וברור, צומת שלוחות או ואדיות עיקרי). בשלב זה יש לבחור ציר תנועה עיקרי וכללי, ללא פירוט המיקום המדויק בו הוא עובר בשטח, ולברוק אם הוא עונה על כל הדרישות והמגבלות. על הציר להיות צמוד למרב פרטי שטח שסומנו כמסייעים לניווט.

טעויות מכוונות: מושג זה בא להקל ולעזור בניווט. יש לאתר את כל האזורים המועדים לתעייה או שתוואי השטח שלהם אינם ברורים די צורכם. גישה זו מאפשרת לסייר להתכונן בשטח ולהגיע לנקודות בעזרת פרטי שטח ברורים. לדוגמה: כדי לפגוע במדויק במזלג ואדיות, יש לנוע לכיוון תחתית הוואדי, לא רחוק מהמזלג, ובאמצעות תנועה כוואדי להגיע במדויק למזלג. באותו אופן ניתן להשתמש בשלוחות. בשיטה זו אין הכרח לדעת כיוון ומרחק מדויקים, שכן התנועה לנקודת האימות מתנהלת בעזרת פרטים בשטח.

מרשמי עזר: יש להכין מרשמים של קווי רכס וקווי אפיק, תוך ציון התוואים הבולטים והברורים. ניתן לצרף טבלה של מרחקים ואימוטים ממקומות מרכזיים. **תחקיר ודיון:** שלב זה מסכם את כל

האפשרויות והמצבים בהם עלולים להיתקל, את הפתרונות האפשריים ואת תוואי השטח בהם ניתן להיעזר בכל קטע וקטע. בתחקיר תישאלנה שאלות לגבי חסימות, עקיפות, עזרה בניווט, טעויות אפשריות וכל הדרכים להתגבר עליהן. יש לתת שמות לצורות השטח, שהן אימות לגבי המיקום, ולהדגיש את תוואי השטח העיקריים המסייעים לניווט. בעיקר יש להציג את השאלה: "היכן אני עלול לתעות?"

יתרונות וחסרונות

בשיטה המוצעת בזה מתנהלת העבודה לעומק ולרוחב, הן מבחינה טכנית והן מבחינת ניתוח וחשיבה. נוהל זה דורש מיומנות ואימון וכן כושר להבנת השטח. ההיעזרות במפות ובעזרים רבה יותר. נדרש יותר זמן לשלבים הראשונים. קיימת נטייה חזקה להיצמד לציר ברור וידוע או לציר העיקרי בו מתעתדים לנוע, ומכאן הקושי לעבור לתפיסה החדשה, אשר יתרונותיה גלויים: הסייר מצויד בהרבה יותר ידע וכושר התגברות על אילוצים בזמן תנועה, הוא אינו צמוד לציר, לכיוון או למרחק מסוימים, יש לו כושר תמרון במקרה היתקלות באויב או בשטח בלתי עביר, וכמו-כן נשען הלה בזמן תנועתו על תוואים בולטים העוזרים לו לאמת את מקומו בכל עת. תנועתו של הסייר בשטח יותר מושכלת מבחינת הניווט; ולמרות שברגעים מסוימים אין הוא יכול להצביע על מיקום מדויק, מתמצא הוא באזור ובמיקומו היחסי בדרך זו עשוי הסייר ללמוד את השטח בצורה יעילה יותר, ובהתאם לכך לבצע את המשימה באורח שלם יותר.

דגשים עיקריים

יש לזכור, שבכל אימון ואימון, ולו הראשוני ביותר, יש להתרגל את מצבי האמת, בהם עלולים להיתקל. יש להתכונן למצבים הקשים ביותר: עקיפות; חסימות, התקלרי יות, קשיי ניווט. ההתבססות בשיטה זו היא בעיקר על השטח עצמו. ניתן להיעזר בצירים או בדרכים, אך אין להישען עליהם, כי קרוב לוודאי לא יהיו אלה כשירים לתנועה. את השיטה יש לאמן ולתרגל בשלבים ובצורה יסודית, ולשים דגש מיוחד על אופן החשיבה השונה. במשך הזמן נפתח לעצמנו ראיית שטח בהירה וקלה יותר, ובעקבות זאת ניווט והתמצאות קלים יותר בשטח.

סיכום

אמנם, השיטה המוצעת מסתמכת בעיקרה על פעולות שכבר עשינו בעבר, אך זו מציטינת בדגשים ובסדר עדיפות משלה, ובירידה לפרטי לימוד השטח וניתוחו. הדבר דומה למשוואה מהמאטית כללית. עבור כל ערך שנציב, נקבל פתרון מסוים; אך לא בהכרח פתרון נכון. בשיטה החדשה אנו מתייחסים למשוואה באופן כללי, וחוקרים את התנהגותה. כדי להשיג את כל הפת-

רונות האפשריים, אשר מתוכם נשתמש במתאים לנו ביותר. בשיטה הקודמת החמצנו הרבה פתרונות.

אימוץ שיטה זו עשוי לאפשר בחירת מספר אפשרויות או וריאנטים לאותו הציר עם קבלת המשימה. בדרך זו ניתן אף לבצע סטיות תוך התבססות על מבנה השטח, ותוך הכרה ברורה יותר של הקשרים שבין חלקיו השונים, גורם העשוי לסייע לניווט ולשפרו. גישה זו כבר נוסתה במספר קורסים וביחידות שונות. בתרגילים הראשונים כדאי לשים את הדגש על השטח ועל תנועות לכל הכיוונים. רק בשלב שני יש מקום לשלב ביום אויב ולהפעיל אילוצים.

הצליפה הצבאית



(סוף מעמוד 82)

"חטא" אחר ליסודות הקליעה הטובה, הגורם לאי יציבות הנשק בזמן ירייה.

נדידת הנפ"ם מושפעת מתנאים אטמוספריים, כגון: רוח צד, טמפרטורה, לחות ורדחיות אוויר, משגיאות איפוס, ממגבלות בנקישות בטלסקופ, משינוי קיצוני בצורת האחיזה או ההשענה של הרובה ומסעות באומדן טווח.

ממצאי ניסויים ומחקרים מעידים. כי ניתן להעלות את סיכויי הפגיעה על-ידי שיפור הנשק והתחמושת, ועל-ידי שיפור רמת ההכשרה של הצלף אשר תדגיש את יכולת אומדן הטווח והערכה נכונה של השפעת הרוח. שימוש במד-טווח לייזר עשוי להקטין את הטעות בטווח או כמעט לבטלה. (אך לא לתרום לסיכויי הפגיעה לרוחב). היכולת לאכוון לפני "ירייה לתכלית", מאפשרת איפוס הרובה לטווח ולזמן הנתון, גורם העשוי להגביר את סיכויי הפגיעה.

חשוב מכל שידע הצלף מה הוא יכול "להכטיח", ומה נמצא מעבר להישג ידו, אילו גורמים עשויים לסייע לו במלאכת הצליפה, ועל אילו קשיים עליו להתגבר בדרכו. בהתאם לכך עליו להיערך תוך מגמה מתמדת לשפר את סיכויי הפגיעה על-ידי חשיבה נכונה ומיומנות טכנית.

„פרשת המרגלים“ בהיבט מודיעיני



סרן מיכאל הרצוג

המדבר להתמודד עם אויב מבוצר, בעל צבא מאומן ובעל נשק עדיף בהרבה? מקורות מאוחרים אמנם מלמדים, כי באותה עת (המאה ה-13 לפנה"ס) הייתה כנען נתונה במשבר ושסועה על-ידי פיצול פנימי; אולם קרוב לוודאי שלנגד בני ישראל לא עמדה באותה שעה תמונה כה ברורה. "התרשמו" יות החושים" כתב קלאוזביץ בהתייחסו למודיעין "חזקות מכוח הרעיונות שמקורם בהערכה שיטתית." שבטי ישראל, שעלו לקראת הבלתי נודע, הניחו בשעתם להתרשמות החושות החיצונית לגבור על כוחו של החזון שנשא אותם על פני המדבר עד הגיעם אל מרגלות הארץ.

מסקנות המרגלים צמחו אם כן על קרקע הלך הרוחות הכללי שקינן בעם. דוגמה מובהקת לנו כאן למודיעין הניזון מן "האווירה הציבורית" הסובבת, שהרי "עושי המודיעין" בקרב עמם הם יושבים, ואינם תלושים בדרך כלל מן המציאות כה הם חיים (ומכל מקום, הרכה פחות מן המציאות שאל נכביה הם מתיימרים לחדור).

מכאן ניתן להבין, היאך נפלה הבשורה שהביאו עמם המרגלים על אוזן קשובה בשדרות העם ופשטה בו כאש בשרה קוצים. מסתבר, כי תוצאות השליחות לא נמסרו לעיונו הבלעדי של הדרג המחליט, משה ואהרון, אלא הופצו במקביל גם לעם כולו: "ויבואו אל משה ואל אהרון ואל כל עדת בני ישראל... וישבו אותם דבר ואת כל העדה..." (שם, י"ג, 26), והמדרש מרחיב ומתאר כיצד המרגלים: "... עמדו ופוזרו עצמם ככל שבטי ישראל, כל אחד ואחד

לקראת יציאה הוא מצוידם בתדריך מפורט ומתווה להם משימות איסוף מוגדרות. מאחר שהמדובר הוא בכיבוש מקיף לצורכי התנחלות נושא תדרוכו של משה אופי של משימות ביון אסטרטגיות: "וראיתם את הארץ מה היא, ואת העם היושב עליה - החזק הוא, הרפה? המעט הוא, אם רב? ומה הארץ אשר הוא יושב בה - הטובה היא, אם רעה? ומה הערים אשר הוא יושב בהנה - במבצרים [כלומר - יישובי פרזות], אם במבצרים? ומה הארץ - השמנה היא, אם רזה? היש בה עץ, אם אין?" (במדבר, י"ג, 20-18).

ארבעים יום עשו המרגלים בארץ, ובשובם מיהרו לרווח את המוצאות אותם. דיווחם נפתח בהקדמה קצרה בדבר יתרונות הארץ: "באנו אל הארץ אשר שלחתנו, וגם זבת חלב ודבש היא, וזה פריה" (שם, י"ג, 27). ומכאן גולש הדיווח לתיאור מקיף של הארץ מצד חסרונותיה: "אפס, כי עז העם היושב בארץ, והערים בצורות גדולות מאוד, וגם ילידי הענק ראינו שם" (שם, י"ג, 28). בהמשך מתוארים היערכותו החזקה של האויב, עצמתו הצבאית וחספוסה של הארץ ובוגדנותה ("ארץ אוכלת יושביה"). המסקנה המודיעינית נחרצת כמאליה - אין סיכוי לישראל לכבוש את הארץ: "לא נוכל לעלות אל העם, כי חזק הוא ממנו" (שם, י"ג, 31). אפשר לנסות ולהבין את הלך הרוח שעמד ביסודה של המסקנה הזאת. ככלות הכול, מבצע כיבוש הארץ עשוי להיראות גם היום כיומרוני, נועז ומעורר פליאה: הכיצד זה התאזרו שבטים נוודים למחצה שעלו מן

כשל המודיעין שקדם למלחמת יום הכיפורים צירף אותנו לשורה ארוכה של אומות שידעו בדברי ימיהן כישלונות מודיעיניים בעלי ממד טראומטי וחורף גורלות. המודיעין - ימיו כימי האדם כיצור חברתי; ומתברר כי דברי ימו עמנו גדושים בפרשיות מודיעיניות שחר-טו רישום חזק בתולדותינו, לשעה ולדורות. נפנה מבטנו אל אחת מן המרתקות והחשובות שבפרשיות ההן - פרשיות המרגלים אשר שלח משה לתור את ארץ כנען.

פרשייה זו זכתה לסיקור רחב יחסית במקור רותינו, ונראה כי לא בכדי, כי לקחה הוא לקחת-מיד, שראוי לו לכל אחד ואחד לתיתו לנגד עיניו. מנקודת המבט המודיעינית נמצא כאן את כל סממני עבודת המודיעין המודרנית ומוסר השכל שכוחו הולך ומתעצם כרבות השנים.

הימים ימי פרוס הקיץ ("ימי ביכורי ענבים"). שבטי ישראל, שחתרו כברת דרך ארוכה ומייגעת במדבר, עומדים על מפתן הארץ היעודה. אך בטרם יעלה על הארץ לכבשה, זקוק הקברניט, ככל קברניט הרוצה בניצחון, למידע מודיעיני מהימן על הארץ, על תושביה ועל אורחותיה. לצורך משימה זו בוחר משה שנים עשר איש מן המיטב שבישראל ("כולם אנשים, ראשי בני ישראל המה") ומשגרם למשימת הריגול העדינה.

כתוך שבטו, ומתנפל לתוך כל זווית של ביתו, והוא צווח ובוכה כאדם שיש לו מת... מיד כולם גועים בבכייה... עד שהייתה משמעת משפחה למשפחה, ועד שהיה כל השבט בוכה... עד שנעשו שישים ריבוא חבורה אחת, וגעו ונתנו קול בכייתם למרום" (ילקוט שמעוני, של"ח).

לפנינו אפוא ניסיון לזנוח נוהלי דיווח מתוקנים, לגייס דעת קהל אוהדת, וליצור בכך לחץ ציבורי על מקבלי ההחלטות, וכפי שקורה למידע מודיעיני המתגלגל בצינורות הדיווח, אף כאן פשט זה צורה ולבש צורה ותפח והלך עד הגיעו לממדים בלתי משוערים. תפיסת המרגלים, צמחה על רקע הרוחות שנשבו בקהל, חזרה והזינה את העם, אשר הלך והשתלהב נוכח פני משה ואהרן: "ותשא כל העדה ויתנו את קולם... וילונו על משה ועל אהרן כל בני ישראל, ויאמרו אליהם כל העדה - לו מתנו בארץ מצרים או במדבר, לו מתנו! ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב... ניתנה ראש ונשובה מצרימה... אנה אנחנו עולים? אחינו המסו את לבבנו!" (במדבר י"ד, 1-4; דברים א', 28). כאן ערים אנו להתהוותו של הלך רוח קיבוצי הצובר תאוצה, וכחשול אדיר הוא גורף את כל הנקרה בדרכו. ומי יעז לעמוד מול נחשול זה ולהיחבט בזרמו?

בפרשייה בה אנו עוסקים אכן נמצא המעו, ותעוזתו מוסיפה נופך דרמטי לאירוע. כלב בן יפונה אשר נמנה עם המרגלים, ונחשב כנראה מבכירי הצובר יהודה, הוא שאזר עוז לקום ולהשמיע באוזני העם כולו דעה נוגדת בתכלית לזו שקנתה לה שביטה בשורות הציבור. יש סיכוי, אומר כלב: "עלה נעלה וירשנו אותה, כי יכול נוכל לה!" (במדבר, י"ג, 30), ולנוכח הסערה שמעוררים דברים אלה הוא מוסיף ומפרט את הערכתו (כשהפעם הוא זוכה לתמיכת יהושע בן נון, אף הוא מן המרגלים), לפיה עצמת כנען היא רק למראית עין: "ואתם אל תיראו את עם הארץ, כי לחמנו הם, סר צלם מעליהם" (שם, י"ד, 9).

נשווה בדמיונו את המעמד. אלפי ישראל צובאים על משה ובפיהם דרישה פסוקה ונחרצת. מולם קם ומתייצב איש אחד, מזהיר בבדידותו, ובעוז רוח הוא מפריך את דרישתם ושופך צוננים על התלהבותם.

אפילו יהושע, יד ימינו של משה, ולימים יורשו כמנהיג ישראל, הוא חסר אונים ברגע זה. (המסורת מספרת כי משניסה לענות לעם, מיד קמו עליו והשתיקוהו. אך לכלב הניחו לקום ולאמר את דברו כי בטוחים היו שיתמוך ברעתם.) אכן כמה אומץ ויושר לב דרושים לאדם במצב כזה, כדי לעמוד כאמונתו בפני הכלל, ולהסתכן ברגימת אבנים (כפי שאמרו לרגום בזעמם את כלב ואת יהושע). "ועבדי כלב... הייתה רוח אחרת עמו" (שם, י"ד, 24). כמה מעטים הם בעלי הרוח הזו, וכמה חיוניים הם בהיכלי המודיעין!

פרשייה בפני עצמה הנה מנהיגותו של משה כמעמד זה. המידע שנצבר ולחצי העם התנקזו כולם אליו, ועתה הוטל עליו להכריע. גורלו של עם שלם, כמו גם מעמדו כמנהיג, הוטלו על כפות המאזניים. כיצד ינהג? מערכת היחסים בין הקברניט לבין המודיעין שלו היא עדינה וסבוכה, וזכתה לאין-ספור תיאורים בעיוני המודיעין. מכאן - ניצב המודיעין, גא במקצועיותו, נחוש בצדקתו ונכסף להנחילה לקברניט; ומכאן - ניצב הקברניט, האנוס להתייחס אל חוות הדעת המודיעינית בבחינת "כבדהו וחי' שדהו" ולהטמיעה כתוך מכלול רחב הרבה יותר של שיקולים. איש ביון ותיק בארה"ב פסק פעם בשנינות, כי מנהיגים פוליטיים לומדים חיש קל להשתמש במודיעין, כשיכור בעמוד חשמל; לא למאור, אלא למשענת. לעומתו שח פעם אחד מאשי אמ"ן בישראל, כי שאף תמיד לטעת את הערכותיו בלב הקברניט, עד שהלה יחשוב שהן פרי הגותו העצמית. בפרשת המרגלים לא שימש המודיעין למשה לא "מאור" ואף לא "משענת"; היה זה ניסיון לאכופף על המנהיג דעה. ברם, משה לא נרתע מפני היות בדת מיעוט, ותוך גילוי מנהיגות מופתית ידע לפסוק נכונה. הוא נהג כאותו מפקד ממנו תובע קלאוזביץ לעמוד איתן "כצוק הסלע שעליו שופך הים את חמתו לריק". סופה של הפרשייה הלא הוא ידוע לכולנו: שבטי ישראל עלו על הארץ וכבשוה, ואילו המרגלים, שהוציאו דיבת הארץ רעה, מתו במגפה ולא זכו להגיע אל הארץ.

סיפור המעשה לא יכול שלא להותיר תמיהה גדולה אצל הקורא: על שום מה נפל

בחלקם של המרגלים עונש כה חמור? ככלות הכל הם סיכנו את נפשם בשליחותם, והגם שמסקנתם הייתה מוטעית, הרי אין להכחיש כי הנתונים שמסרו היו ביסודם נכונים. את הענקים, את המבצרים ואת קשיי הארץ אכן ראה ראו, כפי שמעיד המקרא עצמו, ולא ברו אותם מלבם. היכן אפוא איפת הצדק?

פרשני המקרא עמדו על קושי זה, והסבריהם מאירים עיניים. אמת נכון הדבר, אומרים הם, שהמרגלים סיכנו את חייהם ולא ברו עובדות מלבם, אולם עונשם בא להם, משום שדרך הצגת העובדות והתוצר המסקנתי הנגזר מכך היו מגמתיים. לשון אחר: המרגלים דבקו מלכתחילה בתפיסה ("קונספציה") מסוימת, ובשוכם מתור את הארץ בדרו במתכוון. את העובדות התואמות את תפיסתם והציגו כאורח שאי אפשר לו להוביל אלא למסקנה המתבקשת. כללו של דבר, התמונה הכוללת שהציגו הייתה מסולפת במתכוון, אף אם פרטיה השונים היו מציאותיים, ומכאן ששליחותם הייתה שליחות לדבר עברה ("וילכו ויבואו" - מה ביאה בעצה רעה, אף הליכה בעצה רעה" סוטה, ל"ה).

אם נעיין שנית בדיווחם של המרגלים, נמצא שהם פותחים בתיאור קצר ושטחי של יתרונות הארץ (כדי לעורר אמון בשיפוטם "המאוזן", אומרים המפרשים), אך תיאור הקשיים והחסרונות שנלווה בסמוך הוא מפורט הרבה יותר ומתואר בצבעים עזים. אין לטעות ברושם שדיווח כזה מתיר על המאזין, שאין לו אלא את שאוזניו שומעות. טבעם של בני האדם להיות נוטים לחששות ולשוות לחששותיהם ממדים בלתי טבעיים, והרוצה לזרוע ספק ובהלה לא צריך לטרוח הרבה למצוא קרקע פוריה. מי כאיש המודיעין יודע, כי קריאות "ארי בדרך, שחל ברחובות" הן מבחנו היומיומי.

זהו המפתח להבנת פרשיית המרגלים כפרשה מודיעינית שלקחה בצדה. זוהי תמציתה של האחריות המודיעינית הנור שאת עמה גורלות בני אנוש רבים. המרגלים גורו על עצמם עונש כה חמור, כי חטאו לאחריות זו, בחינת "חוטא ומחטיא את הרבים", ומשעולי ההיסטוריה זרועים תמי רורי חטאים אשר כאלה, שגורלם ככל הנראה להירמס שוב ושוב.



בימים ההם בזמן הזה*

סא"ל יהודה זיו

חקר המקורות של ימי החשמונאים נצטמצם עת ארוכה ונתייחד בעיקר לבחינות הספרותיות של נוסחי ספר המקבים עם הגרסה המובאת בכתבי יוסף בן-מתתיהו ולבירור האספקטים ההיסטוריים-פוליטיים של תקופה סוערת זו בתולדות עם ישראל בארצו.

עיון צבאי בקרבות יהודה המקבי נעשה לראשונה בספרו של אלוף איתן אבישר (פוך-פרידמאן), שראה אור בהוצאת "מסדה" בשנת תשט"ו. ספר זה, המפרט לעתים את מהלכי הקרב הרבה יותר משהם נרמזים אפילו מבין השיטין, מתבסס על התפיסה המקובלת של מלחמת מעטים כנגד רבים, ושיטות הלוחמה שהוא מציע, כשיקוליו של המצביא המבריק יהודה המקבי, מתבקשות מתפיסה זו.

דיון מאוחר יותר בסוגייה זו, אף הוא בקרבות יהודה המקבי בלבד, נעשה בשעתו בידי בצלאל בר-כוכבא בסדרת דפדפות, עשר במספר, שיצאו מטעם קצין חינוך ראשי בהוצאה לאור של משרד הביטחון בשנת תשכ"ח, מיד לאחר מלחמת ששת הימים. סדרת דפדפות זו, במתכונת "נופים ואתרים", זכורה דאי היטב, ולטוב, בעיקר על ותיקי צה"ל, ועדיין היא בשימוש בהדפסות חוזרות ונשנות — אף-כי בצלאל בר-כוכבא, לאחר זמן, רואה בה מידה רבה של "חטאת נעורים"...

בימים אלה נתעשר מדף הספרים, העוסקים בדיעת ארצנו ובתולדותיה, בספר חדש — אף הוא משל בצלאל בר-כוכבא. ספר זה — המהווה כרך ראשון מתוך חיבור מקיף על מלחמות החשמונאים מראשיתו של המרד ועד לשקיעתה של מלכות החשמונאים — מתאר את תקופת ההנהגה הצבאית של יהודה המקבי. חלקו הראשון של הספר, שכותרתו "הערכה היסטורית", דן בהיערכות ובטקטיקה בקרבות שדה בתקופה ההלניסטית, במספרי הלוחמים של שני הצדדים, בחימושו של הצבא היהודי ובהרכבו הטקטי, במוצא האתני ובכושר

הלחימה של הפאלאנקס הסלווקי, בצבא הסלווקי ולוחמת-הרים, בהערכת ההישגים הצבאיים של הכוח היהודי, ובטקטיקת הלחימה של יהודה המקבי — בקיצור, בניחוח טקטי-צבאי של שדה הקרב על-פי מקורות היסטוריים. חלקו השני של הספר עוסק בתיאורי הקרבות — מבואות, שחזור הנוסח ופירושו היסטורי. בסופו, כרבע ממספר העמודים הכולל, מובאים שמונה דיונים, נספחים וכן ביבליוגרפיה ומפתחות.

ההקדמה המפורטת ("היערכות וטקטיקה בקרבות-שדה בתקופה ההלניסטית") הריה, בעצם, נוסח עברי מתומצת מעבודתו המקיפה של המחבר — The Seleucid Army — שנחפרסמה בקמבריג' בשנת 1976. חמצית מצוינת זו המלווה באיורים רבים מאותה תקופה, מעמידה את הקורא על עקרונות המבנה והתפקוד, כלי הנשק, ההיערכות ותכסיסי הקרב של צבא האויב בימי החשמונאים — עקרונות ששימשו ללא ספק יסוד להיערכות הנגד של צבאנו בימים ההם. כשיטת הפעלת הפאלאנקס כבר דן בשעתו אלעזר גלילי במאמר שראה אור ב-1968 "מערכות" קצ"א-קצ"ב (וכן במאמרים מוקדמים שלו), אך ממחקרו של בר-כוכבא עולה, כי תורת-הלחימה אסור לה שתהיה קופאת על שמריה, והא ראייה: בעצם אותם הימים עבר הצבא הסלווקי עיצוב מחדש, בנשק ובטקטיקה — "הסבה" שנערכה בעקבות תפיסות חדשניות שחייבו ההתמודדויות עם צבאה הצעיר והדינאמי של רומי!

החידוש העיקרי בספר זה היא ההערכה ההיסטורית-צבאית של קרבות יהודה המקבי. בניגוד לתפיסה המקובלת שכבר הזכרנו לעיל — מלחמת מעטים כנגד רבים — פורש המחבר לפני הקורא בצורה משכנעת את המסקנות הבאות:

- א. בחלק מן הקרבות הייתה לצבא יהודה המקבי עדיפות מספרית ניכרת.
- ב. לאחר טיהור המקדש התעצם הצבא היהודי וכלל כוחות "כבדים" או "כבדים למחצה" ואף פרשים וכלי-ארטילריה; ובימי יונתן כבר התבסס הצבא על מערך פאלאנקס לכל דבר.
- ג. העיסוק הצבאי תפס מקום חשוב בסולם-המקצועות של היהודים, בעיקר בתפוצות, בימי בית-שני.

ד. הצבא הסלווקי לא היה מנוון ומסורבל, וכלל יחידות "קלות" שתורגלו היטב ללוחמה בשטח הררי.

ה. את רוב נצחונותיו השיג יהודה המקבי בהתמודדויות עם כוחות קטנים של מפקדים מקומיים, ורק בקרב אמאוס הנחיל מפלה לצבא-משלוח ממלכתי (לא גדול במיוחד). ואילו בקרבות אחרים, בהם התייצב כנגד גייסות גדולים, נחל תבוסה או ש"יצא בנס", בשל התפתחויות מפתיעות שהתרחשו בבירה הסלווקית או במחוזות הממלכה המזרחיים — ולא בשדה הקרב עצמו.

ו. בשלב הראשון של המרד פעל יהודה המקבי בשיטות של מלחמת-גרילה ולוחמה עקיפה מורכבת ומתחכמת למדי, תוך ניצול מרבי של תנאי השטח ההררי הקשה והמבוטח; ואילו לאחר טיהור המקדש לא נרתעו היהודים מזירות קרב מישוריות ונחלו הצלחות בקרבות חזיתיים, תוך גישה ישירה וגלויה — שבה התנהלה המערכה בשיטות המקובלות בלוחמת-שדה הלניסטית (כמו בקרב השני נגד ניקנור). תכסיס, שאולי אפשר להצביע עליו כ"יהודאי מקורי", היה הנטייה הניכרת לרכז עצמה רבה מול האגף הימני, שבו ניצב מפקד האויב ("מכה בראש" — כשם שמנסח זאת אבישר).

המחבר מגיע לכלל מסקנה לפיה "בדרך כלל לא נלחמו הכוחות היהודיים כמעטים מול רבים, ולאחר טיהור המקדש אף לא היו חסרים כלי-נשק מתאימים. התוצאות של המערכות נקבעו על-פי הנתונים האובייקטיביים של הצדדים, ולא אירעו בהן "הפתעות" גדולות. עיקר גדולתו של יהודה המקבי לא בהישגים הצבאיים-הטקטיים המקומיים, כי אם בבנייה וגיבוש של כוח מוזן גדול ורב-עוצמה, שלא ניתן היה להכחידו באמצעות נצחונות חדר-פעמיים. אפילו התבוסות שנחלו המצביאים היהודיים קירבו את העצמאות המיוחלת: הם הבהירו לאויב, שלא היה מסוגל להשאיר בארץ חילות-מצב גדולים, את הפוטנציאל הרב הגלום בצבא היהודי והצורך להתפשר עימו".

מסקנותיו של המחבר מערערות אף את ההשקפה המקובלת במחקר התקופה, בדבר האופי ה"רוחני" והבלתי ארצי של שאיפות העדה היהודית באותה עת: "אם אכן הצליחו יהודה המקבי ואחיו להפעיל צבא כה גדול גם לאחר ביטול גזירות הדת וטיהור המקדש, אין מקום לטעון, כי רוב העם היהודי הסתפק באוטונומיה דתית והתקומם רק כשזו הועמדה בסכנה. יתר-על-כן, ספק אם ההתנכלות למצוות התורה הייתה יכולה כשלעצמה להביא להקמת כוח מוזן גדול ומשוכלל בזמן כה קצר; עדה תלושה מן המציאות הפוליטית והצבאית לא הייתה מצליחה להתארגן

* בצלאל בר-כוכבא, מלחמות החשמונאים — ימי יהודה המקבי, הוצאת יד בני-צבי ומשרד הביטחון — ההוצאה לאור, ירושלים תשמ"א, א' 429 ע'.

למלחמה ולעמוד על נפשה גם כאשר עיקרי אמונתה, ואפילו קיומה הפיסי, הועמדו במבחן... ההתארגנות הראשונית של המורדים התאפשרה הודות למעורבותם של יהודים בענייני צבא ומדינה, המלמדת על האופי הריאלי של התודעה היהודית בת תקופה ועל חתירה מתמדת לקיום לאומי עצמאי.³

המחבר ער לכך שהערכתו הצבאית עלולה להידחות כ"אנטי-לאומית", אך אינו מהסס להציגה באופן ברור ביותר, שכן "אין זה תפקידו של ההיסטוריון לעצב את ממצאיו ומסקנותיו באופן שיהיה בהם כדי לתרום לטיפוח המוראל הלאומי." עם זאת סבור המחבר, שיש מקום להעלות על נס את עצם נכונותם של הכוחות היהודיים לקרבות פנים

אל פנים מול צבא מפואר שידע לפעול כהלכה אף בשטחים הרריים מבוטרים — וזאת מתוך מטרה להגן על הריבונות למחצה, שהושגה עם טיהור המקדש, ועל ביטחונה של האוכלוסייה הכפרית.

את הספר מעטרים איורים רבים וכן מפות מפורטות של אזורי הקרבות ומהלכיהם. יפה עשה המחבר, שהקפיד לכלול במפות אף את ציון שמות יחידות הנוף השונות, גוף המסייע להבנת נתוני השטח.

חבל, עם זאת, שלא תמיד נשמרה האחידות בסגנון המפות ובתעתיק השמות, ושפה ושם נפלו שגיאות במפות ובהסברים לתמונות. בתמונה שבע' 159, לדוגמה, לא נראים כלל בתי הכפר אל-מידיה, והמתחלל שבצומק

התמונה איננו "המצוק של קצה אשדות-ההר", אלא המעבר החרוף מן השפלה "הנמוכה" אל "הגבוהה". בעיצובו הגרפי של הספר מפריעה ומבלבלת במידת-מה הקרבה היתרה שבין גודל האות שמובא בה נוסח הספר עצמו, לבין גודל האות שבה מובאים ההסברים לאיורים.

מכל מקום, אין בכל אלה כדי לפגום בהנאה שבקריאת מחקר מרתק ומאלף זה, על מסקנותיו החדשניות והמעוררות למחשבה. מן הראוי שיהנו ויוסיפו דעת מספר זה לא רק ה"משוגעים" לידיעת ארצנו ותולדותיה, אלא אף מפקדי צה"ל בכל הדרגים, שיוכלו לעמוד באמצעותו על דפוסי החשיבה הצבאית ואורחות הלחימה בתקופה הנדונה, ואף להשכיל וללמוד לקח מניסיון העבר.

האסטרטגיה במלחמות היהודים

(סוף מעמוד 71)

(לטיפונדיות), שהעסיקו עבדים ככוח האדם שלהן.

לו נצטרפו יהודי הגליל למרד, היה יישובם קרוב לוודאי נכחד כתושבי יהודה, והיה נפסק המפעל של התורה שבעל-פה ומתבטל הריכוז היהודי בארץ, ואולי אף בא הקץ לקיומו של העם היהודי, שטרם הסכיין אותה שעה לחיות בלי מרכז.

דיכוי מרד בר-כוכבא היה המפלה הצבאית החמורה ביותר שהייתה לעם היהודי, ולא ייפלא שבן-גוריון סירב לקבוע לצה"ל עיטור על שמו של בר-כוכבא. סיכס פרופ' ש' ספראי: "השפעתה (של מלחמת בר-כוכבא) הייתה מרובה על חיי העם מו של מלחמת החורבן, בין בחיי המעשה, החורבן היישובי והיעקרותו של מרכז הכובד היישובי מיהודה, ובין במחשבת העם. התמוטה הרוחנית

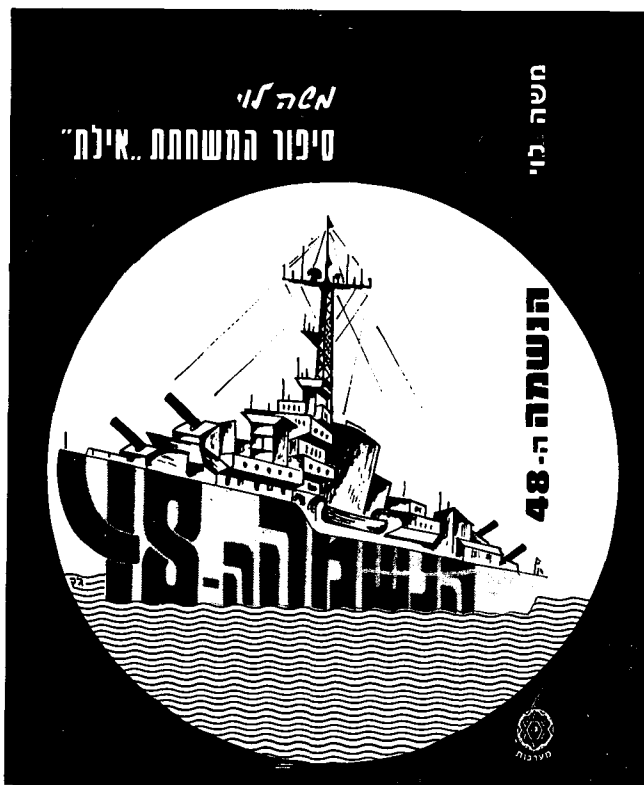
שהביאה מלחמה זו וגזירות השמד לאחר מכן... לאחר מלחמת בר-כוכבא-הולך ופוחת כוח התנגדותה של האומה ולא רק בכוחה הפיזי לעמוד בהתנגדות גלויה, אלא גם בכוח התנגדותה הפנימי, בהכרה להלכה ולמעשה בשלטון הרומאי ובעמידתה הנפשית נגד ההשתעבדות למלכות".³

העם היהודי נעשה לחסר אונים בפני רומא והשלים עם שלטונה. מעמדו ההיסטורי של העם היהודי נשתנה מן הקצה עם אבדן הרוב היהודי בארץ ישראל. הירידה במספר היהודים בעולם שהיה עד אז ניכר מאוד (כ-7 מיליון), כתוצאה מצטברת של המרד הגדול, המרד נגד טריאנוס וכיחוד מרד בר-כוכבא, וכישלון תחרותנו בנצרות, שמפלותינו שימשו לה ראיה להסתר פנים של האל מאתנו. כעם נדחפו היהודים לשולי ההיסטוריה העולמית, עד

שחרגו ממצב זה רק בתקופת התחייה הציונית. הפעילות הצבאית של שני הצדדים במרד בר-כוכבא בולטת אפוא באסימטריה שבה. התגוננות כללית עממית — בצד היהודי; מתקפה איטית במבצעי דיכוי וטיהור — בצד הרומאי.

בהשוותנו את שלוש המלחמות דומה שמסתמנות המגמות הנוגדות הבאות: כמות הכוחות המופעלים במלחמות הם בטור עולה, בשני הצדדים. ואילו בהשוואת פעולת הצדדים זה לזה, מתברר כי יש סימטריה מסוימת במלחמות החשמונאים; יש אסימטריה במלחמת החורבן, אולם הכוחות המופעלים בה מרוכזים בקרבות מצור; במלחמת בר-כוכבא יש אסימטריה, אולם הלחימה היא ברובה ברמת הלוחמה הזעירה, למרות שבה מופעלים כוחות מרובים.

3. א' אופנהיימר (עורך), מרד בר-כוכבא, עמ' 294-295.



משה לוי שירת על סיפון המשחתת "אילת" כמפעיל מכ"מ. למרות שהגיע לספינה כחייל ותיק, הצליח להשתלב בחיי הצוות ושגרת הספינה, ולהתערות היטב במסגרת החברתית הנוקשה – אך מעניקה סיפוק ויוצרת ידידות אמת. מתוך אהבה למה שאבד עם הטבעת המשחתת, עסק המחבר יותר משלוש שנים בכתיבת הספר, תוך שיתוף המשפחות השכולות והניצולים. העידוד לו זכה מצדם, והחומר הנוסף שהועמד לרשותו, סייעו בידו לעצב את דמות הספר כסיפור אישי מרגש – ועם זאת, הצרעה לאניה ולצוותה.